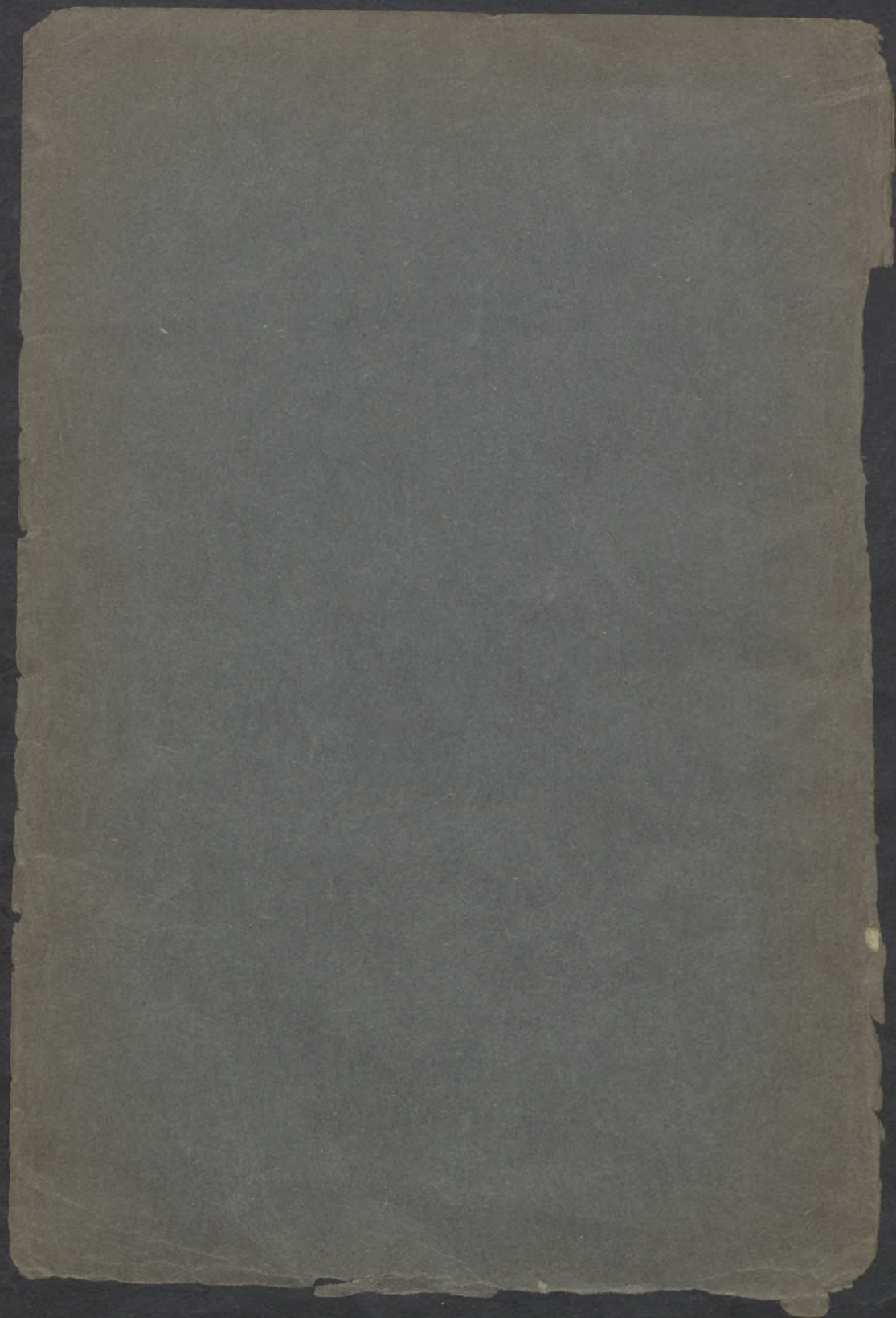

...M:2..
133.531

OSZK

.....

M. 5754

O SZ K

SZÉCHENYI ISTVÁN
ÉS
WALDSTEIN JÁNOS
KELETI UTAZÁSA

1830-BAN

8028.245

228

SZEKFÜ GYULA
ELŐSZAVÁVAL

*Dr. Orosz Gyula Sajtó-
Cemeterium Könyvtárához ajánlja
Kélmény István*

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

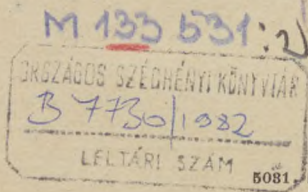
KIADTA, BEVEZETÉSSSEL
ÉS MAGYARÁZATOKKAL ELLÁTTA
KÁLNOKY HUGÓ GRÓF

E MŰ SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF NAPLÓJÁT 1830. JÚNIUS 24-TŐL
OKTÓBER 19-IG ÉS WALDSTEIN JÁNOS GRÓF KIADATLAN
ÚTIJEGYZETEIT TARTALMAZZA

A KÉPMELLÉKLETEK WALDSTEIN JÁNOS GRÓF
MŰVEIRŐL KÉSZÜLTEK

A BORÍTÓN KÖZÖLT KÉP SVISTOV VÁRÁT ÁBRÁZOLJA

FRANKLIN TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ

Nem mindennapi munkához írom ezt a néhány szót a kiadónak, gróf Kálnoky Hugónak szíves kívánságára. Az sem mindennapi benne, hogy ma már történeti kútfőszámba menő régi szövegeket közöl, amilyenek nálunk rendesen csak tudós körök érdeklődésébe zártan szoktak nyomtatásban megjelenni. Gróf Széchenyi István írásaiból ugyan már sok részlet került eddig is szélesebb közönség elé, de ez az első kísérlet, hogy többnyire németül írt naplóinak vaskos köteteiből egy összefüggő rész adassék hű magyar fordításban a hazafias közönség elé. Hazafiasat mondok, ezt az avult szót véve tollamra, mert azt hiszem, elsősorban igazi hazafias érzés kell ahhoz, hogy ezeket a szövegeket elolvassuk. De aki erre vállalkozik, meglepetve fogja tapasztalni, mily érdekes, tájat és embereket, idegenszerű szokásokat és örök emberi viszonyokat, apró alacsonyságokat és legmagasabb szellemet és erkölcsiséget állít elénk, a napi feljegyzések pergő változatosságában Széchenyi naplója aldunai és török útjáról. De nem egyedül Széchenyié, s ez a kötet másik szokatlan újdonsága, hanem az ifjú útítársé, Waldstein grófé is, aki ugyan-

azt látta, amit mentora, de nem ugyanazt és nem ugyanúgy jegyezte fel. Párhuzamos életrajz helyett két párhuzamos naplót kapunk, kor, szándék és akarat különbségeivel, de amily vonzó és izgalmas a két napló eltéréseit megállapítani, ép annyira tanulságosak az egyezések is.

Mert a két ember, a pályája tetőpontjára ért nagy alkotó és fiatal barátja ugyanazon társadalomnak és ugyanazon kornak a tagja, s mint ilyenek, manapság éppenséggel nem mondhatók minden-napiaknak. Két ember, akinek nincs egyéb törekvése, mint a lélek és erkölcs magasabb szféráiba emelkedni, s ez annyira komoly és nem színjátszás náluk, hogy nyíltan mernek beszélni róla; két ilyen ember a mai lefelé nivelláló korban, amikor a soffőrtípushoz nevüket adó becsületes mesteremberek joggal sértve érezhetik magukat, hogy nevüket *ilyen* társadalom megjelölésére használják, két olyan ember, aminőnek Széchenyit és Waldsteint mutatják be önmaguk számára készített titkos naplóik, ma elképzelhetetlen, irreális, mesebeli két ember. Hazáról beszélnek és a fiatal megkérdi önmagát: annyira szereted őt a hazáért, hogy megváltanád haláloddal? Házasságról beszélnek, melyik grófnőt kellene feleségül venni, s az egyikről megjegyzik: «az alap, a hazafiasság megvan». Az idősebb összeírja tapasztalatait a fiatalabb magaviseletéről és komoly megrovásban részesíti oly erkölcsi és tapintatbeli finomságok hiánya miatt, melyeknek említése manapság igen komoly emberekben is csak hahotát keltene. S az idősebbik lediktálja súlyos betegségében végrendeletét fiatal barátjának, —

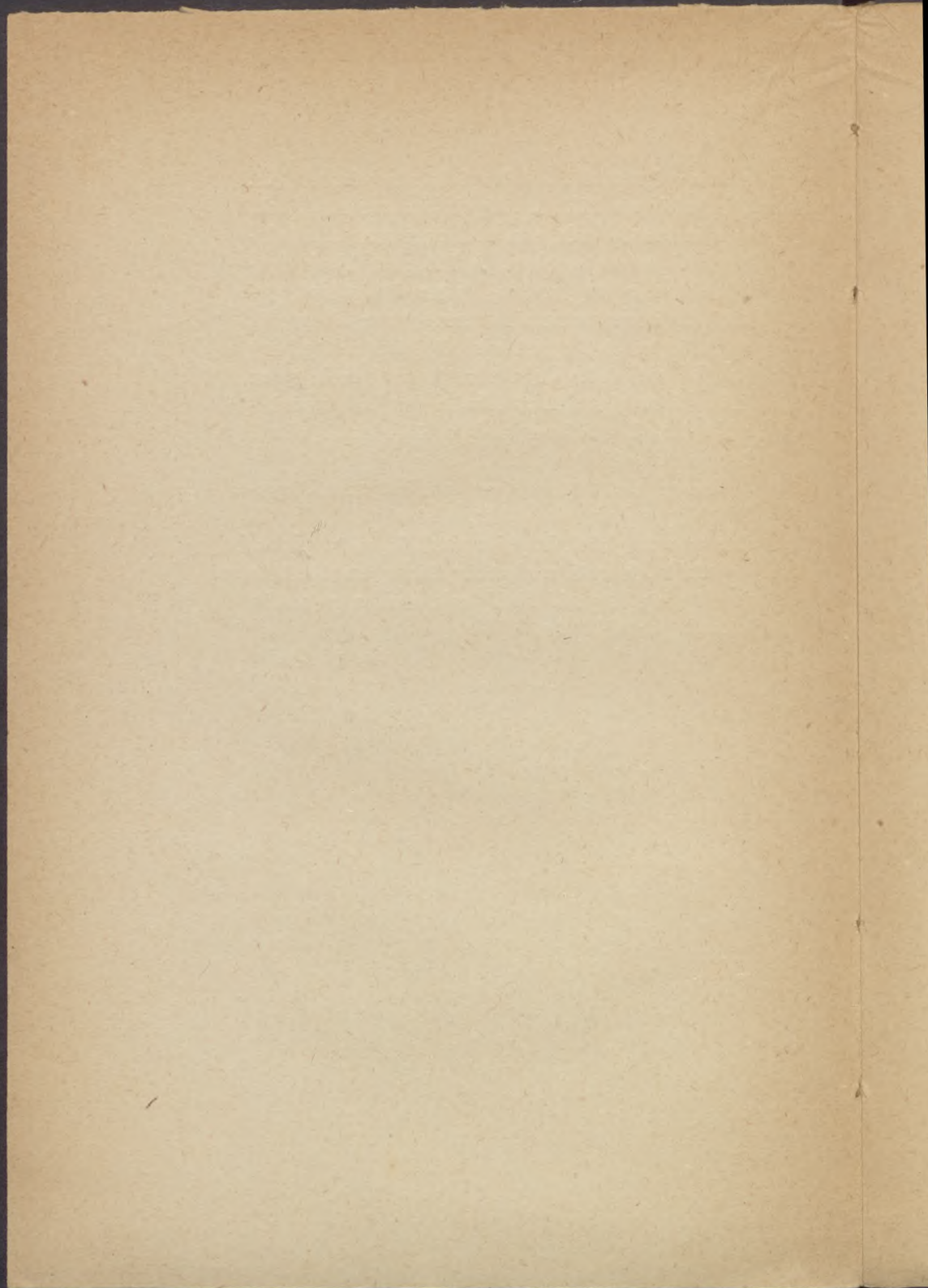

s ez a végrendelet Széchenyi István végrendelete. Mindenképpen különös világ ez, sem romantikának, sem restaurációnak, sem biedermeiernek nem jellemezhető egész tartalma. A két gróf, kinek életlehetőségei a magyar köz- és magánjog érvényességétől függnék, minden arisztokrata és nemes szentkönyvét, a Corpus Jurist elégetésre ítéli, s hogy hamvai a Csendes-óceánba vettessenek, nehogy az idők vihara visszahozza. Mindez egy vad veszedelmekkel teli utazáson, melyre önérdektől távol, hazájukért vállalkoztak.

Ha egyebet nem, azt megtanulhatjuk e könyvből, hogy voltak más idők is, mint a maiak, és voltak más magyarok is, mint a minők mi vagyunk.

Waldstein gróf unokaöccse bizonyára közelébe jutott nagybátyja életideáljának, amikor ezt a szép kötetet összeállította.

Szekfű Gyula.

BEVEZETÉS

Midőn különös véletlen következtében olyan adatok jutottak kezembe, amelyek a legnagyobb magyar közismert arcképét egyik meghitt barátjának elbeszélései és leírásai alapján új, élethű, friss színekkel gazdagítják és egészítik ki, kötelességemnek tartottam a magyar nyilvánosságot e képpel megismertetni, annál is inkább, mert úgy érzem, hogy a magyarságnak, a mai válságos időben jobban mint valaha, szüksége van arra, hogy az igazi Széchenyit minden oldalról és minden tekintetben minél tökéletesebben megismerje.

Ismeretes ugyanis, hogy Széchenyi Istvánt 1830-iki második keleti útján, amely egyúttal nem csak az ő első utazása az Aldunára, hanem általában a legelső vízi utazás a Dunán lefelé Konstantinápolyig, barátja, Waldstein János gróf is elkísérte. Ez az út június 24-étől október 19-ig tartott. A két barát egy Pesten készült, meglehetősen kezdetleges dereglyén — maga Széchenyi «gályának» nevezi — utazott Galacig, onnan pedig görög, majd francia hajón Konstantinápolyig. Az akkori török fővárosból lóháton indultak vissza, Pozsarevácótól pedig kocsival folytatták útjukat Pestig.

Széchenyinek ezen az úton német nyelven írott

naplója 1934-ben megjelent a Magyar Történelmi Társulat, dr. Vizota Gyula által szerkesztett kiadásában, tehát a magyar közönség egy része előtt nem ismeretlen. A napló teljes magyar fordítása a jelen kötetben kerül először a nyilvánosság elé.

Waldstein János második felesége, Kálnoky Adél grófnő nagynéném lévén, tudtam, hogy csicsói kastélyában, amelyet Sándor bátyám örökölt, Waldstein Jánosnak egy csomó rajzkönyve maradt hátra. Megkértem bátyámat arra, hogy kutasson, hátha rábukkan Waldsteinnak Széchenyival együtt tett útjára vonatkozó rajzkönyvére, naplójára vagy egyéb feljegyzésére. Keresésének nemsokára meg is lett az eredménye: mind a rajzkönyvet, mind a naplót megtalálta. Tudomása volt ugyanis arról, hogy Letovic morvaországi birtokán, ahová édesatyám Waldstein Jánosnak 1876-ban Bécsben bekövetkezett halála után az ő írásbeli hagyatékának egyrészét elhelyezte, Waldsteinnak meglehetősen rendetlen állapotban levő egy naplója is van; első vizsgálatra úgy látszott, hogy semmi olyasmit nem tartalmaz, ami esetleg a nagyközönséget is érdekkelhetné. A napló tüzetesebb tanulmányozása közben azonban olyan részletre bukkant, amelynek időbeli beosztása — egyetlen sajnálatosan hiányzó ívtől eltekintve — hibátlan volt, és amelynek első lapján ez a cím állt: «Reise ans Schwarze Meer mit Széchenyi, den 24. Juni 830. begonnen.» (Utazás Széchenyival a Fekete-tengerre 830. június 24-én kezdtem el.) Csicsón viszont megtalálta Waldsteinnak e naplóját kiegészítő rajzkönyvét is, amelyből a mellékelt ábrákat vettük.

E napló értéke és érdekessége természetesen elsősorban a Széchenyire vonatkozó részletekből áll. Ha ugyanis igaz, hogy az ember lénye utazás köz-

ben általában közvetlenebbül, tisztábban nyilvánul meg, mint a megszokott keretek között mozgó mindennapi életben, akkor ez mindenestre erre az útra is érvényes, amelynek során a résztvevők a legkülönbözőbb nehézségekkel küzdöttek és sokszor arra kényszerültek, hogy kettesben töltsék idejüket, minden más érintkezési lehetőség kizárásával. A négy szemközt lefolyt bizalmas beszélgetések, amelyeket a két barát e hosszú és gyakran fáradalmas úton egymással folytatott, és amelyeket Waldstein János naplója részben szó szerint híven megőrzött, új világot vetnek Széchenyi sajátos egyéniségére és gazdag lelkivilágára. Széchenyi különösen azokban a nehéz napokban tárja fel őszinte bizalommal lelkét barátja előtt, amikor súlyosan megbetegszik és kételkedik felgyógyulásában. Ekkor betekintést enged szívének legbensőbb titkaiba, bevallja gróf Zichy Károlyné Seilern Crescence grófnő iránt érzett nagy szerelmét és végül zokogó barátjának tollba mondja politikai végrendeletét, honfitársaihoz intézett, halála esetére szóló utolsó üzenetét. Utazásuk története egy alkalommal drámai fordulatot is vesz: amikor Széchenyi testi kínoktól gyötörve öngyilkossági gondolatokkal foglalkozik és Waldstein Széchenyi pizsolyából titokban kiürítetteti a töltényeket.

De nem hiányoznak a naplóból a humoros esetek sem. Így például amikor Széchenyi második útitársát, a mindig borotvátlan Beszédes mérnököt azzal igyekszik javulásra bírni, hogy egy nyitvahagyott füzetbe ezt írja: «Milyen kellemetlen olyan emberekkel utazni, akik nem borotválkoznak, mint B.» Széchenyi tudta, hogy Beszédes szívesen belenéz az ilyen nyitvahagyott füzetekbe és a lecke valóban használt is. Romantikus részletek is adódnak a naplóban. Bizonyára sokat adna egy történelmi

regényíró vagy pláne modern forgatókönyv-készítő, ha azt a jelenetet megírhatta volna, amidőn a fiatal Waldstein lóháton egy oázishoz ér és ott fátyoltalan török hölgyekkel találkozik; majd megtudja, hogy a szultán egyik leánya is a hölgyek között volt.

A fentemlítettekhez hasonló beszélgetések értéke azonban — akár mint egy szerző könyvének az olvasókra való hatása — nagymértékben a két fél egymáshoz való szellemi arányától függ: attól, vajjon a receptív szellem képességeinél, műveltségi fokánál és jellembeli tulajdonságainál fogva alkalmas-e arra, hogy hű tükörként befogadhassa és tisztán visszavethesse a ráeső fényt?

Így magától felmerül a kérdés, ki volt Waldstein János gróf. Atyai részről ugyanabból a nagy csehországi német nemzetségből származott, amelynek ősei közé tartozott a híres osztrák hadvezér, a friedlandi herceg is, akit Schiller világhírű drámájában a szebb hangzás kedvéért Wallenstein-nak nevez. Waldstein János édesanyjának, Sztáray Teréz grófnőnek magyar származása folytán anyja vinnai birtokán, tehát Magyarországon született 1809-ben. Itt is nevelkedett, sőt egyetemi tanulmányait is — jogi és bölcsészeti doktorátust tett — valószínűleg Pesten végezte. Erre következtethetünk többek között abból is, hogy Széchenyivel tett keleti utazása idején, tehát életének huszonegyedik esztendejében az akkori viszonyokhoz képest elég folyékonyan beszélt és írt magyarul is. Nem szabad elfelejtenünk, hogy magának Széchenyinek ezen az úton írt eredeti naplója is mindvégig németül készült, míg Waldstein naplóját az akkori divat szerint felváltva öt nyelven írta: magyarul, németül, franciául, angolul és olaszul. (A magyarul írt rész a naplónak kb. egynegyedét teszi. Az eredetileg is magyarul írt

részeket a szövegben « idézőjelekkel kiemeljük és eredeti helyesírással közöljük.) Az a tény, hogy Waldstein a magyar nyelven kívül oly fiatal korában, ha nem is tökéletesen, nem kevesebb, mint négy világnyelvet beszélt s ezenkívül — mint a két naplóból kitűnik — szlovákul is tudott, arra vall, hogy szellemi műveltségére nagy gondot fordítottak. Magyarországot, ahol egész addigi életét töltötte, hazájának tekintette és német neve ellenére magyarnak vallotta magát. Ez a tény már abból is kitűnik, hogy egy alkalommal, amikor külföldön hajójuk, a «Desdemona» fedélzetéről Széchenyivel együtt nézik a Dunapartot és Széchenyi egy jelentéktelen házra mutatva azt kérdezi Waldsteintől, vajjon látott e már Magyarországon ahhoz hasonló szép épületet, Waldstein csodálkozva sokalja Széchenyinek Magyarország maradisága által okozott túlszigorúságát a hazai dolgokkal szemben és ezt írja naplójába: «Széchenyi mégis tulságosan elfogult Magyarországgal szemben. Dicsért, vagy legalább is tűrhetőnek talált itt (Törökországban) olyan dolgokat, melyek iszonyatot váltottak volna ki belőle Magyarországon!» Amikor pedig, Törökországból visszatérve Pozsarevácban összehasonlítja Milos szerb fejedelem modern szellemtől áthatott rendszabályait a Magyarországon dívó túlzott konzervativizmussal, szomorúan jegyzi meg: «Ó patria! Ó patria!» Nyilvánvaló, hogy ebből a bírálatából tisztán kihangzik Széchenyi jellegzetes gondolkozásának erős hatása. Mindig szem előtt kell tartanunk, hogy Széchenyi a nála 17 esztendővel fiatalabb barátjának nézeteire és gondolkozására természetesen igen mély befolyást gyakorolt. Az ifjú Waldstein János fiatalságának egész lelkesedésével és hevével rajongott Széchenyiért, akinek jelentőségét

világosan felismerte. Széchenyi iránt érzett lelkes bámulatában azonban mégsem ment odáig, hogy minden jogosnak vélt bírálatot teljesen elhallgatott volna. Hiszen az a kétes értékű divat, hogy valódi vagy csak vélt emberi nagyságokat minden bírálat nélkül vakon imádjunk, akkor még nem kerítette hatalmába az emberiséget. De ha bírálta is, mindig tudatában volt annak, hogy — mint írja — «olyan rendkívüli embereket», mint Széchenyt, «nem lehet, nem szabad rendes mértékkel mérni». Waldstein — és ez jellemének egyik legragyogóbb fénypontja — nem hagyta el barátját akkor sem, amikor honfitársai Széchenyt már nem emlegették mint a «diadal fiát», amikor nem fáklyásmenetet, hanem macskazenét rendeztek neki, sőt: döblingi menedékhelyén is újra meg újra felkereste, amidőn az idő sötét viharfelhői kezdték elborítani a «legnagyobb magyar» lánglelkét. Széchenyi egyik utolsó látogatója — 1860 március 14-én, 24 nappal tragikus halála előtt Waldstein János volt, aki március 7-én is, tehát négy nappal a nála megtartott végzetes hatósági házkutatás után szintén felkereste. Széchenyi holttestének a döblingi plébániatemplomban történt beszentelésénél szintén ott volt Waldstein a néhány összegyűlt barát és hozzátartozó ritka soraiban.

Plasztikusan domborodik ki Waldstein személyisége, ha kívülálló fényforrásból is megvilágítjuk, ha megvizsgáljuk, milyennek látta őt nagy barátja, Széchenyi. Erre nézve bőven találunk adatokat Waldstein naplójában, amelyben részletesen — és bátran hozzátelhetjük: önmagát nem kímélve — lerögzítette mindazokat a Széchenyivel folytatott beszélgetéseket is, amelyek saját személyére vonatkoztak. Széchenyi ugyanis pontosan ragaszkodott

az 1825-ben Wesselényi Miklóssal és Esterházy Mihállyal kötött «erényszövetség» szelleméhez, amelynek alapszabályai szerint a szövetségesek arra kötelezték magukat, hogy egymást hibáikra, gyengeségeikre és fogyatékságaikra kölcsönösen nyíltan figyelmeztessék. Így Waldstein barátjának is — annak nem csekély csodálkozására — utazásuk utolsó napján minden kerülgetés nélkül szemébe mondotta mindazt, amit magaviseletén és jellemén útközben kifogásolni valónak talált. Erre később már azért is rátérünk, mert Széchenyinek e mondatai érdekes felvilágosításul szolgálnak a két férfi barátságának keletkezésére vonatkozóan is. Mivel azonban itt Waldstein saját idézett szavairól van szó, egyelőre — hogy az egyoldalúságnak még a látszatát is elkerüljük — szükségesnek tartjuk magának Széchenyinek egyik, 1828. október 30-án, tehát másfél esztendővel közös utazásuk előtt, az akkor 19 éves Waldsteinhoz intézett magyar nyelvű leveléből néhány jellemző mondatot idézni, amelyek Széchenyinek Waldstein Jánosról alkotott nézetét világosan elárulják. Ebben a levélben Széchenyi többek között a következőket írja ifjú barátjának:

«Te belőled igen sok lehet, a szónak azon értelmében NB. melyet én kapcsolok a sokhoz — mert egy cancellarius, egy Palatinus, egy Vicekirály stb. — igen kevés lehet előttem, s viszont egy földművelő, egy cséplő, egy közkatona stb. igen sok. S ha te belőled nem lesz igen sok, csak te magad leszel az oka. A Természet téged észszel, szívvel, erős testi alkotmánnyal állított a Világra; pénzed ugyan nincs sok, s nem is lesz soha, de te el lehetsz anélkül is, mert a lelked szereti a függetlenséget, és ha mások hízelkedése, s magad hiusága s önszeretete — mely minden emberben nagyobb s kisebb gradusban ural-

kodik, — téged el nem ront, és ha nem a fő fogja mindig vinni cselekedeteid kormányát, hanem sokszor a sziv is; akkor bizonyosan elérni fogod az emberi szerencsének lehető legnagyobb s legmagasabb lépcsőjét. Önmegelégedést, az elme mennyei nyugtát, a jóknak s neméseknek megbecsülését s szeretetét, a szépeknek szívét stb. stb.»

«Te még igen fiatal ember vagy, s ha olyan jó is, mint Alcides, annál se nem jobb, se nem erősebb. Te is, ugy mint Ő, éppen most állsz azon az elágazó uton, melynek egy ága — hogy röviden mondjam — a szép lelkek országába, a másik pedig a testnek s pornak ugarjaiba vezet.»

«Bizonyos vagyok, hogy Te magad józanon el fogod intézni utadat, s oly szép lélekkel, oly egészséges észszel, mint milyennel fénylesz, senkire tanács miatt nem szorulni — de mind avval többé tőlem el nem szakíthatod magadat, akár mit fogsz tenni; s miért is tennéd? Ha én téged szeretlek, és ha 17 esztendői több tapasztalással, mint neked van, néked mint egy Memorandum-könyv fogok szolgálni, mely nem int, hanem csak észbe juttat? És én is többé tőled elválni nem fogok, nincs tehetségembe. A legfőbb vonásokban egy érzésűek vagyunk, egy hitvallásuak, s az által néminemüképpen összekötve, akár akarjuk, akár nem. S még mennyire fogunk közelíteni egymáshoz, midőn te az esztendőök leforgása, néhai keserű tapasztalások, gondok, sziv betegségei stb. stb. által azon győzedelmet fogod magadon nyerni, hogy inkább szeressed, ha téged az emberek jónak, mint eszesnek tartanak. Még most — s köztünk maradjon a szó — az, a ki valamit nyerni akar tőled, inkább eszedet mint érzéseidet, inkább velődet mint szivedet dicsérje. Te is, mint sok más, a könnyes olvadó szívet, az emberiségben helyezte-

tett gyermeki bizodalmat, a könnyen fellángoló lelket stb. gyengeségnek, elmekiesapongásoknak tartod; hidd el pedig, édes Barátom, hogy 20 esztendőskorúból csak úgy lehet ember, ha tágas öblü a szive, ha szép felemelkedésű a lelke. De majd ezekről bővebben nemsokára szóval, ha engem nem kerülsz, s azért magadot máscknál jobbnak nem tartod, mert szives jó szándékomat te néked használni el nem fogadod. Ha pedig előlem kitérsz, hogy a világnak megmutassad, hogy rád semmi befolyásom nincs — azt se bánom; én, akarod-e vagy sem, igaz barátod s hiv szolgáló fogok lenni.»

«A mi munkácskám («Lovakrul», a kiadó jegyzete) recenzióját illeti, igen helyesnek találom s igen kimélőnek, senki jobban nem tudja, mint én, mely hiányos és csekély.»

«Isten védjen szép lélek, jó sziv, s derék ész te a természetnek ritka jelenése.»

Ha tehát Széchenyi érdekes levelének tartalmából mellőzzük is ama részleteket, amelyeket inkább a kor sajátos páthosának és jellegzetes, túlzásokra hajló írásmódjának kell tulajdonítanunk, még akkor is világosan kiolvashatjuk belőle Széchenyinek fiatal barátja iránt érzett rendkívüli rokonszenvét és megbecsülését. Erre vonatkozólag — mint fentebb már említettük — további értékes felvilágosításokat nyújt Waldstein naplója is. Széchenyi ugyanis e már érintett beszélgetés folyamán, amelyet Waldsteinnal közös utazásuk utolsó napján folytatott, abból indul ki, hogy milyen körülmények között ismerkedett meg vele annak idején szülőházában. Később ugyan többször találkozott vele társaságban, azt gondolta azonban róla, hogy «az is olyan kótyagos, félresikerült magyar» («ein verschraubtes ungarisches Missgewächs»), «akiből nem lesz semmi»,

— míg meg nem tudta, hogy «igen jó deák és általában dicsérik». Akkor kezd csak érdeklődni iránta. Waldstein viszont eleinte, úgy látszik, Széchenyivel szemben tartózkodóan viselkedett. Ezt a tartózkodást mindenki megérti, aki saját ifjúságában nála idősebb, nagyrabecsült embereket még akkor is, sőt annál gondosabban elkerült, minél világosabban felismerte azok felsőbbiségét és minél jobban tisztelte őket. Waldsteint éppen e nagy tisztelete s bizonyos ifjú félelem, amelyet később tudatosan leküzdött, gátolta meg abban, hogy Széchenyihez akkor közelgedjék. Hogy ez mennyire igaz, kitetszik naplójának olyan megjegyzéseiből is, amelyekben sajátmagát Széchenyivel hasonlítja össze és a nagy ember utólérhetetlen szellemi és jellembeli kiválóságát emeli ki. Így például mikor azt írja: «Ez az ember nagyon kevés időt veszteget arra, hogy ostobaságokra gondoljon, még kevesebbet, hogy okos dolgokra gondoljon, mert azokat azonnal meg is valósítja. Cselekszik, a helyett, hogy tünődnék. Sohasem láttam még ennyi tetterőt. Szeretném tudni, milyen mértékben lennék erre képes, ha én lennék az ő helyében. Bennem sokkal kevesebb van, ez bizonyos.» Hogy mennyire elismerte Széchenyiben nagy mestert, legvilágosabban láthatjuk abból, amit naplójában bevallott, miután idősebb barátja alaposan, bár jóindulatúan megleckéztette. Kifogásolja ugyan, hogy Széchenyi «baráti javító szándékában itt túllőtt a célon», de hozzáfűzi, hogy mégsem érezte magát megsértettnek, nem szólt semmit, mert Széchenyi becsülése neki «többet jelent, mint az egész emberiségé».

Hogy ez valóban úgy is volt, annak legfényesebb bizonyítékai azok a megjegyzések, amelyeket Waldstein egy Széchenyitől kapott, két hónappal haza-

érkezésük után, 1830 novemberében kelt levélhez fűz. Naplójában ugyanis november 16-án ezt olvasuk: «Levél Széchenyitől, melynek nagyon örülök. Majdnem könnyekig meg voltam hatva. Azt véli, én végezzem majd azt, amit ő Magyarország érdekében megkezdett.»

«Szép Plantátiód végezd magad, barátom: én annyi teremő lelkét még nem érzek bennem, hogy a közép uton tántorithatatlan maradhassak —!!! Ezek némelyek a leveléből: «Ha Budán maradsz: a' mi nem bizonyos — mert Revitzkynek igen sokszor és sokat beszéltem felőled, annak pedig fogannattya lesz.»

«A Császár a Hitelt magának estvéli órákban a felesége által olvasgatta elő és néha pukkan a nevetéstől s. a. t.»

«Tudja a Mindenható, szerencsés nem vagyok, olly lelki kinok között éltem, melyek sok mást megsemmisítettek volna, rám nézve — emberi tekintetben a Jövendő nem mosolog. — Azonban Edeni boldogságot érezhetnék, ha igaz lenne, hogy én voltam Tökéletesüléshednek egy segéd eszköze; mert Te barátom, mind azt hazánkra nézve egykor életbe hívatsz, a' mit én félek, legjobb akaratommal csak édesen tudtam álmodni! Érdemem egy kevésbé az fog maradni, hogy egyben másban a jeget megtörttem!»

Ehhez Waldstein hozzáfűzi:

«— Toby bácsival kiáltom: Istenem! Ne haljon meg ő. — Nyakába borulhatnék és sirhatnék afelett, hogy ne haljak meg vele együtt, hogy engem hátrahagyhatna. Csak az a gondolat tart fenn, hogy tehetségem szerint az ő eszméit, az ő irányát részben megörökítem. Élnem kell, élni akarok, de nélküle teher az élet. — Ó irgalmas Isten, mindenható,

mindent tudó! Hallgasd meg imádságomat és hagyj el örökké, ha könyörgésem nem eredne szívem mélyéből: «végy el helyette e világból, ha idelent gyermekeiden nem tudok jót cselekedni.»

«Benne bizonyos vagyok, magamban nem. —»

Akármilyen szempontból is nézzük tehát a két férfi egymáshoz való viszonyát, annyi bizonyosnak látszik, hogy Széchenyinek Waldsteinről a vele együtt töltött négyhónapi utazása alatt bőven gyűjtött személyes tapasztalatok alapján is jó véleménye volt. Feltethetjük tehát a kérdést: mikép igazolta Waldstein nagy barátjának belé helyezett bizalmát? Ha erre a kérdésre feleletet akarunk adni, nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy Waldstein férfikorának legszebb esztendei a 48-as viharos események utáni időre, tehát egy olyan korszakra esnek, amely sok más jelentős magyar tehetséget is tehetetlenségre kárhoztatott. Azonkívül tekintetbe kell vennünk azt is, hogy az az aránylag rendkívül nagy időbeli hézag, amely családjunkban a mostaninemzedéket az előtte való generációtól elválasztja, — hiszen Waldstein János 1876-ban halt meg, míg legidősebb bátyám csak 1888-ban született, — megszakította a rendes körülmények között meglevő közvetlen személyes kapcsolatot. Így tehát ha Waldstein János életét leírjuk, nagyjában a naplójában, valamint gyűjteményes művekben talált adatokra kell támaszkodnunk. Amit azonban ilyen alapon sikerült róla megtudnunk, — bármilyen hiányos is az, — még mindig bőven igazolja, hogy Waldstein János — ha természetesen szerényebb mértékben is, — sikerrel igyekezett nagy barátjának nyomdokain járni.

Abban az időben, amikor Széchenyit elkísérte első aldunai útjára, Budán a magyar udvari kamará-

nál szolgált. Már a következő esztendőben — amint tudjuk, nem utolsó sorban Széchenyi közbenjárása folytán, mint supernumerarius concipistát, — tehát fogalmazót, — áthelyezték Bécsbe a magyar kancelláriához. Ebben az időben úgy Pest-Budán, mint Bécsben is — ahová különben ez alkalommal kerül először, — a társaságban mindenütt lelkesíti ismerőseit Széchenyiért és annak eszméiért s igyekszik a vele szemben gyakran hangoztatott bizalmatlanságot eloszlatni. Sőt Széchenyihez fűzött szoros barátsága egy alkalommal felkelti a hatóságok gyanúját is: Drescher Frigyes, Széchenyi «Hitel»-ének jóindulatú cenzora figyelmezteti Waldsteint, hogy feljelentés érkezett ellene, amely szerint Széchenyi intim barátja, akit Széchenyi állítólag «titkos tervekhez» használ fel. Drescher, akit utasítottak, hogy Waldsteinről jelentést tegyen, arra kéri őt, adjon neki olyan írásbeli bizonyítékot — lehetőleg Széchenyi hozzá intézett egyik levelét, — amelyből a vád alaptalansága kitűnjék. Waldstein többnapig meggondolás után végre Dreschernek rendelkezésére bocsátja Széchenyinek az aldunai úton neki diktált, már említett politikai végrendeletének másolatát, amelyből azonban e célra bizonyos mondatokat kihagy és azokat másokkal pótolja.

Jellemző Waldsteinnak a pesti társaságban Széchenyi szellemében folytatott törekvéseire vonatkozóan különben az a megjegyzés is a naplóban, hogy az egyik szalónban hangosan olvasott magyarul. (A Szt. Mihály-hegyi remetét.) Azt írja naplójába: «Mielőtt hozzákezdtem, észrevettem, hogy senki nem akart meghallgatni. A nagyon szépen megírt tárgy azonban a hölgyek eleven, de érzékeny szellemét teljesen lekötötte. Figyeltek és amidőn a történetnek vége lett, megjegyzéseket tettek, sőt egyes stanzákat

le is másoltak. Ez az az ut, amely a hungarizmus megkedveltetéséhez vezet; máskor már nem kerül nekik majd elhatározásukba, hogy hallgassanak, sőt a végén ők maguk is olvasni fognak mint én magam.»

Amikor azt hallja, hogy a kolera közeledik Magyarországhoz, azonnal elhatározza, hogy a veszélyeztetett vidékre indul és csak Széchenyi megfontolt rábeszélésére tekint el tervének keresztülvételétől.

Amíg Waldstein Budán lakik, Széchenyi, ha a jég miatt este nem térhet vissza pesti lakására, rendszeren Waldsteinnál hál, éppen úgy, mint ellenkező esetben Waldstein Széchenyinnél.

Érdekes Waldstein ez időből származó feljegyzései között annak a jelenetnek leírása is, amelyet Széchenyi és Wesselényi Miklós barátságának nem-sokára azután bekövetkezett ideiglenes megszakítása kiinduló pontjának tekinthetünk. Waldstein ugyanis, akinek Wesselényi 1830 november végén közös séta közben a «Hitel»-ről megjegyezte, hogy Széchenyi annál rosszabb dolgot nem tehetett volna, mint hogy ezt a művet megírta, a következő év február elsején ezt jegyzi fel naplójában: «Széchenyihez mentem, aki nekem Művét olvassa (nyilvánvalóan a «Világ»-ról van szó. A kiadó jegyzete.) Mennyi erély és mennyi igazság — fényesen van megírva. — Itt valami nagyon kellemetlen dolog történt: Fellelkesítve attól, amit hallottam, a Hitelről beszéltem és azt mondtam, vajjon mit szól ahhoz Wesselényi? — «Mit, kérdezett Széchenyi csodálkozva, bizonyára rendkívül tetszeni fog neki.» «Hát akkor miért annyira elégedetlen a Hitellel?» — Széchenyi erre még csodálkozóbb arcot vágott. — Most megmondtam neki azt az erős kifejezést, amelyet Wesselényi használt. Széchenyi, láttam, megdöbbsent, bánatos hangon azt mondotta: «Azt vetik szememre, hogy

barátaimat kicsúfolom ; vajjon mondtam-e valaha egyebet, mint azt, hogy nagy keze van — ! — » Nekem fájt a dolog : és soha meg nem említettem volna, ha még csak álmomban is eszembe jutott volna, hogy Széchenyinek újdonságot mondok el.»

Wesselényinek e kijelentésével, amelyet különben Zichy Antal is említ (Napló, 343.), szöges ellentétben áll ugyan 1830 április 16-án Zsibóról Széchenyinek írt levele, melyben a Hitelt felette dicséri. Ezt a nyilvánvaló ellentétet Zichy egyrészt azzal magyarázza, hogy Wesselényi, bár a Hitel tartalmával egyetértett, csak azt sajnálta, hogy Széchenyi magas eszméit az őt meg nem értő tömeg elé tárta, másrészt pedig mint erdélyi ember, rosszalta Széchenyinek a Hitelben a régi alkotmány ellen elhangzott támadásait, mert ez az alkotmány tette lehetővé Wesselényi gravaminális és passzív ellenállási politikáját.

Korának kiválóbb személyiségeire vetnek fényt Waldstein későbbi, bécsi naplójának egyes feljegyzései is. Így például amikor 1831-ben I. Ferenc királynál kihallgatást kapott, részletesen leírja a kihallgatás lefolyását, továbbá a reichstadti herceggel, I. Napoleon fiával, valamint Metternichkel és Revitzky magyar kancellárral és több más személyiséggel lefolyt találkozásait is elbeszéli.

Waldstein további életének részletei mindinkább elhalványulnak, úgyhogy már csak a nagy vonalakat ismerhetjük fel. 1833-ban találkozunk vele a pozsonyi főrendi táblán. Waldstein 1831-ben a kancelláriába való áthelyezését azzal érte el, hogy szolgálatáról lemondott, látszólag azzal az indokolással, hogy magát «a jövő Dietán kijelelni fogja». Ekkor maga Revitzky ígérte meg, hogy ha egyszer a kancelláriánál lesz, őmaga küldi ki a Dietára. Kölcsey

BEVEZETÉS

Országgyűlési Naplójában megjegyzi, hogy «Wesse-lényi, Széchenyi, Esterházy Mihály s az ifjú, lelkes Waldstein hiába szólának», a protestánsok sérelmeit tartalmazó üzenetnek «a rendek által tanácskozás nélküli elfogadása és feliratként Ófelségének eléterjesztése érdekében». Tehát ismét Széchenyi nyomában, sőt már annak tevékeny segédjeként tűnik fel Waldstein előttünk.

Széchenyinek 1836 február 4-én Seilern Crescence grófnővel, özv. Zichy Károlynéval a budai krisztinavárosi plébániatemplomban tartott esküvőjén Waldstein János a menyasszony egyik tanúja volt. Személyesen ugyan nem jelent meg, hanem Desseffy Aurél helyettesítette. 1837-ben Waldstein Angliába utazott. Széchenyi erre az útra barátját nemcsak angliai ismerőseihez címzett ajánlólevelekkel látta el, hanem arra is megkérte, hogy hajógépek vásárlása céljából odaküldött megbízottjának segítségére legyen.

Amikor Széchenyi — ez alkalommal nyolcadszor, — 1841 június 14-én ismét az Aldunára indul, József nádor főherceg mellett ott találjuk Waldstein Jánost is, a «Lajos» fedélzetén.

Waldstein különben ez alatt az idő alatt tovább szolgált a közigazgatási pályán: a negyvenes években Stadion Ferenc grófnak, a későbbi osztrák miniszternek trieszti kormányzósága idején, mint udvari tanácsos működik az ottani guberniumban. 1848-ban mint a főrendi táblának tagja, párbajra hívja ki Kossuthot a főrendek ellen kikelő egyik beszéde miatt. 1849-ben visszalép az állami szolgálatból. 1850-ben Wurzbach szerint ő is aláírta a konzervatív főuraknak Ferenc Józsefhez az 1847-i alkotmány helyreállítása érdekében intézett kérvényét. 1861-ben Ung megye főispánja volt.

BEVEZETÉS

Tevékenységének súlypontját azonban akkor már a napi politikáról inkább a művészet terére, valamint olyan közmunkák elősegítésére helyezte át, amelyekben ismét nagy barátjának, Széchenyinek szellemére ismerhetünk rá.

Waldstein János festőművészeti tehetségéről nemcsak számtalan hátramaradt vízfestménye tesz meggyőző tanúságot, amelyek közül egynéhány vázlat e kis művet is díszíti: a Tudományos Akadémia könyvtárában is őriznek egy terjedelmes tájképgyűjteményt, amely Magyarország különböző vidékeinek rendkívül finom, művészi ábrázolása. Ezt a gyűjteményt Waldstein 1860-ban ajándékozta az Akadémiának s valószínű, hogy a képek saját alkotásai. Gyűjteményét, amelyről a beavatottakon kívül senkinek sincs tudomása, más országban bizonyára már rég mutatós kiadvány keretében is közzétették volna, — már csak az ország szépségének propagálása céljából is. 1868-ban Waldstein a Magyar Tudományos Akadémia igazgató-tagja, 1871-ben pedig a Magyar Képzőművészeti Társulat elnöke lett.

Első felesége, Zichy Teréz grófnőnek 1868-ban bekövetkezett halála után Egyiptomba utazott, ahonnan szintén érdekes vázlatokkal telt rajzkönyvekkel és szép régészeti leletekkel tért vissza.

Waldstein ifjúkorában — mint Széchenyi fent idézett leveléből is tudjuk, — nem volt gazdag. Akkori naplóiban minden hónap végén pontos számadásokat találunk és nem ritkán arra a kényes kérdésre vonatkozó gondterhes megjegyzéseket is, hogy miképpen gazdálkodjék csekély jövedelmével. Ez a körülmény, úgy látszik, hozzájárult ahhoz az elhatározásához is, hogy ifjú szerelméről, Forray Júlia bárónőről, akit különben Széchenyi is felette tisztelt, lemondjon. Forray Juliát Waldstein aldunai nap-

lójában is többször emlegeti, az ő nevére keresztelték a magukkal vitt csónakot is.

Később első felesége révén annak várapotai és csallóközi csicsói birtokának is gazdája lett. Azonkívül mint a Waldstein-család szeniorja a morvaországi Trebitsch-birtokhoz is hozzájutott. Így tehát abba a szerencsés helyzetbe került, hogy Széchenyi tanításait nemcsak szóval terjeszthette, hanem cselekedeteiben is tevékenyen követhette.

Waldstein alapította az Alsócsallóközi Ármentesítő Társulatot, melynek első elnökévé választották. Az ő kezdeményezésére erősítették meg Csallóközön a Duna töltéseit, építettek vízlevezető csatornákat és zsilipeket, és ha hazánkban az utolsó esztendők árvízkatasztrófái a csallóközi vidékeket megkímélték, akkor ez a szerencsés körülmény nem utolsó sorban az ő valóban széchenyies kezdeményezésének is köszönhető. Azonkívül lényegesen hozzájárult a kassa—oderbergi vasútvonal építéséhez is, amelynek a maga idejében, mint az első magyar hegyi vasútnak kiváló jelentősége volt. Egy akkori, a Magastátrát ábrázoló vázlatának ezt a büszke címet adta: «Carpatus vietus».

Ez Waldstein Jánosnak, Széchenyi István útitársának és hűséges barátjának rövid élettörténete, aki egészen Széchenyi tragikus haláláig híven ragaszkodott nagy barátjához.

Waldstein életrajzának kiegészítésére és befejezésére legyen szabad itt még Eötvös Károlynak a «Pesti Napló» 1877 augusztus 5-i számában Waldstein halála után «Esterházy, Zichy, Waldstein» címmel megjelent szép nekrológjából néhány idézetet közölnünk:

«Alig egy év alatt három nagy halottja az országnak! Három kiváló alak a régi gárdából, melyet egy-

kor Széchenyi toborzott maga köré, hogy az újkor számára meghódítsa azt az ó világot, melyet ezelőtt 50 évvel Magyarországnak neveztek.»

«A régi gárda! Hol van az már? Hova szórták szét a hosszú évek és a 48-iki események viharos napjai? A régi gárda, melynek a «legnagyobb magyar» volt a vezére s a Wesselényiek, Batthyányak, Károlyiak és Zichyek, Esterházyak, Wenckheimok, Eötvösök, Waldsteinok és oly sok tündöklő név valának közlegényei!»

«Főurak a Werbőczy korából! Szellem, rang, születés, óriás vagyon, nagy lelki és testi előnyök birtokosai. Oszlopai a trónnak és vezetői az ébredező nemzeti szellemnek. Túlszárnyalva az epigonok által, de soha félre nem állva a csatarendből, félszázad óta küzdöttek békében és harcban, az alkotmányos élet riadalmai közt s a kényuralom nyomasztó, néma éveiben, hogy szabaddá és nagygyá tegyék az országot, a minő volt egykor, a minő kell lennie ma s a minővé lesz egykoron bizonyára.»

«Történetük a nemzetnek története.»

«Gróf Waldstein János.»

«Ha czímeit elmondom, minden demokrata hanyatt esik tőle.»

«Wartenbergi gróf. Nagy cseh (Eötvös itt tévedett; Csehországban Waldstein Jánosnak nem volt birtoka. A kiadó jegyzete.) és morva urodalmak fidei comissariusus. Cs. kir. kamarás. Valóságos belső titkos tanácsos. A Ferenc-József-, a belga Lipót- s a mexicói Quadeloupe-rendek nagy keresztese, a Szent István- és máltai rendek vitéze. Doctor juris utriusque, sőt még bölcsészettudor is. Az Akadémia igazgató tagja, a Képzőművészeti Társulat elnöke.

A csallóközi és várpalotai urodalom tulajdonosa, Ungi főispán. Conservatív főúr stb. Régész, festőművész, nemzetgazdász, nagy utazó, egyptolog, kritikus, államférfi stb.»

«Pedig demokrata elvtársaim vegyék tudomásul, hogy ő az utolsó ötven év történetének jelentékeny alakja. Nem oly nagy szabású, mint Széchenyi, de mindjárt utána következik s rangban kevés társa akad.»

«Kíváncsi vagyok, ki fogja az akadémiai emlékbeszédet felette tartani s Széchenyinek Tasner-féle iratait kellőleg fogja-e e célból tanulmányozni?» (Waldsteinről tartott emlékbeszédnek a nyomára, sajnos, nem akadtunk. A kiadó jegyzete.)

«Jó szelleme s örök barátja volt ő a legnagyobb magyarnak. Az ő önfeláldozó segédkezése s élénk, geniális szelleme, páratlan gyöngédsége oly sokszor bátoríták föl Széchenyit a legsúlyosabb küzdelmek napjaiban.»

«Ő volt Széchenyi egyetlen vállalkozó társa, midőn 1828-ban a Vaskaput tanulmányozák s együtt leveeztek Konstantinápolyba.» (Ismeretes, hogy Beszédes mérnök is velük utazott. Utazásuk különben tudvalevőleg 1830-ra, nem 1828-ra esik. A kiadó jegyzete.)

«Ő volt éveken át társa Angliában, midőn a világnak e nagy társadalmát tanulmányozták a célból, hogy mikép lehetne a magyar társadalmat új életre hozni.» (Széchenyi és Waldstein közös angliai útjára vonatkozólag nem találtunk semmiféle adatot. A kiadó jegyzete.)

«Ő szabályozta a csallóközi Duna-ágakat, mint szabályozta Széchenyi a Tiszát.»

«Ő pártolá s mint szakember buzdítá a magyar képzőművészetet, mint senki más.»

BEVEZETÉS

«Utolsó szellemi műve is Benczur egyik festményének kiváló bírálata volt.»

«Midőn első neje meghalt: Egyiptom tanulmányozásában s nagybecsű régészeti műrecek gyűjtésében keresett vigasztalást.»

«Műveltsége a legkitűnőbb angol főurakéval versenyzett.»

«Gyermekkorától anyanyelvünkön neveltetve, bírta azt, mint igen kevesen.»

«Utolsó beszédét tavaly az adófelemelés szertelen politikája ellen tartá.»

«Aki memoirjait és jegyzeteit megmenti az irodalomnak: az nagy szolgálatot tesz a hazának.»

«Midőn Bach végleg rendezé nálunk az absolutismust, Waldstein meglátogató a döblingi szenvedőt s szomorúan mondá neki :»

«Ime minden veszni indul, a miért fáradozánk.»

«Nem igaz — felelt Széchenyi indulatosan — én bolond vagyok ugyan, de a nemzet észre tér s a német őrröng. Legyen gondotok rá, hogy deliriuma minél mélyebb legyen.»

Ahhoz, hogy Széchenyi útinaplóját kellőképpen értékelni tudjuk és Waldsteinnak Széchenyivel szemben elfoglalt álláspontját, illetve az iránta tanúsított érzelmeit is igazságosan mérlegelhessük, tisztába kell jönnünk azzal a kérdéssel is, hogy ki volt, jobban mondva: szellemi fejlődésének milyen fokán állt, köztevékenysége által milyen társadalmi állást szerzett magának első aldunai útjának időpontján, 1830-ban Széchenyi István? Éppen úgy tévednénk, ha az akkor 38 éves Széchenyiben már a «legnagyobb magyar»-nak dícsért, meglett híres államférfit látnánk, mint akkor, ha őt nem tekintenénk egyébnek,

mint csupán a magyar arisztokrácia kissé különös, nagyon tehetséges, de éppoly ábrándozó fiatal tagjának.

Széchenyi István akkor, amikor a «Desdemona» fedélzetén társaival együtt elindult a Dunán kelet felé, már élményekben, de tettekben is gazdag multra tekinthetett vissza, csodálatos életpályája éppen akkor, a «Hitel» megjelenése után, hirtelen ívelt felfelé, bár a magyar társadalom széles köreiben még bizonyos megnemértést kellett tapasztalnia, amelyet különben később is csak aránylag rövid időre váltott fel a népszerűség ingadozó kegye.

Tizenhat éves korában, mint főhadnagy bevonult a magyar insurrectio vezérkarához. Ő maga bevallja: «Mindazon ismeretekben, melyek az állami szolgálatban s a gyakorlati életben multhatatlanul szükségesek, visszamaradtam, sőt őszintén szólva, minden téren olyan tudatlan voltam, mint akár-melyik 16 éves siheder.» Az iskola gyakorlati értékéről saját tapasztalatai alapján akkor alkotott igen mérsékelt véleményét a Tudományos Akadémia későbbi alapítója sem változtatta meg soha. Később a huszárokhoz, majd az ulánusokhoz helyezték át. Ha a napoleoni háborúban végzett teljesítményeiről csak annyit mond, hogy: «Végzetem Schwarzenberg herceg kíséretébe vezérelt. Ebben az állásban bajtársaimmal együtt rohantam a többi után, s így értünk Párisba», szerénységében minden esetre túloz: hiszen köztudomású, hogy — egyéb tevékenységétől eltekintve — lényegesen hozzájárult Napoleon sorsának eldöntéséhez is azzal, hogy mint a szövetségesek tábornagy-főparancsnokának egyik segéd-tisztje Bernadotte svéd trónörököszt rábírta a lipcsei csatába való beavatkozásra.

A háború után sokat és sokfelé utazgat: Olasz-

BEVEZETÉS

országba, Franciaországba, kétszer Angliába és ismét Olaszországon keresztül a tengeren át Konstantinápolyba, valamint Kisásziába. Életének ebben az időszakában talán legfontosabb útja Erdélybe vezet, ahol Wesselényi Miklóssal nem először találkozik ugyan, de véglegesen ekkor válik barátjává. Jellemző már az akkori Széchenyre — bár életének nagy magyar hivatása abban az időben még nem vált benne egészen tudatossá — naplójának az a részlete, amelyben megjegyzéseket fűz egy Cantucuzino bojárral folytatott beszélgetéséhez Törökországnak várható összeomlásáról. Ennek a biztosan elkövetkezendő eseménynek következményeképpen Ausztriának a magyar alkotmány és szabadság rovására bekövetkező aránytalan gyarapodásától tart: «Ezerszer választom a halált — írja — sem mint rab-szolga legyek. Ám vegyenek el tőlem mindent, vagyont, életet s ami még ezeknél becsesebb volna előttem, de sohasem mondhatok le a szabadságról és elveimről.»

Ha az akkori magyar főnemességnek szemérevetik, hogy állandóan külföldön tartózkodott és inkább másutt utazgatott, mint saját országában, akkor ez a szemrehányás bizonyos mértékben a fiatal Széchenyre vonatkozóan is érvényes: így 1822-ben Wesselényivel újra fél esztendőre Németországba, Franciaországba és Angliába, 1825-ben pedig Esterházy Pál herceggel ismét Franciaországba, majd Lombardiába megy.

Igen ám, csak hogy ő benne, aki éppen külföldi utazásai közben tisztábban látta az óriási művelődésbeli különbséget «csunyaeska kis hazája» és a nyugati államok között, mint bárki más, annál forróbban lángolt fel az az erős vágy, hogy a honi viszonyokat a külföldön tapasztalt színvonalra emelje. Ezek a

külföldi utazások az ő számára azt a «magas iskolát» jelentették, melyet csak maga az élet nyújthat annak, aki tanait megérteni képes. Széchenyi ebben az iskolában magába szívta jövő mesterségének : a haza felemelésének nagy tudását.

Saját fajtája iránt érzett szeretete a fiatal lovas-tiszt szívében magyar huszárai között ébredt fel. Nem esoda hát, hogy nagy reformjainak legelső eszközét régi lovasnépének a lovak iránt tanusított hagyományos előszeretetében látta leginkább megvalósíthatónak. Tudta, hogy ez a tulajdonság a nemesben és parasztban egyaránt megvan. Első — egyelőre még németnyelvű — irodalmi művei is tehát ezen a téren mozognak. Lóversenyek rendezésén buzgólkodik, de amint későbbben is minden egyes vállalkozásánál mindig magasabb cél lebegett szeme előtt, úgy a lóversenyben is hazája felvirágoztatásának egyik eszközét látta. Széchenyi különböző vállalkozásainak száma és sokoldalúsága abban a mértékben nőtt, ahogyan az előrehaladott külföld tükörképében egyre tisztábban felismerte saját hazája maradiságából eredő gyengeségeit. Szinte azt mondhatnók : tevékenysége gigászi méreteket öltött, ha azt közönséges halandók teljesítőképességéhez hasonlítjuk. Viszont annál, aki úgyszólván majdnem az egész nemzet sorsának terhét vette vállaira, mindaz, amit 1830-ig cselekedett, csak a jövő előkészítésének kezdetét jelentette.

1825-ben elsőnek szólal fel magyarul a főrendi táblán. «Magyarul beszéltem — jegyzi fel naplójába — annyira izgatott voltam, hogy inkább az akasztófára mentem volna. Valjon fogok-e valaha hideg vérrel beszélni tudni?» Ennek az eseménynek nagy jelentősége nemcsak abban áll, hogy Széchenyi felszólalása a legelső magyarnyelvű beszéd volt a fő-

rendi táblán, hanem abban is, hogy akkoriban — bár magyarul neveltetett — a katonaságnál eltöltött idő alatt mégis részben elfelejtette anyanyelvét. A magyar helyesírással például meglehetősen hadilábon állt. Azért mondotta Wesselényi Miklós Széchenyinek e beszéd után két évvel megjelent első magyar könyvéről, a «Lovakról»: «Attól, aki ilyen rövid idő alatt így megtanult magyarul írni, semmit sem lehet csudálni.»

Nem egészen egy hónappal később felajánlotta egy évi jövedelmét a «Magyar Tudós Társaság», a mai Tudományos Akadémia alapítására, mely két év múlva már meg is alakult.

Ugyanabban az esztendőben megalapítja a Nemzeti Casinót is.

Közben — 1826-ban — az ő indítványára Pozsonyban és Esterházy Mihály gróf tallói birtokán megtartják az első magyarországi lóversenyeket, amelyeket a következő esztendőben pesti «lófutásokkal» is kibővítenek, ahol külön versenyeket írnak ki parasztlóvak részére is.

Ezenkívül 1826-ban tűzkár elleni biztosító társaságot létesít, 1830-ban pedig a «Magyarországi Állattenyésztő Társaságot» alapítja meg.

1829-ben Sándor Móríc gróf, a «bolond lovas» hídépítési tervét mozdítja elő. Közben foglalkozik a bortermelésének és értékesítésének, valamint a selyemtenyésztésének kérdésével is.

Végre 1830 elején megjelent életének ha nem legjelentősebb, úgy mindenesetre legfontosabb, sőt mondhatni korszakalkotó műve: a Hitel.

Nem lehet feladatunk, hogy e nagyszabású művről itt részletesen beszámoljunk, valamint az sem, hogy Széchenyinek minden egyes vállalkozását felsoroljuk.

A Hitel tartalmára vonatkozólag elég rámutatnunk arra, hogy vezető gondolata, ha azt közgazdasági körítéséből kihámozzuk, végeredményben nem volt más, mint amit ma a legújabb koreszmének tartanak: a népközösség alapelve. Igaz ugyan, hogy azzal a lényeges különbséggel, hogy amíg ma a magánhaszonnal szemben a közhaszon elsőbbségét hangsúlyoztatják, addig Széchenyi akkor — az individualista korszak hajnalán — azt hirdette, hogy a közhaszon — az ország boldogulása — a magánhaszon *alapszík* — vagyis az összes honfiak anyagi jólétén.

Míg a magyar közvélemény a Hitel gondolatainak visszhangjától volt hangos, addig szerzője csendesen törökországi útjára készült. Készülődései miatt csak egyetlen rövid délelőttöt szentelhetett műve második német kiadásának javítására. Különben még Széchenyi akkori leveleiben sem találni célzást közeli utazására. Csak Wesselényinek ír róla Pestről 1830 május 10-én kelt levelében: «Gondold csak: Junius vége felé — de ez köztünk maradjon — Beszédessel itt hajóra ülök s a Feketetengerig uszok a Dunán. Tán kapcsolásba hozom honunkat a tengerekkel! Merész gondolat; de elbirom.»

Széchenyi már a Hitel-ben az ország bajainak okai között felsorolja a közlekedés hitványságát is. Amíg addigi tevékenysége — bármilyen nagyméretű is volt — az országon belül mozgott, ezzel a vállalkozásával először tágitotta ki cselekedeteinek terét a határokon túlra, a külfölddel való kereskedelmi kapcsolatok létesítésére.

Eleinte látszólag ugyan nem nagy bizalommal vágott neki a nehéz útnak: hiszen még a Hitelben is azt írta, hogy «a Dunának nem vehetjük nagy hasznát, mert miránk nézve visszásan foly, kedvünkért megfordulni nem fog, torkolatjánál pedig nem

miénk, hanem másé.» Azt hisszük azonban, hogy nem tévedünk, ha Széchenyinek a nagy nyilvánosság előtt hangoztatott aggályait inkább ügyes politikának fogjuk fel, amellyel egyrészt tervei esetleges későbbi kudarcának akarja elejét venni, másrészt vállalkozását, ha sikerül, annál kedvezőbb világításban tüntetheti majd fel a közönség előtt. E feltevésünket nemcsak Széchenyinek az indulás előtt Wesselényihez intézett bizakodó szavai látszanak megerősíteni, hanem az a körülmény is, hogy utazási tervébe, mint említettük, előzőleg Wesselényi kivételével kizárólag csak azokat avatta be, kiknek azzal kapcsolatban valami szerepük volt. Ezt igazolja az a további körülmény is, hogy később, amikor már nagy buzgalommal írt és tevékenykedett a dunai hajózás érdekében, e téren «konvertitának» nevezte magát, így oszlatva el korábban kifejtett kételyeit. Amilyennek Széchenyit ismerjük, szinte lehetetlen róla feltételeznünk, hogy egyáltalán komolyan foglalkozott volna olyan tervvel, amelynek sikeréhez előző mélyreható tanulmányok alapján nem fűzhetett némi indokolt reményt. Felfogásunk azonban megegyezik Széchenyinek útközben Orsováról július 2-án Döbrenteyhez írt levelének tartalmával is, amelyben a kérdés nehézségeit nem annyira a Duna kedvezőtlen folyásában, mint inkább honfitársai nemtörődömségében látja. A levélben ezt írja: «Mindegyikünk egy különös naplókönyvet viszen. — Fájdalmasban dobog szívünk, midőn látjuk, — mily átok hazánkra nézve a Duna, mennyi kárt teszen, — minő kevés hajót hord, — holott a mi számunkra látszik alkotva lenni ezen csatorna, melyen oly könnyen lehetne segíteni — — de hiába — — nincs bennünk se erő, se összetartás, se igazi hazaszeretet.»

De akármilyen véleménye is lehetett a Duna

gyakorlati hasznáról vagy haszontalanságáról Magyarország számára, erről a kérdésről mindenesetre saját szemével akart meggyőződni és ezért határozta el, hogy a folyam előtte eddig ismeretlen részét személyesen megismerje. Pesttől Linzig ugyanis már többször megtette az utat. A kormány, főképpen Revitzky kancellár, kedvezően fogadta Széchenyi tervét. Egy Bécsben megtartott értekezleten felvilágosítást nyújtottak neki a Duna szabályozásával összefüggő külpolitikai kérdésekről és a haditanács Pirago műszaki tisztet akarta melléje rendelni, akit azonban Széchenyi nem fogadott el. Ezzel szemben útlevelet kért és kapott, sajátmaga által választott útítársa, gróf Waldstein János részére. Eredetileg gróf Zichy Károly akart vele utazni és az útlevelet még az ő nevére állították ki.

Ami a Duna akkori állapotát illeti, amidőn Széchenyi útrakelt, a folyam szabályozásának kérdése már némi történelmi multra tekinthetett vissza. Így Mária Terézia királynő egyik rendelete a só árának másfél százalékát erre a célra szánta, ez összesen 45.000 forintot tett ki. Később II. József császár is foglalkozott a kérdéssel, amelyet azután társadalmi mozgalmak is felkaroltak. 1795-ben megalakult az első magyar hajózási társaság, a XIX. század elején pedig a kancellária a haditanáccsal egyetemben gondoskodott a Duna térképezéséről s ezzel a munkával 1829-ben Vásárhelyi Pál mérnököt bízta meg, aki később Széchenyi tevékeny segítőtársa lett a Vaskapu hajózhatóvá tételére irányuló munkálatoknál.

Egyúttal mind a kormány, mind az egyes vármegyék helyenként kisebbméretű szabályozási munkákat végeztek. Így Széchenyi utazása idején már kilenc helyen volt átvágás a Dunán, ezek közül, mint naplójában említi, a Paks melletti átvágást Beszédes

József mérnök, Zichy Ferenc kormánybiztos megbízásából kezdte meg.

Beszédes mérnököt tehát Széchenyi olyan szakértőként vitte magával, aki utazásának célja: a Duna szabályozása és hajózhatóvá tétele körül már némi tapasztalattal rendelkezett. Széchenyi azt jegyzi fel róla naplójában, hogy «Beszédes izig-vérig hidrotechnikus, nem érdekli más, nincs is érzéke semmi más iránt», míg Waldstein azt írja róla: «Azt hiszem, hogy ha Jupiter Isten odahaza sültlibát enne vacsorára, mint Philemonnál és rábízná (t. i. Beszédesre), hogy válasszon magának valami kegyes adományt, azt választaná, hogy jól szabályozott folyó legyen...» Bármilyen szakember is volt tehát Beszédes folyamszabályozási kérdésekben, — hiszen több hasonló munkát végzett — mint útitárs sehogyszem vált he. A Duna szabályozására vonatkozó terveit különben Széchenyi elejtette, mint látni fogjuk. «Kellemetlen útitárs»-nak nevezi Széchenyi naplójában és mind ő, mind Waldstein sokszor nevetnek, de néha bosszankodnak is Beszédes túlzott önelégültségén és a gyakorlati életben való ügyetlenségén. Utazása végéféle Széchenyi ezt írja Wesselényi Miklósnak október 6-án Zimonyról: «Sok dátumokat szereztem (t. i. a Dunára vonatkozólag. A kiadó jegyzete), nem úgy szegény Beszédes, kit Honvág (Heimweh) és mindentől való félelem úgy elgyengített, hogy szinte Zsák gyanánt utazott.»

Széchenyiék személyzete egy Weichselberger nevű szakácsból és három inasból (Semodán, a Philippopolisban szeptember 22-én meghalt olasz Seva, valamint József) továbbá négy hajóslegényből állt; összesen tehát tizenegyen voltak a «Desdemonán», amikor június 24-ike hajnalán elindultak Pest-Budáról. Esténként kikötöttek a part mellett, illetve

megkötötték dereglyéjüket («nyomorúságos egy alkotmánynak» nevezi Széchenyi) egy partmenti fához, nappal pedig úszással, vadászattal és csónakkirándulásokkal szórakoztak. Tolnán Festetics Leóékhoz, Futak-on pedig Forray báróhoz, stb. látogattak el. Rá is értek, hiszen a «Desdemona», bár«mindig úszik», amint Széchenyi mondja, csak lassan halad, «hol egyenesen, hol keresztben, hol pedig teljesen fordítva.» «Gyakran megfigyeltem, — írja Széchenyi a továbbiakban — hogy egy-egy darab tuskó gyorsabban úszott el mellettünk, mint a hajónk» és néha, így Simianunál is, előfordult, hogy kénytelenek voltak az ellenszél miatt megszakítani az utat.

Az idő pocsékolásától mindig irtózó Széchenyi azonban ezúttal sem pihent: útközben a «Desdemona» fedélzetén, de később is, amikor betegsége pihenésre kényszerítette, latinul tanult. «Meg kell tanulnom a holt nyelvet, hogy... hazámból annál könnyebben üzzem ki azt, ami halott» — írja naplójában. Ugyanakkor Waldsteinnak angol órákat adott, közben pedig mindenre figyelt és mindent fel is jegyzett, amit kitűzött céljai szempontjából hasznosnak, vagy tanulságosnak tartott. Így pl. amikor — még a magyar Dunán — emberekkel vontatott hajókkal találkozunk, szomorúan ír: «Ilyen országban azután hogy versenyezhetne a gőzhajó!» De azonnal kapcsolatba hozza ezt a kis élményt is nagy reformterveivel, amennyiben ex contrario okoskodván felsorolja a gőzhajózás előfeltételeit: tehetős középréteg, zsellérek, akik földjeiket művelik, nevelés, erkölesség, a jobbra való törekvés és a feudalizmus megszüntetése. Bár egy helyen — nyilván betegségétől lesújtva — arról panaszkodik, hogy «a Duna medre és hajózhatósága érdekében tulajdonképpen nem végzünk semmi hasznosat, csak tunyán úszunk

lefelé, mint a gyapjús zsákok», naplójában azért újra meg újra olyan adatokra bukkanunk a Duna szabályozását illetően, amelyeket útközben gyűjtött. Így: «Vízszabályozások, átvágások csakis a magántulajdon tiszteletbentartásával és az alispán felelősségén történhetnek... máskülönben ingatag alapon nyugszanak.» Sőt, oly behatóan és élénken foglalkozik a kérdéssel és annak minden részletével, hogy erről képzeletében már Kolowrat államminiszterrel is tárgyal és a vele folytatandó beszélgetését előre pontosan feljegyzi. Pontok szerint beosztva megállapítja a teendők elvét, módját és rendszerét: «Az országgyűlésnek kell ezzel foglalkoznia. Az ügy három részre oszlik: 1. a haszon... az által keletkeznek, hogy a Duna medrét lényegesen mélyítsék. Így szabályozódnék Magyarország legtöbb vize. A levegő jobb lenne, több szántóföld, legelő sat., megszűnnék a láz. 2. A kereskedelem. 3. A civilizáció. A magyarok végre érintkezésbe kerülnének más népekkel. Most zsákban vagyunk! De — folytatja tervezetéseit — ki hajtsa végre? Én! Egy bizottság, melynek csak ez a feladata. Ki fizesse meg? Hozzájárulások.» Az utóbbiak beszédését azzal akarja indokolni, hogy «minden földbirtokos nyer vele, hiszen mindegyiknek kárt okoz a víz». Egyúttal nagy reformprogramjában is első helyre kerül a Duna szabályozása: «A) A Dunát szabályozni kell — B) És aztán kell hídát építeni, de nem fordítva! » A szabályozás módját pedig «a Vaskapunál a sziklák robbantása útján, ugyanakkor pedig magában az országban átvágások útján» látja megvalósíthatónak.

Az itt lerögzített terv nyilván Beszédes elgondolásaira vall, amelyek helyességében azonban Széchenyi csakhamar kételkedni kezd. Már visszautazásuk első napján ezt írja ugyanis Beszédesről:

«Lehet, hogy ügyes mérnök, vagy hydraulikus — de ebben is kezdek kételkedni — bitorolt tekintélyt élvez — a vakok országában a félszemű is király.» Odamenet pedig Tutrakanban megjegyzi, hogy «Beszédes a kladovai Skele óta (a mai Turnu-Severin közelében. A kiadó jegyzete) partra sem szállott.»

Beszédes terve ugyanis röviden abból állott, hogy a Duna vízszintjét az Al-Duna sziklaszirtjeinek felrobbantásával le kell szállítani — amit megvalósíthatónak tartott — s ezáltal a folyam egész hosszában — főképpen azonban a Dráva, Tisza és Száva torkolata vidékén — az árvizeket le lehet vezetni, a mocsarakat ki lehet szárítani stb. Az egyszerűnek látszó terv gyakorlati sorsára később még visszatérünk.

Egyelőre elég ha rámutatunk arra, hogy Széchenyi szavai: «a világ legtöbb dolgát biztos adatok és célszerű előkészülés nélkül kezdik el, pl. a háborút,» saját művére, a Duna szabályozására és az azt előkészítő aldunai és keleti utazására semmi esetre sem érvényesek.

Különben már a Vaskapun való átkelés alkalmából — amely sokkal simábban folyt le, mint ahogy képzelték és másoktól hallották — Beszédes elgondolásától eltérően a «legnagyobb bajt a sekély vízben» látja és ezt írja: «Parti utakra nagy szükség volna. C' est la, ou il faut commencer.» (Ezzel kellene kezdeni.)

Sulinánál, ahol hajójuk — ezúttal a «S. Giorgio» nevű görög kereskedelmi vitorlás — a «Desdemonát» ugyanis Galacban elhagyták (Waldstein szerint azért inkább «Ariadnének» kellett volna keresztelni) — a szűk csatornában hol elakadt, hol megfordult maga körül, Széchenyi megjegyzi, hogy a Duna torkolatát ki kellene kotortatni. Nehézséget lát viszont abban,

hogy az oroszok, akik akkor a Duna torkolatát birtokolták és ellenőrizték, óvakodnak majd ez elkerülhetetlenül szükséges munka elvégzésétől, nehogy saját odesszai hajóforgalmuknak ártsanak.

Amikor azután Konstantinápolyban betegsége miatt hosszabb ideig pihennie kell, erősen érdeklődik a Magyarországgal létesítendő kereskedelmi kapcsolatok lehetőségei iránt, árukat és árakat jegyez fel, sőt elutazása előtt rábeszéli ottani házigazdáját — egy Giuseppino Vitalis nevű olaszt, — hogy fiaival együtt jöjjön fel Pestre, ahol segítségére lesz, hogy keleti árucikkekkel kereskedhessék és magyar termékeket — főképpen élelmiszert és bort — vihessen ki Törökországba. A zimonyi vesztegzár alatt rájön majd, hogy a becsületesnek vélt Giuseppino is becsapta, mint mások is majdnem mindenütt, ahol csak járt: 500 piasztert fizettetett magának Yzett tatárral azért, hogy Széchenyinél közvetítette a Konstantinápolyból Pozsarevácig vezető lókaraván megszerzésével és vezetésével való megbízását.

Széchenyi azonkívül sajnálattal állapítja meg, hogy a szultán — a Korán tilalmával keveset törődve — francia borokat iszik, miután a tokaji, amelyet kérésére Isztambulba küldtek, megsavanyodottan érkezett és azóta kegyvesztett lett a Nagyúr udvaránál.

Végül hazafelé utazván, Pozsarevácban felkeresi Obrenovics Milos szerb fejedelmet is, hogy a Duna szabályozásához megnyerje annak támogatását és nagyon örül, amikor látja, hogy Milos szívvel-lélekkel felkarolja a tervet, sőt sajnálatát fejezi ki amiatt, hogy nem lehetett még a nyáron megkezdeni a munkálatokat, amikor még az alacsony vízállás azokat megkönnyítette volna. Széchenyi megbotránkozik azon, hogy Milos házában — tehát Magyarország térszomszédságában — «osztrák» bort tesznek eléje és

még jobban, amikor kiderül, hogy a különben kitűnő bor tulajdonképpen pesti kőbányai, amely csak azért viseli az osztrák címkét, hogy jobb kelendősége legyen. De teljesen kijön a sodrából, amikor itt is megtudja, hogy a tokaji, amelyet Milos kedvel és meg is rendelt, szintén csak elkésve és savanyún érkezett meg.

Ezzel nagy vonalakban be is mutattuk Széchenyi utazásának legfontosabb állomásait. Az utazás többi eseményeire nézve Waldstein naplója annyiban is érdekes kiegészítésül szolgál Széchenyi ismert feljegyzéseihez, amennyiben sok olyan részletet is közöl, melyet Széchenyi vagy egyáltalán nem említ, vagy pedig csak röviden vázol. Hiszen Waldstein az egyetlen volt Széchenyi útítársai közül, aki nem betegedett meg, pár napi rosszullét kivételével, amikor Konstantinápolyban napszúrást kapott, s így nap-nap után feljegyezte benyomásait, míg Széchenyi egy egész hónapig — augusztus 1-től szeptember 1-ig — gyengélkedése miatt kénytelen volt naplóját abbahagyni. Csak utólag jegyezte fel emlékezetből a közben lejátszódott fontosabb eseményeket. (A visszafelé vezető úton különben, amelyet Konstantinápolytól Zimonyig nagyrészt lóháton tettek meg, mindketten csak a zimonyi vesztégzár idején pótolták útközben elhanyagolt naplórásukat.)

A két napló nagyjában véve megegyezik ugyan, hiszen szerzőik ugyanazokról a tárgyakról: közösen szerzett tapasztalataikról, egymással folytatott beszélgetéseikről és közös élményeikről számolnak be; mégis mindkettőben kifejezésre jut írójának saját felfogása és álláspontja. Míg Széchenyi az érett férfi szemszögéből mérlegeli és ítéli meg az embereket, dolgokat és körülményeket, addig az ifjú Waldstein — aki útközben ünnepli 21-ik születésnapját —

üde fiatalságának teljes frissességével élvezi és szívja magába élete első nagy utazásának minden élményét. Hiszen számára — a naplójában itt-ott előforduló néhány látszólag mélyen elmélkedő kitérés ellenére, sőt éppen azok tanúsága szerint is — az egész út nem jelent egyebet, mint nagyszerű, élményekben gazdag kalandot, kélutazást a mondai Kelet mesevilágába, egyúttal talán az első mélyebb betekintést, az első elszánt lépést a valódi életbe.

Amikor a Tisza torkolatától a «Julietten» felveznek Titelbe és lefelé az ott állomásozó csajkásokkal versenyt rendeznek, szinte gyerekesen örül a «Juliette» győzelmének. Jankovichnak, a csajkások ezredesének tanácsára, hogy az utat inkább szárazföldön folytassák, mintsem hogy kitegyék magukat a Vaskapu veszélyeinek, megjegyzi: «Ördögbe is! Ez aztán szép vízi felfedező út volna, ha mindenütt gyalog mennénk». A belgrádi basánál tett látogatásuk, az első meceset, bazár stb. látványa szinte elvarázsolja; naplójába ezt írja: «Azt hittem, hogy színházban vagyok, vagy a fantázia birodalmában!»

Utazásuk időpontjában alig volt egy éve, hogy az 1828—29-iki orosz-török háborút befejezték. Ekkor az oroszok Oláhországot még megszállva tartották. A Duna balpartján mindenütt orosz helyőrségeket találtak, akikkel útleveleiket láttamoztatniok kellett, ami — már akkor is — gyakran nehézségekkel járt. Salcia közelében a kozákok el akarták kobozni Waldsteintől az útleveleket. Waldstein egy kozáklóra szállt és a Donvidék egyik fiával vágatott a parancsnokhoz, akivel elintézte az ügyet.

A Duna jobbpartján viszont nem mertek kikötni, mert olyan hírek terjedtek el, hogy az oroszok oda behurcolták a pestist. Végre, amikor Turnu-Magurelében egy goromba oláh nem engedte, hogy élelmi-

szert vásároljanak, mégis átmentek a Duna «török» partján levő Nikopolba. Még aznap kitört Széchenyin a láz, majd a szakács is megbetegedett.

Hogy tulajdonképpen milyen betegségben szenvedett Széchenyi, a feljegyzett tünetekből utólag nehéz megállapítani. Annyi bizonyos, hogy erős lázrohamai, emésztési zavarai és fájdalmai voltak a máj meg a lép táján. Érdekes, hogy a babonára hajló Széchenyi megállapítja, hogy azóta beteg, amióta a Crescencétől kapott felcsapodó ülése eltörött; igaz, hogy mindjárt hozzáfűzi: «Különben az nap törött el, amikor Nikopolban a törökök közé vegyültünk.» Hasonlóképpen később is, amikor Seva nevű olasz szolgálója visszajövetelük alatt pestisben meghal, feljegyzi, hogy ez már a nyolcadik vagy tizedik ember, aki Crescence iránt érzett szerelmét kigúnyolta — és belehalt.

Éppen úgy, ahogy Waldstein előtt tett vallomása szerint Crescence iránt érzett szerelme «mindannak az oka, amit eddig tett: cselekvésének rúgója volt», úgy már utazása elején is ezt írja naplójába: «Drága kedves Cr.-om képe mindig előttem lebeg! Becsületet és örömet fogok neki szerezni.» És amidőn szenvedései már-már kibíratatlanokká válnak, naplójának bevallja: «Ha nem hinnék abban, hogy még valami jó munkát végezhetek Magyarországon, ha nem volna Crescence, — valószínűleg pisztolyt ragadnék.»

Silistria mellett, július 15-én már olyan rosszul érzi magát, hogy Odesszán át a legrövidebb úton haza akar térni az országgyűlésre. Waldstein kedvéért azonban ezt mégsem teszi meg. Hogy mennyire nehezére esett ez az elhatározás, elárulja aznap utolsó napló-bejegyzése: «Je ne puis plus!» (Nem bírom tovább!) Szívgörcsei vannak. Orvos nincs

sehol. Rettentő melegben milliónyi szúnyogtól gyötörve, minden ápolási lehetőség nélkül fekszik a nagybeteg Széchenyi a bolgár és oláh Dunapart között lassan haladó, semmiféle kényelmet nem nyújtó «Desdemonán». Ilyen állapotban, szinte utolsó erőfeszítésével mondja tollba Waldsteinnak politikai végrendeletét. Négyyszer abba kellett hagynia a diktálást, annyira kimerítette az erőfeszítés.

Széchenyi politikai végrendeletét Waldstein július 29-én másolta be naplójába az eredetiből. A szöveg hitelessége abból is kitűnik, hogy Falk Miksa 1868-ban kiadott Széchenyi-könyvében a 64—65-ik oldalon közölt szöveggel azonos. Waldstein e végrendelet másolata alá ezt írta: «Most visszaveszi-e ezen levelet vagy sem? — nem tudom.» Széchenyi tehát nyilván később visszakérte Waldsteinra bízott végrendeletét s Falk így Széchenyi hátrahagyott iratai között találhatta meg.

Széchenyi állapota oly súlyossá válik, hogy már azt hiszi, még Odesszát sem érheti el. Később, mikor erejét annyira visszanyerte, hogy naplóját folytathatta, azt jegyzi fel, hogy azokban a válságos napokban arra kérte Istent, «vegye magához, ha Magyarország és embertársai számára immár használhatatlan — de adja vissza egészségét, ha még ér valamit».

Széchenyi betegsége miatt az útitársak kénytelenek voltak két hetet Galacban vesztegelni; a városról Széchenyi megállapítja, hogy «szégyenletes helység, a magyar keleti kereskedelem átrakási kikötőjére teljesen alkalmatlan. Csak itt kezdődnek az igazi nehézségek.»

Amikor végre megpillantják a Boszporus partjait, a lelkesedő Waldstein elragadtatva kiált fel. Konstantinápolyban Széchenyi lassan kezd felépülni. Naplójában a város és a török nemzet akkori

helyzetét összehasonlítja utolsó ott-tartózkodása alkalmából 1818-ban nyert benyomásaival és megállapítja a háború szerencsétlen kimenetelének, valamint II. Mahmud szultán ügyetlen modernizáló törekvéseinek kedvezőtlen hatását a törökökre, akik különben szívből gyűlölik uralkodójukat. Feljegyzi továbbá a Nagyúr főkegyenceinek életpályáját és tulajdonságait, míg Waldstein színesen leírja a város és környékének szépségeit és az ottani külföldi diplomaták társadalmi életét, amelyben Széchenyivel együtt ő is résztvesz. Széchenyi éppoly élénk, mint gúnyos hangon írja le a S. Stefanóban a szultán jelenlétében megtartott török hadgyakorlatot és a rákövetkező díszszemlét. Mahmud, akinek Széchenyit bemutatják, annak fekete díszmagyarjára mutatván kijelenti: «Ilyen öltözetet kell nekünk is viselnünk».

Széchenyi különben mégis megváltoztatja a törökökről régebben alkotott rossz véleményét. «Civilizálódni akarnak — írja — csak nem tudják hogyan», míg a magyarok szerint magukról azt hiszik, hogy «minden nemzet előtt járnak». «Szívesebben volnék inkább török — jegyzi meg — hogy felemelném ezt az országot!» (Ödön fia tudvalevőleg valóban törökké vált!)

Bár Széchenyi állapota még mindig meglehetősen gyöngye, egyhavi ott-tartózkodás után, szeptember 14-én Eisenbach kapitánnyal, a sztambuli osztrák követség egyik tagjának fivérével elindulnak lóháton Konstantinápolyból hazafelé.

Naponta néha tíz, sőt annál több órát is lovagolnak, Drinápolyon és Szófián keresztül, majd a Balkán-hegységen át Nisbe. Széchenyire Nisben mély hatást tett a törökök által kivégzett szerb felkelők koponyáiból emelt torony s erre későbbi műveiben is sokszor visszatér, így pl. a «Blick»-ben is megemlíti.

Útközben mégegyszer átgondolja utazása alatt szerzett tapasztalatait és egy-egy ilyen gondolatot néha aforizma formájában is bejegyez naplójába — így pl. Magyarország helyzetére, jövő külkereskedelmére és saját reformterveire vonatkozó gondolatait. Majd Waldsteinnel beszélget: vallásról, a jövőről, kettejük életpályájáról. Abból a célból, hogy barátját javítsa, megmutatja neki a naplójában róla írt megjegyzéseit. Mert bár Waldsteint — mint írja — szereti, «jó véleménye» van róla, — vagy talán éppen ezért — hibáiról «minden áron» le akarja szoktatni, «még akkor is, ha azért gyűlöli». Itt és később, mielőtt hazaérnek, még behatóbban, szóba hozza ezeket a dolgokat. A mai ember csodálkozna e szokatlan baráti nyíltságon, de nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Waldstein akkoriban nagyon fiatal volt, szüleit nemrég veszítette el — anyja négy évvel, atyja pedig csak egy esztendővel azelőtt halt meg — Széchenyin kívül tehát nem volt senkije, aki olyan dolgokra figyelmeztette volna, amelyekért esetleg drága tandíjat kellett volna fizetnie, ha azokat nem jóakaró barátjától, hanem az élettől kellett volna megtanulnia.

Ražanjsban Széchenyi, Waldstein és Eisenbach elválik a többiektől és két málhásló kíséretében előrelovagol Kragujevac felé, ahol Milos szerb fejedelemnél akarják tiszteletüket tenni. Jagodinában azonban megtudják, hogy «Szerbia ura» Pozsarevácban tartózkodik.

A szerbiai erdős hegyek már a hazai erdőkre emlékeztetik Széchenyit s örömeiben ezt írja naplójába: «Ó, erdei szalonkák szagját érezni!»

Érdekes, eleven képet kapunk Obrenovics Milos szerb fejedelemről, ha személyleírását a két naplóban egymással összehasonlítjuk és kiegészítjük. Széchenyi

elsősorban a fejedelem államférfiúi tulajdonságait emeli ki és benne főképpen az egyszerű, természetesen gondolkozó embert, az «iskola által el nem rontott ész» látja és dicséri, az iskola által elrontott ész ugyanis szerinte a legtöbb európai ember főhibája. Waldstein viszont megállapítja Obrenovicsról, hogy bár külsején rá lehet ismerni multjára — a fejedelem ugyanis disznókereskedő volt — igen okosan vitakozott a külpolitikai helyzetről és sajnálta, hogy Ausztria nem vállalta Szerbia védnökségét. Így kénytelen volt Oroszországhoz fordulni, holott a szentpétervári udvar túlmessze van ahhoz, hogy a szerbeket megvéddesse. Azzal kapcsolatosan, hogy Milos a Code Napoléont-t — a szerb viszonyokhoz alkalmazva — átvette, Széchenyi megjegyzi: «Hol akadna olyan magyar, aki ilyen praktikusan cselekednék? Félek, félek, hogy nálunk hiányzik a *nissai* torony!»

Pozsarevácban véget ért Széchenyiék több mint kéthetes lóháton tett útja. Innen Milos erdélyi négyes-fogatával Zimonyba hajtottak, ahol többi útítársukkal találkoztak. Tíz napot töltöttek az ottani vesztegzárban. Széchenyi végre saját kocsiján és «a zimonyi fiakeres» lovaival Waldsteinnal együtt Temerinen keresztül, ahol Széchen Károlyéknál hált meg, hazasietett. Hálát ad Istennek, hogy egészségesen, vagy jobban mondva: élve érkezhetett haza. Fáradtnak, megöregedettnek érzi magát és ezt kérdezi: «Vajjon megnemesedett-e a lelkem?»

Bár az útról még azt írta Döbrenteynek a Duna szabályozásáról, hogy «oly könnyű», később rá kellett jönnie, hogy a megoldás mégsem olyan egyszerű, mint ő — vagy inkább Beszédes — elképzelte. Vásárhelyi Pál ugyanis meggyőzte Széchenyt, hogy Beszédes elgondolása, amely szerint a Duna szintjét le lehet szállítani és ezáltal minden egyéb

bajt is meg lehet szüntetni, a gyakorlatban nemcsak keresztülvihetetlen, de ártalmas is lenne: hiszen lehetetlenné tenné a szükséges öntözéseket is.

1832-ben Széchenyi a gőzhajózási társaság vezetőit még arra akarta kapacitálni, hogy Beszédes tervei alapján lássanak hozzá a Vaskapu szirtjei felrobbantásának megkezdéséhez. A Dunaszabályozás gondolatát behatóan fejtegette a «Stádiumban». Azévi németországi, belgiumi és angliai utazásán is főképpen a hajózással és folyószabályozással összefüggő kérdések gyakorlati megoldását tanulmányozta és általában oly élénk propagandát fejtett ki a Duna szabályozása érdekében, hogy Metternich gúnyosan megjegyezte: «Széchenyi azt hiszi, ő találta fel a Dunát.»

Széchenyi buzgó tevékenysége azonban mégsem maradt eredménytelen: Reviczky Ádám magyar kancellár 1833-ban hivatalosan kérte Metternichet, tegye meg a szükséges diplomáciai lépéseket a Vaskapunál elvégzendő szabályozási munkálatok érdekében. Ugyanakkor a haditanácsot arra kérte, legyen segítségére a Vásárhelyi Pál tervei szerint végrehajtandó kezdeményezésnek. Akkor tehát már Vásárhelyi álláspontja győzött. Az első kapavágások abban az időben már meg is történtek, igaz ugyan, hogy a külföldre való tekintettel egyelőre még titokban és megfelelő egységes vezetés híján, csak gyenge eréllyel és eredménnyel. Az egymással versengő katonai és polgári hatóságok ugyanis különböző utasításokat adtak. 1833 júniusában azonban József főherceg nádor megbízta Széchenyit azzal, hogy mint királyi biztos vegye kezébe a munkálatok vezetését. Együttal a kincstár erre a célra rendelkezésére bocsátott előbb 5000 forintot és 25.000 forintról szóló utalványt, majd később Vásárhelyi útján, akit egész

személyzetével Széchenyinek rendelték alá, még 10.000 forintról szóló utalványt. Széchenyi kérésére mellé rendelték még Philippovics vezérkari kapitányt is.

Július elején Széchenyi az «I. Ferencz» hajó fedélzetén, amely részben Széchenyi és barátainak költségén épült, és Széchenyi első aldunai, illetve második keleti utazása idején mint első gőzhajó megtette az utat Bécsből Pestig, lement Zimonyba, ahol Vásárhelyivel abban állapodott meg, hogy mindekelőtt pontos térképet kell készíteni a Duna vaskapui részéről és azután meg kell kezdeni a szabályozási munkálatokat. A szerb és orosz hatóságok nem gördítettek nagyobb akadályokat a terv keresztülvitele elé és főleg az oláhok Széchenyi személye iránt oly nagy tisztelettel viseltettek, hogy a «Társalgó»-ban megjelent egyik cikkében azt írja róluk: «Mindannyi, kivel találkozom, versenyezve iparkodik háláját mutatni azon vendégszeretetért és emberiség sugalta gyámolért, mellyel az oláh annyszor találkozott Erdélyben magyarok közt s nekem jutott aratni most azt, amit azelőtt testvérhazánk dicső lakósi vetettek.» Sőt, az oláhok akkori rajongása Széchenyi iránt még arra is készítette őket, hogy midőn a Vaskapu melletti Csernec községet áttelepítették a Duna mellé, az új helység — a mai Turnu-Severin — főutcáját az ő nevérol nevezték el és telket is ajándékoztak neki. Ki gondolhatta volna akkor, hogy az oláhokból lett románok később még a Széchenyi nevét megörökítő kőtáblát is eltávolítják majd a Vaskapu dunaparti «Széchenyi-útja»-menti sziklából!

Az orsovai basa azonban, arra hivatkozva, hogy a szultántól nem kapott megfelelő parancsot, a saját fejét féltette arra az esetre, ha a török parton meg-

engedné a munkálatok megindítását. «Ha két feje volna az embernek — mondta — akkor csak még lehetne valamit kockáztatni, mivel azonban, fájdalom, csak egy van, erre az egyre nagyon kell vigyáznunk.» Végre báró Ottenfels konstantinápolyi követ közvetítésével sikerült a nagyvezértől oly utasítást kieszközölni, hogy az orsovai basa passzív viselkedést tanusítson.

Vásárhelyi rövid idő alatt elkészítette terveit, amelyek főképpen hajózható, részben zsilipes csatornák létesítésére és a Traján-úttal átellenben vezető vontató út építésére vonatkoztak. Azonnal hozzá is láttak a tervek megvalósításához. «Nem kis élvezet — írja Széchenyi a nádornak küldött egyik jelentésében — ezen fölségesen vad vidéken, szemben Traján aránylag nyomorúságos vontatóútjával, oly sok idő múlva ismét embereket látni, kik mint a zergék úgy kúsznak a sziklákon, hogy az iparnak új ösvényt törjenek s hogy az emberi nem tökéletesedését és nemesülését abba a vadonba is eljuttassák, ahol eddig csak a sasok tanyáztak.» Széchenyi — ami nála ritka eset — ez egyszer még saját magával is elégedett: «Mióta Orsován vagyok — írta Schedelnek — nem ettem hiába kenyeret».

Most, amidőn a munka jó mederben folyik, elérkezettnek látja az időt már arra is, hogy a végecélt — a Bécs és Konstantinápoly között létesítendő gőzhajóközlekedést — előkészítő intézkedéseket is tegye. Miután a nádor elé terjesztett emlékiratára, amelyben a gőzhajózás Konstantinápolyig terjedő kibővítésére a kormány támogatását kérte, igenlő választ kapott, a gőzhajózási társaság 1833 december elején megtartott közgyűlésén megnyerte a részvényesek hozzájárulását is az Orsova és Galac, illetve Konstantinápoly közötti gőzhajóforgalom

megindításához és három új hajó építésének fedezésére szolgáló részvények kibocsátásához. Azonkívül saját költségére megépíttette a «Tünde» nevű hajót, amelyet az Alduna sziklás részén való forgalom lebonyolítására szánt. A kormánytól kapott 40.000 forintból különben 17.000 forintot meg tudott takarítani.

December közepén Vásárhelyivel együtt ismét útra kel, hogy Angliában megismerje a vízalatti repesztő- és építőmunka technikáját és az arra alkalmas gépek, valamint olyan hajók szerkezetét, amelyek sekély és sziklás vízben is használhatók. Útközben a bajor és württembergi királyt, valamint a párisi és londoni magyar diplomatákat is rábírja dunagőzhajózási részvények vásárlására. Londonban eleinte mind az angol, mind pedig az ottani orosz diplomata körök is érdeklődést mutatnak a Duna szabályozása iránt és pedig — mint Széchenyi megállapítja — azért, mert kölcsönösen azt hiszik, hogy azzal egymásnak árthatnak. Angliában nem csupán egy gőzhajógépet, valamint a hajóforgalmat bénító szirtek eltávolítására alkalmas gépeket vásárol, hanem gyárakban, kikötőkben és csatornákon beható tanulmányokat is végzett, sőt személyesen kipróbált egy bűvárharangot is, valamint jeles szakemberekkel tanácskozott, akik Vásárhelyinek az Alduna szabályozására vonatkozó terveit helyeselték. Négyhavi ott-tartózkodása után visszajövet Hollandiában és a Rajnavidéken Vásárhelyivel együtt felhasználja az alkalmat, hogy ott is a csatornákat, a folyami közlekedést stb. tanulmányozza.

Hazatérésük után Vásárhelyi Pál azonnal friss lendülettel látott hozzá az aldunai térképek befejezéséhez és a vízi, valamint szárazföldi útépítő munkálatok folytatásához, aminek a rendkívül alacsony

vízállás némileg kedvezett. Ötszáz, de néha ezer munkás is dolgozott serényen az Aldunánál. Olyan helyeken, ahol a meredek sziklapart, amelybe az utat be kellett vésniök, a víz fölé nyúlt ki, hajókra épített állványokból lyukakat fúrtak a kőbe, amelyek segítségével a további munkálatokhoz szükséges állványokat magához a sziklafalhoz erősítették. A munkának erről a fejezetéről egy arra járó Quin nevű angol közíró is elevenen beszámol egyik igen elterjedt könyvében, amelyet több nyelvre is lefordítottak. (Steamvoyage down the Danube, London, 1835.) Széchenyi rövid egyhavi pesti tartózkodását is az aldunai vállalkozás előmozdítására használja fel és június 10-én — immár harmadszor — az «I. Ferencz» fedélzetén ismét lerándul az Aldunára; egyúttal magával vitte «Tünde» nevű vitorlását is. Erről az útfjáról a «Társalgó» 1834. évi 54. számában rendkívül mulatságos és most is élvezettel olvasható cikket írt, amellyel megkezdte hosszú és részben igen érdekes cikksorozatát erről a tárgyról. A Pozsony és Galac közötti gőzhajóforgalom még abban az évben meg is indult azzal, hogy az «Argo» nevű gőzhajót még Széchenyi Angliába való elindulása előtt az ő utasítására a Vaskapun át lebocsátották a Duna oláhországi részére. Ó-Moldovától Kladováig csekély vízben is alkalmazható dereglyék vitték az «I. Ferencz» fedélzetén érkezett utasokat az «Argóra».

Ugyanaz év augusztusában Széchenyi — ezúttal szárazföldön — negyedik útjára indul az Aldunára, ahol egészen november derekáig tartózkodik. Kétszer felkeresi az orsovai basát, orosz tisztekkel tárgyal, és észreveszi, hogy az oroszok, bár úgy tesznek, mintha támogatnák a szabályozási munkát, titokban ellene dolgoznak, még pedig olyannyira, hogy emiatt a repesztéseket egy időre be kellett szűn-

tetni. Az «Argo» fedélzetén az alacsony vízállás ellenére áthalad a Vaskapun és a régi Traján-híd oszlopai között; Viddinben Quin társaságában ellátogat az ottani basához, aki azonban a legesekélyebb megértést sem tanúsítja Széchenyi vállalkozása iránt. Quin viszont, akinek Széchenyi nyíltan beszámol Magyarország viszonyairól, csúnyán visszaél ezzel a bizalommal és később meglehetősen tapintatlan módon nyilvánosságra hozza írásaiban Széchenyivel folytatott beszélgetéseinek tartalmát. Széchenyi ezen az úton, amikor hajója egy alkalommal homokzátonyra jutott, Bukarestbe is kirándulást tett. Amikor azután visszatért a Vaskaphoz, hogy megvárja Mehmed beyt, akinek érkezését Konstantinápolyból jelezték, hogy a Duna szabályozásának kérdéseiről tárgyaljon, egy Pertreska Alexis nevű cserneci rendőrtiszt megtiltotta a további munkálatokat. A bey különben, akitől hamarosan kiderül, hogy megfelelő meghatalmazással egyáltalán nem rendelkezik, úgylátszik nem túlságosan bízik a nagy kezdeményezés sikerében, mert Széchenyi kérdésére: «Előbb fogok-e törökök megtanulni, semmint felszabadítjuk ezt az átjárást a Vaskapunál?» — ezt feleli: «Ő, addig nemcsak törökök, hanem arabok és perzsák is megtanulhat a gróf.» Az egyetlen, aki minduntalan kitart a sikerbe vetett hit és a munkálatok támogatása mellett, Milos szerb fejedelem, akihez Széchenyi szintén el akar látogatni, de nem találja otthon.

Közben a Triesztben épült «Maria Dorothea» sikerrel megteszi első útját Konstantinápolyba.

Hazaérve Széchenyi a pozsonyi országgyűlésre siet, amelynek hangulatáról Tasner titkárának ezt írja: «A dunai dolgokról számot akarnak adatni, de hozzá pénzt nem.» 1835 elején a Dunaszabályozás kérdésében szólalt fel, amelyet még októberben Pa-

lóczy Pál, Széchenyi érdemeit magasztalva, szóba hozott. Széchenyi a főérdemet a nádorra hárította, aki viszont berekesztő beszédében rámutatott arra, hogy az immár elért eredményeket Széchenyi tevékeny közreműködése nélkül nem lehetett volna megvalósítani.

Az 1835-ben végbevitt munkálatokat különben Vásárhelyi, Széchenyi utasítására majdnem kizárólag a parti útéptítés folytatásának szentelte. Maga Széchenyi ez alatt az idő alatt a felmerült diplomáciai, valamint közigazgatási akadályok elhárításán fáradozott. A gőzhajózási társaság ülésein több hajó építését szorgalmazta. Ujságcikkeiben tüzetesen válaszolt a Duna gőzhajózása ellen elhangzott egyes támadásokra, de egyúttal ő maga gondoskodott arról is, hogy támadóit ne akadályozzák meg érvelésük közzétételében. Egyenesen utasította titkárát, vigye keresztül, hogy egyik bírálójának cikkét kinyomtassák: «Szükség van arra, — írta titkárának, — hogy tiszta bort találjunk a közönség elé.»

Felvetette és a náddal elfogadtatta az óbudai hajógyár és a pesti kikötő építésének tervét is. Egyik ujságcikkében a gyár létesítésének előnyei között felsorolja többek között az «ebből természetesen következő táplálását, derekas fizetését, házi szerencsését sokszáz munkácesaládnak» is. Végre 1835 szeptemberében ötödször utazik le hajón az Aldunára.

A harmincas évek második felében az aldunai munkálatok mind lassúbb tempóban folynak. Revitzky magyar kancellár helyébe, aki a vállalkozás őszinte barátja és támogatója volt, gróf Pálffy Fidél került. 1836-ban pénz hiányában Vásárhelyi, kinek fizetése emelése érdekében Széchenyi már azelőtt is ismételten hiába fáradozott, kénytelen volt a munkálatokat korlátozni. A nádor, akinek Széchenyi

1836-ban azt jelentette Orsováról, hogy a gőzhajózás természetes akadályait az Aldunán nemsokára legyőzötteknek tekinthetik, a vállalkozás folytatása érdekében 20.000 forint kieszközlését ígerte, a király azonban minden erre a célra szánt további kiadást megtiltott. Végre Széchenyi a saját zsebéből 10.000 forintot küldött Vásárhelyinek, amíg végre a megígért 20.000 forintot nagynehezen mégis folyósították. Ez az összeg azonban nem bizonyult elegendőnek, úgy hogy Széchenyi február elején megállapítja, hogy aldunai terve elakad, mert se pénz, se jóakarát.

Alig két hónappal azelőtt pedig még 1836 november végén megjelent cikkében jogos büszkeséggel pillantott vissza az elért eredményekre: «1830 őszében — írta, — mikor dunai utam után szinte félholtan tértem vissza hazámba, álmodtan ugyan akkor is honunk jövődjéről vajmi gyönyörteli álmokat, s noha sokban keserűen csalódtam és sok, mi oly közel vala hozzánk s mit egy kis bölcseséggel el is érhattünk volna, de nagyrészt saját lábainkkal tapodtuk össze, s így elestünk tőle, nem sikerült: dunai dolgaink mindazáltal azon nehézségekhez képest, melyekkel szünetlen küzdenünk kelle, minden reményen túl már oly gyökereket vertek, hogy azokat egykönnyen semmi vész — legyen éjszaki, legyen nyugati, — többé ki nem forgathatja!»

Széchenyi az 1839/40. évi országgyűlésen a Duna szabályozásának kérdésével kapcsolatban bizottság kiküldését kérte azzal, hogy a bizottság a nádor által rendelkezésére bocsátott adatok alapján javaslatokat készítsen a jövő országgyűlés számára.

1841-ben — mint már említettük, — ezúttal a nádor és Waldstein János kíséretében hajón ismét az Aldunára utazik. József főherceg a látottak felett nyilvánvalóan meglepődött, de Széchenyi úgy érzi,

hogy a nádor bizonyos fokig elhidegült tőle és naplójában ezt írja: «Ideje lesz leköszönnöm.» Bár 1842-ben még egyszer lerándul a Vaskapuhoz, a munka folytatásához szükséges pénzt minden igyekezete ellenére sem kapja meg. Így a munkálatok mindinkább ellanyhulnak és lassan teljesen abbamaradnak. Csak fél évszázaddal később kezdik meg újra és fejezik be.

A Széchenyi vezetése alatt elvégzett szabályozási munkálatok a Vaskapun, — a Széchenyi-út építését beleértve, — összesen 510.000 forintba kerültek.

Ha azokat nem is vihette oly tökéletesen végbe, mint maga remélte és álmodta, ha a Vaskapun való átkelés gőzhajók számára ötven évig még némi nehézségekkel járt is, Széchenyi mégis méltán tekinthetett és tekintett vissza elégedetten az elvégzett nehéz munkára: a partmenti út elkészült. Mint maga mondja egyik újságcikkében: «1830-nak őszében hasítá legelőször czéljának megfelelő gőzös — I-ső Ferencz — e folyót, s most (1836-ban, tehát csak hat évvel később! A kiadó jegyzete.) hét hajóval keresi a Társaság vállalatának sikerét; öttel a Dunán, kettővel a Dunával kapcsolatban levő tengerekkel... Bécestül... Konstantinápolyig és vissza; a «Maria Dorothea» végre Konstantinápoly és Smyrna közt folytatja rendes szolgálatát.» «S íme, — írja 1838-ban egy másik cikkében, — Társaságunk pályaköre Linztől Trapezuntig és Smyrnáig terjed.» 1844-ben pedig a «Magyarország kiváltságos lakosihoz» intézett második röpiratában a haza felvirágzása érdekében vállalandó kezdeményezések között az aldunai munkálatok befejezését is megemlíti és az e téren eddig elért eredményeiről büszkén mondhatja, «hogy kevesb költséggel hasonló körülmények közt tán sehol sem vitetett végbe több, az egészen bevégzett munka

eredvénye pedig okvetlen megfelelné a reá fordított erőnek, s ha nem is tüstént, de idővel, mint én hiszem, alkalmasint többet fogna gyümölcsözni a hon valódi hasznára, mint azt most, mikor a dolog ideig-óráig kiesett a divatbul, legtöbb hinné».

Négy esztendővel azután, hogy ezeket az öntudatos, reményteljes szavakat intézte a nemzethez, 1848 nyárutójának végzetes napjain, amikor oly forrón szeretett hazája sorsát féltve, annak eljövendő bukásáért önmagát vádolva, testileg és szellemileg összetört, közvetlenül az előtt, hogy Magyarországot véglegesen elhagyta és Döblingben keresett szomorú menedéket, fájdalmasan így kiáltott fel: «Ég minden agyamban, amint leülök, pokoli forróságot érzek benne, mintha lángot akarna vetni. Csak éjjel, ha hűvösebb szél fúj a Duna felől, tudok a nyitott ablaknál kissé ülni maradni. Ennyi a lehető nyugalom, amit találhatok.» Ezekben a sötét órákban tehát, amikor az a kétségbeejtő elképzelés kínozza, hogy életének egész műve hiábavaló volt, hogy minden, amit több mint két évtizeden át cselekedett és épített, összeomlik, akkor szemei az éjszaki homályban a félig elkészült híd körvonalait keresték, gondolatai tovaszálltak a Dunán lefelé és végsőkéig felizgatott idegeit néhány percig megnyugtathatta annak a szinte emberfelettien nehéz, de minden időkre áldásos munkának emléke, amelyet ott a Vaskapunál végzett.

Akkor történt, hogy nagy ellenfele, Metternich, Széchenyi Istvánról alkotott véleményét ezekben a szavakban foglalta össze: «Ez az ember olyan fából volt faragva, amelyből a Gondviselés a legnagyobb államférfiakat teremtette. Csak egy nagy hibája volt: a túlnagy szíve. Nagyszívú államférfiak pedig mindig szerencsétlenné válnak. Engem ez a férfiú soha nem vonzott nagyon, hiszen diplo-

BEVEZETÉS

matának túlérzékeny és közigazgatónak igen messze-látó volt. A Gondviselés eltévesztette a fogást, amikor ezt a férfiút megteremtette: olyan anyagból, mely két nagy férfiúnak is elegendő lett volna, egyetlenegyet teremtett».

Mi azonban, akiknek egész lelkét áthatja az a tudat, hogy Széchenyi a miénk volt és az is marad, amíg magyar él a földön, mélyen átérezzük annak a talán véletlennek látszó különös körülménynek értelmét, hogy Széchenyi István ebben a válságos időben, amelyet a magyarságnak ma ismét át kell élnie, halála esetére szánt üzenetében újra felszólal és arra int, amit más szavakkal nem sokkal később, 1831-ben a «Világ» című művében így fogalmazott meg: «A magyar bizzék magában, segítséget senkitől se ne várjon, se ne kívánjon, hanem egyesüljön, merjen s maga magán segítsen».

E könyv létrejötte érdekében kifejtett fáradhatatlan támogatásáért valamint az előszó megírásának szíves elvállalásáért mély hálával tartozom dr. Szekfű Gyula egyet. ny. r. tanár úr, igen tisztelt barátomnak. Úgyszintén őszinte köszönetemet fejezem ki dr. Török Pál egyet. m. tanár úrnak a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában adott szíves útbaigazításáért.

Gr. Kálnoky Hugó.

IRODALOM.

Friedrich István, gróf Széchenyi István élete, Budapest, 1915.

Zichy Antal, gróf Széchenyi István hírlapi cikkei. Budapest, 1893.

Zichy Antal, gróf Széchenyi István levelei szülőihez, Budapest, 1896.

Zichy Antal, gr. Széchenyi István naplói, Bp., 1884.

Dr. Károlyi Árpád, gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka, Budapest, 1921.

Falk Miksa, Széchenyi István gr. és kora, Pest, 1868.

Zelovich Kornél, Széchenyi mérnöki alkotásai, Budapest, 1921.

Wurzbach, Biografisches Lexikon, Wien, 1885.

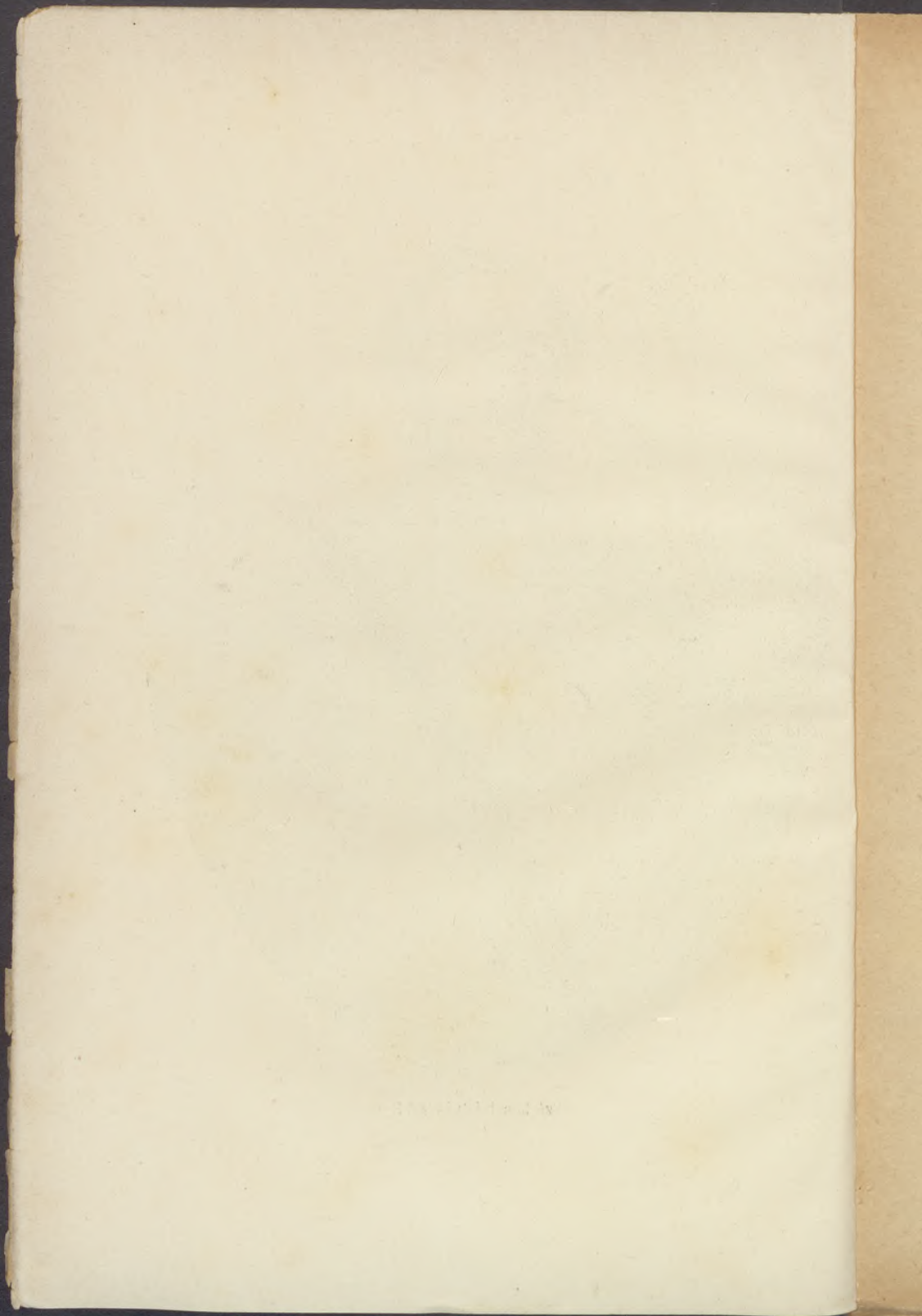
Széchenyi István úti naplója itt közölt magyar fordítása a Magyar Történelmi Társulat 1934-ben Budapesten megjelent, dr. Viszota Gyula által szerkesztett kiadása alapján készült. E naplóban előforduló, Széchenyi írásmódjára jellegzetes, valamint Waldstein naplójában közbeszórt egyes idegennyelvű mondatokat is az eredeti nyelvben közöljük és a nagyközönség számára magyarra fordítottuk le.

Széchenyi István gróf

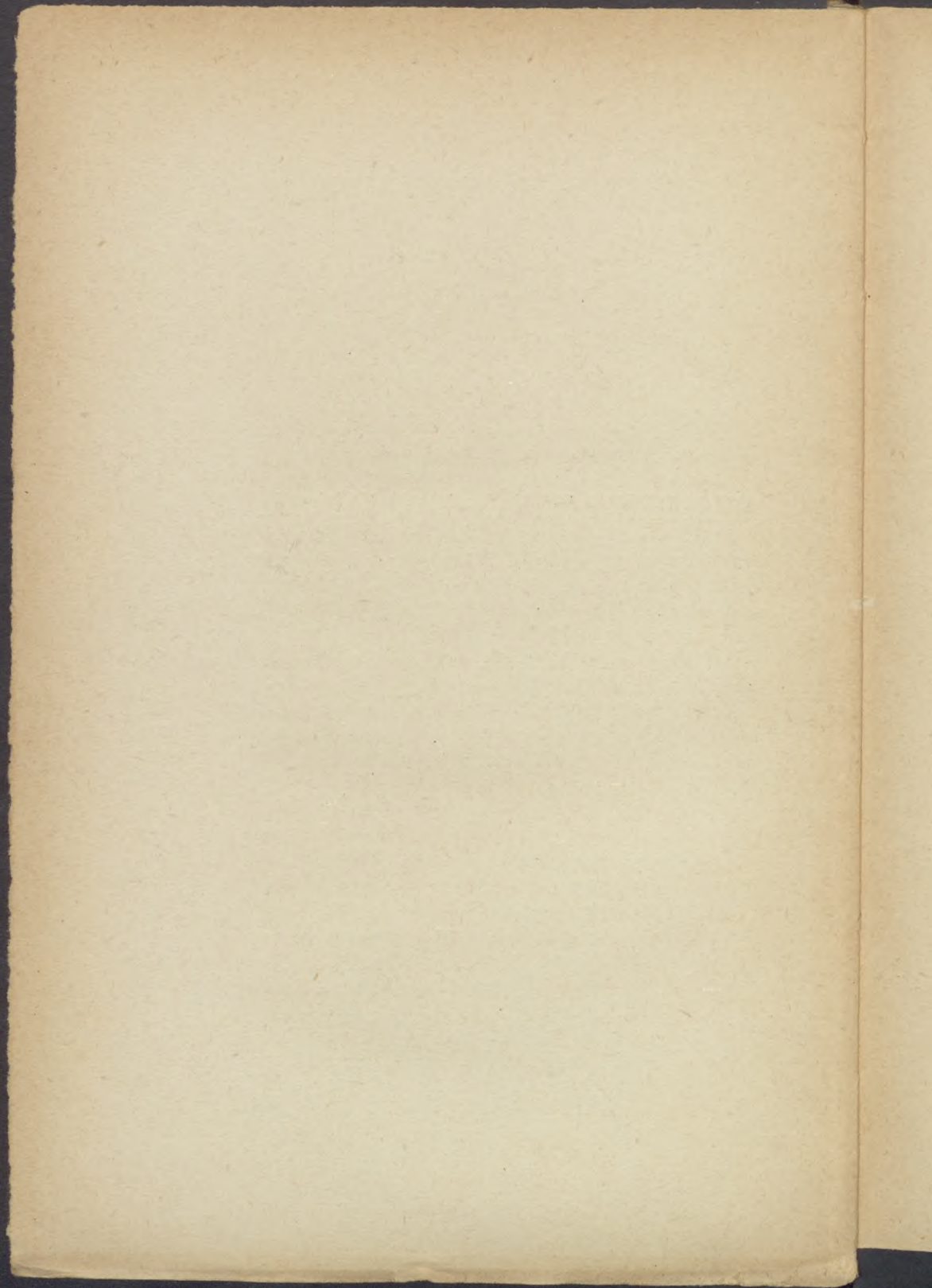

SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF NAPLÓJA

1890 JÚNIUS 24. — OKTÓBER 19.

Június 24-én korán reggel, Pesten összeállított hajómmal — ilyesféle alkalmatosság lehetett az ősembereké is — megkezdtem utazásomat a Fekete-tenger felé. Földvár táján írok most. A hajón 11-en vagyunk. Én, gr. Waldstein János, Beszédes mérnök, 1 szakács, 3 szolga, 4 hajós. A hajó 500 k(onvenciós) fl.-ba került egy kis csónakkal együtt, élelmiszertartalék 100 k. f.¹ — Magamhoz vettem 1000 dukátot készpénzben és 10.000 k. f. értékű hitellevelet.

Az idő nagyszerű... Alig van szél — különben nem is haladhatnánk alkalmatosságunkkal. 2 földrajzi mérföldnyi utat három óra alatt tudunk megtenni evezve (2 nagy evezővel). A legrosszabb gőzhajó is megtenné 1 óra alatt ugyanazt az utat.

A folyó kitűnő... mindenütt elég mély.

Szeptember 2-ra megint Pesten akarok lenni. Hogy sikerül-e, az a mindenható Istentől függ. — Egészen decrepitnek érzem magamat.

Este $\frac{1}{2}$ 10-kor megálltunk Földvár és Paks között. Az addig megtett út körülbelül 14 földr. mérföld és reggel $\frac{1}{4}$ 4-től este $\frac{1}{2}$ 10-ig (18 óra hosszat) tartott.

Az idő nagyszerű volt. Némi légáramlat — néha

¹ Konvenciós forint.

szélroham, s mindig kedvezőtlen. — Az utazás egészen kellemesnek ígérkezik hajónkon, melyet «Desdemoná»-ra kereszteltünk (kis csónakunkat J(ulie) Forr(ay) és Waldstein miatt «Juliet»-re), mert az idő jó — és szélesend is van — az étel és az ital közepes... ágyaink —, szóval az éjszakák rendkívül kellemesek. — Ha viszont az idő kedvezőtlen volna, elátkoznók a Desdemonát. A legjobb volna egy hosszú bárka hat evezővel tető nélkül, etc., mint amilyeneket a Herceg szigeteken használnak, — sátor, angol ágyak, szúnyoghálóval. Hideget lehetne reggelizni, esténként 6, 7 órát tölteni a parton — főzni és aludni. Fárasztóbb ugyan, de a mai vízállás mellett 18 óra alatt 36 mérföldet tennénk meg 14 helyett. Ilyen hajót azonban csak Törökországban lehetne építeni — mert az osztrák monarchiában, Olaszország és a dalmát partvidéken kívül, mostani hiányos hozzáértésünk mellett nem tudnánk ilyen csoda alkotmányt szerkeszteni, pedig az eszkimóknak gyerekjáték volna. Egész Magyarországon nem találni egyetlen valamirevaló hajót — sem nagyot, sem kicsit!

Festetich nagybátyám,¹ aki Konstant(inápolyban) volt etc., említette, hogy Pozsonytól a Fekete-tengerig a Duna balpartja sík, a jobb viszont dombos.

25-én. Reggel 3 órakor kezdtük meg a napot. A Juliet, mely kissé angolosan van felszerelve — 4 angol evezővel with bent blades² — szerzi nekünk a legnagyobb örömet. Úszunk és sokat evezünk.

10 óra tájban átmentünk a 900—1000 öl hosszú várszegi átvágáson — két órányira Paks után. Az

¹ Gr. Festetich Imre (Viszota szerint).

² Hajlított evezőkkel.

átvágást gr. Zichy F(erenc) komisszárius és Beszédes kezdték el... Kováts alispán megakadályozta a folytatását... úgy hogy Zichy lemondott... és 1829-ben br. Orczy Lőrinc királyi biztos újra hozzáfogott és be is fejezte. Jó munka. — Már 9 átvágás van a Dunán. Beszédes szerint Belgrádig még 5 lesz.

Tolnán meglátogattuk Festetich Leót.¹ Húsz éves korában megnősült — 3 gyermeke van — sok adósága. Nyomorúságos élet.

Egészségem sokkal jobb. Bevettem egy homeop(ata) szert. Je ne sais pas ce que c'est.²

Eddig nagyon-nagyon meg vagyok elégedve utazásommal. Helyzetemben rendkívüli módon szórakoztat. Je pense beaucoup á Cr(escence).³

($4\frac{1}{2}$ sor törölve.)

B(eszédes) kellemetlen útitárs. Il se croit un grand homme.⁴ Magamban nevettem, amikor a Juliet kormányrúdját tartotta — — — mely 3-szor egészen megfordult!

Szégyelli beismerni: «nem értek hozzá...». Ma azonban, amikor úsztunk, ráeszmélt és zavartan beismerte, «hogy még meg sem tud borotválkozni.» Rákezdte «Én nem tudok úszni, nem tudok lovagolni» etc. Elkezdte mondogatni, hogy ő nem nemes ember stb. Kár, hogy az ilyen emberekből teljesen hiányzik a külső csiszoltság és a jó modor.

(Napirendünk: 11-kor délebéd, $\frac{1}{2}$ 8-kor estebéd. Remélem, hogy ily módon népszerű leszek. Ha 11-kor reggeliznénk és $\frac{1}{2}$ 8-kor ebédelnénk, oda lenne a becsületünk.)

¹ Az 50-es években a Nemzeti Színház igazgatója. (Viszota sz.)

² Nem tudom, mi az.

³ Sokat gondolok Crescencera.

⁴ Nagy embernek képzei magát.

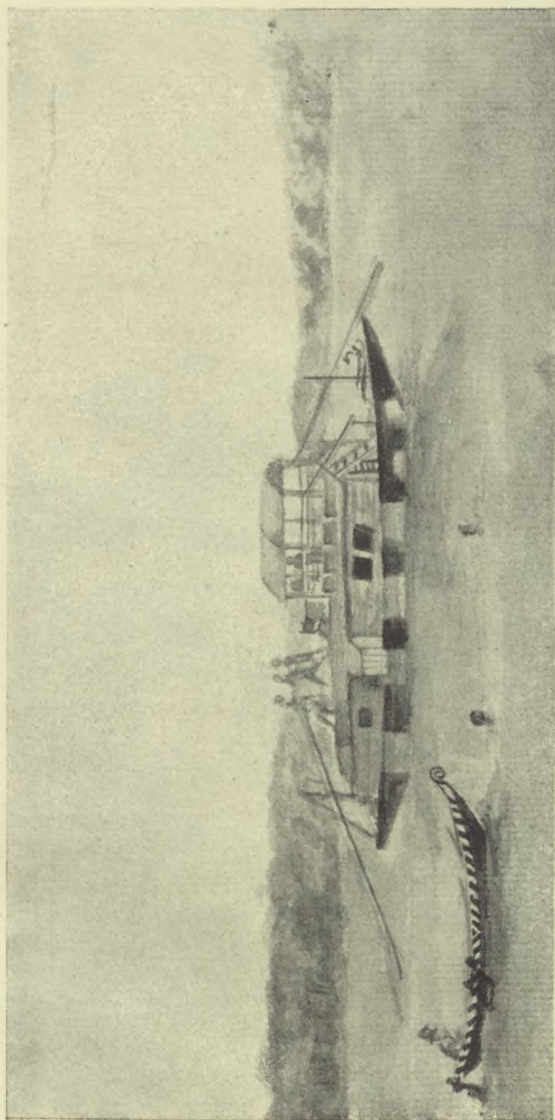
A Duna több helyen nem sokkal szélesebb 120—150 ölnél. Mélysége általában, legalább is az egyik oldalon, 6—7 öl. A víz esése egészen jelentéktelen. Vitorlával nagyon jól haladhatnánk ár ellen is. — Láttunk több embervontatta hajót. 200 mázsát számítanak egy emberre. Napi 15 bécsi garas fizetést kapnak... N. b. ha hajóznak — mert ha vesztegelnek (pl. a szél miatt), nem kapnak semmit. És ezt a munkát szívesen végzik. Ilyen országban azután hogy versenyezhetne a gőzhajó etc. — *Non est saltus in natura*. — A gőzhajó nem barbároknak való... *id est* «az én hazám fiainak»... hanem civilizált népeknek. A gőzhajózás feltételei: tehetős közép-réteg... oly zsellérek, akik nem hagyják el földjüket etc., hogy hajót vontassanak... nevelés, erkölcsiség... törekvés valami jobbra, emberibb életre... a feudalizmus leghalványabb árnyalata nélkül! stb.

Tolna után Szekszárd magasságában (a legszebb táj Budapest óta) végimentünk egy 1812—13-ban készült átvágáson — Korsofödi — *a peu près*¹ 200 öl hosszú. Olyan mint a Duna — a régi meder a kiindulásnál eliszaposodott, a torkolatnál viszont mély holtág, rengeteg benne a hal, — valóságos kis tó.

A vízszabályozásnál egyik végletből a másikba estek. Azelőtt egyetlen ember malma meggátolhatta az általános haladást... most pedig gyakran a malmot, mely gazdájának minden vagyona — kártalanítás nélkül lerombolják. Így járnak el az átvágásoknál! ezért a sok ellenzékieskedés — egészen természetes — Ezért megy minden oly nehezen Magyarországon, hiszen mindenkinek küzdenie kell létéért és vagyonáért — mert nincs böles törvényhozás — és *biztos*

¹ Körülbelül.

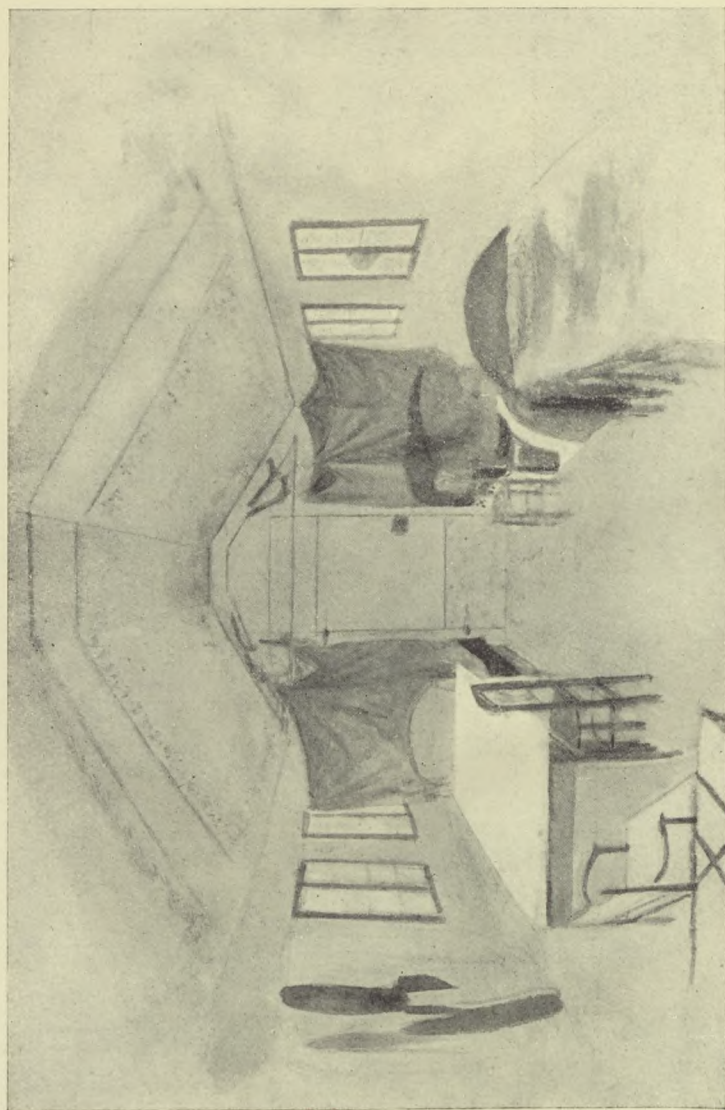

«Julietta» — «Desdemona»

A «Desdemona» kabinja

törvényvégrehajtás..., mely minden egyes embert kellőképpen oltalmazna. Vízszabályozások, átvágások tehát csakis a magántulajdon tiszteletbentartásával és az alispán felelősségén *történhetnek* és csakis így szabad történniök — máskülönben ingatag alapon nyugszanak.

(Szükséges volna, hogy a kormánynak 2 gőzhajója... és 2 gőzkostrógépe legyen.)

¹/₂ 11-kor néhány órajárásnyira Baja előtt kötöttünk. Tehát 19 és ¹/₂ órát utaztunk és ezalatt talán 11 földrajzi mérföldet tettünk meg vizen.

Rendkívül kellemetlen éjszakánk volt. Minden óvatosság hiábavaló volt: majdnem felfaltak benünket a szúnyogok. B(eszédes) azt mondotta: «Engem soha szúnyog még meg nem csipet!»¹ Nevettünk rajta.

26-án hajnali két óra után elindultunk. Dél tájban Mohács környékére értünk. Este 10 óra körül Apatinnál kötöttünk ki. A nap folyamán mindössze 19 órát dolgoztunk és nem tettünk meg 12 földrajzi mérföldnél többet. Vadkacsát eddig 4-et láttunk. — Az utazás oly kellemes, amilyen csak lehet... A Duna felséges... A jobb part itt-ott bájos — de sehol sem festői — a bal part valóságos dezoláció. Az idő kitűnő, bár a szél kissé kedvezőtlen.

Sokat úszunk, örömünk telik a Juliettában. B(eszédes) ízig-vérig hydrotechnikus, nem érdekli más, nincs is érzéke semmi más iránt. Mindent a fizikára vezet vissza; úgy beszél németül, hogy az ember hasfájást kap tőle. «Weil» helyett azt mondja «vål» és a Duna egy szép egyenes szigetmentes (*inselleer*) szakaszára azt mondta «schöner Kerl»...²

¹ Széchenyi magyar szövege.

² Csinos fickó.

Sokat beszéltem vele a mágnások és a nemesek közötti ellentétről. Elmondta, hogyan nevetik ki az olyan főispánt, vagy adminisztrátort, ki nem tud sem latinul, sem magyarul... Én így feleltem: «A szalonokban viszont azokat az alispánokat etc. nevetik ki joggal, akik oly tudatlanul, ügyetlenül és fonákul viselkednek, hogy a jó társaságban teljességgel hasznavehetetlenek.» Hosszasan megvitatuk ezt... Ezt az ellentétet csak célszerű és praktikus neveléssel lehet elsímítani.

Batinán¹ partraszálltunk. — Nb. Mindig a Juliettával, mert a Desdemona [melyet B(eszédes) néha becézgetve Testemonerl-nek szokott nevezni] néhány éjszakai órától eltekintve mindig úszik — hol egyenesen, hol keresztben, s gyakran pedig teljesen fordítva. Nyomorúságos egy alkotmány, teljesen hasznavehetetlen, kivéve mikor az összes elemek barátságosak hozzá és kedveznek neki. Gyakran megfigyeltem, hogy egy-egy darab tuskó gyorsabban úszott el mellettünk, mint a hajónk. Batinában húst és kegyetlenül savanyú meggyet vettünk — és jó hideg kútvizet ittunk, mely nagyon felüdített. A lakosságnak «fogadalmi napja» volt... Valami ünnepféle — munkaszünettel, semmittevéssel akartak termékenyítő esőt kikönyörögni az Istenektől! A csapzott hajú férfiak tekintete vad és üres... a lányok kíváncsiak és szépek voltak, — egy 14 éves kis fekete lány, nagyon szűk szoknyájában... hófehér fogaival, egészen felgerjesztette vágyaimat.

(A víztükör símaságát, az utazás csendjét néha még egy evezőcsapás sem zavarta meg, csak a hajóvontatók egyhangú kiáltozása, mellyel magukat vagy lovaikat nógatják. Elszomorodva tünődöm

¹ Ma: Kisköszeg.

ilyenkor, hogy mily elmaradottak vagyunk! Elhinné-e vajjon egy a(ngol) farmer vagy egy yankee, hogy a magyar paraszt — amaz ország lakója, mely beate et nobile¹-nek tartja magát — oly helyzetben és szellemi állapotban van, hogy önként vontatja a hajót, mint a barom — holott e foglalkozás ellen talán még a legutolsó rabszolga is fellázadna!)

27-én hajnali 2 óra tájban eloldattuk a hajót. $\frac{1}{2}$ 9 órakor elérkeztünk a Dráva torkolatához, melynek éppen akkor tisztább volt a vize. Megfürdünk e mocsoktalan habokban — a hajósok tanácsa ellenére, akik az óriási halaktól óvtak. Én nem igen ijedek meg az ilyen fecsegéstől — nem látok benne mást, mint a közönséges emberek tudatlanságának és természetes poltronságának gyümölcsét. Mindamellettt próbaképen egy font marhahúst függesztettünk egy 3 öl hosszú zsinegre.

Gyönyörű idő volt, bár a nap hevesen tűzött; most először kínozott meg bennünket. Szlavóniában, Verőce megye bájos partján kiszállottunk, hogy megnézzük Erdőd omladozó várát. Valamikor Ujlakié volt, övé volt Szlavónia egy része, Bosznia és Szerbia. — — *Baro Regni* volt — a család kihalt vagy elszegényedett, ki tudja — és a mi *Barones Regni*-jeink — Amade, Zichy, Öttvös — etc. ! Reorganizálhatunk-e egy oly hanyatlott testet, mint Magyarország? Szívem, érzésem, vágyaim, reményeim azt mondják: igen — eszem, ítélőképességem azt mondja: nem!

Később Vukovárott a Szerémségben kiszálltunk. Ez a hely különösen tetszett nekem. Nagyon sok fa, nagyon sok üde, tiszta zöld. Magyarországon, magyar helyen ehhez foghatót még nem láttam, B(eszé-

¹ Beatum et nobile = boldog és nemes.

des) vitába szállt velem és azt mondotta, hogy Pápa és Veszprém bájos helyek! — A legértelmesebb magyar is vak és szeret nagyolni. Az éjszaka nagyon kellemes és szép volt, a Desdemona szakadatlanul haladt.

(Regulationes etc. debent esse objectum dietale.¹ Hagyjuk a sok teoretikus szörszálhasogatást... hogy a király jogai meddig... etc. — cselekedjünk inkább praktikusán...)

Sem egy társulat, sem pedig a kir. főépítő kormány etc. nem szabályozhatja a Dunát — ezzel az országgyűlésnek kell foglalkoznia.)

28-án hajnali 4 órakor Banostor magasságában voltunk. A Juliettere szálltunk és sokat mulattunk egy német halászon, akinek horgait a vízből kiemeltük — sokat siránkozott a «Laindl»-ja miatt — de félelmében nem mert hozzánk jönni. — Azután kikötöttünk Ó-Futakban... Gyalog átmentünk Új-Futakba és még reggel 6 óra előtt látogatást tettünk br. Forraynál!

Nem maradtunk sokáig, Péterváradra hajóztunk.

(A Desdemona reggel 10 órára érkezett Péterváradra, tehát 32 óra hosszat ment Apatintól a nevezett várig.)

A szél jóval hevesebb lett. A Desdemonát valószínűleg kivetette az ujvidéki partra, ahol legénységünket derékig a vízben állva a hajót vonszolván, találtuk. Én felkerestem Siegenthal tábornagyot,² de nem találtam otthon. Utána Grammont altábornagyhoz³ mentem — aki tovább expedált... Egy törpe, egy szolga és egy öreg hadnagy egészen nyersen azt kérdezték: «Kicsoda ön, mit akar?»...

¹ Vízszabályozással az országgyűlésnek kellene foglalkoznia.

² Szlavónia és a Szerémség főhadparancsnoka (Viszota).

³ Pétervárad várparancsnoka. (Viszota.)

Végül megtaláltam Abele altábornagyot¹ gr. Elsnél² egy árverésen... süket fickó, folyton írt, úgy mint a vén parókás Grammont is. — Korhadtt itt minden — — une facile prise même pour un ture.³

(Milyen gyakran hallok az «elevatum salis prae-tium»-ot⁴, mintha azzal mindenki rendelkezhetnék.)

Átmentünk Új-Futakra. A kocsin Heinrich Schmied parasztember mellett ültem, aki robotban fuvarozta az uraságot. Sokat beszéltem vele az uraságról, a megyéről etc. Tiszta, egészséges természet. Jólesett ezzel a világosfejű, romlatlan, neveléstől meg nem mételyezett emberrel beszélgetni. — Dicsérte Latinovich főszolgabíró⁴t... a legjobbkat mondta Forrayról etc. — és azt állította, hogy a fizetendő contributio etc. «elviselhető», nincs ok panaszra, — dolgozni kell, etc. A futaki uradalom körülbelül 800 jobbágytelekből áll. Németek, magyarok, rácok. Nem igen keverednek... őszintén s nem mint magyar szólván — s ha olyanok mint Schmied — ez nem is lehetséges, ha csak nem akarjuk, hogy sötétség legyen, hogy egy olyan művelt és értelmes, civilizált német paraszt, nyers, vad, tudatlan, káromkodó lóköttőt igyekezzék utánozni. — Hogy magyarosítani lehessen, ahhoz a magyarságnak kell előbb preponderánssá válnia. Hogy pedig a magyar (helyesebben a «magyarság») a németiséget utolérheti, vagy éppen túlhaladhatja, az kétséges. Mert amilyen mértékben a magyar gyarapszik, ugyanolyan, sőt talán még nagyobb mértékben öregbedik a német intelligencia. Schmied olyan értelmesen beszélt a gazdálkodási módjukról, a földjeik

¹ Szlavóniai hadosztályparanesnok.

² Eltz gróf, Vukovár gazdája.

³ Könnyű zsákmány, még egy töröknek is.

⁴ A só fölemelt ára.

hibás elosztásáról, az iskoláikról stb., hogy valósággal elesodálkoztam. «Mi emberek és nem állatok módjára akarunk élni». — Csak a felsőbbrendűt lehet utánozni. Egy angol talán tanulhat egyet és mást a magyartól, de azért egészben véve mégis csak a magyarnak kell iskolába járnia az angolhoz — és ez nem ízlés kérdése, hanem axiómákra épült. «A kormány etc.». — Nem, nem — a mi tudatlanságunk, intelligenciahiányunk az oka!

A futaki házat az öreg Hadik¹ építtette. Jó lakás. Kitűnőnek találok a személyzet kettős szobáit. Forray átvitt bennünket a szerémségi Cserevicsbe. Különös, hogy Magyarország tetszik úgyszólván a legkevésbé mindamaz országok közül, melyeket ismerek. Ha Sopronból Bécsbe utazom, jobban tetszik nekem az osztrák táj, s ugyanígy, ha Pestről utazom Bécsbe — és valóban csinosabb is. Amikor Sáros-Patakról Duklán át Lengyelországba mentem, nagyon feltűnt nekem a lengyelországi kultúra, a mi barbárságunk mellett. Ugyanezt éreztem, amikor Nagyváradról Fekete-Tón át Erdélybe utaztam. Két évvel ezelőtt, Horvátországban, különösen elragadott a sziszeki út, Zágráb mellett... Nem csekély mértékben megrémültem régi poros, hamuszürke, rendezetlen pátriámtól, amikor Zákány-nál ismét visszatértem birtokomra. — Most megint ez volt az érzésem, bár szívesen győződtem volna meg ennek az ellenkezőjéről, ha lehetne... a Szerémség buja zöldje, jó útjai, élősvénykerítései, csinos házai stb. oly ellentétet mutattak az «extra Hungariam etc.» hazájának árterületeivel és parlagon hagyott földjeivel, hogy a legmélyebb fájdalom fogott volna el... ha elmaradottságunknak a sors hatalma, nem pedig a lehető legmeghatóbb butaság volna az oka.

¹ Gr. Hadik András, Mária Terézia hadvezére.

Kamenitzben megtekintettük Martzibányi Márton etablissementjét. Tout respire la petite âme de Monsieur...¹ Százazföldi úton vissza Péterváradra. — Fekvése rendkívül szép. Újvidék olyan hely, mint Komárom. A Duna itt igen szűk. A híd á peu près 150 öl. — Államfoglyok is vannak itt, köztük Martain alezredesné, aki szobaleányának addig verette a hasát, amíg bele nem halt... és egy gyermekgyilkos nő, egy tiszt leánya. Nagyon enyhén bánnak velük. Abele tábornok levelet adott nekem Voith tábornokhoz² Péterváradon — de közben szíves volt megjegyezni, hogy «a császár legutóbb a legszigorúbban megparancsolta, hogy senki emberfiát ne engedjenek Belgrádba és ezért nem adhat engedélyt etc., etc.» — A császár intézi tehát ezt is! Il fait tout, mais tout plus que médiocrement!³ Természetesen nem leszek olyan ostoba, hogy ezt a levelet átadjam.

(Egy sor törölve.)

Ez engem nem csekély mértékben

(2 1/3 sor törölve.)

A parancsnokság részéről oly csekély előzékenységet tapasztaltam, hogy lemondunk a vár megtekintéséről. Este vihar volt. — Forray az újpalánkai fogadóban sült csirkével vendégelt meg bennünket. Mielőtt elváltunk volna, sok más úr társaságában megtekintette a Desdemonát.

29-én. Reggel 4 óra tájban folytattuk útunkat. Karlóca magasságában ébredtem fel. Rendkívül bájos a Duna jobb partja, de annál rosszabb a bal. —

¹ Minden az úr kis lelkére vall.

² Foith tábornok, Zimony parancsnoka.

³ Mindent maga végez, de mindent jobban mint közepesen.

Zalánkeménél átszálltunk a Juliettára és a Tiszán, melynek sodra igen heves volt (3 óra alatt) Titelbe hajóztunk. Jankovich ezredes¹ fogadott bennünket, a pétervárad-i parancsnoksághoz képest királyi módon. Úgy látszik, ő az egyetlen valamirevaló férfi a környéken... három hónappal ezelőtt azonban kitörte a lábát. Úgy ecsetelte előttünk az Izás és a Vaskapu veszélyeit, hogy lúdbőrös legyen a hátunk. Azelőtt mindig a vezérkarnál volt — most gazdász és hajóhadparancsnok.

A csajkás fegyvernem minden kritikán aluli... Éjszakára ott maradtunk az ezredes házában, — borotvátlanul, mosdatlanul, rendes öltözet nélkül, úgy, ahogy a hajóból kiszálltunk. Felesége, egy freiburgi asszony, igen kedves volt... Szécsen Malvint² — «oly bájos, törékeny lény»-nek nevezte.

(Egy magaslatról láttam a Béga csatorna torkolatát — fölfelé a Tisza mentén pompás síkság, de mily szánalmasan dezolált állapotban.)

30-án. $\frac{1}{2}$ 5-kor indulás a Juliettán Putnick Miklós főhidmesterrel (a csajkások zászlósa), akit Jankovich ezredes Orsováig mellém adott. Velünk együtt indult két $\frac{1}{4}$ csajka 16 evezőssel. A Julietta, melyen Putnick kormányzott és én, Waldstein, Seva, Semodan eveztünk, beat them very easy.³ A Dunán két fehér kócsagot lőttem. Kevéssel 10 óra előtt Zimonyba érkeztünk. $5\frac{1}{4}$ óra alatt evezünk idáig, a távolság körülbelül annyi, mint Esztergomtól Pestig. Belgrád fekvése nem lepett meg — de mindenesetre szebb, nagyobb szabású és kényelmesebb, mint Pest és Buda.

¹ A csajkászászlóalj parancsnoka (Viszota).

² L. Waldstein okt. 16-iki napló-bejegyzését.

³ Igen könnyen megelőzte őket.

(Néhány órányira Belgrádtól az ország belsejében van a meglehetősen magas Avala hegy.)

Felkerestem Voith tábornokot — bárdolatlan fickó módjára fogadott — éppen étkezett...

(Fischer zimonyi térparancsnoksági százados, Kertschmar főhadnagy, Vassiljevics tolmács.

Egy újvidéki kereskedő kocsiá ült és Zimonyba jött, csak azért, hogy engem láthasson és tiszteletét lerójj! Tud és ismer mindent, amit az országrét tettem etc. Léhmann.)

3 óra után igen sok szükséges kísérelővel Belgrádba mentünk. Voltunk a pasánál etc. Még nekem is feltűnt, milyen nagy a különbség... amint átkelünk a Száván. Itt már kezdődnek a *tsardakok*...¹ A Száva jobb partján a kanyarulatnál az egyiket Szávaszögnek (Sau Spitz) hívják.

A törököket mindenki, illetve majdnem mindenki igazságtalanul ítéli meg. A világ legrongyosabb, legzüllöttebb, legpiszkosabb fickói is rengeteg kivetni valót találnak a törökökön — kinevetik szokásaikat, öltözködésüket... Ha azonban meggondoljuk, hogy Krisztus a civilizáció mellett volt, Mahomet pedig ellene — akkor csodálkoznunk kell, hogy Törökország ennyire haladott és Magyarország ennyire elmaradt. Az ozmánok birodalma a maga módján sok keresztény országnál előbbre van... Ilyen lehetett a magyar életmód azokban az időkben, amelyeket Kisfaludy Sándor etc. megsírat.

Nagyon szeretném, ha olyan kandallóm lenne, mint a belgrádi pasának! — Egészségem hosszú idő óta most a legjobb. Sokat szenvedek a hőségétől, különösen pedig a szúnyogoktól. — Lesz még rosszabbul is.

¹ Török határőrtelepek.

(Legalább annyi ember hiszi, hogy a halak felfalnak minket, ha megfürdünk, mint ahány nem hiszi.)

Drága, kedves Cr(escence)-om képe mindig előtttem lebeg! Becsületet és örömet fogok neki szerezni!

Latinul tanulok... de rosszul megy! Átkozott nehéz feladat is 39 éves fejjel 35 fokos hőségben és azzal a meggyőződéssel, hogy a latin nyelv nekünk magyaroknak valóságos átkunk!

Július 1-én napkeltekor elindultunk Zimonyból. A rovarok valósággal felfaltak szúnyoghálószálak ágyamban.

Sokat beszélgettünk B(eszédes)sel a Duna szabályozásáról. — Kolowrath¹ meg tudná csinálni.

(Ha megoldódna az Elba vagy a Moldva összeköttetése a Dunával, akkor a Duna szabályozása a cseheknek használna a legtöbbet.)

Így szólnék hozzá² (ha olyan befolyása, vagy helyesebben hatalma és akarata volna, mint a császárnak):

«Ön magas állásában nem cseh többé — az egész államszervezet javát kell szem előtt tartania. Nem gondolja, hogy legszentebb kötelessége csakis Ausztria mai és jövődő hasznára tevékenykedni, — hogy tehát nem kell a törökök vagy az oroszok etc. hasznával törődnie, hanem csak Ausztria boldogulásával? A többi országok és miniszterei majd gondoskodnak magukról... Önnek emelnie kell Magyarország adózó képességét... Hogyan? A Duna szabályozásával».

Az országgyűlésnek kell ezzel foglalkoznia. Ez felemelné a magyarságot.

¹ Gr. Kolowrat Ferenc Antal (1778—1861) államminiszter, később osztrák miniszterelnök.

² Kolowrathoz.

Az ügy 3 részre oszlik.

1. A haszon, mely azáltal keletkeznék, hogy a Duna medrét lényegesen mélyítenék. B(eszédes) szerint 36 öl a Vaskapunál... 1 öl Bécsnél. Így szabályozódnék Magyarország legtöbb vize. A levegő jobb lenne. Több szántóföld, legelő, etc. Megszűnnék a láz.

2. A kereskedelem, vagy legalábbis jó közlekedés.

3. A civilizáció. A magyarok végre érintkezésbe kerülnének más népekkel. Most zsákban vagyunk!

De hogy lehet megvalósítani?

1. Ki hajtsa végre?

2. Ki fizesse meg?

ad 1-um. Én! — Egy bizottság, melynek csak ez a feladata.

ad 2-um. Hozzájárulások.

Nobile,¹ Rauchmüller² etc., etc. csak írnokok. Ide férfiak kellenének. Az országgyűlésnek ki kell mondania, hogy ennek «meg kell lenni», — a végrehajtás módját bízzák rám.

Quo titulo szedjünk hozzájárulásokat? «Minden földbirtokos nyer vele, hiszen mindegyiknek kárt okoz a víz».

(A világ legtöbb dolgát biztos adatok és célszerű előkészítés nélkül kezdik el, például a háborút, a kereskedést, etc., etc.)

Galacig nem akadt sem pontonos, sem csajkás... Talán Orsovában lesz egy-kettő.

Ha a magyar rendek saját zsebükből szabályoznák a Dunát az egész monarchia számára, akkor még lehetne valami Magyarországból — elle devien-droit immortelle, parlant dans le sens humain!³ —

¹ Nobile Péter (1774—1854) udv. építész.

² Rauchmüller Ferenc, a magyarországi kir. főépítőkormány igazgatója.

³ Halhatatlanná válnék, a szó emberi értelmében.

Ennyi nagyságot azonban nem fogunk porunkban és mocsarainkban találni!

Istenem, ha csalódnám!

(A. A Dunát szabályozni kell — B. És aztán kell hidat építeni, de nem megfordítva!)

A szabályozásnak a Vaskapunál a sziklák robantása útján, ugyanakkor pedig magában az országban átvágások útján kell történnie. Az elsőt hozzájárulásokkal kell lehetővé tenni, a másodikat fizetés az érdekeltek. Az *elevatum salis praetium*ot nem is volna szabad említeni — ez rosszabb mint a *Venus Vulgivaga*... mindenki magának követeli.

(Zimonynál vámot kellene fizetni pour ne pas être arrêté à tous moments, ce qui empoisonne le commerce.)¹

Hogy azonban a Vaskapunál szabadon lehessen dolgozni (mert Krieg² terve nem ér semmit, mert...) a rendeknek szabadon kellene kérniök királyuktól — hogy tárgyalhassanak ebben az ügyben. Ha elutasító választ kapnak, akkor a magyar nép még erősebben (helyesebben «erősen») oda lesz kötve örökre a császári házhoz.

Annyira politikusok mindenben — akkor majd erődöket akarnak építeni — c'est une déclaration de guerre.³

Gr. Kolowrath: Azt hiszi Ön, hogy görbe úton nem szabad járni, ha az egyenes nem vezet célhoz? Est-ce permis de tromper les hommes pour leur bonheur?

(C'est la partie honteuse du Genre humain, qu'il

¹ Hogy ne tartóztassák fel az embert folytonosan, mert ez tönkreteszi a kereskedelmet.

² br. Krieg Ferenc (1776—1856) a bécsi kamara kereskedemi előadója, aki a Sz. elindulása előtt Bécsben megtartott értekezleten részt vett.

³ Egy hadüzenet.

faut souvent tromper, pour ne pas rendre malheureux.¹

Nemes csalónak kell lennünk, hogy használhasunk.)

Oroszországgal életre halálra szövetkeznünk kell, Franciaország, Anglia etc. ellen... Continental System etc. Erre szükségünk van, akár a valóságban, akár színleg.

Szerbia partjai szépek, üdék, frissek, csupa fa.

(3 sor törölve.)

Dunadombónál kikötöttük a Desdemonát. Kétszer megfürödtünk a Dunában. Friss légáramlat volt. Nagyon kellemes volt az éjszaka. Mielőtt Dunadombóhoz értünk, egy bárkán határőrtisztek siklottak el mellettünk... nagyon jó hangulatban lehettek... dudájuk is volt — ezt énekelték: «Brüderlein fein...»

Július 2-án reggel $1\frac{1}{4}$ 4-kor indultunk. Az ellenszél egyre erősödött. Szünetet tartottunk a szél miatt, de nem tovább, mint másfél óra hosszat.

Vadászom jelenti, hogy nincs bor a legénység számára. 8-an vannak. Tegnap 42 itcével töltötték meg a hordócskát. Brávó!!! Moldováig vízvásra ítélték őket... Palánkánál emelkedni kezd a magyar táj... már nem olyan, minthaasztalos készítette volna deszkákból.

Tegnap nagyon megdühödtem a hajósokra, verést ígértem nekik és megfenyegettem őket, hogy nem fizetek — mert már többször hiába figyelmeztettem őket, hogy ne a Desdemona fedélzetére, hanem a Dunába köpködjenek.

Besz(édes) kezd rendkívüli módon bosszantani.

¹ Szabad az embereket saját javukra megcsalni? Az emberi nem szégyene, hogy sokszor kell megcsalni, hogy ne tegyük boldogtalanná.

A kormány ellen beszél, de minden adat hiján... nem is sejtí a saját hibáit...

Megközelítettük a Babakaj sziklát a nagy hajóval, még közelebb a Juliettával. Galambóci tornyok, etc. — Jelentéktelen az egész, a hegyek legfeljebb 40—50 öl magasak... Este Berzászka és Drenkova közé érkezünk.

Július 3-án reggel 4 óra tájban indultunk. Lehajóztunk az Izlász zuhatagon. — Az első pillanatban imponál — de elég magas vízállás mellett nem veszélyes az út lefelé... 3, 4 teherhajó is mehet egymás mellett. Ha azonban a víz alacsony, akkor egyesek állítása szerint ügyes ugró szikláról sziklára szökdécselve átjuhat az egyik partról a másikra. Ötszáz mázsás hajót 80 ember 8 nap alatt vontat Orsovából Zimonyba. Egy 60 lóerős gőzhajó tehát bizonyára könnyen fel megy odáig.

Véleményem szerint a legnagyobb baj a sekély víz és a sok zátony. Parti utakra nagy szükség volna. C'est la, ou il faut commencer.¹ Az Izlász egy kiugró sziklánál ér véget, melyet Grebennek hívnak. — Waldsteinnel és Putnickkal átszálltunk a Juliettára, hogy megtekintsük a «Rablóbarlangot». Megnéztük a Veteráni barlangot, a Trajanus-táblát... majd örvényeken, zúgó áradatokon és sziklákon át Orsovánál utolértük a Desdemonát.

A Duna itt olyan, hogy ha az ember váratlanul felébredne és nem tudná hol van, azt hinné: a Vágot látja. Keskeny, sekélyvizű és kicsiny itt a Duna, pedig már magába fogadta a Dráva, a Tisza és a Száva vizét. Átadtam egy-egy levelet Popovics Lázár Fota kereskedőnek és báró Jovich őrnagynak.

¹ Ezen kell kezdeni.

Az előbbi elhalmozott kedveskedésével, az utóbbi Mehádiában volt.

Elmentünk Orsova várába és meglátogattuk Omer pasát. Két renegát magyar, helyesebben erdélyi nemes van nála. Nagyszöllösi Szöllösy Ferenc és Cseh Imre.

Másnap reggel tovább akartunk indulni, de nem lehetett, mert legénységünk nem mehetett útlevél nélkül Törökországba. Azt tanácsolták nekünk, hogy vagy Tekijában a török oldalon vagy Cserneceben az orosz oldalon szerződtesünk embereket....¹ Az oroszok mellett döntöttünk — jöllehet 16 napot kell quarantainebe tölteni — még ha Ausztriából érkezik is az ember vízen.

A levelet a hajósoknak egy doni kozák vitte Csernecebe, és így

4-én Mehádiába mentünk. A környék és a fürdőtelep meglehetősen tetszett. A Carolina fürdő látszik a legtisztábbnak. Herkulesfürdőn van egy kis Herkules-dombormű, mely évről-évre kisebb lesz, mert az egyszerű emberek azt hiszik, hogy valamelyik szent, mindig lekaparnak belőle valamit, majd vizükbe keverik a porát és megisszák. Parasztokat is láttam a meleg — 44 fokos — vízben. A vendégek között ott volt von Moor főhadparancsnok... Fleischhackel von Hackenau, gróf Bethlen... Béldy — a két utóbbi dícsérte «Hítel»-emet etc. — Sokat esett — és

5-én már vissza is mentünk Orsovába. Sokat kellett szaladgálnom, hogy kísérőket szerezzünk és az útleveleket láttamoztassuk. — Harmincadhivatal — egészségügy — etc. Popovics úr elhalmozott szíves-

¹ Csernec román város. Havasalföld akkor, az orosz-török háború után, orosz megszállás alatt állott.

ségekkel... báró Jovics¹ straight forward sort of a fellow.² Waldstein gr. Károlyi³ néven lépte át a határt, ami előmenetelében esetleg hátráltathatja, mert a császárt esetleg rosszindulatún tájékoztatják az esetről etc. Szerencse dolga! Tant bien que mal.⁴ 3 óra után végre 3 cserneci oláh kíséretében meglehetősen szélben elhagytuk Orsovát. A szél mind hevesebb lett. Megfeszített munkával jutottunk keresztül a Vaskapun. Semmit sem tapasztaltunk azonban a «rettentes zúgásból», amire Jankovich ezredes figyelmeztetett, mondván, hogy órák hosszat csak jelbeszéddel lehet érintkezni. Gladovával (Fetislan)⁵ átellenben ki kellett kötnünk Skela Gladovában. Ez egyelőre orosz quarantaine állomás, török sátrak, lombkunyhók alatt. Nagyon barátságosan fogadtak bennünket, de senki sem tudta megmondani, hogy mehetünk-e Bukarestbe 16 napos quarantaine nélkül.

Véletlenül éppen odaérkezett az oláhországi postaigazgató, aki családjával Mehádiában időzött és némiképpen segített rajtunk szorult helyzetünkben. Közülünk senki sem tudott szót érteni az odavalósiakkal. Skelában mindenféle emberek voltak, durva népség, a legrongyosabb egy magyar volt. Észrevettük, mily határtalan tisztelettel beszéltek az oláh hatósági emberek azzal az orosszal, akiről az imént szóltam. Fedetlen fővel álltak előtte. Ő alig, vagy egyáltalán nem billentette meg a sapkáját. Az orosz kancsuka rettenetes!

Oláhország két helységében nem messze Crajová-tól pestisjárvány tört ki. Nem jelentették azonnal és

¹ A bánáti 13. határőr gyalogezred őrnagya.

² Egyenes ember.

³ Gr. Károlyi György, aki eredetileg Széchenyivel akart utazni.

⁴ Jól-rosszul.

⁵ A szerb Kladovo.

ezért Kisselew¹ rögtön bezáratott két iszpravnikot (annyi mint alispán). Jovich meséli, hogy még nemrég vesszőt futtattak egy bojárral.

(A négy pesti hajósna 20 forintot fizettem borraaló minden bécsi fl. után 140
ezenkívül étel, ital etc. összesen tehát 560
Galacig fejenként 300 k. fl-t kértek, összesen
tehát k. fl. 1200

A 3 cserneci oláht Galacig fogadtuk fel fejenként 130 török piaszterével. Én mindegyiknek adok még 20 piasztert — tehát 150 — háromszor az annyi mint 450 piaszter, ami a mostani árfolyam szerint k. fl. 66.40
560 bécsi fl. átszámítva konvenciós forintra 224.—
így tehát kiadásaim a hajósokra az élelmen etc.

kívül 290.40
lesz. Így tehát csupán a fizetésnél
(n. b az 1200 k. fl.-ban még nem
foglaltatik benne a borraaló) 1200 k. fl.-ból
levonva 290.40-et
megtakarítok ..... 909.20 k. fl.-nyi
összeget.

A 4 elkényeztetett pesti hajós egész nap iszik — a 3 oláhnak viszont most éppen bőjtje van, és így a magatartásuk közötti különbségen körülbelül 40 fl-t takarítok meg. Összesen tehát 950 fl. marad a zsebemben, amit a véletlennek köszönhetek — azért a véletlennek, mert mindenki azt tanácsolta nekem Pesten, hogy Galacig fogadjam fel a hajósokat. C'est l'ignorance nationale.²

Skelában hét szerb volt vesztegzár alatt, azt

¹ Orosz tábornok, Havasalföld akkori orosz kormányzója.

² Ez a nemzeti tudatlanság.

hiszem, Milos¹ fejedelem udvarából... Jól beszéltek németül, igen művelteknek látszottak. Az egyiket Rajovicsnak hívták. — Pirulnom kellett az ostobaságok miatt, amiket Beszédes mondott nekik!... Valóban buta ember! — Megesküdtem, hogy soha többé nem viszek magammal ilyen soit-disant tudóst. Et lui surtout veut instruire et inculquer tout le monde — et revient enfin toujours sur un canal ou un moulin; comme les italiens reviennent toujours à leur maquaronis...² Istenem, milyen visszamaradottak vagyunk!

(Beszédes: Jetzt missens bald schaun, dass Sie ein paar gute Fürsten bekommen, vál sonst alles umsonst ist etc., etc.)

Rajovich: «Ó, nem ezen múlik»... és néhány szóval elárulta, hogy nagyon jól tudja mi a reprezentáció. Skela mellett töltöttük az éjszakát.

(Egy huszas 2¹/₄ piasztert ér. 10 évvel ezelőtt, amikor Konstantinápolyban jártam, 1 dukát annyi volt, mint 14 huszas, vagy 15 piaszter!)

6-án a Traianus-híd romjai mellett haladtunk el egészen Simiánon túl, ahol körülbelül 1 órai hajózás után a szél miatt ki kellett kötnünk. Még most is itt veszteglünk. Embereim teknősbékákat fognak, a 3 oláh az evőeszközöket tisztogatja, Waldstein rajzol, én írok, Weichselberger úr süt-főz... Csak B(eszédes) heverészik, még pedig a hasán, arcát letakarva.

Il peut être un genie dans sa partie — mais il manque absolument de tout qui rend la société d'un homme agréable et même supportable.³

¹ Obrenovics Milos szerb fejedelem (1780—1860).

² Folyton oktatni, tanítani akar mindenkit és végül mindig csak egy csatornánál vagy malomnál lukad ki, mint ahogy az olaszok mindig a makarónijuknál.

³ Lehet, hogy zseni a szakmájában, de teljesen hiányzik belőle minden, ami egy ember társaságát kellemessé, sőt elviselhetővé teszi.

Partra szálltunk. Buja, zöld, megművelt föld, nagy örömnök telnék benne, ha Magyarországon volna.

A livlandi Sukics őrnagy bírta rá állítólag a haditanácsban Geismart,¹ hogy a törököket éjszaka megtámadja Kalefatnál.

A Veterani barlangnál... néhány órával ezelőtt.

En: «Lehet itt fürödni, nincsenek veszélyes ragadozó halak?»

A moldvai kormányos: «Ó, nem, sohasem halottunk ilyesmiről.»

En: «Sokat úsznak errefelé az emberek? És fürdenek?»

Ő: «Nálunk ez nem szokás.»

Ebben a pillanatban egy buta török hajó vitorlázik el mellettünk Viddin felé, mialatt a Desdemona a 3 civilizált magyarral a szél miatt vesztegelni kénytelen.

7-én délután. Tegnap óta 1000 ölnyt haladtunk előre — most szél miatt a Dunán kell vesztegelnünk az orosz és a török part között.

Egészségem rossz. Olyan bágyadt vagyok, hogy alig tudok járni... egyre soványodom, a legszívesebben egész nap aludnék. Teljesen hiányzik belőlem az életöröm, ismét egészen kishitű vagyok.

(Egy sor kívágva, egy sor törölve.)

Ahhoz, hogy újra talpraállhassak, talán inkább töröknek kellene lennem — mert még annak is több lehetősége van arra, hogy valami legyen belőle, mint az ízetlen Magyarországnak.

Különös dilemmában vagyunk. Oláhországba nem igen mehetünk be, amíg nem tudjuk bizonyosan, hogy nem kell-e vesztegzárban maradnunk —

¹ Orosz tábornok, aki 1828-ban a törököket Kalefatnál — a felette ugyanott aratott győzelmük után — éjjeli rajtaütéssel megverte. (Viszota u.)

Törökországba sem, mert nem akarunk Galac előtt török hajón maradni, ami most, hogy a pestis itt-ott felütötte a fejét, nem volna éppen kellemes.

Je suis dégouté de mon existence! ¹

A szél egészen lehűtötte a levegőt. A szúnyogok mind elhagytak bennünket. A Dunának itt nagyszerű magas partja van. Hajót azonban keveset látunk, úgyszólván egyet sem. Oláhország dús és zöld, igazi szép ország. Pompás a földje. Sok fürj, galamb. Holtomig sajnálni fogom, hogy nem hoztam magammal vizslát.

Este 8 óra tájban teljesen elállt a szél. $\frac{1}{2}$ 9-kor újra megmozdultak a Desdemona evezői. Felváltva evezünk a csodálatos éjszakában. A hold keletiesen ragyogott..

8-án kora reggel Brza Palánka közelébe értünk. Éppen 14 napja, hogy Pestet elhagytam.

(Egy sor törölve.)

5—6 mérföldnyire Kalefattól átszálltunk a Julietára, hogy a Desdemonát eleséggel ellássuk, és hogy útleveleinket rendbe hozzuk. A szél azonban erősödni kezdett és kikötöttünk az oláh parton egy kozák őrségnél. Waldstein rajzolt. Az őrség nyugtalankodni kezdett — egy káplár elvette az egyik útlevelet — nem akarta visszaadni — beszélni nem tudtunk vele, csak Waldstein, valami keveset, szlovákul. Visszaementem a Desdemonára, amelynek fedélzetén mindenki aludt, miközben a hajó éppen ezért mind erősebben sodródott a török part felé. Waldstein az őrségen maradt, de mire visszatértem, már nem volt ott. B(eszédesnek) alaposan megmostam a fejét a Desd(emonán) — s az egész legénységet összeszidtam: «Hitvány semmirekellők vagytok valamennyien!»

¹ Utálok az életemet.

Most aztán Waldstein keresésére indultunk. Már régen nem eveztem ennyit — nem gyalogoltam ilyen sokáig és ilyen erősen. Végül $1\frac{1}{2}$ 9 tájban kozáklovon galoppban közeledett felénk Waldstein, akit mostanáig hiába kerestünk. Az éjszakát Maglavita közelében töltöttük. A peu prés $2\frac{1}{2}$ mérföldnyire Kalefattól. Mocsarak és homokdombok vannak az oláh parton. Mindenféle vadmadár hemzseg ott. W(aldstein) nagyon ügyesen viselkedett. Még lehet belőle valami. — B(eszédes) egyre elviselhetetlenebbé válik.

Ezentúl azonban összeszedem minden erőmet, hogy ne legyek hozzá kellemetlen — ami gyakran lehetetlenségnek látszik, annál inkább, mert gyakran egészen sötét hangulat nehezedik rám és ilyenkor elviselhetetlen vagyok magamnak is, másoknak is.

Egészségem tűrhető — de szinte leküzdhetetlen falánkságban szenvedek, ami nagyon árt a gyomromnak.

9-én meglehetősen korán, $3\frac{1}{2}$ -kor indultunk. Már elhagytuk Kalefatot, amikor felkeltem. Nagyon meglepett Viddin fekvése és vára. A város és a vár vonalai hófehéren emelkednek ki a sík, zöld tájból, melyet a távolban igen magas hegyek öveznek.

Kalefatban, melynek még mindig pusztulásszaga van, élelmiszert vásároltunk — többek között egy ürüt — majd tovább indultunk Desd(emonával). Az oláh helységek a maguk módján a franciákra emlékeztetnek. «A pusztulás, a lerongyolódás látszik rajtuk». Az oláh helységek többnyire a föld alatt vannak — úgy, hogy alig lehet őket megtalálni.

Bulgária szép ország. A Duna partjai kitűnőek. A Vaskapuig nem látok semmi nehézséget nagyobb hajók, különösen gőzhajók számára. Tengeri hajókat Galacon innen azért nem lehet praktikusán alkal-

mazni, mert szükséges, hogy a hajók 1. evezésre is alkalmasak legyenek, 2. sekély vízzel is beérjék, hogy egészen a parthoz lehessen vontatni őket. Mindez azonban csak az ár elleni hajózásra vonatkozik. Lefelé a tengeri hajók bátran vitorlázhathatnak, vagy úszhatnának a Vaskaputól a Fekete-tengerig — sőt akár Pestről is. Ehhez az kellene, hogy a Dráva torkolatáig néhány helyen átvágják a Duna kanyarulatait, és hogy Moldovától Orsováig, valamint a Vaskapunál szabályozzák.

Válságos időben utazunk. Egyelőre azonban még nem is sejtjük — az utazás akadályaival kapcsolatban — hogy törökök is vannak a világon.

Miután $2\frac{1}{2}$ órát töltöttünk Kalefatban, este 9 óra tájban éjszakai nyugovóra tértünk Dsibra Palánka magasságában — legalábbis azt hittük — egy sziget közelében.

10-én $\frac{1}{4}$ -kor indultunk. Nyugodt, meleg nap volt. Délután 1 óra tájban W(aldstein)nal átmentem egy szigetre, hogy pelikánokat lőjjünk. Mélyen bementünk a szigetre, úgyhogy alig találtunk vissza. Egészen kimerülten érkezünk meg a Juliettára.

4 óra után oláh hajósaink állítása szerint, akikkel egyikünk sem tud beszélni, Oreva¹ magasságában voltunk. Velünk szemben egy orosz flottilla volt — 6 brigantin. Ha valóban nem jutottunk tovább, akkor nyomorúságosan lassan haladunk. Kezdek rendkívül türelmetlen lenni. A Desdemona nem mozdul. — Tulajdonképpen a legkényelmesebb módja az utazásnak.

Szívem görcsösen összeszorul.

Eddig sem a jobb, sem a balpart nem okozott bajt. 100 megrakott hajó úszhatna lefelé a folyamon.

¹ Orjehovo.

Egész éjszaka megállás nélkül haladtunk. Szél fujt. Csak nagy fáradsággal sikerült az orosz oldalon megmaradnunk.

11-én reggel $\frac{1}{2}$ 9 órakor megérkeztünk az izlási veszteglőállomáshoz. Senkivel sem tudtunk rendesen beszélni, de akadékoskodás nélkül láttamozták útleveleinket — on est d'une facilité vraiment étonnante.¹

Napról-napra jobban tünedezik az életkedvem — de ugyanakkor növekszik bennem az ellenállás a halállal szemben is. Megmagyarázhatatlan ellentmondás ez az emberben! Idegeim rendkívül gyengék — könnyen megriadok, félek. Bukarestbe aligha megyek — 1. hogy időt nyerjek, 2. hogy Bécsbe ne vigyek magammal orosz szagot, 3. mert Beszédes orosz társaságban elviselhetetlen volna.

Később Turnulban, Nikopollal szemben, bevásároltunk. Régi sáncot találtunk, eliszaposodott árok vette körül. A quarantaine állomás körülbelül 1 órányira volt innen. Le kellett húznunk cipőinket, mezítláb gázoltunk át a vizen és a nádason. A quarantaine vezetője olyan volt, mint egy kínai. Ő volt az első goromba fickó, akivel Oláhországban találkoztunk. Semmi áron sem akart minket a közeli faluba eresztetni, de kenyeret és bort onnan akart hozatni. Nagy indulatba jöttem, azt mondtam: «Der verfluchte Kerl!» (Átkozott fickó). Ezt megértette... utánam dörmögte: «Nix flucht...!» Végül elvesztettük türelmünket és lemondtunk róla, hogy Turnulban szerezzük be az élelmet... Amikor visszamentünk a Duna partjára, Nikopol oly étvágygerjesztőn terült el odaát... Nem volt sem kenyerünk, sem sónk, sem borunk.

¹ Valóban csodálatos könnyedség.

Tűrhetetlenné vált végre az az állapot, hogy «mindig csak kerüljük a törököket» — hogy az oroszok mégis úgy nézzenek ránk, mint a pestisesekre, és hogy mindig csak a Duna közepén maradjunk. — — Feldobtam egy huszast: fej vagy írás... A sors a törökök mellett döntött. Rögtön felszálltunk a Juliettára és néhány perc múlva Bulgáriában voltunk. Ott aztán mindenféle élelmiszert találtunk... Hogy van-e itt pestis, nem tudom, mert egyikünk sem tud velük beszélni. Szép fiatal embereket még alig láttam. A bolgár asszonyok és lányok feltűnően dús idomaikkal vonták magukra figyelmünket.

6 óra tájban ismét meglehetősen sokat úszkáltunk, 7 órakor ebédeltünk... láz fogott el, keserves volt az éjszakám és a lehető legbetegebben kezdtem el

július 12-ét. — Reggel — miután legfeljebb csak 4 órát megálltunk — Sistovba értünk. Nagy sereg török özönlötte el a Desdemonát, olyanok voltak, mint a sáskák, nem lehetett őket elhárítani. Mindent a világon meg akartak venni, elsősorban puskáinkat és tollkéseinket.

E pillanatban tűrhetőbben érzem magamat. Általában azonban most már nyomorúságosan rozszant masina a testem.

Rendkívül lassan haladunk. A szél folyton kedvezőtlen. Viddin óta ma napnyugtáig 75 órája vagyunk mozgásban.

(Durva söréttel 1 kárókatonát (kormoránt) lőttem. Az ember nem is hinné, mennyi erő van egy ilyen állat csőrében.)

13-án. Délelőtt 10—11 óra tájban Ruszesuk magasságába értünk... nemsokára pedig Giurgevoba.

A táj rendkívül csúnya. Ruszcsuk teljesen védhetetlen, hosszú, elszórtan épült helység. Giurgevóban oroszok, fehér sátoztáborban. A partot elsáncolták — hogy a sánc új-e vagy régi, nem tudtuk kivenni — hosszú fehér vonalakat láttunk.

Jó éjszakám volt — 11 óra tájban azonban megint rám támadt a láz és teljes 16 óra hosszat gyötört hol hideggel, hol forrósággal. Az unalom, az ernyedtség, a betegség, ilyen barátságtalan vidéken, minden segítségtől távol — ez kínoz a legjobban, egyébként semmi sem okoz elviselhetetlen szenvedést. Szakácsom is beteg — a többiek még egészségesek. Hogy azok is maradnak-e, nagy kérdés. Kétlem. A szúnyogok egész éjjel csaknem agyongyötörtek. Reggel felé elaludtam és most

14-én itt vagyok egy órányira Tutrakan után, megnyugodva és rezignáltan. A Desdemonát kikötöttük, hogy a Juliétát bevárjuk, mely Tutrakanba ment élelmiszerért. Utazásom nagyjából olyan, mint egy fogság, mint egy tengeri út, alig kerülünk le a Desdemonáról, annyira el vagyunk zárva a világtól, hogy szinte az Amazon folyóra képzelhetjük magunkat. Itt már teljesen kicsöppenünk a civilizációból.

Különös, azóta vagyok beteg, amióta C(rescence) összeesukható széke eltörött. Egyébként aznap törött el, amikor Nikopolba mentünk és «a törökök közé vegyültünk.»

Általában nagyon életűnt vagyok, a lehető legéletűntabb. Ha nem hinnék abban, hogy még valami jó munkát végezhetek Magyarországon, ha nem volna Cr(escence) — valószínűleg pisztolyt ragadnék.

A Duna medre és hajózhatósága érdekében tulajdonképpen nem végzünk semmi hasznosat,

csak tunyán úszunk lefelé az árral, mint a gyapjús zsákok. Érdeklődnünk kellene a folyam áramlása iránt, megtudni, hogy befagy-e és mikor és hol? Hogy rendszerint mikor kezdődik a hajózhatóság? Hogy meddig tart egy jó utazás Orsovától Galacig, meddig egy közepes és meddig egy rossz! (És természetesen vice-versa). Meg kellene tudakolnunk, hogy az utolsó orosz háború előtt a törökök tartóztatták-e fel az utasokat, hol, és mit kellett fizetni? Változott-e most lényegében a helyzet — mert hogy valamit megállapítottak ezzel kapcsolatban, az elhihető, car c'est notre force de faire des traités, des lois etc., mais observera qui voudra?¹

Érdeklődnünk kellene, mibe kerül a hajók felvontatása? Van-e rablóveszély? Mit és hol lehetne eladni! Mindezt nem tesszük... Tulajdonképen semmit sem teszünk, csak végtelen lassúsággal vitetjük magunkat egyik helyről a másikra. Beszédes a gládovai Skela óta partra sem szállott. Il peut se faire une illusion d'avoir fait un long voyage sur eau.²

(Konzulokat kellene tartanunk Viddinben, Ruszcsukban... Galacban).

A szél mindig kedvezőtlen... kivéve reggel 3-tól 7-ig. Vannak napok, amikor azt hiszem, alig 4—5 mérföldet tettünk meg 18, 19 óra alatt. Az evezésre fordított erő becslésem szerint nem több, mint egy gőzgépnél 1 lóerő... 3 lusta oláhunk van, kezdetben bágyadtak voltak, most már jobbak, mert valamennyire jóllaktak... Rajtuk kívül Séva és 2—3 amatőr, akik nem hajszolják magukat agyon. Egy 60 lóerős gőzhajó tehát ilyen időben 59 lóerőt fölöslegesen elpocsékolna és Orsovától Galacig 1 ló-

¹ Szerződéseket, törvényeket tudunk készíteni, de csak az tartja meg, aki akarja.

² Elhitetheti magáról, hogy hosszú vízi utat tett.

erős géppel hamarabb jutna el, mint a Desdemona. A szél (mely kedvezőtlen és meglehetősen hevesnek látszik) értékelésére legfeljebb 9 lóerőt számítok — úgyhogy a gőzhajó ellenszél nélkül 6 nap alatt menne Orsovától Galacig (sőt azt hiszem sokkal gyorsabban), ellenszéllel pedig 5 nap alatt. Nekünk kétszer annyi idő kell hozzá. Nagyobb, megrakott hajók egyáltalában nem tudnak menni. — Este haladtunk valamit, délután semmit. Az éjszakát egy erdő szélén töltöttük a török parton. Hol voltunk tulajdonképpen? Senki sem tudta. Napközben tűrhető volt állapotom... éjszaka lázam volt. Egy órát sem aludtam.

(A gőzhajóknál pontosan kellene tudni, milyen lóerőt számítanak. Nagy vagy kis lovakét-e, olyanokét, melyek éjjel-nappal dolgoznak, vagy csak annyit, amennyit egy ló rendszeren dolgozik? Vajjon lehet-e egy gőzkazánt 4 héten át szünet nélkül fűteni?)

15-ét kínlódva, de Isten akaratában megnyugodva kezdtem el. (*Néhány szó törölve.*) Gyenge vagyok, lefogytam. Felöltözködtem. Dél előtt $1\frac{1}{2}$ 11 óra körül Silistria magasságában voltunk. Mindenütt oroszokat látni. — Silistrián már látszik, hogy nincs messze a tengertől. Láttuk az első 2 árbocos vitorlást. Éppen hajóhídat építenek. A Duna azt hiszem több mint 300 öl széles. Beszédes azt mondja: «Úgy látszik, mintha az oroszok el akarnának vonulni.» Hogy ezt miből következteti, nem igen értem. Cet homme a l'esprit dans une quantité des choses tout à fait de travers!¹

É(n) «Ma ugyan hánya a Víz Desdemonát», — Ő — «a kis Hajó rántogat olly hatalmasakat rajta» —²

¹ Ennek az embernek sok tekintetben teljesen fonák a gondolkozása.

² Széchenyi magyar szavai.

Az imént, amikor a Julietta a parton volt és a hullámok valamivel erősebben csapkodtak, még jobban himbálódzott a hajó. Mais il se croit en devoir de montrer la cause de tous les effets — et très souvent sans y avoir penser.¹

Comme il serait facile à gagner. Sans religion et si grossièrement imbibé d'Ambition, d'Amour propre et de Vanité.²

E pillanatban, amikor ezt írom... ismét meghorhan a láz. Életunt voltam már akkor is, amikor Budapestet elhagytam... 4 napja láz gyötör... a Duna közepén... segítség, kényelem nélkül. Mit tegyek? Lőjjem magamat agyon? Vagy ne hallasak egyetlen zokszót sem — mostanáig ez utóbbit tettem... Et je souffre avec résignation. «Hosszú betegség biztos halál». Tant mieux, c'est absolument tout ce que je demande, sans la chérir cependant, comme j'ai promis.³

W(aldstein) azt hiszem sejti, beszéltem vele róla — B(eszédes) viszont egyáltalában nem — hogy mechanikai szempontból teljesen haszontalan az utazásunk. Pedig ez tulajdonképpen B(eszédes) kötelessége volna. W(aldstein) csak azért utazik, hogy utazzék, hogy művelődjék, én pedig azért az elvért, hogy Pestről a Dunán utazhassam a Feketetengerig. Ilyen betegen, szenvedve milyen kényelmes volna nekem — miután Konstantinápolyban már voltam — visszasietni az országgyűlésre — egyenesen Odesszába hajózni, ahol még nem jártam soha, egy kényelmes quarantainebe meggyógyulni, azután

¹ De ő azt hiszi, hogy ki kell mutatnia minden okozat okát — gyakran a nélkül, hogy meggondolná.

² Milyen könnyű volna nyerni. Vallás nélkül, durván becsvágytól, kevélységtől, hiúságtól áthatva.

³ Rezignáltan szenvedek... Annál jobb, ezt akarom, a nélkül azonban, hogy kedvemet lelném benne, ahogy ígértem.

ismeretlen tájakon át, kocsin kényelmesen és gyorsan hazautazni.

De nem akarom elrontani W(aldstein) örömét — Isten nevében tűnök még legalább 6 hétig, jöjjön, aminek jönnie kell.

Ma 3 hete, hogy Pestet elhagytuk. Ma küldik szét Bécsből a királyi meghívókat az országgyűlésre. Egyet R(evitzky) útján Konstantinápolyba küldenek, ha igaz.

Este $1\frac{1}{2}$ 7... Még mindig beteg vagyok. Elviselhető. 2-től 4-ig azonban voltak pillanatok, amikor kétségbe estem, el-elakadt a lélekzetem, amit a szívre gyakorolt nyomás okozott. Már-már egészen kishitű lettem... Merev tekintettel néztem pisztolyaimra. Isten bocsássa meg nekem, ha örületemben esetleg kezet emelnék magamra. Egyáltalában nem akarom. Cela anéantiroit mon nouvel école que je viens d'établir en Hongrie.¹

Összeszedem minden erőmet, hogy oly szépen írjak, ahogy csak lehet, — pour gagner de la force morale sur moi. Dieu, tu sais que je n'ai pas toujours été vertueux et que j'ai commis des fautes et des péchés graves... mais cependant j'ai été né pour la vertu... Accueillez-moi avec grace, Dieu de miséricorde.²

Odesszában fogok meghalni. Je ne puis plus!³

18-án Hirsova magasságában vagyunk. Már tegnap megérkeztünk oda, most néhány mérfölddel távolabb vagyunk.

¹ Ez megsemmisítené új iskolámat, melyet Magyarországon alapítottam.

² Hogy erkölcsi erővel úrrá legyek magam felett. Istenem, tudom, hogy nem voltam mindig erényes, hibákat és súlyos bűnöket követtem el... de erényre születtem. Fogadj kegyelmedbe, irgalom Istene.

³ Nem bírom tovább.

Tegnap megint nyomorúságos napom volt... De hamarosan tökéletesen felépültem. Meglátogatott egy orosz orvos — nem tudtam vele sokat beszélni — orvosságot akart beadni — megköszöntem.

Lázam tovább tart. Nem érzek sem honvágyat, sem életörömet, sem halálfélelmet — csak türelmetlen vagyok, és képtelen a szenvedésre, amit nem tudok megmagyarázni, de nem is bírok ki sokáig.

Alig hihető, hogy elérem Odesszát — Galacban végre kőházba akarok menni, ha lehet, mert ebben a kis fabarakban ilyen hőségben — a folytonos szél miatt nem merem elhagyni — hármashban, nagyon szűk szunyoghálóval, mert különben megennének a szúnyogok — egyszerűen nem bírom ki.

Lázam tovább tart, hol gyengébb, hol erősebb, de különösképpen nincs főfájásom.

Nyilván könnyen meggyógyulhatnék, de nem az öreg Desdemonán... millió szúnyog közt, orvos nélkül! Waldstein több, mint angyal a számomra! Isten fizesse meg neki!!! — Ha ezt elolvasod, hidd el, hogy át meg áthat a legmélyebb hála.

A Desdemona egész személyzete, Waldstein, Beszédes, etc. egész éjszaka eveztek, hogy mielőbb Galacba érkezzem. Sokat szenvedtem.

19-én. Meglehetősen korán érkezünk Galacba. Ponciustól Pilátushoz futkostunk — végül délután lett, mire a quarantainetisztek a bárka fedélzetére jöttek... egészségesnek kellett most mutatnom magamat — nehezemre esett, de sikerült; nem tudták, hogy a török parton is jártunk — vagy legalább is nem akarták tudni — és mentesítettek bennünket a vesztegzár alól. Hihetetlenül szenvedtem. Beszédestől nyomtatott vény alapján magnesia

meteoricát kaptam, ami csodálatosan jót tett és megnyugtatót. Éjszaka tudtam valamit aludni.

20-án partra szálltam. Nyugodtabb voltam. De az éjszakát a lehető legnyomorúságosabb és leglármásabb vendégfogadóban töltöttem — az egyetlen helyen, amelyet találtunk — ez megint nagyon megviselt, kezdtem ismét kishitű lenni.

Különös eset történt. Egy előkelő jassyi bojár beleszeretett a Juliettába és egyenesen hozzám fordult, hogy megvegye tőlem. Igen jól nevelt ember, jól beszél franciául... etc. Ingyen felajánlottam neki — megígérte, hogy jobb lakást szerez nekem és már

21-én bevezettek engem *¹ úr házába. Néhány napig láztalan voltam, de mindig nagyon rosszul éreztem magamat. 24-én azután ismét elfogott a láz.

Nem alszom és nem eszem, idegeim a végsőkéig feszültek, erőm teljesen elhagy — fejem azonban egészen világos.

26-án. Ma egy gyógyszerész «*Wiener Trankel*»-t adott be nekem. 6-szor hatott, és halálosan gyenge vagyok.

Betegségem egész menete jelentős eseménye életemnek; mert vagy meghalok, vagy egész életmódomon *radicaliter* változtatnom kell. Ó, mily tisztán, mily világosan jelent meg előttem egész elmúlt életem! Minden bűnöm, vétségem és ostobaságom! Ezeket fel fogom jegyezni — és mindazt, amit agyam kínomban világosan megmutatott — becsületes ember módjára véghezviszem.

¹ Mint aug. 1-i szövegéből megtudjuk, Giuseppe Manzoli di Carolari volt ez az úr.

Beszédes beteg — még pedig csak azért, mert fél a betegségtől. Seva jobban van, a szakács is — most Semodan kezd lázas lenni — hetünk közül eddig csak Waldstein és Joseph maradt teljesen egészséges.

Kegyetlen dolog, de úgy van, hogy könnyebben tűröm a szenvedést, ha látom, hogy mások is szenvednek.

Egy zantei hajót béreltünk Konstantinápoly felé. St. George-nak hívják. Néhány nap múlva behajózunk. Az út 90 dukátba kerül. (Mindenki azt mondja, hogy háromszor annyit fizetek, mint kellene.) Ha egyáltalán meggyógyulok, csak a tengeren gyógyulhatok meg. Most már annyira túlfeszültek az idegeim, hogy egy tücsök, mely szobámba surrant, egyáltalában nem hágy aludni.

Nem múlik el nap latin tanulás nélkül.

27-én valamivel tűrhetőbb.

28-án egy kanál tésztával megint egészen tönkretettem magamat. A szakács sokkal rosszabbul van, nem tud felkelni — Semodan sem.

29. Úgy látszik, mintha kissé jobban volnék — nincs lázam — semmi főfájás — de szívem összehúszorul, gyomromat mintha kő nyomná. Oly kényelmetlenül, oly rosszul érzem magamat!

Embereim állapota rosszabb. Beszédes rengeteg epét hány.

Most értesülök, hogy a legjobb úton nem egészen 24 óra alatt Bukarestben lehetnék. Ott megfelelő ápolási lehetőségek vannak, a quarantaine egészen közel van, egészséges vidéken — a legnagyobb kényelemben 4 hét alatt Pesten lehetnék. Nagy a

kísértés! De «nunquam retro!»¹ Úgy tűnnék fel, mintha riadtan, vesztett csata után loholnánk haza, leforrázott kutyák módjára. Inkább szenvedni, vagy meghalni. Le *kell* jutnunk a Fekete-tengerre! (Ez még sok szenvedéssel fog járni, kétségtelenül, mert hajónk, a St. George ócska, bűdös tákolmány.)

Ha végigtekintek betegségem egész menetén, két feltűnő jellemvonást találok magamban: gyengeséget és türelmetlenséget! Az első fecsegésre kész-tetett, úgy hogy Waldsteint bizalmasommá avat-tam; a második növelte bajomat, valóságos ostorává váltam embereimnek, akiket vérig gyötörtem.

Waldsteinnak megvallottam²

($7\frac{1}{2}$ sor kivágva, $\frac{1}{2}$ sor törölve).

Lázrohamaimban — melyeket a hely csak növelt és melyek életemnek valóban legboldog-talanabb és leggyötrelmesebb pillanatai voltak — tisztán és világosan megjelentek előttem életem botlásai... azután a megszámlálhatatlan ostobaság, amit elkövettem, ami azonban mind nekem és csak nekem okozott kárt.

Mindenek előtt a rákfene, mely szívemen rág
(a lap további kétharmad része és a következő lap
 $\frac{1}{3}$ része kivágva.)

Mindebből könnyen kitalálható, hogy milyen bánatot okoztam atyámnak, anyámnak, Lujza³ sógor-nőmnek, akiknek életét, azt hiszem, jelentősen megrövidítettem.

Anyámnak, néhány nappal halála előtt, Pál fivérem miatt olyan jelenetet rendeztem... hogy csaknem elájult.

¹ Soha vissza.

² L. Waldstein naplója júl. 18-iki feljegyzését.

³ Gr. Széchenyi Lajosné sz. Clam-Gallas Lujza grófnő (Viszota).

Ami hibáimat és, itt megmondhatom, szerencsétlenségemet illeti — mivel magam igen kevésbé, úgyszólván egyáltalában nem tehetek róla

($\frac{1}{2}$ sor törölve)

és úgyszólván öntudatlanul követtem el.. E szirteken szenvedett hajótörést az életem. Ebből fakad lelkemnek és testemnek romlottsága. Ez azonban idegeimen, gyengeségemen és mindama kóranyagon múlt, ami bennem lappangott, amikor skrofulával, kettős tagokkal és kettős sérvvel jöttem a világra.

E bajból származott minden — jellemem állhatatlansága... a zabolátlanság... mert mily sokszor zuhantam önhibámon kívül a mélységbe, ahol rájöttem, hogy egész egyéniségem megvetésre méltó. — Eltékozoltam életem tőkéjét, mint egy kétségbeesett, aki érzi, hogy napról napra fogy életerejé. Nem mertem a jövőbe nézni, mert nem láttam, helyesebben, nem sejtettem mást, mint «a kétségbeesés óráját, melynek egyszer bizonyosan ütnie kell». Ha voltak is türhető pillanatok életemben, melyekért sokan talán irigyeltek — ezek akkor voltak, amikor megtudtam feledkezni nyomorúságomról. Pedig hogy küzdöttem, hogy a rossztól megmeneküljek — azt csak a mindenható Isten tudja!... — Éveken át elfojtottam... de egészen soha sem sikerült — még ma is éberem kell aludnom — hogy ne kelljen nyomorultul, létemet átkozva felébrednem!

Így, elesigázottan, kiszikkadtan, undorító kezekkel, kiaszott lábakkal sikerült elérnem

($\frac{3}{4}$ sor kihagyva, 1—2 szó törölve)

est-ce que ce n'est pas une fourberie?¹

Isten azonban nagy.

¹ Hát nem turpisság ez?

Most következik a megszámlálhatatlan ostobaság, amivel azonban csak magamnak ártottam.

A lipcei csatában valóságos regényt komponálok — hogy elvágta az utamat, lelőtték a lovamat — és aztán feltáloalom Schwarzenbergnek,¹ Metternichnek és mindenkinek, aki kíváncsi rá... egy szó sem igaz belőle... Csodálkozom, hogy nem taszítottak ki, mint arcátlan hazudozót — hogy az emberek még megtűrték társaságukban és érintkeztek velem.

Hogy sikeremmel

($\frac{1}{2}$ sor törölve)

kérkedtem, sőt részletekbe is belebocsátkoztam.

Végül ezt a dolgot határtalan hiúságomban bizalmasan megvallottam Schwarzenberg hercegnek — aki egyébként aztán a legnemtelenebb módon kihasználta.

Párizsban Vincent² tábornok asztalánál Pozzo di Borgoval³ arról a védelemről beszélgettem, amit az angolok a törököknek nyújtottak, — n. b. semmit sem tudtam róla — és ott, az asztalon keresztül, oly durva leckét kaptam az éleshallású Sir Charles Stewart⁴-től, hogy majdnem az asztal alá süllyedtem szégyenemben.

Milánóban, amikor svadronomat gyalogosan vezényeltem és belesültem — a föld alá szerettem volna süllyedni — etc. etc. etc.

Mindebből és még sok egyébből, amihez kötetek kellenének, forró lázamban azt a tanulságot vontam le, hogy hazatérésem után — ha ugyan valaha még

¹ Schwarzenberg Károly herceg, osztrák tábornagy (1771—1820) a Napoleon elleni háborúban a szövetségesek főhadparancsnoka.

² Br. Vincent Károly altábornagy, osztrák követ Párizsban (Viszota).

³ Orosz diplomata (Viszota).

⁴ Stuart angol követ Párizsban (Viszota).

hazaérek — számadást vetek az én «nosce te ipsum»¹-om alapján.

Az első volna

($\frac{1}{2}$ sor törölve)

— talán házasság útján. És pedig Batthyány Vince valamelyik lányával.² Il faudrait une fois commencer «a vivre pour moi, mes devoirs»³ etc.

Mindenesetre változásnak

($\frac{1}{2}$ sor törölve)

kell történnie. Nem helyes és nem is lehet helyes

(3 sor törölve).

Constantin Pallady⁴ hettmann úrnak

Hát kedves Hettmann, úgy látszik, hogy Ön nem akarja a hajót, én pedig ettől nem tágitok.

Mikor Önt először volt szerencsém látni, megkérdezte tőlem az árát. Azt feleltem Önnek, hogy nem kívánok érte pénzt, hanem Önnek adom, Ön pedig felajánl majd viszonzásul valami csekélységet, valami semmiséget, hogy emlékem maradjon Öntől.

Üriemberek mifelénk így szoktak megegyezni. És amikor azt javasoltam, hogy adjon viszonzásként valami kis emléket, ezt csak az Ön iránti tapintatosságból tettem, nem akarván zavarba hozni azzal, hogy ajándékot fogadjon el egy idegentől, akit egyáltalában nem is ismert.

Tíz nap mult el azóta és Ön a legcsekélyebb említést sem tette a nekem adandó kis emlékről, amiben pedig, hogy úgy mondjam, hallgatólag megegyeztünk. Ön nem érzi szükségét, én pedig, aki nagyon beteg vagyok, azt gondoltam, hogy teljesen

¹ Ismerd meg önmagadat.

² L. Waldstein júl. 30-iki naplóját.

³ El kellene kezdenem magamnak, kötelességeimnek élni.

⁴ L. e napló júl. 20-iki bejegyzését.

mindegy, nemes-e az ön eljárása vagy sem, én mindig örülni fogok, ha valaki, akárki is az, örömét leli az én kis hajómban, amely rendkívül kellemes, természetesen csak azoknak, akik tudnak vele bánni. Én tehát, bár nagyon beteg voltam, mégis több találkoztót adtam Önnek, Ön azonban egyetlen egyszer sem jelent meg és így nem mutathattam meg önnek a hajó kezelésének módját.

Most utrakészen állok és mivel matematikailag lehetetlennek látom, hogy Ön a hajómat használhassa, vagy abban örömét lelje, hiszen feltétlenül ismernie kellene a vezetése módját, ami teljesen eltérő az itteniekétől és korántsem olyan könnyű, mint Ön gondolja; és mivel könnyűszerrel magammal vihetem Konstantinápolyba, lemondok a kis emlékről, melyet Önnek azonban, ha kissé gondolkozott volna, végeredményben igazán fel kellett volna nekem ajánlania, és hajómat megtartom.

Fogadja, kérem, legmélyebb tiszteletem nyilvánítását. Kedvességének emlékét hálával megörzöm valamint arról is szívesen emlékezem, hogy nyugodt és tiszta szobához juttatott. Kérem, forduljon hozzám, ha véletlenül valami kapcsolata támadna Magyarországgal, ahol bennem mindig hálás és tisztelő szolgájára fog találni.

Galac, 1830. július 31.¹

Augusztus 1. Tegnap irtam a 36, 37 lap között a F jellel megjelölt levelet. Arra gondoltam, miért bánjak nobilesan egy piszkos moldovaival. Így hát a Julietta is velem jön Konstantinápolyba.

Mindig meglehetősen beteg vagyok, a betegség azonban hullámszik. 26-a óta nem volt székem — minden reggel hollandi teát iszom tojássárgájával,

¹ Az egész levél szövege francia. L. Waldstein júl. 31-iki naplóját.

tej helyett, ebédre pedig levest eszem és szilvát. Tele vagyok, mint egy zsák. Ha meghalok, fél véka szilvát találnak majd bennem, vagy pedig valami rettenetes robbanás történik.

Szeretnék már egészen meghalni — a félutat már megtettem és jövőm oly szürke.

Nem mondhatom, hogy testem túlságosan szenved — erkölcsi erőm azonban megtört — inkább elesett, öreg, szikkadt, kiélt vagyok, mint beteg. Undorodom magamtól — kezem, lábam olyan, mint egy halotté. Egyébként nyugodtan, sőt bátran és talán vágyakozva nézek a halál elébe.

Az emberek becsapnak minket, ahogy csak tudnak. A konstantinápolyi utért 90 ₰-ot fizetek. Azt mondják 30 ₰-tal tulfizetem. Mr. Vieuxlait¹ 1 ₰-ot fizet egy jó üres házért, kissé távol a várostól — én a házigazdámnak Joseph Manzoli di (Giuseppe Manzoli di Carolari)² úrnak azért a 14 napért, amit házának 2 szobájában töltöttem, 20 ₰-ot fogok ajándékozni. A legdrágább moldvai borból 1 okka³ 1 piaszterbe kerül. Nekem 2-t, 3-t kell fizetnem. Pogány népség.

Ma délután klisztirt kapok.

A Duna rossz csatorna Magyarországnak. Il y a trop des difficultés et de désagréments à vaincre.⁴ A gőzhajók nem bírják a feudalizmus szagát, még kevésbé pedig a moldvait, az oláht és a törököt.

Bajom, úgy látszik, a májban, vagy még inkább a lépben fészkel.

Ha kereskedelemről csak egy szót is akarunk

¹ Waldstein naplója (l. júl. 23-ikát!) szerint Vieulais. Egy Galacban élő francia.

² Széchenyi házigazdája, egy Dél-tirolból származó volt angol konzul. (L. W. júl. 23-iki naplóját.)

³ 1'281 liter.

⁴ Igen sok nehézséget és kellemetlenséget kell legyőzni.

szólni, mindenekelőtt tekintélyes osztrák konzulokat kell tartanunk Viddinben, Silistriában és Galacban

1792-ben¹ megkötöttük a törökökkel a sistov békét, de hol van a határunk? Még Orsova sem a miénk. *Krieg*² véleménye, hogy csak lassan quasi par surprise³ valósítsuk meg dunai kereskedelmünket, tarthatatlan. Il faut être sûr dans un pays, ou le commerce est si rude.⁴ A Desdemonát keresztülengedték, valamivel nagyobb hajókat is, de egészen nagyokat talán, sőt valószínűleg nem. L'idée de Mr. Krieg est bonne pour une certaine Classe de femmes, que l'on peut avoir par surprise et se mettre dans tous les droits, après le triomphe.⁵

Július 11-én, amikor a Desdemonán ágyamra vettem magamat, azt mondtam «A Síromba fekszem».⁶ Úgy látszik, eddig nem vált valóra.

Furcsa hadi keresztjük van az oroszoknak! Egészen nyíltan elárulja azt a törekvést, hogy a török birodalmat alapjaiban ingassák meg.

Porec⁷ alatt állítólag nagyon veszélyes.

Felmérhetetlenül hasznos volna, ha csatornát építenének és építhetnének Csernavodától Küsz-tendzseig⁸ a Duna és a Fekete-tenger között.

(Széchenyi, betegsége miatt 1 hónapig nem vezetett naplót.)

Szept. 1. 43 nap óta tegnap először tudtam ismét természetesen kiürülni! Milyen nyomorult az ember!

¹ 1791-ben (Viszota).

² L. e. napló júl. 1-éhez fűzött jegyzetet.

³ Mintegy meglepetésszerűen.

⁴ Biztonság kell, olyan országban, ahol a kereskedelem annyira durva.

⁵ Krieg úr ötlete beválhat bizonyos nőkkel szemben, akiket meglepetésszerűen lehet meghódítani és a siker után az ember minden jogot megszerezhet felettük.

⁶ Széchenyi magyar szavai.

⁷ Szerb község a Greben-zuhatag alatt (Viszota).

⁸ i. e. Constanzáig.

Ez az esemény boldoggá tett — egészen más színben láttam életemet, jövőmet. Hogy a természet segített-e rajtam, vagy Mackarty¹, vagy a lassankint beérő szőlő, — nem tudom: csak annyi bizonyos, hogy bénult beleim újra működnek.

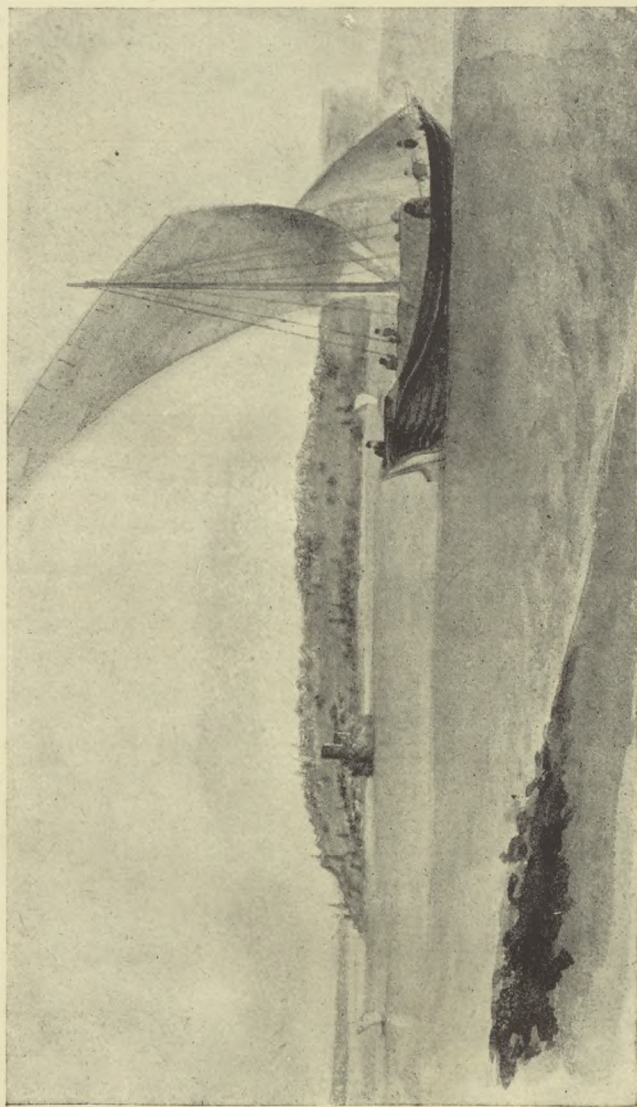
Keveset ettem és július utolsó napjaiban a galaci gyógyszerész egy «*Wiener Trankel*»-t adott be nekem, ami alaposan hatott — de a természet funkcióit teljesen megbénította. Utána mindent összekevertem, hogy előbb erősítsem magamat és hogy azután feloldjam etc. Mit meg nem tesz az ember támasz nélkül, elhagyottan — csak hogy kiszabaduljon a csontember karjaiból! Egyik nap borleves, *tirit*,² másnap gyenge tea etc. Nem ettem sokat — de azt hiszem mégis a kelletténél többet, különösen főtt szilvát. Hogy mindez hova jutott, azt csak az Istenek tudják, mert a testemben úgyszólván nem maradt meg semmi, mindennapos falánságom nem csökkent, fejem sohasem fájt, nyelvem tiszta volt — mindössze a lépemben éreztem nyomást. Hiszen Xenophon szerint már a régi atléták vigyáztak, hogy «Sokat, különösen sok húst egyenek és tartózkodjanak az ürüléstől, hogy az egész felszívódjék a vérbe, a salakja pedig kigőzölgés útján elpárologjon.» — Ha ezt nem tudnók, állapotom teljesen érthetetlen volna — nálam a természet nagyon sűrű vizelettel és nagyon kiadós verejtékkal segített magán.

Voltak pillanatok, amikor azt hittem, meghalok — általában azonban nem — és meglehetősen nagy erkölcsi erőt tanúsítottam. Sohasem lógattam a fejemet — sohasem üldögéltem tétlenül — és nem mult el nap a nélkül, hogy legalább 2 óra hosszat ne foglalkoztam volna a latin nyelvvel. — Napi imád-

¹ Széchenyi angol orvosa Konstantinápolyban.

² Török kenyér-leves (Viszota szerint).

«Florentin»

«Evangelyi kapitány»

ságom a legfelsőbb lényhez ez volt: — «Vegyen magához, ha Magyarország és embertársaim számára immár használhatatlan vagyok — de adja vissza egészségemet, ha még érek valamit.» — Különösen a lábaim jelentették számomra a *signum mortis approximantis*-t¹ — mert mindig hidegek voltak, körmeim kékek és úgy éreztem, hogy egy csepp [vér] sem kering bennük. De teljesen rezignált voltam — csak az agónia szenvedésétől, fuldoklásától etc. féltem.

Hogy azonban e betegség erkölcsiségem számára igen hasznos volt — azt világosan látom — és hálát adok Istennek a leckéért. Megállapítottam, hogy sokkal kisebb vagyok, mint hittem volna. Egész életemet át kell alakítanom!

De most elég a betegségemről! Inkább valamit az útról.

Augusztus 2-án délután egy görög kereskedelmi brigre hajóztunk be. Úgy egyeztünk meg, hogy a kapitány kabinja a miénk lesz — 2—3 hazautazó kapitányon kívül nem lesz több utas a hajón sat. — Nagy felháborodással láttam azonban, hogy a hajó lassankint benépesül emberekkel, poggyásszal, juhokkal, tyúkokkal és ludakkal, etc. — Lärmát akartam csapni. — «A dühkitörés azonban sírbavitt volna.» — Hallgattam — mindent lenyeltem — és filozófikusan azt gondoltam: «Graeca fides nulla fides».² Úgy szorongtunk a hajón mint a heringek — megmozdulni sem tudtunk.

Galac gyalázatos hely — sehogysem alkalmas arra, hogy a Kelet felé irányuló magyar kereskedelem kirakodóhelye legyen. A legegészségtelenebb vidék, amit valaha láttam, a Duna csaknem mozduatlan pocsolya, csupa nádas, szinte nincs is partja.

¹ A közeledő halál jele.

² Görög becsület: becselenség.

Itt kezdődnek a komoly nehézségek.

Augusztus 3. Estefelé megérkeztünk az isaktsai¹ orosz hajóhídhöz. Ha az orosz parancsnoknak nincs kedve, 10 napig sem nyitja ki. Egy francia hajónak különféle ürügyek miatt, melyek között egyetlen igaz, alapos ok sem volt, 7 napig kellett várnia. Minket azonban

4-én átengedtek. Észrevettem, hogy az orosz parancsnok, egy ezredes² — majd egy orosz tengernagy, aki gőzhajón utazott Silistriába — bizalmasan és barátságosan beszélgetett a mi hajónk görögjeivel.

Augusztus 4-én Tulcea-ban voltunk és

7-én reggel a sulinai bocaze³-ban (bizonyára más-képen írják). A szél mindig kedvezőtlen volt, a hajó, melyet a vitorlák segítségével csak nagy ügyvel-bajjal lehetett kormányozni, minden pillanatban megfordult maga körül és az egyik parton elakadt. Egyes helyeken a Duna alig húsz öl széles, nem folyam többé, hanem sok kis csatornára oszlik, melyeket így neveznek: «*picole tole*». A szúnyogok csaknem felfaltak bennünket. Mindenki átkozza ezt a vidéket és esküdözött, hogy soha többé nem teszi ide a lábát. Hogy a görögök mennyire megvetésre méltók, mennyire alkalmatlanok minden megújulásra — mennyire kiállhatatlan a természetük — arról még sohasem győződtem meg úgy, mint ezen az ötnapos úton. Talán ez az idő volt életem legkellemetlenebb korszaka, a velőmig hatott és megrendített ez az élmény.

Sok hajó volt a Duna torkolatánál. Itt is volt orosz parancsnok, erős orosz matrőzalakulattal és több csónakkal. Ettől a parancsnoktól függ, nemcsak

¹ isaceai.

² Nikities Sándor.

³ Bogaze: törökül csatorna.

az, hogy az ember kijuthat-e a Fekete-tengerre — ha nem általában minden hajónak ő az ura, rajta múlik, hogy kimehet-e vagy nem, mert ha nem ad 5—6 csónakot, 30—40 matrózzal, hogy a hajót kivontassák — akkor egészen bizonyos, hogy egy hajó sem mehet ki.

Ez az egyszerű tény is bizonyítja — milyen kevéssé hasznos a Duna az osztrák kereskedelem számára — a mostani körülmények között!! Nem is kell más érvelés — hogy az ember a jó gazda gondosságával ne bízza kereskedői szerencsáját a Dunára, ennek azonban titokban kell maradnia.

*Major:*¹ Számunkra ami a nyersterményeket etc. illeti, a Kelet felé irányuló kereskedelem csak akkor lehet jövedelmező, ha Odesszát nyomja, vagy ellen-súlyozza.

*Minor:*² márpedig Odessza és Sulina és a többi kis Dunaág is az oroszok kezében van, úgyhogy az ember Oroszország közepén képzelet magát.

*Consequentia:*³ tehát az oroszok eltűrik kereskedelmünket, ha passzív és tönkreteszik, ha aktív.

«Igen, de szerződésekkkel biztosítani lehetne — hiszen Oroszország legutóbbi háborúját is (a törökökkel) ezért folytatta — legalább is az volt az Európa színe előtt ünnepélyesen kihirdetett ürügy — mert az odeszszaiak elől elzárták a Boszporust és a Dardanellákat — vagy legalábbis az oroszoknak száz nehézséggel kellett küzdeniök. Hogyan gördíthetne tehát az orosz udvar akadályokat a kereskedelem szabadsága elé, melynek oly nyíltan elkötelezte magát?»

Nagyon helyes. A Duna torkolatát azonban ki kell kotortatni — nem olyan mint az Elba, a Dordogne, a Gironde etc. torkolata; az orosz vis iner-

¹ Főtétel.

² Altétel.

³ Következmény. Az egyszerű szillogizmus logikai műszavai.

tiae¹ elégséges ahhoz, hogy dunai kereskedelmünket tönkretegyje. Ki olyan ostoba, hogy elhiggye: «az orosz szorgalmasan kikotorja a Dunacsatornát — erre szükség van — hogy Odesszának ártson?»

Sulinában (3, 4 nyomoruságos faház mocsár közepén) meglátogattuk az orosz parancsnokot, egy tengerészkapitányt. Nagyon barátságos volt — csak oroszul beszélt és vizes pohárban szolgálta fel a teát. — Utána egy francia kereskedelmi hajót néztünk meg. Oly megdöbbenő volt a különbség, hogy milyen nyomoruságosan laktunk a görögöknél, és hogyan lakhattunk volna a franciáknál — hogy nyomban elhatároztam, szedjük a sátorfánkat és átmegyünk a francia hajóra. A kapitány azonban — egyike a legjobb és legtisztességesebb fiuknak, akivel valaha találkoztam, — száz nehézséget támasztott. «Sokkal rosszabb helyen lennénk nála — rossz a hajója, tele van poloskával — sok a beteg etc.»; végül azonban mindeme nehézségeket leküzdöttük — felvett hajójára, inkább szanalomból, mint nyereségvágyból, mert semmiképpen sem akart díjat szabni és azt mondta *Vous me donnerez quelque chose d'après votre bon plaisir quand nous arriverons a Constantinople et si vous êtes content de nos services.*²

Este valamennyien a francia hajó fedélzetén voltunk, nagyon boldogan, hogy ott hagyhattuk a görög csöcseléket. De milyen éjszaka várt ránk? Sohasem fogom elfelejteni. Millió szúnyog a fedélzeten, milliő poloska a kabinban — egészen kétségbeejtettek bennünket. És közben a legszebb holdvilág.

8-án reggel sok más hajóval együtt kivontattak

¹ Lustaság, tunyaság.

² Majd adjon valamit tetszése szerint, ha Konstantinápolyba érünk és meg lesz elégedve szolgálatainkkal.

minket a Dunacsatornából. Hamarosan sorsunkra hagytak. A hullámok egy homokzátonyra vetettek, úgy hogy kormányrudunk durva ütést kapott — de nem feneklettünk meg teljesen — segítséget kaptunk — miközben előző, görög hajónk büszkén elvitorlázott mellettünk. Úgy látszott, hogy nem tudunk teljesen elszabadulni — nagyon kishitű lettem, vádoltam az eget — hogy «mindent ellenemre tett» — szörnyű lett volna megint néhány napot tölteni Sulinában, vagy a homokzátonyon, mialatt az épen most undorral elhagyott hajó dagadó vitorlákkal haladt tovább. Úgy látszik azonban, a Gondviselés nem akart engem túlságosan érzékenyen sujtani — és némi küzdelem után végre kint voltunk a nyílt tengeren.

A tengeren tűrhetőbben éreztem magamat — szívesebben lettem volna tengeribeteg.

Augusztus 11-én 2 órakor befutottunk a Boszporusba — 5 előtt már a kikötőben voltunk — nyomban a Palais de Venise-be¹ siettem, szerencsére ott találtam az internunciust² — aki a legbarátságosabban fogadott — házában szállásolt el, etc.

Még aznap este felkeresett Doctor Mackarty, akinek egész kezelése klisztirból, szappandarabokból — hogy minden nap legyen székem — oldó pirulákból és piócákból állt. Így ment ez egészen a mai napig. Piócát 8, 15, 15-öt kaptam. Az első csoport, az anus-on, nagyon jól hatott — a gyomorra rakott 15-nek a hatását azonban lerontotta egy ebéd, amit a doctor adott és arra kényszerített, hogy egyem-igyam. Kapkodó; inkább iparos, mint doktor — de nines külső talentumok és formák híjával. — Erőm lassan-lassan visszatért, de egészen tegnapig

¹ Az osztrák követség.

² br. Ottenfels Ferenc osztrák internuncius.

béna volt a gépezet. Betegségem, úgy látszik, a lépben, a májban és a belekben fészkel. A teljes gyógyulás nehéz lesz, mert bajaim alapja, úgy látszik, a kimerültség, az ideggyöngeség, a letörtség.

Bujukdere¹ levegőjét ajánlották nekem — butorozatlan házat találtam ott havi 14 # -ért — Ottenfels néhány dívánt állíttatott be.

Gordon² az érkezésem utáni második napon meglátogatott — panaszkodott az orosz nyomás miatt. Volt egy fregattja, télen kirándulást tett rajta a Fekete-tengeren — az orosz udvar ezt zokon vette — panaszt tett — és az angol udvar megleckéztette Gordont!!! Felajánlotta nekem házát és vendégszeretetét.

A bujukderei tartózkodást szörnyűnek találtam. Semmi társasélet. Nappal olyan hőség, hogy nem lehet kimenni a házból — az esték, éjszakák hidegek, nyirkosak. Evés 5 órakor — kilovagolni csakis 7 órakor lehet! A régebben itt lakók kettőkor esznek, ami nyáron — ha a divatot nem akarják feláldozni az ésszerűségért — kétségtelenül a legcélszerűbb. Ribeaupierre,³ aki nagyon kedves volt hozzám és elküldte orvosát — és Sir Robert Gordon — érzi, hogy ez az időpont mily kellemetlen — Ottenfels, aki vérbeli bécsi, még inkább. — Ők is rabjai azonban a soit-disant «Bon genre»-nak.

Guillminot,⁴ akinek bemutatnak, egyáltalában nem volt előzékeny hozzám. Úgy látszik, táborban nevelkedett. Egyébként nem kötöttem különösen érdekes ismeretségeket — régi ismerőseim viszont,

¹ Konstantinápolytól északra fekvő nyaralóhely a Boszporusz európai partján (Bójuk-Dere).

² Az angol követ, akit Széchenyi Bécsből ismert. (Viszota sz.)

³ Az orosz követ.

⁴ Guilleminot, a francia követ.

akik 11 évvel ezelőtt láttak,¹ úgy vélték, hogy ijesztően megváltoztam — igaz, hogy valósággal utálat volt rám nézni és részben még ma is az.

Itt van nálunk öreg barátom Wallenburg,² talpig becsületes fiu. Itt van egy Eisenbach³ — akinek fivérét⁴ Metternich herceg Konstantinápolyba küldte — Ottenfels, úgy látszik, halálos ellensége, mert Eisenbach, aki éppen akkor Drinápolyban tartózkodott, a békekötést par hasard sokkal gyorsabban és pontosabban jelentette Metternich hercegnek, mint Ottenfels — és mert nyíltan azt mondta neki: «Úgy mesélik a városban, hogy 500 *m(ille)* piasztert fogadott el néhány örmény családtól azzal, hogy védelmébe veszi őket — amit meg is tett — de eredménytelenül — a pénzt viszont zsebrevágta.»

Eisenbach lelkes, szeles ember. Ottenfels derék, de gyenge és jelentéktelen ember; az a célja, hogy pénzt szerezzen és gondoskodjon öreg napjairól. Azt mondják 500 *m(ille)* piaszter jövedelme van, de csak 200 *m(illet)* költ.

Gordon és Ribeaupierre tisztességes háztartást vezetnek — Guillminot is részben — a mi Ottenfelsünké azonban kétségtelenül a legrosszabb. — C'est presque toujours et partout ou j'ai voyagé.⁵

Konstantinápoly különös látványt nyújt. A sok hatalmas török — a magas turbánok — a sok fegyver mind eltűnt. A legtekintélyesebb törökök közül

¹ Széchenyi első konstantinápolyi tartózkodása (1818. szept. 21.—okt. 24.) alkalmából.

² Wallenburg Friedrich követségi titkár, akivel 1818-ban együtt utazott Triesztből Konstantinápolyba.

³ Eisenbach Ágoston tolmács-segéd az osztrák követségen. (Viszota sz.)

⁴ Eisenbach Ferenc kapitány (Viszota).

⁵ Ez majdnem mindig és mindenütt így volt, amerre csak utaztam. (t. i. hogy az osztrák követség a többiekénél kevésbé fényesen reprezentált).

sokan olyanok, mintha összemertek, összezsugorodtak volna — kisebbek, soványabbak lettek — itt ott egy-egy pupost látni — majdnem mindenütt görbe lábak, a török ülés miatt — az ember nem is sejtette valaha. A festőiség nagyon csökkent.

A Nagyúr¹ a legnyomcruságosabb jellemről tesz tanúságot — mondja mindenki — iszik, görög lányok táncait nézi etc. Újításai mind időszerűtlenek, meggondolatlanok — sohasem veszi figyelembe a dolgok filozófiáját, alapját. Újítások: a kitűnő török katonai nyeret most síma lap helyettesíti, a jó zablát rossz német szájkarika etc. — A spahik már nem voltak jók — úgy mint ahogy nálunk a tekintetek² már nem váltak be az insurrectióban — de a nyereg és a zabla azelőtt kitűnő volt.

E viselet megváltoztatása, helyesebben «meggyalázása» az egész nemzetet a Nagyúr ellenségévé tette. Teljes biztonságot élvez azonban — mint magánember egészen kellemes életet él — Terápiában³ lakik — igen jó bandája van etc.

Nem tettetés-e ez a lagymatagsága? Egész életében színlelt — és elpusztította a janicsárokat.⁴ Lehet, hogy most is csak játssza a kéjencet — hogy az oroszok figyelmét elaltassa. Az oroszok azonban a jelek szerint sokkal ravaszabbak — azt hiszem Mahmudot az ő emberei veszik körül. Ha mi meg akarjuk tartani Törökországot, miért nem helyezünk el a környezetében — a nélkül, hogy gyanítaná — néhány ügyes roué-t — akik nemcsak a gyönyörökre figyelmeztetnék, hanem egyes kedvező pillá-

¹ II. Mahmud szultán uralkodott 1808—1839.

² Széchenyi magyar szava.

³ Konstantinápoly és Bőjük-Dere között fekvő nyaralóhely a Boszporus európai partján.

⁴ II. Mahmud 1826-ban eltörölte a janicsárokat s az ellenállókat kiirtotta.

natokban fontos dolgokat is emlékezetébe idéznének. Nous voulons la fin mais n'employons pas les moyens de l'atteindre.¹

Joseph Vitali(s) — általában Sign(or) Giuseppino-nak nevezik² — kitűnő üzletet javasol nekem — hogy aranyat hozassak ide. — Több bécsi bankár folytatja ezt az üzletet. — Alion az itteni megbízottjuk, — hamarosan milliomos lett. A pointe az, hogy egy arany a forgalomban 35 piaszter — és hogy a pénzverdében 36—37 piasztert adnak érte — és Bécsre szóló váltót vesz az ember. Nem értem — különös jelenség, hogy a pénz nem egyenlítődik ki. Hozzáfogok majd néhány 100 # -tal, lehetőleg C. Z.-vel³ és Kappellel⁴ együtt.

1830. szept. 1.

Konstantinápolyban 1 dukát 35 piaszter.

Lisztet hordókban okkánkint 2, sőt néha 3 piaszterért lehetne eladni.

A Nagyúr Ottenfelshez küldött tokajiért. Az olyat adott neki, amely ízlett. Még többet kért. Otten(fels) ezt írta Mett(ernich)-nek: «Sajnálattal kell jelentenem, hogy a Nagyúr iszik — hadd igyék tehát magyar bort — tokajit kért — a császárnak van a legjobb etc.»

Mett(ernich) lelkesen fogadta az ötletet — majd éppen olyan gyorsan elfeledte és Mahmud ily módon nem kapott tokajit. Otten(fels) ezt előre látta — ezt írta tehát Huszárnak:⁵ «Küldje nekem a legjobbat, amit csak talál.» Huszár sokáig kutatózott, végül el-

¹ Akarjuk az eredményt, de nem használjuk fel az eszközöket, hogy elérjük.

² Széchenyi konstantinápolyi házigazdája.

³ Zichy Károly.

⁴ Pesti kereskedő.

⁵ Huszár Bálint, régebben a konstantinápolyi osztrák követséghez, akkor a bécsi államtanárhoz volt beosztva (Viszota).

küldte a lehető legjobbat. Hosszú, hosszú idő múlva érkezett meg — Otten(fels) elküldte a Nagyrútnak. A bor nem ízlett — nyilván megsavanyodott — és most a szerályból a tokaji ki van tiltva, viszont a francia borok mind divatban vannak.

Giuseppinonak évekkal ezelőtt 300 but(é)ia nagyra jó pezsgője volt, de nem tudott tuladni rajta. Senki sem ivott jó bort. Most viszont Konstantinápoly jó piaca a francia bornak. A francia résen volt — míg a magyar aludt.

Giuseppino azt hiszi, hogy a liszt jó kereskedelmi cikk volna — attól tart azonban, hogy a lisztet a dunai vizimalmokban nem lehet jól megóvni, mindig nedves lesz etc.

Konstantinápolyban a pezsgő ára	22
Bordeaux	16
Grave, Sauterne .	8

piaszter.

Vettem 2 nagy útitáskát Langenaunak¹ 220 piaszterért,

1 hosszú berber shawlt	60
egy hramot	
egy secerdét	
egy fezt	

Vettem 2 kardot, a hosszú 1200, a rövid 100

Kebe — egy jobbfajta Marinaro 160

Frankini, az orosz dragomán tudja a legtöbbet elintézni. Magasabb tisztviselők, mint pl. az internuncius, Konstantinápolyban protekció útján tudnak meggazdagodni.

A. kegyvesztett lesz — ismét kegybe akar jutni — így szól tehát: «Eszközölje ki, hogy kegybe jussak, itt van magának 100 *m(ille)*, 200 *m(ille)* piaszter.

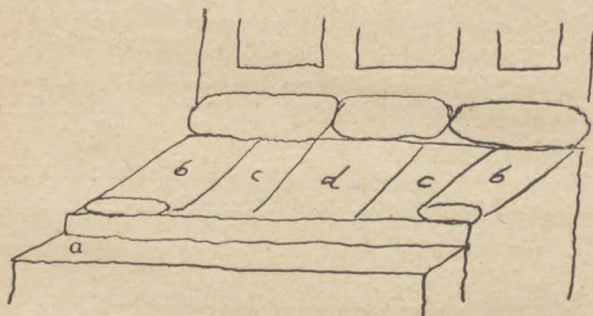
¹ Bárá Langenau Frigyes budai hadosztályparancsnok (Viszota).

Calosso (most Rusztem bey) a száműzött piemonti, ő ültette a török lovasságot síma lapokra. A Nagyúr kegyeltje.

Musztafa effendi (azt mondják, nemrég még kávéfőző volt Skutariban) a második, illetőleg most az első kegyenc.

«La princesse de Lowitz» a neve annak az orosz fregattnak, mely Bujukdereben gróf Ribeaupierre rendelkezésére áll.

Egy török dohányzó-pamlag.

- a) Faülés. b) Párnák, melyekre rátámaszkodnak vagy ráülnek.
c) Szőnyegek. d) Nádfonat.

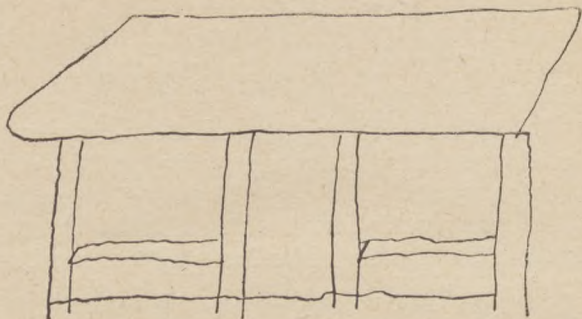
Egy ilyen pamlagon egyesek lent ülnek, n. b. mindazok akiknek piszkos a cipőjük; — azok, akik papucsban vannak, felmásznak és fent heverésznek.

A törökök erényei
nyugalom
tisztaság és piszok keveréke.

Nouri effendi az az ember, aki a francia szolgálati szabályzatot törökre lefordította.

Nyári veranda. A tető szilárd; azután egy sátor. A tető alsó részét török díszítés borítja. Télen gyé-

kénnyel elzárható. A padok a piszkos alakok számára — a felsőrész az emberek számára.

(1830 augusztus 27 és 28 voltak ama napok, amikor Franciaország nagy győzelmet aratott egyetlen ember fölött.¹

Non, non un seul n'aura plus de droit dorénavant de rendre malheureux une trentaine de million de ses semblables.)²

Szeptemb. 4-én Ottenfels meghívott hogy villásreggelizzem vele és menjek hajóján S. Stephanoba.³ — Embercim etc. a poggyással mehetnek. Elfogadtam és lemondtam Sir Robertnek,⁴ aki egyárbocosán akart magával vinni. Az úton elolvastuk a hírlapokat. A francia népből még lehet valami. Chateaubriand komoly, tartalmas beszédet mondott.⁵

S. Stephanoban Stepanachy gyógyszerésznél kaptunk szállást — jó ház vadászat idején — sokezer fürj a mezőkön. Stepanachynál nem volt harapni-

¹ Célzás az 1830. júliusi forradalomra Franciaországban.

² Nem, nem, ezentúl nem lesz joga egyetlen embernek, hogy harminc millió magafajta embert boldogtalanná tegye.

³ Konstantinápolytól délnyugatra a Márvány-tenger északi partján.

⁴ Gordon angol követ.

⁵ Vicomte de Chateaubriand francia író és államférfi (1768—1848.)

valónk. Nem volt semmije, vagy csak nem akart adni. Őexcellenciája, a császári internuncius azonban 1 tyukot és 6 tojást hozott magával. Úgy él, mint egy szabó. Viszont magával hozta egész ezüstjét, melyet ötször ajánlott fel a török szeraszkiek-nek¹ az ünnepi lakoma alkalmából; az azonban azt nem fogadta el, sőt volt olyan tapintatos, hogy az egész ügyet a francia nagykövet embereire bízta, akinek ezüstjét, etc. azután felhasználták.

Előreküldtem egy postalovát, hogy mindenesetre legyen paripám, mivel «királyunk képviselőjének» nincs jó lova az istállójában és sohasem megy más-képp mint lépésben.

Szept. 5-én. Ellovagoltunk a hadgyakorlatra. Nagy sátorban gyűltünk össze. Azután egy török minden követséget külön sátorba vezetett, melyek mind egy sorban álltak és igen tágasak voltak.

A mi «szabónk» a sátorban maradt, teljesen igénytelen öltözetben — Ribeaupierre egy félóra hosszat lovagolt — azután nem bírta tovább az erős nap miatt — és mindig csak lépésben haladt. Gordon volt az egyetlen, aki derék nagykövet módjára megállta a helyét és lovagolt. Csatlakoztam hozzá. Guilleminot azáltal, hogy Franciaország mozgalmas helyzete miatt nem jött el, elkerült minden kellemetlenséget.

A hadgyakorlat, a legénység, az öltözet, a tartás etc., gyalázatos volt! Minden Landwehr-ből jobb katona lesz 3 hónap alatt. A Nagyúr nevetséges, a szeraszkiek silány, a reiszeffendi² siralmas, Halil pasa túrhető, mert fiatal és szép férfi. A jelenlevő oroszok a markukba nevettek.

Én tiszta feketében voltam. Amikor bemutattak

¹ Hadsergeparancsnok.

² Külügyminiszter.

a szeraszkiernek, aki lovon ült, Mahmud észrevett engem. Azt kérdezte «Ez az a magyar?» Majd azt mondta «Ilyen öltözetet kell nekünk is viselnünk.»

Láttam Musztafa bejt, a szultán kegyencét, gondolkozó, kifejezésteljes barna arca van és nagyon jól lovagol. Erről a férfiúról megoszlanak a vélemények. Úgy látszik azonban, hogy jobb, mint a híre. Elhozott egy angolt, aki Terápiával szemben bőrcserző üzemet rendezett be — és egy másik angolt, aki Ázsia édes vizeinek partján állítólag mintagazdaságot vezet. Van 15 saját kereskedelmi hajója — kettőt most szerelnek fel, hogy a Földközi tengerről közelebbi információkat, etc. szerezzenek. Nemrégiben 20 *m(ille)* piasterért geometr[iai] és matematikai műszerket hozatott Angliából. Mindez azt bizonyítja, hogy praktikus ember, aki jót akar és tökéletesedésre törekszik.

Körülbelül 10,000 ember lehetett ott. Nagyrésze 15 évnél fiatalabb. Mind papucsban — harisnya nélkül, piros nemezsapkában. — Nem láttam egyetlen valóban kíváncsi lovat sem. Az ágyúk — körülbelül 24 darab — tűrhetők. A zene volt a legjobb. A rendezés javarésze Halil pasa ötlete, aki Szentpétervárott járt és mindent a legneveztésebben orosz módra rendezett.

A gyakorlat, mely végtelenül fárasztó volt, 9-kor kezdődött és 12 után végződött — félszázadonkénti felvonulással.

Közvetlenül a Nagyúr mögött állottam. A szultán előtti felvonulásnál a katonák, hogy neki hódoljanak, török keresztvetésfélét csináltak és valamit kiáltottak közben. Egyes félszázadok ezt elfelejtették — ezeket Musztafa bej figyelmeztette.

A Nagyúrnak S. Stephanoban szép pavillonja van — de közvetlenül a mi házunk szomszédságá-

ban lakott egy örménynél. Megint nála volt a 7 táncosnője — a Herceg-szigetekről — az egyikbe állítólag szerelmes. Az idősebb törökök körében ez ellenszenvet keltett.

3 óra tájban ismét összegyűltünk egy nagy sátorban, majd egy tarlón át a legnagyobb hőségben egy 300 lépésnyire levő még pompásabb sátorhoz mentünk — ott volt a diner egészen francia módra és keresztények szolgálták fel. Több hivatlan vendég is be akart tolakodni, közöttük Eisenbach kapitány. A «buta török» azonban minden meghívott vendégnek felírta a nevét és odatette a terítéke mellé — ily módon mindenkinek kijelölte a helyét és a hivatlan vendégek de facto kizárattak. Sokáig kerestem a helyemet, míg végül Wallburg és Volkov¹ között megtaláltam. A diner kiváló volt. Bár nemrég még féllábbal a sírban voltam, mégis mindenből ettem, meggondolás nélkül ittam, de nem ártott meg különösebben, sőt mondhatnám «egyáltalában nem» — azt hiszem azért, mert az internuncius úr előző nap oly figyelmes volt hozzám, hogy teljesen kiéheztetett.

A dinernél von Ottenfels báróné² volt a főszereplő — boldog, ha szerepelhet. A törökök közül a szeraskieren és a külügyminiszteren kívül nem ült le egyik sem. Halil pasa — aki néhány évvel ezelőtt még a szeraskier rabszolgája volt és ma már a Kapudan pasa³ — egyáltalában nem ült le, hanem a komornyikokra és szolgákra felügyelt, hogy a kiszolgálás jó legyen!!!

Gondoltam volna-e 11 évvel ezelőtt,⁴ hogy egyszer még a szultán jó francia ebédjét eszem, kényelmesen ülve és a hajóhad parancsnoka fog «kiszolgálni».

¹ Orosz követségi titkár.

² Az osztrák követség ügyvivőjének felesége.

³ A hajóhad parancsnoka.

⁴ Amikor Széchenyi utoljára Konstantinápolyban járt.

A törökségből áradó nimbus már teljesen megtört. Aláásták önnön tekintélyüket, nevetségessé és megvetésre méltókká tették magukat. Mi megakadályozhattuk volna, ha ügyes emberekkel megfelelő módon körülvettük volna őket. Azelőtt a törökök ellen voltam — most mellettük vagyok — mert civilizálódni akarnak — csak nem tudják hogyan.

Az új török parancsnokok mind azzal kezdik: «Még nagyon hátra vagyunk, kezdők vagyunk, bánjanak velünk türelemmel, etc.» A magyar sokkal ostobább, felfuvalkodottságában azt hiszi, hogy minden nemzet előtt jár. Szívesebben volnék inkább török — hogy felemelném most ezt az országot!

Évés után dohányoztunk és ezzel véget ért a nap.

(1 dukát 35—36 török piaszter.

Langenau utitáskáinak (khorts) ára ...	220
Ichram	160
3 berber shawl á 60	180
1 darab fez	45
Kejle pos (főkötő) 1 darab	3 ¹ / ₂
Shawlok 1 pik ¹ 7 ¹ / ₂ 30 pik	
Helali (török inganyag), pamut és selyem	
1 darab	55
Török törülközők	3 ¹ / ₂
Zdebelia, a legjobb török dohány, okkánként	25
Tümbeki, a legjobb török dohány, okkánként	30
Orta, jó török dohány	10
Meless (török inganyag, vászon és selyem)	75
Secerde, jó, de kislejta	260
2 lapcsin á 6	12
4 damaszk alti parmak á 60.....	240

¹ 0.684 méter.

1 kilim 75

1 posteki (angorakeeskebor) ..... 20)

(Különböző damaszkusziak)

1° cara corassan

2° kirk merdeven

3° terz maimun

4° kert mani

5° sungur — az én kicsim

6° lahur taban

7° taban

} mindeme minőségek-
ból van 1-ső, 2-dik,
3-dik minőség és osz-
tály.

Palla — a rövidek.

Kilizs — a hosszúak.

Kaltsunnak hívják azokat a bizonyos hosszú,
török útlábszárvédőket.

Dohányfajták, minőségük és áruk sorrendjében :

Zebelia, Orta, Javash.

Irtam von Blau egészségügyi igazgatónak
Zimonyba.

A csatát, mely a török birodalom sorsát eldön-
tötte, az

oroszek így nevezik «Kuleftsa»

a törökök így nevezik «Kulaftse»

1829 július 11-én vívták meg.¹

Eisenach állítása szerint 1 okka (2¹/₂ font) arany
szállítása postán Zimonytól Peráig 15—16 piaszterbe
kerül.

Más áru, akár jön, akár megy — okkánkint 10
piaszter.

«Chatma jasztik»-nak hívják a párnaanyagot.

6-án Wallenburggal és Adelburggal² lóháton
visszamentem Perába. A «Daud pasa» kaszárnyában
tartózkodtunk — à peu près 10,000 ember számára

¹ E csatában 1829 június 11-én győzött Diebitsch orosz tábornok.

² Az osztrák követtség 3 dragománja. I. Waldstein szept. 9-i
naplóbejegyzését.

való, majd a Ramis Tsiflik-ben — *à peu près* 6,000 ember számára — hosszabb ideig. Elhalmoztak kedvességekkel. A Daud pasá-ban megismerkedtem azzal, aki a francia szabályzatot törökre fordította.¹ Nekem ajándékozta a háromkötetes kiadást. Három kellemesen, tanulságosan eltöltött nap!

Egészségem tűrhető, de Isten tudja, csak fáradtságosan — rezignációval és filozófiával — egészben véve a testem nyomorúságos gépezet.

9-én nálam volt Magafog Mackartyval; megvizsgáltak, de nem találtak semmiféle krónikus betegséget — bajomat a fazéknak tulajdonították — azt tanácsolták, hogy szedjek ként és rakassak piócákat. Ez utóbbiakból ma a lépemre rakattam 20-at.

Összeesen tehát augusztus 12-től szeptember 9-ig 8-at rakattam a végbelemre, 15-öt, majd ismét 15-öt a gyomromra és ma 20-at. Összesen 58. Azt hiszem, valóban használnak. Vérem gyorsabban kering, ereim teltebbek. Azt állítják, hogy a betegséget higany okozta — és hogy testem hypertoniás. — Gyakran kell piócát rakatni — oldószereket bevenni — sokat mozogni — minden reggel ürülni — ként szedni — tavasszal Carlsbadban, Óbudán etc. tartózkodni — nem annyira fürödni, mint inkább inni. Nem lehet «hepar sulfuris»?

A konzultációért Mackarty 50 piasztert adott Magafognak, én Mackartynak 50 #t. Nagyon is meg volt elégedve, levélben köszönte meg.

10-én. Még nem érzem egészen a piócák jó hatását, de már inkább jól érzem magamat, mint rosszul.

Ma Giusepino Vitalis, a fiai és én szerződést kötöttünk.

¹ Nouri Effendi; l. e. napló szept. 1.-i bejegyzéseit.

Giusepinónak 8 #-t ajándékoztam.

(A konstantinápolyi nagykövetségek rangsor szerint és mindazok, akikkel én megismerkedtem.

Francia: Guillminot.

Angol: Sir Robert Gordon, Seymour, Deveux, Buchanan, Villars (mind másképp írják). Cartwright konzul.

Osztrák): Ottenfels (felesége született Schlau) Wallenburg. 1-ső dragomán Adelsburg, Eisenbach... azután néhány jelentéktelen: Kletzel, Testa, Chabert.

Orosz (ha-ha-ha Konstantinápolyban csak negyedik a rangsorban!) Ribeaupierre. Követségi tanácsos — B. Rückmann. Első tolmács — Frankini (különös ember à la Pozzo di Borgo) — követségi titkár — báró Wolkow. Azután egy fiatal, gróf Meden.

11-én. Ma sokkal jobban vagyok — pedig tulságosan sokat ettem. Konstantinápolyba mentem és számos mintát vettem mutatóba, hogy megalapozhassam Pest és Konstantinápoly között a kereskedelmet.

Összezőrdültem az internunciussal, aki bár magára vállalta, nem törődött a firmán-ommal¹ és ezzel nagy zavarba hozott. — Végül ezzel az elcsépelet érvel akart lerázni: «Majd meglátja, higye csak el» etc. és el is intézett azzal, hogy a tatáromnak nem kell teskere² vagy jolem ri.² Meglehetősen nyers voltam, azt mondtam «Vous avez tort etc.»³ Ő fájdalmas képet vágott: — «La manière de vous recevoir etc.»⁴

Én «C'est indifférent — le voyage me coutra 3, 4 mille piasters de plus etc.»⁵

¹ A szultán által kiadott útlevel.

² Útlevel.

³ Vous avez tort = Önnek nincs igaza.

⁴ Ahogyan Önt fogadtam.

⁵ Közömbös — az utazás 3, 4 ezer piaszterrel többbe fog nekem kerülni.

Ő «Non, je vous assure... etc. J'ai tant à faire aujourd' hui, disposez de moi demain, etc.¹

Én «J'ai l'honneur de souhaiter le bon soir a son excellence.²

Sajnálom, hogy nem mérsékeltem magamat. Általában hibám, hogy nem tudok mértéket tartani — a cselekvésben sem és a gondolkodásban sem. Úgy látszik, mintha azon fáradoznám, hogy «minél több ellenséget szerezzek magamnak». Alig lehetséges, hogy e jelenet után — mely éppen Eisenbach postaexpeditor jelenlétében történt — még valaha nagyon bizalmas viszonyba kerülhessek Ottenfelszel. — Azonban általános szempontból és az én célom szempontjából nem árt — mert a jó ember használatatlan, gyenge fickó.

(Az internuncius felesége született Schlauen bárónő — úgy látszik vagyonos volt.)

12-én. Súlyos gyomorrontásra ébredtem — tulsok és romlott táplálék okozta. Kishitű voltam. Mindjárt átlovagolok Bujukderébe, hogy Perától, Konstantinápolytól etc. búcsút vegyek és 14-én útra keljek.

Útközben Bujukdere felé, illetve még a perai úton megcsuszott a lovam, rázuhant a jobblábamra és ezzel betetőzte mártiromságomat... Mindkét farpofámon nyílt seb, bal hüvelykujjamon kelés — a piócamarás okozta sebek még nyíltak — lépem duzzadtabb és dagadtabb mint valaha... Így hát egészen óvatosan lovagoltam. Giuseppino romlott vaja felkavarta a gyomromat, ujjammal segitettem kissé és kiadtam. — Porhüvelyem oly undorító, oly

¹ Nem, biztosítom Önt... stb. Annyi dolgom van ma, rendelkezék velem holnap, stb.

² Van szerencsém jóestét kívánni excellenciádnak.

visszataszító — nyomorúságomnak ez az oka. Ó, bár csak vége volna! Bár megértem volna már az utolsó napomat! De addig, amíg még lélekzésre vagyok kárhoztatva, igyekszem lelkileg erős maradni.

Útközben beszóltam Terápiában Sir Robert Gordonhoz, majd átmentem Bujukderébe — ahol útitársaimat mind tűrhető állapotban találtam — azután ebédelni megint vissza Terápiába, majd éjszaka ismét vissza Bujukderébe.

13-án. Elintéztem búcsúlatogatásaimat — minden előkészületet megtettem az útra, szeretetreméltó levelet kaptam Ottenfelstől, mellékelte a jolemri-ket — még szeretetreméltóbban válaszoltam — Waldsteinnal Gordonnál ettünk Terápiában — későn érkeztünk haza — Ottenfelset nem láttam többé, mert a fején levő kiütés miatt Perában kellett maradnia, vagy ott akart maradni. — Nekem kellemes volt, hogy elmaradt a szóbeli magyarázkodás. A feleségét sem láttam többé — ami nem kevésbé kellemes.

(A tatár Izet-tel megállapodtam 20 lóban, ezek közül 3 minket visz, 4 az embereimet, 5 a poggyászt, 3 a surgikat,¹ 1 őt magát — 4 elmaradt, de nincs is rájuk szükség, Konstantinápolytól Belgrádig — az egész 7,500 piaszter és 500 piaszter borraavaló, ha meg vagyok elégedve. Mindent ő fizet, az étkezésen, szálláson, etc. kívül.

Gordon minden posta alkalmával több, mint 1000 piasztert fizet Ottenfelsnek. Azt hiszem, sokat csálnak itt.

Izet azt mondja, hogy egy kitünő arab kanca 4—11 m(ille) piaszterbe kerül.

¹ Poggyászra felügyelő szolgák.

14-én. Indulásunk napja! Wallenburg és Eisenbach elkisértek majdnem az édesvizekig¹ előzőleg azonban ittak amugyis kevés kávénból; — az édesvizektől a ponte piccolo-nál lévő kávéházig Giusepino kísért el két fiával — de résztvett étkezésünkön a kávéházban. Véleményem szerint ez tapintatlan-ság, de kedves.

Este Bujuk Csekmedzsébe² érkeztünk... nem egész 2 óra pihenővel együtt az út 11 óra hosszat tartott. Nagyon fájt a ballábam a perai esés miatt, 3 kelés van a f...-men, egy daganat a bal hüvelykujjamon — így hát igen hosszúnak tetszett a nap, különösen a lovaglás. 3, 4-szer megálltunk, hogy *keff-et*³ tartsunk, mindenütt nagyszerű kávé, kitűnő szőlőt, jó vizet, kényelmes párnákat — szép, árnyas fákat találtunk — és micsoda dohányt és nargiléket! Ezek a pihenők elviselhetőbbé tették utazásunkat.

Az állandó kényelemre való törekvésben a török rendkívüli módon hasonlított az angolra. A muzulmánoknál már csak egy kis igazi civilizáció hiányzik, amivel a tisztaság is együtt járna. A török sok dologban rendkívül tiszta, más dologban viszont disznó. A saját személyét illetőleg végtelenül tiszta — ezt bizonyítja a sok mosakodás, a sok fürdő, árnyékszék a magánházakban is — gyakran vált fehéreneműt — viszont megtűri a dögöt a háza mellett és a legcsodálatosabb egykedvűséggel szívja be annak a kigőzöl-gését. — Házaikon, — melyeket nem lehet önámítás nélkül tisztáknak mondani — és általában mindenben megérezni bizonyos könnyű eleganciát, de valami züllöttséget is, érezni, hogy valami nincs rendjén, hogy bomlóban van. Tagadhatatlan azonban, hogy

¹ A folyók torkolatáig, amelyek az Aranyszarvba ömlenek.

² Konstantinápolytól nyugatra a Márvány-tenger partján.

³ Törökül: pihenő.

izlésük, sok izlésük van a törököknek — talán csak Mahmud szultán a kivétel.

Éjszaka esett, rossz időre számítottam — de a legférriasabb rezignáció töltött el. Úgy éreztem, mintha a beleimben fű, vagy döglött macska volna. — Könnyen hordozható ágyam nagy előnyt biztosított nekem, viszont utitársaim valamennyien — különösen Weichselberger úr — egészen törődöttek és elcsigázottak voltak. Kételkedtem, hogy ebben a nyomoruságos állapotunkban eljutunk-e Pestig. Vajon melyikünket éri utól? Engem, vagy a szakácsot, — gondoltam! Lelkemet Istenhez emeltem, bensőségesen gondoltam Crescence-ra —

(1 név törölve)

akit (fél sor törölve) angyali nővérként imádok és tisztetek. — «Csak úgy engedj élni, ó Atyám, — imádkoztam és imádkozom naponta — ha hasznos tudok lenni és életem tavaszát annak alkonyával el tudom feledtetni — ha ifjúságom minden botlását sok nemes cselekedettel tudom jóvá tenni.»

(Szeptember 14-én¹ indulás Bujukderéből, 2 óra pihenő, érke. Bujuk Csekmedzsébe 11 ó. alatt.
Szeptemb. 15-én indulás Bujuk Csekmedzséből, pihenő 2 ó., érke. Csorluba 13 óra alatt.
Szeptemb. 16-án indulás Csorluból, pihenő 2 ó., érkezés Burgaszba² 10 óra alatt.
Szeptemb. 17. Indulás Burgaszból, pihenő 1½ ó., érke. Hafszába 9 óra alatt.
Szeptemb. 18. Indulás Hafszából, pihenő —, érke. Drinápolyba 4 óra alatt.

¹ A napi felsorolást Széchenyi egy külön lapra írta.

² Lüle Burgasz.

Szeptemb. 19. Indulás Drinápolyból, pihenő $1\frac{1}{2}$ ó., ér. Hebidzsébe¹ 9 óra alatt.

Szeptemb. 20. Indulás Hebidzséből, pihenő 1 óra, ér. Hasskőibe² 10 óra alatt.

Szeptemb. 21-én indulás Hasskőiből, pihenő 2 óra, ér. Papazliba 9 óra alatt.

Szeptemb. 22. Indulás Papazliból, pihenő — ó., ér. Philippopolisba 4 óra alatt.

Szeptemb. 23-án indulás Philippopolisból, pihenő $1\frac{1}{2}$ ó., ér. Tatar Bazardzsikba 6 óra alatt.

Szeptemb. 24-én Tatar Bazardzsikból, pihenő 2 ó., ér. Ichtimanba 11 óra alatt.

N. b. szeptemb. 25-én indulás Ichtimanból, pihenő 1 ó., ér. Sofiába 10 óra alatt.

Szeptemb. 26-án indulás Sofiából, pihenő $1\frac{1}{2}$ ó., ér. Sarkőibe³ $15\frac{1}{2}$ óra alatt.

Szeptemb. 27-én indulás Sarkőiből, pihenő 1 ó., ér. Nissába⁴ 9 óra alatt.

Szeptemb. 28-án indulás Nissából, pihenő 1 ó., ér. Raxnjába⁵ 9 óra alatt.

Idáig a poggyással mentünk, innét egyenesen Kragujevácsba igyekeztünk, hogy Milost meglátogassuk — egyenesen azonban nem lehet haladni a Morava miatt — így hát a postaúton egy állomással tovább kellett mennünk. A poggyász egy napi pihenőt tartott, tekintettel szakácsom siralmas állapotára. Én, Waldstein, Eisenbach, Semodan és 2 málhás ló 1 surgivel elindultunk

szeptember 29-én Raxnjából, pihenő 1 ó., ér. Jagodinába 8 óra alatt.

¹ A bolgár Csibesevo.

² A bolgár Chaszkovo.

³ A szerb Pirot.

⁴ A szerb Nis.

⁵ A szerb Razanj.

Szeptember 30-án indulás Jagodinából, pihenő 1 ó.,
érk. Batocsina, Sviliániba 8 óra alatt.

Október 1-én indulás Sviliániból, pihenő $1\frac{1}{2}$ óra,
érk. Pozsarevácba 8 óra alatt.

2..... maradtunk,

Október 3-án ind. Pozsarevácból, a fejedelem kocsi-
ján, Szendrőben ettünk, ér. Grockóba 2 óra alatt.

Október 4 Grockó-Belgrád 5.

Október 5. Belgrádból át a Száván a Duna men-
tén Zimonyba 1 óra alatt.

Összesen 22 nap, 176 óra, 40 percig lovagoltunk.¹

15-én éjjél után 2 órakor felköltöttem az egész
házat. Nem egészen két óra alatt becsomagoltunk,
némán lovagoltunk — sokan mélyen magunkba
merülve, teljes sötétben — nem tudtuk fog-e esni —
végig a nagyon síkos kövezeten, majd egy hosszú
hídon, etc. — A hajnali nap vidám sugarai lassankint
beszédessé tették a társaságot. Beszédes, aki mindig
a poggyásznál és a szolgálknál tartózkodik, szintén
barátságosabb lett. Őt a honvágy bántja, azonkívül
fél tőlem, mert nem szabad előttem oly sok ostoba-
ságot és százszor hallott, eleséptelt dolgot fecsegnie.
Nyavalyás ember — lehet, hogy ügyes mérnök,
vagy hydraulikus — de ebben is kezdek kételkedni —
bitorolt tekintélyt élvez — le borgne est roi dans
le pays des aveugles.²

A Mare di Marmara³ partja mentén lovagoltunk—
gyönyörű táj. Hullámos talajon búzaföldek a tenger
partján, a háttérben a brussai⁴ hegyek. Ó pátria,
mily csunya vagy ehhez képest!

¹ Az órák összege téves.

² A vakok országában a félszemű a király.

³ Márvány tenger.

⁴ Az Olympusz hegység Kisázsiaiában.

Silivriben már tegnap este sült csirkét és kocsonyalevest ettünk és este 6 óra előtt Csorluba érkeztünk. A szakács, Joseph, Semodan kissé elgémberedtek — a többiek egészen jól vannak — én jobban éreztem magamat.

(Gondolatok. Ha egy török, orosz, olasz etc. francia azt mondja nekünk «Mi hátramaradottak vagyunk, előre kell törekednünk etc.» akkor azt fogjuk mondani «Bölcs t(örök), o(rosz), o(lasz), f(rancia)» — és azt fogjuk gondolni «Ezek még sokra vihetik» — Ugyanígy vélekedik rólunk egy külföldi. Helyzetünk és létünk nem titok többé — a mai publicitás és a század kutató dühe szétszórta azt a nimbuszt, amely Napoleont Grätzben megállította. 80 ezer nemes ember ugyanannyi szolgálával!!! Senki sem ijed meg tőlük. Ezért, ha valaki a borunkat dicséri — vagy oly szokásainkat, amelyek egyáltalában nincsenek — akkor kinevetik, vagy lebecsülik mert enfileur-nek,¹ vagy számárnak tartják — Engem felvilágosult hazafinak fognak tartani.)

(Gondolatok. Musztafa effendi Törökországba hozatott egy angol gazdálkodót a maga hasznára. Hozassunk mi is egyet «a közjó érdekében». Igen, de fel nem osztott legelőkkal, limitációval etc., mert ő különben nyomban a hizlalásért etc. Thaer-nek² fel kellene akasztania magát. Mi csak a közép-szerűségig vihetjük! *Uff, que c'est triste.*)³

16-án. 4 óra előtt keltünk — kitűnő tejeskávét reggeliztünk — és néhány óra múlva újból elindultunk. Útközben többször megpihentünk — összesen majdnem 2 órahosszat és csodálatos mennyiségű nagyszerű szőlőt ettünk, különösen én — 4, 5 csésze

¹ Hízelgőnek.

² Német mezőgazdasági író.

³ Ó milyen szomorú.

páralanul jó török kávét ittunk, etc. és délután 5 óra körül Burgaszba érkeztünk.

18-án¹ meglehetősen korán Drinápolyba érkezünk. Az egész környék Konstantinápolytól kezdve kellemes, még inkább az volna, ha kocsin mennénk, mert úgy a táj gyorsabban változnék. E körülményről sokan megfélekedeznek és ezért egészen hamisan ítélnék meg egy országot. — A föld — a sziklás részek kivételével — kitűnő buzaföld — a tenger közel van — jó kikötők — és gyakran még egyetlen egy font kenyér sincs Konstantinápolyban és teljesen Odesszától függ! Voilà, avec le plus beau pays du monde, avec tous les avantages possibles — dans la misère, ou au moins bien reculé, parce que le savoir faire, l'intelligence manque.² A távollevő konzul³ házában szállunk meg. Megfürödtem a török fürdőben. Olyan élvezet, amit semmihez sem lehet hasonlítani. 1819—20-ban⁴ mindig megártott nekem. Most jót tett.

Valamennyien jobban vagyunk — Seva kivételével, kinek ütőere félelmesen gyorsan ver és térde fáj. Azt állítja azonban, hogy semmi baja.

(Birói Zálog⁵ Török anekdotákat mesélni — neveltetni, aztán felmutatni a tükröt.

Gondolatok. Néhány ezrednél divatba jött valakit megfuttatni. És nálunk talán nem?

Zsenit láttak abban, ami csaló fogás.

Egy lovat 10 ₺-ért venni és 100 ₺-ért eladni, rendben van — de megmondani etc. Glioccho⁶ —

¹ 17-én Burgaszból Hafszába utaztak, de erről feljegyzés nincs.

² «Íme a világ legszebb országa minden elképzelhető előnye mellett nyomorban van, vagy legalább is nagy elmaradottságban, mert hiányzik az ügyesség, az intelligencia.»

³ Marcin osztrák konzul.

⁴ Széchenyi első keleti utazása alkalmával.

⁵ Széchenyi ilyen című munka megírását tervezte.

⁶ Olasz lótenyésztő.

Gondolatok. Csak a lóháton vagy kocsin való utazás teszi nevetségessé a «Maradjunk a Réginél»-t.¹ Az egyik a kocsit veszi ki — egy másik azonban a cipőt etc. És melyiknek van igaza?

Gondolatok. Hasonlítsuk össze a nemest a paraszttal — «Il faut absolument superieur».²

Gondolatok. Magyarországnak ninesenek már eredeti szokásai. Hogyan? Hol? És miért? Rakotzy — Schwartner.³

Gondolatok. Mi a régi magyar? Káposzta? Dohány? Kukorica?

Gondolatok. Milyen apátia van Magyarországon! Nincs kézműves, nincs gyáros, nincs kereskedő? Hol vannak azonban a tudósok, az igazi filozófusok?

Gondolatok. Ha valahol megakadunk a haladásban, abból csak romlás következik. — A soproni, tokaji borok egy időben nagyon divatosak voltak. Schwartner.

Gondolatok. Fordítsd le Adam Schmied-et⁴ latinra és már ebből is meglátod, hogy milyen alkalmatlan a latin nyelv a XIX. század élete, üzletei szempontjából.)

19-én sokáig keresgélünk a bazárban — hogy egyet és mást mintának hazavihessünk. Szép és izléses holmit azonban csakis Konstantinápolyban találni — mint ahogy angol árut csakis Londonban.

Sok kerek dombot láttunk, mind emberkéz alkotása, — ilyesmit mindenütt látni Európában, amerre a törökök jártak, különösen Magyarországon. Megkérdeztük tatárunktól, mi az oka e tumulusok keletkezésének, melyek már számos tudományos

¹ Széchenyi magyar szavai.

² Feltétlenül szükség van felsőbbiségre.

³ Statisztikus, kinek művéből Széchenyi adatokat merített.

⁴ Adam Smith a nagy angol közgazdász.

vitára adtak alkalmat. Azt felelte: «A rizsföldek őrsegei, vagy más őrsegek, melyek esős időben nem akarnak sárban és iszapban ülni, lassankint ilyen magaslatokat emelnek maguknak, amelyekről a víz lefolyhat — a kilátás szabadabb és kellemesebb, a levegő egészségesebb!!» C'est ainsi qu'on trouve la vérité très souvent, si on ne cherche pas trop loins.¹

Szolgám, Seva nagyon fáradtnak látszott — érverése ijesztően gyors volt — azt mondta nincs semmi baja. Este Hebidzsébe érkeztünk. Állapotom nagyjából tűrhető, de egészben véve valóban nyomorúságos. Beszédes napról-napra tűrhetetlenebb. A piszokfészek egyáltalában nem is igyekszik hogy levetkezze parasztszagát és formáját. A legnagyobb zsugorija a pénznek és a legnagyobb pocékolója az időnek, akit ismertek. Mindig csak tétlenül látom — és ez idegesít. Alig tudom elviselni a társaságát — ezt teljes mértékben éreztetem is vele — amitől egészen elkedvetlenedik s még félszegebb és butább lesz.

Eisenbach kapitány, aki meglehetősen korlátolt, közönséges iparlovag — sok tehetsége, emlékező-képessége van, buzgó, a maga módján kitartó és szorgalmas — ugyancsak meglehetősen kellemetlen ember. Zsugori, velem tartatja el magát — másrészt viszont a büszke, sértődékeny tisztet, becsületére nagyon kényes embert játssza etc. — ezek jellemének végletei. Mindent látott, mindent ismer, mindenütt járt — gyakran úgy tesz, mintha szerény volna, de a legszemtelenebb és a legpökhendibb fickó, — akit csak ismerek, mihelyt arról van szó, hogy «venni, markolni» lehessen. Nagy politikus, az ausztriai háznak meg akarja szerezni Szerbiát, Boszniát etc. — és hogy

¹ Az igazságot sokszor akkor találjuk meg, ha nem keressük túlságosan messze.

Olaszországot, Lengyelországot elveszíti-e — az közömbös neki. Amellett gourman. Legutóbb azt mondta, hogy «szőlő friss dióval és tejberizs fahéjjal» kedvenc ételei. Il paroît être d'une bonne école.¹ — Vannak állandó tréfái, nagy számmal, melyekkel úgy látszik általános sikert arat «komái» körében, ahogy a barátait nevezi. Pl. minden nap többször azt mondja: «az rossz nyomon jár». Egy jó pulykasültre, vagy más hasonlóra azt mondja: «Ügyes találmány». Egy jó falatra: «Oly barátságosan mosolyogsz rám, hogy nem tudok neked ellenállni». C'est un homme sans vertu, sans principes et sans bonté de Coeur et je ne puis pas m'empêcher de croire qu'il finira mal.²

W(aldstein)t nagyon szeretem. — Jó véleményem van róla — de némely dologban nagyon kicsinyes, nagyon kevésbé életrevaló és praktikus. Néha olyan szórakozott, hogy másra gondol és mást beszél és ilyenkor oly nevetséges bárgyúságot mond, hogy az ember hajlandó volna ostoba fikónak tartani. — Erről le kell szoktatnom, coute que coute.³ Gyűlöljön, Isten nevében — de a hasznára akarok válni.

Semodanon kívül az embereim nem sokat érnek. Nem gyakorlatiasak, de nincsenek is jó gondolataik. Szakácsom nyomorúságos alak. Et cette complète ignorance.⁴

Életmódunk az úton a következő. Reggel 4 órakor fellármázzák, összetrombitálják a társaságot — rendszerint én. — Én és Wald(stein) nagyon gyorsan megmosakszunk, Eisen(bach), Beszéd(es) — úgy-

¹ Úgy látszik, jó iskolája volt.

² Erény, elvek, szívjóság nélküli ember és azt kell hinnem, hogy rosszul fogja végezni.

³ Minden áron.

⁴ És ez a teljes tudtalanság.

szólván teljesen felöltözve kelnek fel. Ils naissent coiffés, se lèvent habillés¹.

Mindenütt igen jó tehéntejet kapni — Weichselberger úr — a szakács nagyon jó kávét készít, igen erősen és feketén — la seule amélioration d'ont on est capable chez nous² — néha pirított kenyér — et voilà notre déjeuner.³ Konstantinápolyból nem hoztunk magunkkal mást, mint kenyeret és kétszersültet — ami ezenkívül még a legszükségesebb, azt mindenütt megtaláljuk az úton Konstantinápolytól Belgrádig — tyúkot, rizst, pulykát, bort, még hozzá jót, lisztet, etc., etc., etc.

Lovat általában 22-t használtunk, ezekből 8, néha, ha nagyon erősek voltak, 7 volt a málhásállat. Az időjárás nagyszerű volt — a naptól többször szenvedtünk.

Rendesen 2 óra kell, amíg elindulunk — pihenő és indulási hely számtalan akad — egyesek igen festőiek, szép egészséges, friss forrásoknál nagy árnyas fák alatt, melyeket a török általában jobban tud becsülni mint a műveletlen keresztény. Kávét mindenütt kapni, sőt egyes helyeken olyan nagyszerűt, hogy el sem lehet képzelni.

(Dr. I. W. Mc. Carthy.)⁴

Ebben az évszakban mindenütt kitűnő szőlőt találtunk, naponta több mint 2—3 fontot ettem — úgy, hogy gyakran a megpukkadás nemes érzése környékezett. Emellett mindig zsebetettünk 1—1 kétszersültet és egy szelet csokoládét. Egyetlen óvintézkedésünk az volt, hogy a tyúkot, pulykát mindig egy

¹ Fésülten születnek, felöltözve kelnek fel.

² Az egyetlen javítás, ami nálunk lehetséges.

³ Es ime ez a reggelink.

⁴ Széchenyi itt valószínűleg feljegyezte konstantinápolyi orvosa nevét.

teljes nappal előbb levágtuk és rögtön megsütöttük, vagy legalább is megkopasztottuk — így minden este tűrhető felmelegített peccsenyénk volt — előzőleg jó kocsonyalevest készítettünk — majd rizst és lencsét nyelvvel. Ha egy állomásra megérkeztünk, legalább 2 óra, de gyakran 3 is eltelt, amíg chettünk, pedig nem volt más teendő, csak tüzet rakni, vizet forralni, felmelegíteni! A német, de még inkább a magyar szakácsiskola — ilyen alig is van, car nous sommes entre les deux extrêmes l'ancien et le nouveau¹ — felháborító, mert hiányzik belőle minden rendszer, minden kémiai alapelv és szakácsaink útközben sebtében semmit sem tudnak ízletesen, élvezhetőn elkészíteni — annyit sem érnek, mint a legközségesebb török, aki főzéssel foglalkozik, és távolról sem olyanok, mint a franciák. — Valószínűleg mindig én ültem a legjobb lovon — be kell vallanom, hogy a legtöbbet szívesen megtartottam volna magamnak. Járásuk oly nyugodt, oly biztos. «Csapkin»-nek hívják azt a bizonyos poroszkálást, vagy Amblet, — az ő jellemző járásukat. Egy ilyen postaló, melyet általában 150—400 piaszterért kapni, az átlag arabnál sokkal jobban megfelel annak, aki lovagol és nem szónokol, mert az úgynevezett arabok féktelenségükben nem tudják, hogyan menjenek, álljanak és melyik lábukra nehezedjenek. Az éjszakák egészen kellemesek voltak, mert a szunyogévszak, mely valóban borzalmas volt, már elmúlt. Angol ágyam a lehető legnagyobb kényelmet biztosította.

Törökországban utazni az időtől függ — jó időben, jó évszakban, nagyon kellemes — hidegben, sárban, esőben borzalmas lehet. A föld nagyszerű... sehol kultúra és mindenütt bőség — nagy olcsóság.

¹ Mert a régi és az új két véglete között vagyunk.

Ami azonban nyomorult egészségi állapotomban a legjobban vigasztalt, az a gecomeom volt (török pipa összeállítható szárral) és a nagyszerű török dohány. Hogy mit szenvedtem — f...-mon levő sebeimmel, balhüvelykujjam kelésével — lázt okozó lépemmel — szabálytalan étvágyammal, szüntelen undorító emésztési zavaraimmal — azt senki el nem képzelheti. De egyetlen egyszer sem váltam kishitűvé, olvastam, írtam — mosakodtam, rendben tartottam magamat, borotválkoztam — mialatt az «önálló gondolkodó»¹ úgy viselkedett, mint egy élettelen zsák, — gyakran nem is lehetett látni, de amikor elhangzott a «Tálalva», egyszerre csak előbukkant valahonnan, mint egy karteziánus ördög, kakadubóbitával a fején.

20-án. Seva állapota komolyra fordult. Egy arabán² Uszundzsovába³ vittük — mely kissé kiesik az útunkból — hogy ott orvossal megvizsgáltassuk. Poggyászuk egyenesen tovább ment Hasskőibe.

Uszundzsovában éppen vásár volt — megismerkedtem két Schnell fivérrel — hannoveri eredetűek — de Szmirnában születtek, nevelkedtek, esizolódtak. Lehet valaki kellemetlenebb, mint egy «elangelosodott szmirnai?». Általában minden, ami ebből a szigetvilágból kikerül — milyen nyakatekert, milyen egyoldalú.

Brokeschre⁴ sok ráragadt e szagból! — Orvost nem találtunk — csak egy borbélyt, aki merészen eret vágott Sevánkon — nem vett tőle túlsok vért — de az közben rosszul lett — később azonban nagyon megkönnyebbült. — A vásáron török kantárokat és kitűnő csokoládét vettem, úgyszólván semmiért. Tö-

¹ Beszédes.

² Kocsin.

³ Chaskovótól északkeletre.

⁴ Br. Prokesch-Osten későbbi tábornok, sokat utazott keleten.

rök posztót is láttam, 1 pik 1 piaszter = 20 bécsi kr.
«Ezzel konkuráljon valaki.»

(Uszundzsovában meglehetősen széles török gyártmányú posztót láttam 3 piaszterért id est 1 bécsi fl.

Egy hannoveri származású kereskedő, aki 5 éve Drinápolyban él, Schnell úr: «Minden, ami kézzel készül, olcsóbb, mint akármelyik más országban».)

Hasskőibe igen gyorsan lovagoltunk, igazi tatár módra, hegynek fel nagyon lassan — a síkon ügetve — hegynek le galoppban — nagyon meredeken le carrièrben! — Sevát egy arabára fektettük.

A tatárok híres gyors lovaglók — de, bár akadnak köztük hatalmas legények, általában átkozottul rossz postalovasok. Gyakran vágatnak — de minduntalan meg-megállnak és így elvesztik mindazt, amit nyertek. Ha nem adunk hiteit a tulzásoknak és tódításoknak, akkor 6 nap volt a leggyorsabb teljesítményük Konstantinápolytól Belgrádig. — Én azt hiszem, hogy a két hely egymástól nincs távolabb 90 német mérföldnél — 1 napra tehát 15 mérföld esik — ami egy francia vagy olasz futárnak gyermekjáték.

21-én. Hasskőiből Papazliba. Egyedül ünnepeltem 38-ik névnapomat¹ (21-én kimagyarázkodásom volt Beszédessel és megállapítottam, hogy silány számár.

Az úti étkezéssel nagyjából tisztában vagyok és rájöttem, hogy mindent meg tudok emészteni, kivéve a zsiradékot.)

(Gondolatok. Egy embert tétlennek látni, úgy mint nálunk a megyei urakat, vagy a hidraulikusokat — megfertőz egy egész társaságot.)

22-én. Philippopolisba. Úgy mint a multkor Drinápolyban, itt is megfürödtem a török fürdőben.

¹ Nyilván születésnapot akart írni.

Nagyszerű érzés... Különösen a fürdőszolgák nyomkodása, dögönyözése és rángatása. Nálunk ezt távolról sem tudnák ilyen jól csinálni. Il faut l'esprit de la nation pour cela.¹ Módszeresen, lelkiismeretesen kell végezni — nagyon komoly, fontos feladatnak kell tekinteni — nálunk csak fölületesen művelnék — mint, sajnos, annyi sok mást.

(Gondolatok. Csak ott sikerülnek a dolgok jól, ahol pl. a szabó, a szappanfőző, a cukrász etc. és mindenki meg van győződve, hogy az ő iparán fordul meg az állam sorsa.)

A forró fürdőből kijövet — magas, levegős, de nem huzatos, félhomályos török előcsarnokban lefekszünk egy tiszta puha ágyra — tiszta nargilét szívunk, jó tümbökkivel és megiszunk 1—2 csésze török kávé — ebben az egy órában annyi az élvezet, mint több kellemesen eltöltött napban! Ez a kellemes bágyadság — az idegek elernyedése — minden izgalom teljes hiánya — olyan érzés, amit nem lehet leírni. — Szilárdan elhatároztam, hogy ilyen fürdőt állítok fel Budán, Pesten és nálam. A magamfajta ember számára nem tartom ártalmasnak, ha ritkán él vele, — tisztaság tekintetében pedig kiválóan előnyös — kövér emberek számára pedig vagy akik kövérségre hajlanak, mint Wesselényi, Károlyi György, rendkívül egészségesnek tartom.

Philippopolisnak az a híre, hogy szép a fekvése — én csalódtam. A khan, amelyben laktunk, eddigi útunk legnagyobb, de távolról sem legtisztább szállása volt. Seva állapota rosszabbodott — az utolsó éjszaka, és az arabán felszakadt az ere — sokat vérzett, amíg észrevették. Orvost hívtunk. Seva azonban nem volt magánál, nem is tudott beszélni —

¹ Nemzeti rátermettség kell hozzá.

nagy zavarban voltunk, mit tegyünk vele — minden esetre itt kell hagynunk. Azt reméltem, hogy a pihe-
nés és a nyugalom hamarosan talpra állítja majd az
erős fiatalembert. — Este 8 órakor azonban meghalt.
Úgy látszik, hogy végeredményben nem szenvedett
sokat és nem is sejtette közeli végét. — Isten ren-
delése — ki hitte volna, hogy őt, aki közülünk úgy-
szólván a legegészségesebb volt — aki néhány nap-
pal ezelőtt Konstantinápolyt viruló állapotban
hagyta el, Philippopolisban fogjuk eltemetni. Embe-
reimet és általában mindnyájunkat nagyon megren-
dített ez az eset. Mély hatást tesz az emberre, ha
idegen országban elveszít valakit a közvetlen kör-
nyezetéből. Amikor a szegény ember, akit azonban
irigyeltem, élettelenül ott feküdt, azt mondtam, —
mivel betegségének lezajlása valóban igen gyors
volt — «ki tudja nem volt-e pestises». Valamen-
nyien ijedten összerezzentek. Seva egész betegsége
alatt nem kényeskedett — nagyon is keményen bírta
— és egész idő alatt feltűnő gyűlöletet tanúsított a
szakács, Weichselberger úr iránt. — Másnap reggel
átadtuk a philippopolisi katolikus főpaprak — és —
jóval azután, hogy poggyásunk már elment,

23-án elindultunk Tatar Bazardsik felé. — Ez a
szegény olasz¹ — akit mindig hátra akartam hagyni —
áldozatul kellett, hogy essék a magyar expedíciónak.
Az én céljaimra ez az esemény igen hasznos — uta-
zásom komolyabb fordulatot vett, — ki fogok békülni
számos ellenfelemmel és ellenségemmel. — Ezenkívül
latin nyelvtanulásom szempontjából rendkívül kel-
lemetlen volt számomra, hogy egy olasz volt a köze-
lemben — mert érzem, hogy sohasem fogom tökéle-

¹ T. i. Seva.

tesen tudni a latint, amíg az olaszt teljesen el nem felejttem.— De még meg kell tanulnom a holt nyelvet, hogy ellenfeleimet elcsitítsam és hogy hazánkból annál könnyebben űzzem ki azt, ami halott. Életre van szükségünk — minden halott szerv a mi számunkra átkos! Most tehát (*1 név törölve*), C. (tölvölve) E. H.¹ Károly (az öreg Z. Károly) etc. után Seva is következik, aki kapcsolatomat (*1—2 szó törölve*)² kigúnyolta.

24-én a Balkán hegységen át Ichtimanba mentünk és

25-én Szofiába.

A Balkán hegység távolról sem olyan magas, mint gondolják. különben megfelelő évszakban majdnem mindenütt kocsival is járható; az utak azonban szörnyen eltorlaszolhatók és így elronthatók. Hadsereg számára meglehetősen nehéz átkelés. Ruméliából Bulgáriába mentünk. A kényelem és az úti biztonság oly mértékben csökken, ahogy az igazi törököktől eltávolodunk. A töröknek, mint egyénnek számos rendkívül becsülésreméltó tulajdonsága van, melyért a legműveltebb embernek sem kellene szégyenkeznie, sőt inkább büszkélkednie kellene vele: «Mértékleteség mindenben, különösen a haragban és az evésben», azonkívül pedig az, hogy «nem találni közöttük tolvajt». — Szabadon hagytuk heverni poggyásunkat — senki sem nyúlt hozzá. Bulgáriában mindig vigyáznunk kellett, kiváltképen az örményektől kellett őrizzükünk.

Úti étkezészetem, mely nagyon csinos, nem igen vált hasznomra, mert a tányérok etc. mind ezüstből vannak — és el kellett őket dugnunk, hogy fel ne

¹ Főhercegné.

² Nyilván Crescence-hoz.

ébresszük a Balkán lakóinak tolvaj ösztönét! Ha a készlet csupa bádóg, vörösréz, vagy sárgaréz tárgyból állna — a legjobb szolgálatokat tenné. Ebből az következik, hogy az ezüst sok helyütt kevesebbet ér, mint a bádóg — mint ahogy egy jó kapa egy lakatlan szigeten ezerszer többet ér, mint egy egész mázsa arany; így tehát mindig a körülmények és a használhatóság adják meg mindennek az értékét — a csengő pénzét éppúgy, mint az ingatlanokét.

26-án nagyon korán indultunk Szófiából. Hosszú fedett bazárokon át mentünk ki a városból, ez volt életemnek legsötétebb lovaglása. Negyedóra hosszat csaknem vak voltam. Rendkívül kellemetlen volt. Bámultuk lovainkat, melyek a domború, rendkívül síma kövezeten szerencsésen kivittek minket a városból.

Drinápolyban, Philippopolisban és Szófiában megfürödtem a török fürdőben. Rendkívül jól tett — de Szófiában meghültem és torokfájást kaptam. — Általában nem mult el nap, hogy ne esett volna valami bajom, valóban nyavalyás fickó vagyok. Ez oly ingerült hangulatba hoz, hogy sokszor elviselhetetlen vagyok magamnak — és nyilván mindazoknak is, akik körülöttem vannak.

Nem tudom lenyelni, ha valaki valami helytelent mond, vagy más véleményen van, mint én; oktatok, tanítok, korrigálok szakadatlanul — Me. la Verge modorában «Monsieur le Fouet ou bien bâton»¹ vagyok. Ha nem volna pénzem — ha az embereknek nem jutna tőlem itt-ott egy kis harapnivaló — akkor elfutnának előlem, mint egy pestises betegről. Tiszta látom: az a vágyam, hogy Magyarországot felemeljem és gyűlöletem minden ellen, ami avult és

¹ Korbács vagy pálca uraság.

rossz, igazságtalanná tesz hazám iránt —, tulsokat gáncsolok — tulkeveset dícsérek.

Este Sarkőibe értünk 15 1/2 órás lovaglás után. Nem annyira fáradt voltam, mint inkább unatkoztam. A szállás meglehetősen tiszta volt — a régebben megsütött és most csak felmelegített pulyka, a vízben, minden rántás és zsír nélkül kifőtt lenese és rizs egészen kiválóan ízlett. — A környék «minden-napi használatra» rendkívül szép. — Az én véleményem szerint kissé nagyon is hepe-hupás, egy festőnek viszont tulságosan sík — a gazdának itt-ott kitűnő. A hegyek azonban többnyire kopárak — erdő sehol sincs — a szép fa ritka.

Egészségem valamivel jobb. Általánosságban azonban testem igen rozoga masina. — Igen erős idioszinkráziám van a sörrel és minden állott zsiradékkal szemben. Ezeket kerülnöm kell — valamint a «kenyér savát».

(Alexa Popovszky, Milos¹ titkárja.

Doctor Minas, vesztegzár orvos.²

Planta, Milos totumfaktuma.

Davidovics állítólag a szerbség lelke.

Baics, Milos veje — zimonyi vaskereskedő, nem nemes.)³

27-én. Nagyon korán indultunk el Sarkőiből. Egy begíren (postalovon) ültem — szívesen látnám istállómban — az állat valóban elragadó volt. A legjobb volt eddigi utazásom alatt és ez sokat jelent, mert legtöbb nálunk, mint igásló (mert ponnynak tulságo-

¹ Obrenovics Milos szerb fejedelem.

² Zimonyban.

³ Széchenyi naplójának e részét utólag, a zimonyi vesztegzárban írta, úgy mint Waldstein is; itt tehát olyan embereknek a nevét jegyezte fel magának, akiket jelentőségük miatt eszébe akart tartani.

san nagyok) testvérek között 50-t érne = 1800 piaszter, itt viszont megfelelő vevő számára — nekem 4, 5-ször annyit kellene fizetnem — legfeljebb 200, 300 piaszter az áruk.

Mielőtt Nissába¹ érünk, ahol Ó-Szerbia kezdődik, tornyot látni, amely a legkülönösebb a maga nemében. Befalazott emberi koponyákból áll — az utolsó előtti forradalomban kivégzett szerbek koponyái! Ijesztő látvány! Ilyen előzmények, ilyen iskolák és tapasztalatok vetették meg a szerb egységnek, valamint annak az alapját, hogy az országban összetartás van és nincsenek előítéletek. E keserű vérpatakból, mely a függetlenségért ömlött, előbb-utóbb szabadságnak és boldogságnak kell születnie és meg is születik majd Szerbia számára. Mi Magyarországon úgy élünk, mint a kutya-macska és kis gyűlölségeink és civódásaink miatt megfeledkezünk arról, hogy a közjót emeljük, melynek felvirágzásából becsület és haszon háramlana ránk. A szerencsétlenség iskoláját — melyet mi is végigjártunk, de kevés haszonnal — már elfeledtette velünk a rohanó idő; a hosszú ideig tartó biztonság lagymataggá, renyhévé tett bennünket és a vér, mely a függetlenségért és fennmaradásért ontatott, nem volt eléggé tiszta, mert «egy effeminált osztály előjogaiért» folyt, nem pedig «az ország általános szabadságáért». Ezért bosszúért kiált — és nem hoz áldást!

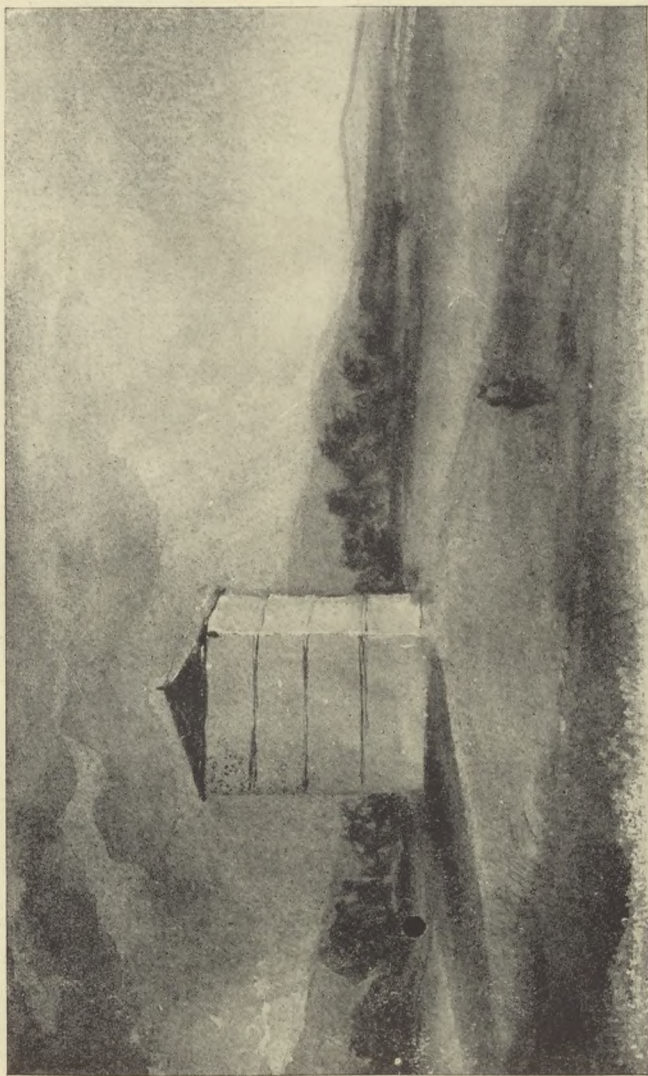
Milyen költeménynek való tárgy lenne ez a torony. A sok jajszó és fájdalom, mely benne elnémult, etc., etc., etc.

28-án Raxnja-ba² mentünk, mely keskeny völgy mélyében fekszik — élénk vörös háztetőivel igen

¹ A mai Nis.

² A szerb Razanj.

«A nissai torony»

«Yzet tatár»

kellemes hatást tett rám. Érkezésünk előtt alig láttuk a helységet, mert fölötte áll az ember.

Szakácsom, aki ahányszor csak lehet elrontja gyomrát, miután mindenfélével megtölti és aki mint ember nyomorult, nyavalyás teremtés — súlyosabban megbetegedett. Elhatároztam, hogy Beszédes és a személyzet, Semodan és a poggyász kivételével, Raxnjában egy napot pihen — én pedig Eisenbachal és Waldsteinnal Jagodinán át Kragujevába megyek Miloszhoz «Szervia urához»; az oroszok így titulálják «A Son Altesse le Prince»¹ — mi pedig «Oexcellenciájának». Az oroszok birtokolják Oláhországot, támogatják Szerbiát — mi viszont a monarchia címerében viseljük az ő címerpajzsukat is, éppúgy mint Boszniaét és Bulgáriaét! Gyakorlat és elmélet!

29-én. Valamivel gyorsabban és könnyebben, csupán 2 málháslóval Jagodinába mentünk, miután Raxnjában jól kialudtuk magunkat. Érkezésünk előtt — de már szerb földön — több helyen kerékre feszített és a tengely által felnyársalt holttestemetek láttunk. Förtelmes látvány volt — mintha a legörjítőbb kínok között pusztultak volna el. Útonállók voltak — és később megtudtuk, hogy nem nyársalták őket fel, nem is törték őket kerékbe, hanem agyonlőtték és csak azután kerültek a kerékre. Azt mondták nekem, hogy Szerbiában az egyetlen halálbüntetés az agyonlövés. E tekintetben is haladottabbak tehát sok európai népnél.

Jagodinában találtunk egy németül igen jól beszélő postamestert, akit Rodának hívtak. Eleinte Raxnjából egyenesen Kragujevába akartunk menni a legrövidebb úton, ez azonban nem sikerült, mert

¹ A herceg öfenségének.

közbe esik a Morava és híd csak Köprinél¹ van. Ez azonban szerencsénkre vált, mert Jagodinában megtudtuk, hogy «Szerbia Ura» éppen Pozsarevácban van.²

A Morava völgye gyönyörű, egész Magyarországon nem ismerek ilyen buja, friss tájat. Ó, erdei szalonkák szagát érezni!

Szerbiának általában egészen más a jellege, mint Ruméliának és Bulgáriának. Inkább Magyarország erdős hegyi vidékeire emlékeztet. Sötétebb és komorabb. Az ember alig jut ki az erdőkből.

30-án meglehetősen gyors iramban Batocsinába lovagoltunk, ahonnan váltott lovakkal még aznap Sviliániba³ mentünk. Még tovább akartunk lovagolni, de a lovakra nagyon sokáig kellett várni — esni is kezdett kissé és ezért maradtunk. Írtam Milos fejedelemnek, mellékeltem báró Ottenfels ajánló levelét. Ügetésben és vágóban vitték el.

Sok németül beszélő embert találtam.

Október 1-én, miután éjszaka az idő kiderült, meglehetősen korán elindultunk — gyorsan lovagoltunk mindenütt erdőkön át — Lucica⁴ előtt találkoztunk Milos egyik emberével, akit élénk küldöttek, és 8 órai lovaglás után meglehetősen fáradtan Pozsarevácba érkezünk, ahol a futár, aki sokkal gyorsabban lovagolt, már bejelentett bennünket. Pozsarevác síkságon fekszik, jobbfelé szőlők vannak. Körülbelül egy félszázadnyi nem elegánsan, de európai és igen célszerű módon öltözött katona állt fegyverbe és tisztelgett, amikor az «Űr» háza elé értünk — megperdültek a dobok — odalovagoltam és megköszöntem.

¹ A szerb Cuprija.

² Különben fölösleges kerülőt tettek volna.

³ Svilajnac.

⁴ Lucice, Pozarevactól délre.

Alexa (Popovszky — Szerbiában az a rossz szokás járja, hogy általában csak a keresztnévén szólítják az embert), az «Úr» titkársa fogadott bennünket. Toalettet csináltunk, etc. «A fejedelem akkor fogadja önöket, amikor kívánják». Késő lett azonban és az «Úr» azt izente: «Úgy gondolja, hogy fáradtak vagyunk, ezért pihenőt ad nekünk, nem akar zavarni és másnap reggelre vár».

Lakása csinos pavillon, nem fényűző, de tiszta, keleti, de nem ízlésesen elegáns modorban. Van még egy pavillon — a kettő között nincs kapcsolat — körülbelül olyan, mint az első, itt laknak felesége, leánya és kisebb gyermekei és itt tölti ő is az éjszakát; van még egy földszintes ház, csupán a vendégek számára — irodája, etc.

Engem külön szobába szállásoltak — Eisenbachot és Waldsteint együtt egy másik szobába. 7 óra tájban 5-6 fogásos vacsorát szolgáltak fel. Nagyon rossz volt, a jó konyhához hasonlítva — de eléggé jó volt a törökhöz képest. Sokkal jobb a kenyér — általában egész Szerbiában, mint a többi török tartományokban, ahol a ropogósra sült kenyeret nem szeretik, és ahol egészen más is, t. i. «lekopasztva», mint ahogy mindenféle húst is, tyúkot, ürüt, etc. oly gyorsan és oly ügyesen kopasztanak meg, hogy késsel sem lehetne tisztábbra hántani. Ami a bort illeti, volt egy fehér magyar — nem tudni honnét — meglehetősen közepes — valódi Jackesohn pezsgő — és egy osztrák bor, mely kitűnő volt és melyről a mindentudó és mindent ismerő Eisenbach nyomban megállapította, hogy gumpoldskircheni. Rossz belső érzéssel csodálkoztam, hogy Pozsarevácon, Magyarországgal átellenben osztrák extra bort szolgálnak fel, nem pedig magyart. Később azonban megtudtam, hogy pesti kőbányai bor. Akkor azonban még szomorúbb lettem és ezt gondol-

tam: «Vak hazámiai, milyen elmaradott többek között a bor-intelligenciátok is és ezzel együtt borotok hírneve is, hogy az emberek kénytelenek a magyar bort osztráknak mondani, hogy eladhassák és nagyobb árat kapjanak érte. Ha ez nem így volna, akkor természetesen az osztrák venne fel magyar nevet!» Felháborodás vett azonban erőt rajtam, amikor megtudtam, hogy Milos, aki néha-néha magának és övéinek egy-egy jó napot akart szerezni, tokajit hozatott — az meg is érkezett annyi idő alatt, ameddig Kalkuttából Londonig tart az utazás és olyan volt, mint a rossz ecet. Hogy miképen kapta a bort és kitől, nem tudtam megállapítani. Bádog tányérokból ettünk, Szervia uránál, akiről ismeretes, hogy 15 millió piaszter vagyona van és — alig egy éve — Oláhországban pompás uradalmat vett 30 ezer # készpénzért.

Azt mondtam Alexának, «Szeretnék Szerbiában birtokot venni». «Nem lehet» — felelte — «mert mindama birtokok, melyek a kormányra szállnak, nem lehetnek magánember tulajdonai, Milos maga is át fogja adni birtokait, hogy az egész országot a köz kormányozza és közös legyen a teherviselés.» Nem szóltam többet erről.

Tetszett nekem, hogy mindenben egyszerűek, tetszett értelmes elvük, hogy ott kezdjék, ahova más népek már eljutottak — és így a la Reade «az aratásnál akarják elcsípni őket». Így például legutóbbi kragujeváci¹ gyűlésükön lefordították a Code Napoleont, ahelyett, hogy belemerészkedtek volna az eszmék és kísérletek tengerébe — itt valamit töröltek belőle, ott valamit hozzátettek, az egészet hozzáigazították az ország viszonyaihoz. — Hol akadna olyan magyar,

¹ Az 1827-iki kragujevacai népgyűlés (Viszota).

aki ilyen praktikusán cselekednék? Félek, félek, hogy nálunk hiányzik a nissai torony!

Októb. 2-án Milos minden körülményesség és nagyképűség nélkül fogadott bennünket. Romlatlan, tiszta, természetes ember — nem tud sem írni, sem olvasni, de felér a mi legtöbb hivatalnokunkkal. Mindent tud, mindent megjegyez, tudja magát mérsékelní, a megfelelő időt kivárni, tud alakoskodni, hallgatni. Vuk-ot (Stefanovics)¹ elejtette, mert az túlságosan a papság ellen foglalt állást. Ő ugyanúgy gondolkozik, mint Vuk — de e komédiának köszönheti, hogy a papság él-hal érte. Il a sacrifié un homme, qui reste a Semlin et qui est secrètement soutenu par lui — et il a fortifié son Crédit qu' est absolument nécessaire et indispensable pour la Serbie. C'est le caractère d'un Souverain — de soutenir Vuk, aurait été celui d'un homme privé.² Egész értelmes, praktikus lénye világosan bizonyítja, hogy milyen sok európai fej zavarodik meg és válik úgyszólván értelmetlenné a tanulástól, studiumtól és neveléstől. — Beszélgetésünk hosszú, és azt hiszem érdekes volt.

Sétálni mentünk. 11 óra tájban küldönc jött, hogy vele akarunk-e étkezni, vagy inkább egyedül. Nem találtak meg rögtön. «Vele», hangzott természetesén a felelet. Mire azonban a válasz megérkezett hozzá, már asztalnál ült, úgyhogy ismét egyedül ettünk. A szendrői szőlő nagysága és íze bámolatba ejtett. A bor, mely belőle készül, úgy mondják, szintén kitűnő, de nem tartós. A szőlővel megpróbálkoz-

¹ A modern szerb irodalom megalapítója (Viszota u.).

² Feláldozott egy embert, aki Zimonyban maradt és akit ő titokban támogat — ezzel megerősítette hitelét, ami feltétlenül szükséges és nélkülözhetetlen Szerbia számára. Uralkodói jellemvonás — ha Vukot megtartja, ez magánemberi vonás lett volna.

tak Zimonyban is, de állítólag «rögtön elsatnyul» — én azt hiszem, hogy csak tudatlanul kezelik.

Délután ismét láttuk a fejedelmet. Elővezetettette lovait. Az ő méneséből valók és az elképzelhető legjobbak és legelegánsabbak, oly közel hozzánk és oly távol Arábiától. Meg akart ajándékozni egy pompás csapkinjáróval — én azonban elhárítottam — mert majd Sahlaendert¹ küldöm le ilyen állatokért. A fejedelemnek azonban hiányzik egy sárgája, egy doni fogatjához — szerezzek neki egyet, etc. etc. etc. Fenntartom majd vele az összeköttetést. Beszélgetés közben megjegyezte: «Csak állami uradalmak lesznek, magánbirtokok egyáltalában nem», — amiből azt sejtem, hogy Alexa már fecsegett előtte a szándékomról. Helyeselte a Dunaszabályozást, azt mondta, hogy a legnagyobb mértékben mellette van. «Kár, hogy az idén már nem fogtak hozzá, mert ritkán ilyen alacsony a vízállás», mondta három, négyszer.

Pokoli vacsora után, melyben azonban egy török módra készült tejes étel kitűnő volt, nyugovóra tértünk.

(Siegenthal főhadparancsnok² Blau igazgatónak³ megbízást adott, «Szerezzen neki egy őzet, mert nagyon kívánja», ezeket mindig Belgrádban vásárolják, és Szerbiában lövik, ahol valósággal hemzsegek.)

3-án a fejedelem, miután még igen sokáig beszélgettünk vele, befogatott számunkra 4 szürkét (erdélyieket) egy régi rozzant hintóba, poggyászaikat felrakatta két kis paraszt szekérre — és azzal elköszöntünk. Eisenbach óráját ellopták, ami a házban nem csekély riadalmat okozott — a fejedelemnek

¹ Széchenyi ménesmestere (Viszota sz.).

² Szlavónia és a Szerémség parancsnoka (Viszota).

³ A zimonyi vesztegzár igazgatója (Viszota u.).

azonban nem jelentették. Kocsink előtt egy fegyveres lovagolt és Szendrőig igen jó úton haladtunk, lépésben, tüzes és ritka mozgás miatt csintalan lovakkal. Bármily fáradt voltam is, szívesebben ültem volna nyeregbe.

Szendrőben alig tudtam úrrá lenni meghatottságomon és hálaérzésem, hogy Isten életben tartott és tűrhetővé tette egészségemet. Szendrő az első hely, ahol már másodszor járunk — itt zárult le utazásunk első ciklusa. De mennyire más érzésekkel eveztem el, három hónappal ezelőtt, Szendrő mellett és mily görnyedten, öregén és életúntan térek most vissza. Testem közel van már a teljes felbomláshoz — megnemesedett-e vajjon a lelkem? Ezt majd a magatartásom (*1—2 szó törölve*) fogja bizonyítani.

Szendrőben Milos egy volt tatárjánál szálltunk meg, aki most capitano. Egészen tűrhető eseményt kaptunk — délután Grockába mentünk, ahol szintén vártak ránk és igazán nagyon jó vacsorával vendégeltek meg.

4-én ugyanazzal a hintóval Belgrádba érkeztünk, ahol a fejedelem számos embere (Planta — Theodorovics, egy széltoló) fogadott a fejedelem házában, mely elég kellemes és kényelmes. Két orosz vezérkari tiszt lakik a házban. Több hónapot töltöttek Szerbiában felméréssel és térképhelyesbítéssel. Egyikünk előtt sem mutatkoztak — sem délben, sem este nem jöttek közénk.

5-én végre Zimonyba érkeztünk és quarantainebe mentünk. A legdisztingváltabb módon fogadtak. Az irodát rendezték be számomra, igen csinosan bebútorozták — átvizsgálták a holmimat és bár 4,

5 (font) dohány és sok tiltott áru volt nálam — semmit sem kérdeztek — és mindent átengedtek, tekintettel személyemre. Autoritásnak tekintenek engem. — Mindegyiknek van valami kérése, mindenki beajánl valakit hozzám, sat. Este felkerestek a különféle hatóságok vezetői mind. Szalai szolgabíró egyenesen Rumából jött, hogy engem láthasson és tiszteletét tegye.

Utazásom költségei Bujukderetől Belgrádig :

Izet-nek 20 postalóért.....	3600	piaszter
kisebb borravalók	400	«
az ő díjazása	3500	«
külön jutalom, mert nagyon meg vagyok elégedve	500	«
egyéb úti kiadások, étel, ital, araba, lakás, borravalók etc., etc.....	1800	«
		<hr/>
		9800 piaszter

Egy tatár rendesen 700 piasztért kap egy utazásért.

Én az enyémmnek a lovakon kívül 4500-at fizettem, tehát 3800-zal többet. Ezt a jó üzletet a becsületes Giuseppe Vitalisnak köszönhetem, aki Izettel 500 piasztért fizetettett magának. — Mindenütt gyalázatosan becsapnak engem.

A quarantaine-ban pihentetni akartam szakácsomat — és kísérőimnek a vendéglőből hozattam élelmet, amiért sok jó forintot és krajcárt fizettem!!! Hogy Eisenbach elfogadta, azt természetesnek találom — mert ő iparlovag — még természetesebbnek találom Beszédestől, aki piszokfészek, és akinek fogalma sincs tapintatról, finomabb becsületérzés-

ről (2 szó törölve),¹ részéről azonban nagyon bánt. — Valaki, aki annyi becsületérzés igényével lép fel.

6-án eljött Izet, a tatárunk. Elszámoltunk. „Tudom, sokat fizetek neked, mondtam, de nem sajnálom a pénzt, mert derék fickó vagy és jól szolgál engem”. Legjobb barátokként váltunk el. Itt ott becsapott, de mindig kellemesen, finoman — sohasem piszkosan.

Kifizetett összeg:

180 órát számoltunk, a ló óránként 1	
piaszter, az 20 lónál	3600
kisebb baksisok — borravalók	400
fáradtságáért és hazautazására	3500
Tekintettel arra, hogy nagyon meg vagyok	
elégedve	500
	<hr/>
	8000

Ennyit kért, ennyit adtam neki. Egy krajcárt sem vontam le. Giuseppino, aki a tatárt szerezte, 500 piasztért fizettetett magának, úgy mondja Izet. 2000 piasztért meg tudtam volna takarítani. Többi úti kiadásom nem több mint .....

2000

összesen ... 10000

ami nem egészen 300 #.

Október 15-én jöttünk ki a quarantaineből.

(A quarantaineben fizettem².)

15-éig, amikor én és valamennyi kísérőm átestünk a quarantaine-en, nem történt velem semmi egyéb, mint hogy hátul egészen lent egy vérkele-

¹ Waldstein. (L. Waldstein okt. 18-iki naplóí bejegyzését.)

² Az összeg elmaradt (Viszota sz.).

vényt kaptam, ami heves lázat és csaknem elviselhetetlen fájdalmakat okozott.

Milyen szerencse azonban, hogy ez a quarantaine-ben történt velem — útközben fekve kellett volna maradnom, mert nem tudtam volna sem lovagolni, sem kocsin ülni. 15-ig felfakadt és rendkívül megkönnyebbültem. Török holmimból a legesekélyebbet sem vették el — az egész zimonyi személyzet elhalmozott kedvességekkel. Voith¹ tábornoknál étkeztem.

16-án korán reggel bricskámon Waldsteinnal 6 óra alatt Indián át Péterváradra utaztam. Egy fiakkeres hajtott. A főparancsnok ott akart tartani ebédre, de nem fogadtam el, gyorsan megebédeltem a fogadóban, majd Temerinbe² mentem Szétsen Károlyhoz, aki a legszívélyesebben fogadott. Nagyon örültem, hogy több mint egy óra hosszat magunkra hagyott, miután szobáinkba vezetett.

Október 17-én 2 állomást mentünk Szabadkán túl. (Voith dinerjén 20 ember vett részt — és csak egy felszolgáló volt! 3 óra hosszat tartott — szegény asszony szinte belehalt izgalmába!

Voith elmesélte, hogy szedte el Belgrádban egy porosztól az iratait — dicsekedett.)

18-án nagy fáradoalmak közben Pestre utaztunk, ahova

19-én reggel megérkeztünk.

¹ Foith tábornok, Zimony parancsnoka (Viszota u.).

² Újvidéktől északra.

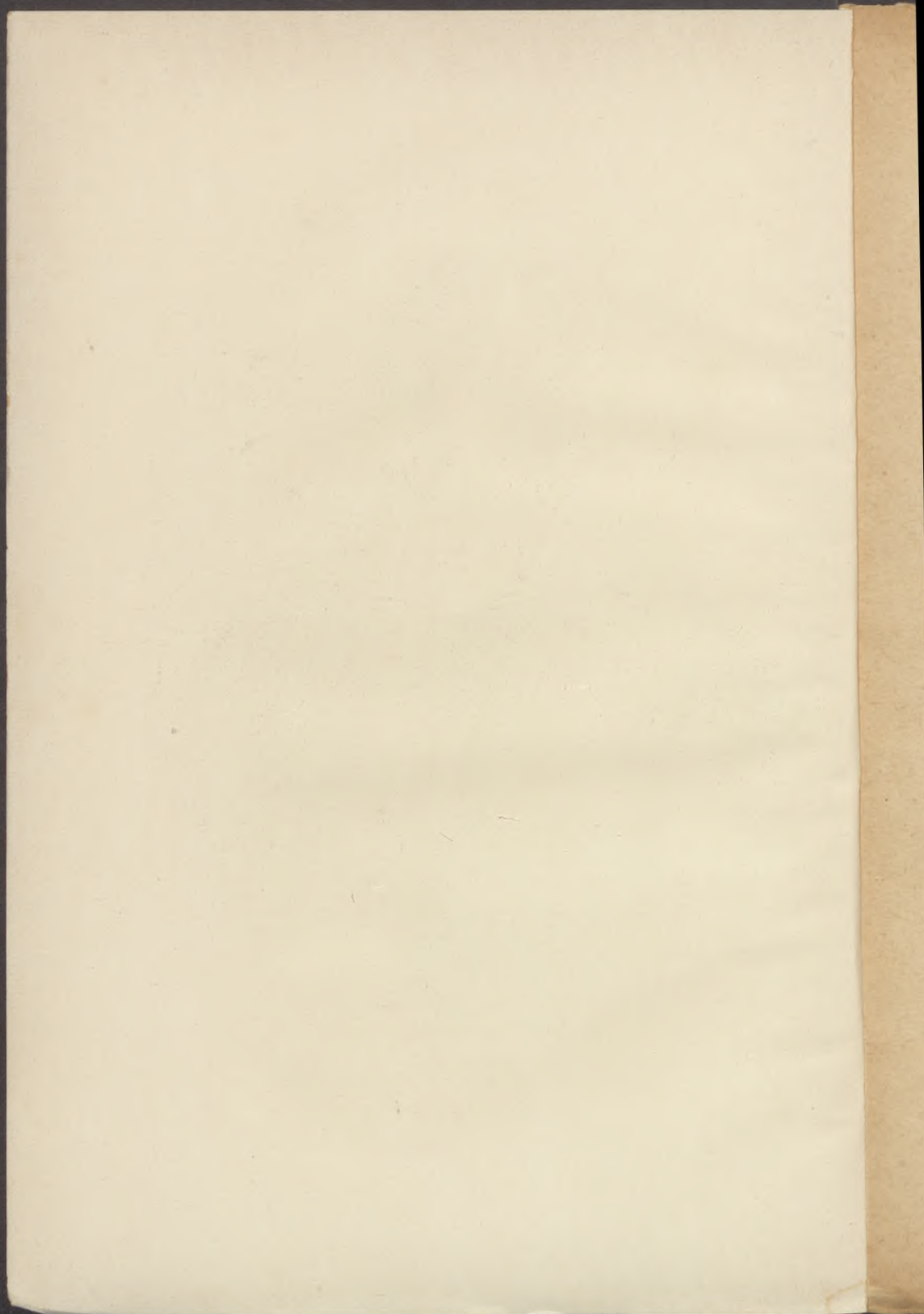

Waldstein János gróf

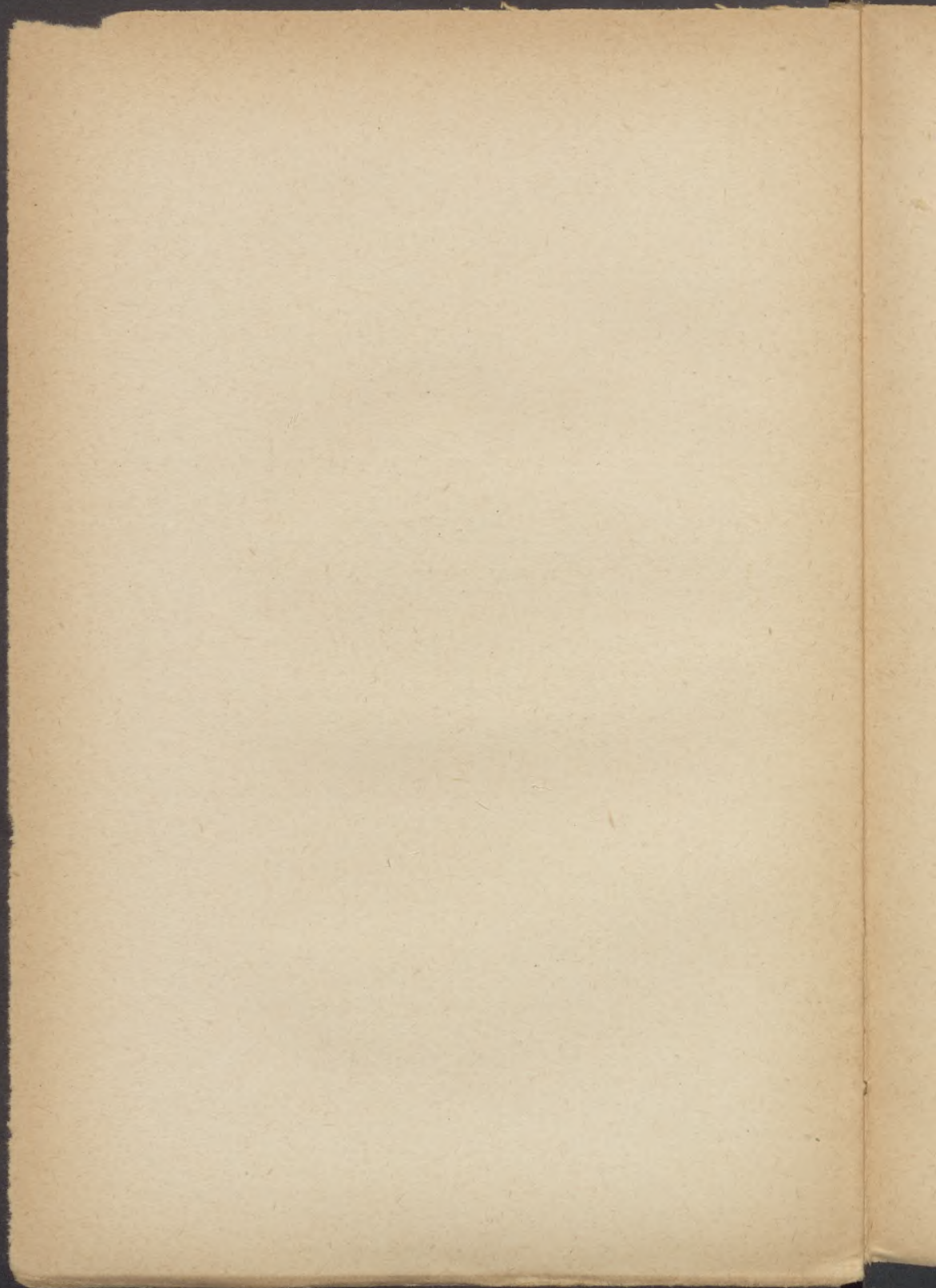

WALDSTEIN JÁNOS GRÓF

UTAZÁS A FEKETE-TENGERRE
SZÉCHENYIVEL

1930. jún. 24-én kezdtem el.*

Csillagos éjszaka volt, amikor szomorú érzelmekkel elhagytam nővéremet és Josyval a casinóba mentem. — Egy kis levelet írtam Marynek,¹ megkértem, ne aggódjék értem és — írjon nekem *valamit*. Mit? — Ha megírja nekem, meg fogod tudni kedvesem!²

Beszédes, az utitársunk már a hajón volt, melyet erre a vállalkozásra oly jól felszereltek, amennyire Pesten csak lehetséges. Meglehetősen ügyetlen tákolmány volt, nagy, nehéz evezőkkel, de igen szép, kényelmes kabinja volt, kifestve, bebutorozva, 3 ágygal etc. etc.

Június 24.

Széchenyi és én csaknem egyidőben nyitottuk ki szemünket. A kiáltás: «Hiszen már mehetnénk!»³ és az ágyból való kiugrás egyidejű volt. «Induljatok emberek, ha tudtok.» Alig hogy ezt kimondtuk, már láttuk is, hogy eltűnik a pesti híd-part. A fedélzetre

* A szövegben « » idézőjel közötti szövegrészek Waldstein János gr. eredeti magyar szövegű bejegyzései.

¹ Waldstein János gróf nővére, gróf Sztáray Albertné.

² Forray Júlia bárónőre vonatkozik.

³ Waldstein magyar szövege.

ugrottam és azt gondoltam: csak egyszer történik valószínűleg tervekben és gondolatokban gazdag, de tettekben szegény(!) életemben, hogy a pesti parttól hajóval indulsz el Konstantinápoly felé. A legkisebb dolog is nagyvá és figyelemreméltóvá válik, csak azért, mert először, vagy utoljára történik, mint például a halál. Ezért akartam kiélvezni ezt a pillanatot is. A két város fölött az a fény derengett, melyet napfelkelte előtt oly gyakran látni és amely mindent tisztán, de nagyítva mutat.

Milyen belső ellentmondás! Sohasem tetszett nekem a két város panorámája annyira, mint e hajnalon, amikor el kellett hagynom: talán az asszonyok is azért tetszenek férjeiknek oly ritkán, mert nem kell attól félniök, hogy elveszítik őket és mert a legkevesebb férjben van annyi érzékenysé, hogy ha észreveszi, hogy élettársának bizalma megrendült benne, ebben annak teljes elvesztését látná.

Nemsokára szürke, formátlan tömegként tűnt fel Hamzsabég partja, majd Eresi mellett haladtunk el és a táj egyhangúsága enyhülni kezdett. No, de máris kezdek útleíróvá válni, pedig azt gyűlölöm. Semmi tájat, semmi festményt — bless us ¹ — semmi, semmi festőit, pittoresquet le nem írni: csak célozni rá, csak bedobni a kanócot a képzelet puskaporoshordójába. Ötletek, vázlatok, feljegyzések: ez a célom és ehhez ez is elég, ha elmondom,

hogy az első nap még idegenek voltunk a bárkánkon. Én legalábbis sehol sem találtam a helyemet. A kabinból a fedélzetre mentem, onnét le a konyhába, megnéztem a tyukokat, amint ettek etc., etc. I was not settled,² mint mondják.

¹ Az Isten áldjon meg minket.

² Még nem rendezkedtem be.

11 órakor ebédeltünk fent. Meglehetősen jól. Beszédes állandóan vízi ügyekről mesél. Azt hiszem, hogy ha Jupiter isten odahaza sült libát enne vacsorára, mint Philemonnál és rábízna, hogy válasszon magának valami kegyes adományt, azt választaná, hogy jól szabályozott folyó legyen...

Délután olvastak, én álmodoztam t. i. egyszerűen aludtam, de szebb, ha azt mondom: álmodtam.

A kis bárkán, melynek angol evezői vannak, Földvára mentünk és ott meggyet vásároltunk. Elképedten néztek ránk: kék ingben voltunk, illetve bársony frakkban.

Vacsora a fedélzeten. 9 órakor aludni mentünk.

Rózsaszínű tüll szúnyoghálót húztam fel az ágyamra: oly bájoson nézett ki, oly étheri.

Maga a Duna nem nyújtott semmi figyelemreméltót. A társalgási nyelv a hajón a magyar és a latin volt. Mert az országgyűlésre gondoltunk.

Június 25.

6 órakor keltem. Széchenyi átaludt egy szép reggelt! Hajónk megállt Földvár és Paks között $1\frac{1}{2}$ 9-kor. 7 órakor egy kicsit úsztunk: a víz meglehetősen hideg volt, azután átmentünk a kis csónakba és eleveztünk Szebával.¹ Hajónkat Desdemónának neveztük, helyesebben kereszteltük, mert az lesz a sorsa, hogy megöljük utazásunk végén, mint ahogy Othello megölte feleségét a komédia végén. Inkább Ariadnenak kellett volna neveznünk, mert elhagyjuk. A kis hajót, mely igen kitűnően mozog, Juliet-nek neveztük,—ez volt a legnagyobb örömünk.

11 óráig evezünk, azután felöltöztünk, toalettet csináltunk és ettünk. A hőség itt egy darabig csaknem elviselhetetlen volt: 1 órakor a Julietten

¹ Seva, Széchenyi inasa.

Tolnára evezünk és meglátogattuk Festetics Leót.¹ 20 éves korában megnősült, 3 gyermeke van és adóságai. Igazán csábító, — lelkemre!

Mariénak írtam Pestre. Bár 2 óra hosszat időztünk ott, a Desdemona alig haladt előre, rögtön elértük.

Szekszárdnál legszebb a táj Pest óta. A Dunának egy elhagyott ága, «Holt Duna», melynek kristálytiszta a vize.

Most fenséges táj következik.

«A part mindenütt *erdős*; oly tájékat és vegetációt mutatott, hogy az ember Amerika egy folyóján képzelhette magát. Szebával és Semodannal Julietre ültem puskával egy sast úzvén. Melly illat a parton! Felséges! Sokáig nézésbe merülve a hídon (Verdeck) álltam.»

Széchenyi megmutatja nekem naplóját. Motto ismerős írással²: „Point de bonheur sans vertu”.³ Az embernek megáll az esze! I think: not.⁴

«A Duna igen keskeny partú. Setét erdő. Semmi nyoma az emberi kéznek, mely itten dolgozott. Csak ide 's tova egy nádbul készített halászkunyhó; egy a melynél elmentünk különösen szép volt. Egy olly sötét partieban állott, mint az az erdő, mellyett Tasso ír le, hogy Tancred belement etc. a tájék körülötte olly vad, hogy ha a kunyhóból egy fél mezétlen tolyval felékesített Néger jött volna ki, éppen nem csudálkoztam volna.»

«Holdvilágos estve. A vacsoránál olly szép volt, hogy annál kellemesebb vízi-mulató partiet még gondolni sem lehetett volna. Mi hibázott? Szép tájék, holdvilág, virág-parfum, jó vacsora etc.

¹ L. Széchenyijún. 25-ik naplóbejegyzéséhez fűzött k jegyzetet.

² Crescence írása.

³ Nincs boldogság erény nélkül.

⁴ Azt hiszem: nem.

Hibáztak a szépek, mellyek életünk tüskéi között roszát, bájot fonnak kézzel!»

Széchenyi elmeséli nekünk kalandjait Land-schütz-el, a tudóssal, és Enderrel, a festővel görög-országi útja során.¹ 1/2 9-kor lefeküdtem. A Desdemonát kikötötték egy parti fához.

Június 26.

Az éjszaka kellemetlen volt a szúnyogok miatt. A Desdemonán eveztünk, mert nagyon erős ellenszél volt. Elmentünk Mohács partja mellett — nevezetes hely a szerencsétlen 1526-os csata és Lajos király halála miatt; láttuk a Cselye patakot a Dunába ömleni, ennek vizébe fulladt bele.

Ébédnél (magyarul folytatott) nagy vita a materializmusról és a kötelességekről: Széchenyi latinul beszélt. Eveztem. — Széchenyivel és Semodannal a Julieten Batinába, meglehetősen szép fekvésű kis falu. Az itteni fiatal lányok nagyon csinosak voltak. Fogadalmi ünnepséget tartottak a jégeső miatt, a lányok csinosan voltak öltözve, villogó fogaik oly fehérek voltak, mint amilyen feketék a szemeik.

Úsztam. Sokat mesélnek a nagy Schaaden-ekről és valóban a közelünkben gyakran láttunk a vízből kiugrani embernagyságu halakat.

Semodan lelőtt egy kigyót, mely a hajó mellett úszott. Az est valóban isteni volt. Holdvilág és még hozzá kevés szúnyog.

Hogy szeret minket a természet. Apatinban fáradt hajósaink abbahagyták a munkát.

Június 27.

Ahelyett hogy becsületes emberek módjára felöltöztünk volna, még azt a keveset is levetettük,

¹ 1818—19-ben.

ami rajtunk volt és közvetlenül a Dráva torkolatánál a Dunába ugrottunk. Állítólag itt van a legtöbb hal, tehát itt a legveszélyesebb az úszás. A torkolat tája nagyon szép, mert a Dráva erdős szigetet formál és két ágban szakad a Dunába. Amint Magyarország véget ér, állítja Széchenyi, nyomban szépülni kezd a táj. Igaza is volt. Verőcze megye partjai Erdő¹ várának romjaival gyönyörű dombosak. Festői fekvése van. A Juliet kivitt a partra. A környezőombokon és a várban mászkáltunk.

Egy jó séta nagy öröm a hajósnak!

«Mindég szebb és szebb lett a tájék, *Szirmium*² halmos partjain, Vukovár igen szépen fekszik és maga a hely egy a legkellemetesebb mezővárosok közül, mellyet találni lehet. Tele fákkal. A Kaszárnya, melly Albert bátyámra, a ki itt feküdt emlékeztetett, virágzó hársfákkal volt körül fogva, melyek éppen tellyes virágzásban lévén, felséges illatot terjesztettek.»

A hársfavirág mindig J. Paulra és az ő 45 Handpostage-jára emlékeztet.

Június 28.

A pirkadó hajnal már bárkánkon talált. Azt hitük, hogy Futak messze kiesik útunkból, igyekeztünk, hogy lehetőleg korán érkezzünk Forrayhoz. De már 6 órakor odaértünk a Juliettel a falu partjához.

Ha üdvözölhettelek volna téged, aki után csónakom a nevét kapta.³ — A szerelem a gyermeket férfivé teszi, a férfit pedig gyermekké. Nem akadt szék a régimódi, de kényelmes házban, melyen ne őt láttam volna ülni, nem akadt sarok, melyben ne

¹ Erdőd.

² Szerémség.

³ Forray Júliát.

az ő bájos alakját láttam volna állni, nem volt ablak, melyből ne ő nézett volna ki etc. — Könnyű elképzelni, mily boldog napot töltöttem ott, mindig az ő képe röpködött körülöttem és játszott a képzeletemmel. — Iván meg jobban emlékeztetett a F.-ék szalonjában töltött estére etc. De hagyjuk most ezeket a képeket, melyek elragadóak, ha csupán vázlatban látjuk őket, de boldogtalanságunkra és veszteségünkre emlékeztetnek, ha a valóságot kutatjuk mögöttük. És mégis önmagamnak be kell vallanom: inkább a jelleméről etc., alkotott elképzelésemet szeretem, mint őt magát a valóságban. Ó, bár olyan lenne, amilyennek, akinek lennie kellene és amilyen lehetne.

Amikor bementem a szobába, melyben Juliet lakott, nem tudtam más jelét hagyni otltlétemnek, mint hogy letörtem egy darabkát egy régi asztal széléből és megkértem Ivánt, mondja meg: én tettem. — Szegény Cephise,¹ úgy hallom beteg és Iván nem tudta mitől.

Báró Forray magyaros vendégszeretete kellemes napot szerzett nekünk. Ivánnal a Julieten Péterváradra mentünk. Ceruzával lerajzoltam a várat. Forray Futakra vitetett bennünket. Ott ettünk, miután az egész házat megtekintettük. (Itt ismét alkalmam volt megcsodálni a mult század gálánságát, vagy rosszasságát.)

Milyen szörnyűek e csupasz lépcsők és az a nagy zsúfoltság a hálósobában etc.

Diner után Forrayval a szerémségi Cserowitzba mentünk. Milyen vegetáció! Mintha a Duna a Dráva torkolatától kezdve esztétikai elválasztó vonala volna a szépnek és a csúfnak. Az előbbi: Szlavonia, az utóbbi Magyarország.

¹ Forray Júlia nővére; l. e napló aug. 8-iki és okt. 5-iki bejegyzését.

Kamenitz. Közönséges és élvezeg. Teljesen a tulajdonos¹ szellemét tükrözi vissza. Kicsinyesség mindenütt, kár, mert fenséges is lehetne.

Pétervárad. Késő volt már ahhoz, hogy a várat megnézzük. Ehelyett fagylaltot ettünk a tiszteletreméltó, de nem harcias *Abele* tábornokkal. Széchenynek levele átnyújtásakor alkalma nyílt, hogy lássa ezt az egész tábornoki pereputtyot, szerinte igazán nagyszerű dolog. Vajjon adhatnók-e beszédesebb tanújelét békeszeretetünknek a török előtt? Kétlem.

Forrayval a Desdemona fedélzetén, majd onnét az újvidéki vendéglőbe. Ez a város Magyarország e részének egyik legnagyobb kereskedelmi központja. Azt mondják, hogy csodálatos, mennyit fejlődött néhány év alatt. Forrayval vacsoráztunk, majd szívélyes búcsút vettünk tőle.

Egy szárazföldön töltött nap felfrissíti a vízi utast — mint általában minden utast a jó ismerősök körében töltött nap.

Június 29.

«Pétervártul még előbb mintsem felkeltem, elindultunk volt.»

«Karlowitz. Szlenkamen. Némelly hársfa erdős partokon kívül a tájék nem volt szép.»

«Ebéd után Julietre ülénk és a Tiszán felevedzénk Titelbe: csinos helység, — a Törökök által elrontott várnak kevés omladéka látszanak.»

«Jankovich Csakisták őberstere és annak nyájas felesége igen barátságosan fogadtak, és náluk marasztaltak; a folyó ellen evedzés (folyta igen erős lévén) egy keveset elfárasztott; azért én legalább a marasztaláson éppen nem haragudtam.»

¹ L. Széchenyi-napló jún. 28-iki bejegyzését.

«Sajkák nekem tetszettek volna, ha a pesti 2 angoly csónakot nem láttam volna, de melly durvák voltak ezekhez képest! Még-is becsületes formát mutattak».

«Egész sajkák (*egy szó kihagyva*) evedzön mennek. Fél sajkák (*egy szó kihagyva*); $\frac{1}{4}$ sajk. pedig 16-on. A mi hajónkat látván, különösen a hajlott evedzön (with bent blates) tiszt-Uraimék elesudálkoztak; de mégis azt mondták, hallván, hogy nekünk^{mi} Pesten egy 6 evedzős angoly futósajkánk van: hogy ők versen futásba egy ott lévő nehéz, mély 8 evedzős sajkával mernének eretzkedni.»

Mi nagyon szerényen viselkedtünk, mondván: Ó nem fér hozzá kétség, hogy megvernének minket.

«A tisztok, néhány fiatal látunk tanulni szeretni, ifjak látszottak: különösen egy: Oberbrückenmeister (Fähnrich) Putnik nevezetű szinte fájdalmas szívvel hallgatta Széchenyit az Angoly hajókról szöllani.»

«Az Oberster lábát törte volt nemrég, másként maga elkésért volna Orsováig: de úgy Putnikot kikértük tőle segítségül, a kit-is velünk bocsájtott. Ugy örült a jó öreg Ur, hogy beszélgethetett, hogy alig eresztett lefekünni.»

Ügylátszik sok aktivitás, de megkötött kéz és előítéletek, azonkívül kevés ismerete a vízi szakmának — pl. azt tanácsolta, hogy bérelt járművel folytassuk az utat, melyet a Vaskapuig igen veszélyesnek tart; sőt, a legveszélyesebb szakaszoknál pedig gyalog menjünk. Ördögbe is! Ez aztán szép vízi felfedező út volna, ha mindenütt gyalog mennénk.

A Bánátnak az a része, ahol a Béga Perlasznál a Tiszába torkol, termékenynek látszik — micsoda legelő lehetne! Így azonban víz alatt van az egész, semmi sem legel a mocsárban a szunyogokon, kócsagokon és vadkacsákon kívül. Milyen könnyen lehetne ezen segíteni!

«Szörnyűség!»¹ kiáltotta lelkesen Széchenyi — «ezt megváltoztatni nekünk van adva! „Neked, de nem nekem“» — kellett szomorúan válaszolnom. Ha azonban jobban meggondolom, akkor e szomorú feleletet mégis egy «reménység sugárjával» enyhíthetem: miért nem tehetném én? Isten veled J...!² a szív bálványa, ha nem is az ész ideálja!

Vándorolnod kell érettem. Hadd legyek hatalmas és boldoggá teszek!

Az ezredessel és Hiller őrnaggyal (feleségeik társaságában) vacsoráztunk, a sajkások török zenét adtak az ablak alatt.

A szúnyogok csípnek, de az ágy nagyon jó.

Június 30.

Egy alakulat két $\frac{1}{4}$ -es sajkában Zimonyba ment. Jankovich ezredes kiadta a parancsot: „A gróf úr hajóját, amennyiben nem tud utánuk menni, az egyik sajkához kell kötözni.“ Mi történt? Azt mondtuk, hogy a Julietre ülünk, hogy meglássuk mennyivel gyorsabban mennek a sajkák, mint mi. A 16 evezős, úticélra épített felszerelt jármű, melyet a cs. kir. hajózás non plus ultrájának³ tartanak, nem csak hogy nem tudott minket megelőzni, hanem mi, akik egy rossz dunai bárkán haladtunk, mely egyáltalában semmi jóval sem volt ellátva, csak négy jó evezővel és kedvtelésből evező emberekkel — ismétlem mi 100—200 lépés távolságnyra voltunk a sajkától, melynek négyszer annyi legénysége volt, mint nekünk. Amikor Zalánkemenynél a Dunára értünk, a sajkákat magas árbocaikkal együtt teljesen elvesztettük szem elől.

¹ Waldstein magyar szava.

² Forray Júlia bárónő.

³ Netovábbjának, szemefényének.

2 órával később érkeztek Zimonyba mint mi.

Titeltől Zimonyig 5 óra 10 alatt tettük meg az utat. Ebben benn van az az idő is, amit Széchenyi 2 kócsag elejtésével elveszített. (A 2 kócsagnak, melyet lelőttünk, nagyon szép tollai voltak a hátán.)

Mi kell ennél több? Ne beszéljenek nekem többé a sajkások ügyességéről! Milyen elmaradtak vagyunk!

Julietnek e győzelme nagy örömet szerzett nekem.

Zimony. Foith tábornok¹ goromba pokróc. Azonban alárendeltjei, például Waszilievicis tolmács, a térparancsnok kapitány a hadnagy s a 30 hivataltalnok rendkívül tisztelettudó volt, még előttem is tisztelegtek. Tovább utaztunk,

Belgrádba. Velünk volt 2 egészségügyi tisztviselő, hogy ne kapjunk olyan emberektől pestist, akik másképp vannak öltözve — egy harmincad hivatalnok, hogy ne csempészhesünk és Waszilievicis, hogy megértethessük magunkat. A város bejárata omladozó és elhagyatott volt, nem volt őrség etc.

Látogatás a Chiaja bégnél, vagy, mint Hammer² fordítja: Hübér urnál; nagyon gazdag és — már el is felejtettem hány embert vezet hadba (azt hiszem 800-at). A különös épület nagyon meglepett. Mindenütt festői típusok, erőteljes, romlatlan arcok, izmos, napbarnított, inas alakok. Ehhez járultak még tűndöklő színes köntöseik, shawlok, török, pisztolyok.

Ez az eredeti és antik látvány, mely évszázadokon át, úgyszólván nem változott, igen erős benyomást tett valamennyiünkre.

Falépesőkön mentünk fel egy bizonyos fajta «tornáztzra»³ ott tanyáztak a törökök, egyesek heverészték, mások török módra ültek és pipáztak.

¹ L. Széchenyi jún. 28-iki bejegyzését.

² L. e. napló aug. 19-iki bejegyzéséhez fűzött 4. jegyzetet.

³ Waldstein magyar szava.

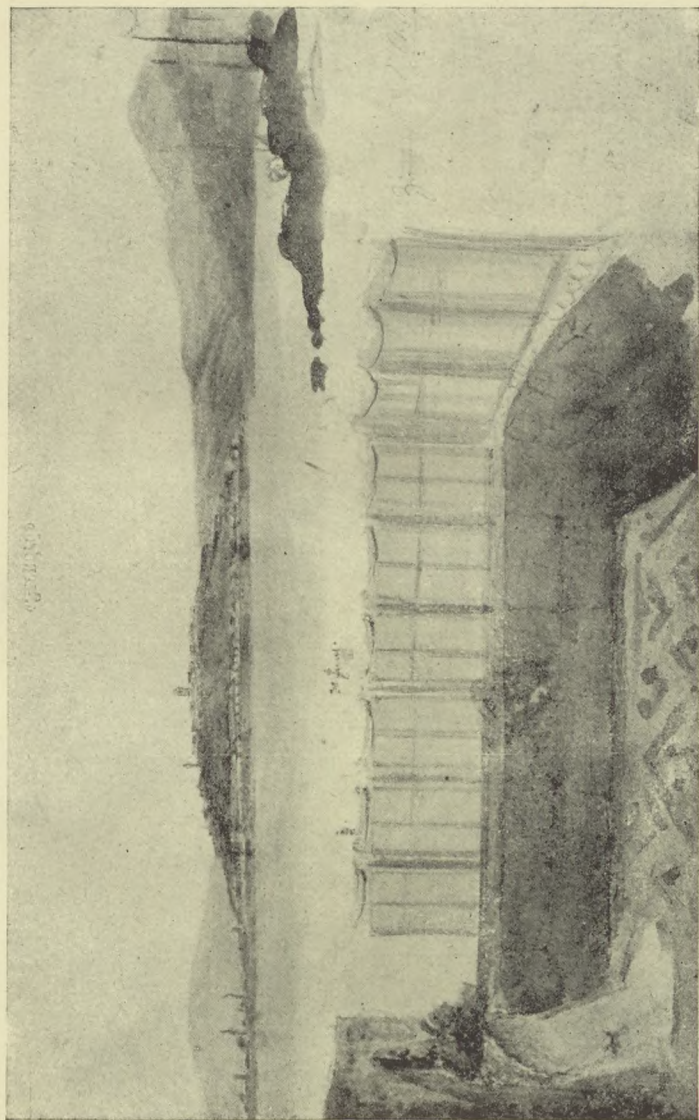
Mi szalmaszékeken foglaltunk helyet, ahelyett hogy a jól párnázott kanapéken, vagy díványokon kényelmesen üldögéltünk, vagy heverésztünk volna, mint a törökök. A török tolmáccsal németül beszélünk. Hosszu pipákkal kínáltak meg minket és egy-egy kis csésze kávéval, mely nagyon erős volt, de cukortalan. A dohányzás nem keltett bennem undort, úgy hogy alaposan végigszíttam 2 pipát; makacsul ragaszkodtam ahhoz az elvhez, hogy a szabadsághoz tartozik: mindent megtehetni, amit mások tesznek. Egy felszolgáló (valamennyien nagyon szép öltözetben voltak) átadott nekem egy pipát, melynek szára selyemmel és arannyal volt bevonva. Nem tudtam szabad-e visszautasítanom, ezért flegmatikusan megfogtam a borostyán csibukot és hozzáfogtam a dohányzáshoz; ez a lélekjelenlétem a jelenlevőket örvendező csodálatba ejtette, holott én nem találok benne semmi különöset, mert a folytonos nevetéses óvintézkedések szükségképpen az óvakodás rögeszméjévé fajulnak.

Végül a Chiaja személyesen is megjelent: egyideig elbeszélgetett Széchenyivel a tolmács útján, majd ismét dohányoztunk, ittunk és eltávoztunk.

Láttuk a Chiaja fiát, egy nagyon szép férfit, amint kilovagolt. Fenséges jelenség volt, nagy, körülbelül 20 főnyi kíséret követte lovon és gyalogszerrel. A lovakkal voltam a legkevésbé megelégedve. — Ő harmincadparancsnok és tüzérezredes, vagy tábornok.

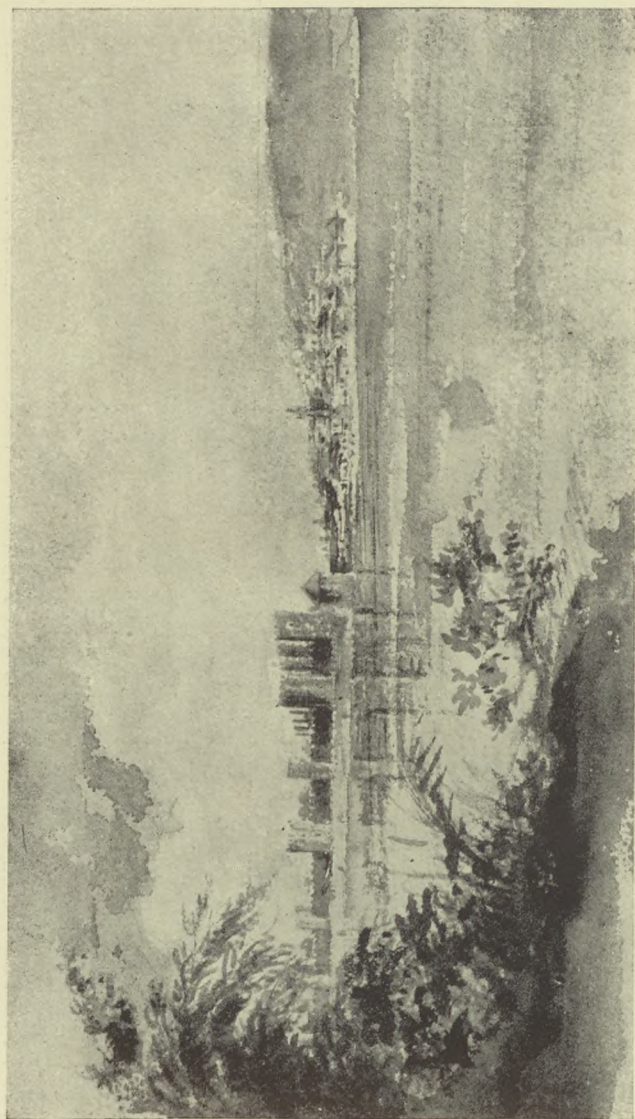
Látogatás a pasánál, vagy nem is tudom kinél. «Excellenciád»-nak nevezik. Még több elegancia és ceremónia: a szolgahad pompázatos volt. Cukrozott kávéval és finom birsalmasajttal kínált meg. — Nagyon jókedvű ember, érdeklődéssel hallotta, hogy Sztambulba megyünk, megkért, hogy visszafelé

«Belgrád» — «Chiaja bég szobája»

«Szendrő»

jövet ismét keressük fel, mert akkor azután teljesen zavartalanul lehetünk nála. Megígérte Széchenyinek, hogy akkor majd egy csomag török dohányt ad neki.

A mecset nem különleges. De a főutca mindenfajta kézművessel megtömött bazárjai végtelenül érdekeltek. Egészen különleges élmény volt ez számomra, távol mindazoktól az emberektől, akik annyira érdekeltek, mintha egyszerre a világ egy másik tájára kerültem volna — amelytől eddig elválasztottak a gyakran szükséges, gyakran fölösleges óvintézkedések, amelyek azonban mindig egy rossz kormányzat szomorú következményei. Azt hittem, hogy színházban vagyok, vagy a fantázia birodalmában; szerettem volna odamenni minden emberhez, megragadni a kezét és azt mondani: „Testvér, hiszen ilyenek teremtett minket a természet, maradj meg töröknek, de kezd magadat tökéletesíteni, kár volna, ha e nélkül elvesztenéd erődöt, etc., etc.”

Mily kényelmeseknek látszanak házaik, mily keletiek! De milyen elhanyagoltak, milyen piszkosak, külső és belső udvaraik!

Különös, jóleső mélabú áradt el bennem, amíg Belgrádot néztem, amíg a karesú, magas minaretekről kiáltozó müezzint hallgattam! Amikor megpillantottam azokat a sötét, sápadt arcú alakokat, kik festői pózban ültek egy csoportban, vagy aludtak az utcán.

Mily kevés tetterő, milyen kormány! Milyen törvények! Ami Belgrádban rossz, azt joggal tulajdoníthatjuk a despotizmusnak, ami pedig jó, azt az erőnek és a romlatlanságnak.

Hogy bosszankodtam azokon az embereken, akik (Széchenyin és Waszilievicsen kívül valamennyien) nem látnak semmi, de semmi mást — csak szemétdobot. Beeveztünk a veszteglő állomásra (a délelőtti 6 földr. mérföld nem volt elég).

Eléggé kényelmes. Angol berendezés. — Visszajövet itt töltjük majd a quarantaine-ünket; de azt mondják, hogy addigra már nem is lesz.

Elviselhetetlen a meleg és még szörnyűbbek a szúnyogok. Már egészen desperát voltam. Végül kitaláltam valamit. Széchenyi már aludt a fedélzeten. Kimentem a holdfénybe in naturalibus és tetőtől talpig leöntöztem magamat. Várakozáson felül jól aludtam.

Július 1-én Zimony—Dubovác.

Baloldalt még Magyarország, jobb felől már Szerbia szép partja. Sokáig úszunk, utána lerajzolom Belgrádot etc. Nagy a forróság. Putnik igen derék fiú, etc.

Milos, Szervia fejedelme a legvagyonosabb birtokos Szerbiában. Szendrőnél elmentünk egy bájos vadász-gloriette mellett, mely az övé. Belgrádban is van háza; fiai állítólag (?) Pozsonyban tanulnak. Lányai vagy Zimonyban, vagy Triesztben laknak.

Szendrő: rombadőlt török vár, melynek története nagyon érdekelne.

Szégyenfoltja az emberiségnek, hogy gyakran csalnunk kell, hogy jót tegyünk. *Széchenyi.*¹

Tehát: Szendrő. Lerajzoltam. Ah, miért nem tanultam egy kissé tájképet festeni! Bosszant, hogy nem tudok, pedig milyen sok ember mondta már nekem: ah, mit adnék érte, ha úgy tudnék rajzolni, mint Ön, vagy Te! És ezt egészen komolyan mondták, nem hízelgésből. Mint például Barkóczy etc. Ez a velünk született szép vágy a tökéletesedésre, melynek sohasem lehet és szabad kielégülnie.

Este úsztunk, úgy mint már délelőtt is. Egyszer

¹ Waldstein itt feljegyezte Széchenyi egyik mondatát; 1. Széchenyi júl. 1-i napló-bejegyzését is!

le is buktam a víz alá, hogy lehűtsem magamat ; milyen kellemes !

Elmentünk néhány határ-csardak mellett, az emberek igen jókedvűek voltak. Találkoztunk néhány szerb hajóval, háromszögű vitorláik voltak ; miért nincs nekünk ilyen a határon ?

Lelőttem egy vízifecsét. — Szép éjszaka. — Mielőtt kikötöttünk, egy sajka haladt előttünk, néhány tiszt ült benne, nagyon jókedvűek voltak, ezt énekelték : «Brüderlein fein» etc. Nem hittem volna, mikor Pestet elhagytam, hogy még egyszer hallani fogom ezt a dalt.

Szúnyogok. — A dubováci parton töltöttük az éjszakát.

Július 2. Dubovác—Drenkova (Berzászka).

Rama vára. Reggel kis vázlatot készítettem róla.

Magyarország partjai itt már szépek. A 2 hegy között kanyargó Dunát szél borzolja, úgy hívják : koszava.

Baziás kolostor. Az oláhok itt már imádkozni kezdenek. Majdnem egész délelőtt rajzolk. Rác—Posevena nagyon szép falu.

Moldova : Széchenyi megmutatja nekem naplóját.

Ez az ember nagyon kevés időt veszteget arra, hogy ostobaságokra gondoljon, még kevesebbet, hogy okos dolgokra gondoljon, mert azokat gyorsan meg is valósítja, cselekszik, ahelyett, hogy tűnődnék. Szeretném tudni, milyen mértékben lennék erre képes, ha én lennék az ő helyében. Sohasem láttam még ennyi tetterőt. Bennem sokkal kevesebb van, ez bizonyos. Túláságosan kevés az önbizalmam.

Golubács. Régi vár. Nagyon szép a fekvése. Szemkőzt a hegyormon rom.

«Babakay (Baba hol vagy?) Kőszál, mely eddig féltette a hajósokat, én semmi veszedelmet benne nem találtam. Giulietre ülénk és Széchenyi meg én jódarabig felmáztunk az egyenes 's meredek kősziklára. — Golubázt légy-barlangok v. i. lyukok, melyből mondják hogy kártékony insectumok nékor ki-repülvén, pusztíttják a környékező marhát(?)»

«Bezaszka helységhez és Drenkova toronyhoz (mellyek közül megháltunk) korán érkezénk.»

«Egi háború, mely azonban engem a Verdeckről¹ elnemhajthatott. — Estvefelé Marienak írtam. — Holdvilág; Magas hegyek. — Fris levegő. — Serviai szomorú énekek áthangzanak partunkra. — Széchenyi csákányon sipol.»

Ünnepélyes hangulat volt.²

«Július 3. Drenkova—Orsova.»

«Korán elindultunk és reggel mindgyárt felkel-tetvén magunkat álmosan vártuk Izlász közelgeté-sét; Széchenyi azt mondotta,» hogy ezt az ünnepies csendet egy kissé a félelemnek tulajdonítja.

«Eljött Izlász: nem volt más, mint kősziklák által felfelé azaz vissza tolongó habok. Veszedelem a lemenetelben éppen nincs ha a víz középszerű nagy-ságú, mint mostan volt. Hanem a felhúzásban any-yiban van veszedelem, hogy a Török rév felé ki-térvén a hajót igazgatni nehéz. — Azt is mondják, hogy ha a víz kiesiny, a kősziklák úgy kilátszanak, hogy egy jó ugró egyről másokra lépven keresztül menne a Dunán.»

«A Hajós itt Porécsai ellentálló kősziklához nyo-mul, és úgy a nagyobb habot kikerüli. — Ennek az ellentálló kősziklának puska por által el kellene dön-

¹ Fedélzetről.

² Mert a Vaskapuhoz értek.

tetnie, az által a víz szorossága megszűnne; benn pedig a Duna fenekén elbujt száloknak szinte elkel-lene lövellniek. — Hasonlóan éppen Porécsa előtt van Greben nevű kőszál (előbb már volt a 3 bivoli) etc. Mindezeket rettenés 's, mondhatom — minden félelem nélkül átjártuk.»

«Cházán. Nagy forgók.»

«Csónakra ültünk és magunk 4 evedztünk. Putnik kormányozott.»

«Gaura Bonyikova Räuber Höhle.¹ — Nem grandios vagy fényes, hanem igen nevezetes barlang, vagy inkább hegy-folosó (*Gang*) általlyános széles-sége lehet 2—3 öl: elvezet pedig két órányi mély-ségre, ahol az ember a hegy tetején jön ki; a bátyáim 's Károlyiak keresztül másztak rajta: minékünk se üdönk, se kedvünk nem volt.»

«Gaura Turkuliu Veteranische Höhle,² hogy 1784³ Veterani nevű generális magát ebben a barlangban igen sokáig 's vitézül védelmezte, csak az tette nevezetessé ezt a hitvány hegy-lyukat, mellyről már annyit hallottam. Szegény Putnik azonnal meg-nem-találta a barlangot és azon hogy egy keveset sétál-tunk előbb mintsem reá akadtunk, úgy elbusult, hogy mindenhez tehetetlen volt, kormányozni nem tudott, nem szállt, sótt nem is evett egy falatot sem; félig valóban meg volt tébolodva ezen véletlen, cse-kély eseten! Zuviel Reue ist Schwäche, Reue ohne Ursache Dummheit.⁴ Sem kinevetés, sem morális argumentumok rajta nem segíthettek; 2 napig nem tudott egyebet szólni! —»

«Giuliettán a kőszártek közt, elég sebes forgókon

¹ Rablóbarlang.

² Veterani v. törökbarlang.

³ 1691-ben; viszont 1788-ban is sikerrel védték a barlangot a császári hadak a törökök ellen.

⁴ A túlsok megbánás gyengeség, az okatlan megbánás ostobaság.

keresztül evedzván, Trajánus Táblája mellett (Ogradinánál) elmentünk és 12 óra után Orsovára érkezünk. A mi a tájékat illeti: ez nem olly emelő, mint képzeltem, csak Trajánus Tábla után egy nagy Amphiteatrum nyilik magas hegyekbül s a tágas öblét keskeny befogással végzi. — Ez valóban szép volt!»

«Orsova: A Duna itt egy keveset kitágul, de mégis megfoghatatlan, milly kicsiny 's micsoda csekély mélységű — úgy hogy nem lehet csudálni azon vélekedésen, mellyben sokan vannak, hogy a Dunának még a hegyek tövében benn valami ága van, melly azután a nagy Dunával megént öszve jön. Orsován mindgyárt hozzánk jött Popovics Lázár kalmár, aki ittlétünkben igen sok barátságot tett. Délután elmentünk Popovicsal etc., etc.»

«Omer Basához (Belgradis *Hüsszeinek* híjják). — Ez nagyon fideliter fogadott, pipáztunk, ittunk etc. Széchenyivel sokáig a gőzhajókról beszélt. — Általában olly embernek látszik, a' ki a culturát szereti 's előmozdítását kívánja. — Ott leltük»

«N. *Szűlössy Szűlössy Ferentzet*, rectius Abdullah Bende Selim (az Úr szolgálja Selim), Magyar Renegáta. — Nyughatatlan fiatal ember volt, amint maga mondá, de nem immorális. Erdélyben ment iskolában 's az Erdélyieket jól ismeri. Aztán katona lett, megbüntettetett etc., etc. Végre átment a Törökhöz. — Azt mondja, hogy szerencsés, mert olly nyugodalomban él, amint csak kívánni lehetett volna, pénze, becsülete, mindene van. A Török nyelvet egy esztendő alatt megtanulta, úgy hogy nekünk is Dragoman gyanánt szolgált Omer Basánál a' ki, úgy látszik, őtet nagyon kedveli.»

«Magyarul, németül, Frantziául, deákul beszéll. Magas, erős, fekete villámló szemü szép ifju lehet valami 26 — 8 esztendő. — De az egész expressiója

mégis bus, s melancholica. Ritka ember minden esetre, s azt tartom, dass er mehr aus exaltation als aus interesse Überläufer wurde.¹ — Azt mondá a többi között Széchenyinek, aki neki a Hitelnek egy nála lévő példányát küldé: Köszönöm ezen lelki ele-delt; meg lehet, hogy eljövend azon idő, melyben talán meghálálhatom: meg lehet hogy itt (Új Orso-vára mutatván) vagy a két fejű Sas, vagy ott (Ó-Ors.) a hold jele villong etc.»

Szóval egész lényéből látszott, hogy lépésének oka nemcsak szerencsétlenség, hanem becsvágy és recte nagyság volt.

«Ha lenemfejeztetik ezen ember (ami azonban könnyen megtörténhetik) hát bizonyosan rollát² fog még játszani.»

«Ezen kívül még egy más Renegát is van ottan Cseh Imre, ennek jó barátja, szebb még, amint mondják, 's fiatalabb nála, most Abdul Hamid. De ezt nem láttuk. Mind a kettő különösen Szóllósy, nagyon jól bírták magokat.»

Különös, de helyes megfigyelés, hogy ha Széchenyi és én nem olvastuk és szerettük volna annyira lord Byron munkáit, akkor sem a törökök, sem a minaretek, sem ez a renegát nem érdekeltek volna minket annyira, mint amennyire érdekeltek és most is állandóan érdekelnek. De ki felejtethi el az ő keleti dalait, melyekben oly ügyesen kapcsolta össze a boldogtalanságot a boldogsággal, bennünk pedig hőseinek még gyűlöletes tulajdonságai iránt is a legnagyobb érdeklődést keltette.

Doni kozákok. Az Oláhországot megszállva tartó katonák előőrsei a Duna mellett állnak, közvetlenül az osztrák lovasőrség mellett! Ördögbe is! Ez aztán

¹ Hogy inkább szertelenségből, mint érdekből lett szökevény.

² Szerepet.

elgondolkoztató. Doni kozákok a Krimből! Megkérdeztük az egyiktől, mennyi ideig kellene lovagolnia, hogy hazaérhessen? 3 hónapig, felelte. — 3 hónapig — és Ó-Orsova előtt áll. És saját lován lovagolt idáig. Így tehát 2 óra leforgása alatt megjártam Törökországot, Oroszországot és visszajöttem Magyarországra.

Egy határőr káplár a földre mutatott, ahol álltunk és elmondta, mennyi vér öntözte; elbeszélését a jelenlevők mind megerősítették. Éjszaka a törökök felkúsztak azokra a meredek dombokra, melyek tövében most állottunk és reggelre mindegyiküknek, aki visszajött — ezt különben nem mind tehette meg — egy-egy orosz fej volt a kezében, a mit magával hurcolt.

A kozákok azt állítják, hogy a török lovak nem futnak jól, mert hamarosan kifáradnak. Mutattak nekünk egy fűzfát, melyre az arnautákat (török alattvalók, oláhok etc., akik az oroszokkal a törökök ellen harcoltak) éjszaka mind felakasztották; bár a foglyoknak kegyelmet ígértek — az elfogott oroszokat nem fejezték le, hanem az ország belsejébe küldték. Mily érdekes lett volna, ha ezt Pesten tudjuk. Azonnal ideutaztam volna.

Gyalog mentünk haza; nagyon szép vidék. Széchenyit emelkedett hangulatba hozták a végéhez közelgő nap eseményei, a reggel leküzdött képzelte veszedelem, a törökök, oroszok, a renegát, etc. Én magam megvallom, valami morális lázban égtem, annyira izgatott voltam.

Keleti és északi barbárság, kultúrára és kereskedelemre fölötte alkalmas vidék, nyomorúságos oláhok, raktárház, melynek építésébe néhány évvel ezelőtt belekezdtek és most olyan, mint egy új romhalmaz és 1500 bécsi fl-ért bármikor kapható! Túl sok volt. Ebben a pillanatban éreztem, milyen nagy,

milyen felemelő volna töröknek lenni, hogy ezeket az embereket a kultúra keresztsége által a szó igazi értelmében vett emberekké neveljük. A Gantsuh és kísérőjének birodalma. Az obskurantizmust és rabszolgaságot lerombolni az elipszis alakjában hajlított pengével; Oláhország, Szerbia és Magyarország! — Kereskedelem! — Kultúra! — Istenem! — Micsoda szavak! és a lényegük, a velük járó eszmék! Istenem, valóban isteni volna.

Nincs nagyobb áldozat, nincs nemesebb, mint nagylelkűen, türelmesen kitenni magunkat azok gyűlöletének, akikkel ugyanabban a pillanatban a legnagyobb jótéteményt gyakoroljuk. Nem tudom, világosan beszélek-e: áldozatot hozni és úgy feltüntetni, mintha nyereség volna; gyűlöltnék lenni, hogy azután a legnagyobb hálát érdemeljük ki (hanem jut is osztályrészünkül). Boldogtalannak lenni és boldognak látszani a más boldogságáért etc., etc.

Ha jótéteményeimért gyűlölnek, meggyaláznak, megvetnek, akkor bizonyos, hogy azok tiszták és nagyok. Pl. Szeretnék egy leányt, aki engem is szeretne, őt viszont oly férfi szeretné, aki — bizonyosan tudom — boldoggá tudná tenni. Mi az én nemes kötelességem? Vértő szívvel hűtlennek lenni hozzá, ha kell — Istenem, milyen áldozat! — gúnyt űzni belőle, végül bizonyosságot tenni, hogy gyűlölöm, hogy teljesen elfeledtem: fájdalmat okozna neki.¹ Így tudnám... etc. etc.

(A kézirat következő íve hiányzik.)

100 paras pénzdarab: akkora, mint egy 20-as.

¹ Ez nyilván Széchenyire és Forray Juliára vonatkozik; 1. e napló jul. 30-iki bejegyzését.

Nagy ebéd nálunk az őrnagy¹ és Popovics² tiszteletére. Széchenyi ajánlólevelet kapott Milos Obrenovicshoz, Szerbia fejedelméhez, akit visszafelé meg akarunk látogatni. Fivére Jovan Obrenovics Mehádia fürdőben lakik. Örültem, hogy szlávul beszélhettem Obrenovics titkárával, Szimiccsel — a Doni kozákokkal szintén meg tudtam magamat értetni.

2-kor itt vannak embereink, 3 cserneczi oláh. Valamennyien elkísérnek a Skelához : Putnik nagyon szomorúan búcsúzik. Derék fiú.

Amint a 3 oláh hajónkra száll, 16 napos vesztegzár szakít el az osztrákoktól. Különös — hogy a pestis miatt elszakítanak valakitől, akivel addig együtt voltunk.

«Demir Kapi Vas Kapu. — A szél igen nagy volt. A habozás magában erősb az Izlásnál ; hajókázó veszedelem kevesebb mint amazon.»

Skela Gladova. Gladovával szemben igen szép fekvésű török erőd. Orsovai ismerőst találunk, egy bukaresti orosz postamestert. Igen jóindulatú irántunk, mert alig tudtunk beszélni a quarantaine oláh tisztjeivel ; török módra, illetve inkább kínai módra öltözködnek. — Milos Obrenovics udvari emberei. Fenegyerek! Kultúráról, képviseleti kormányzásról³ etc. etc. A postamester tiltott francia újságokat ad nekünk. Le Furet etc. A szél veszteglésre kényszerít.

Július 6. Szimiánnál ! Egész nap !

Veszteglés. Olvasgattunk, írtunk, festettünk ebéd előtt. Délután vadászni mentünk. Én 2 gerlét lőttem. Semodan szintén. Csak lett volna velünk vadász-

¹ báró Jovich István, a bánáti 13. határőr gyalogezred parancsnoka (Viszota n.)

² Orsovai kereskedő, Milos fejedelem rokona. L. Széchenyi naplója júl. 3-iki bejegyzését is.

³ Nyilván: beszélgetnek.

kutya! — Rengeteg mindenféle vadnak kell lenni errefelé.

A remény oly sokszor megcsalja az embert, és mégis bízunk benne. Egész nap reménykedtünk, hogy beáll a szélszend és mégsem lett úgy. Széchenyi szorgalmasan tanul latinul, én angol olvasó órát vettem tőle.

Július 7. Szimiánnál még mindig!

Reggel hajósaink azt hitték, hogy folytathatjuk utunkat, de alig hogy elindultunk, az egész legénységnek térdig a vízbe kellett gázolnia, hogy partra vontathassa a hajót. Kikötötték és mi maradtunk.

Ebéd után nagy sétát tettem Semodannal. Mily fenséges táj! A legszebb, legdúsabb takarmányfélék vadon tenyésznek és 4 láb magasságig is megnőnek. Kaszálásnak vagy legeltetésnek semmi nyoma. Jószágot sehol sem látni. A falu néhány elszórt kunyhóból áll. A vidék egészen kihalt volt, csak néhány hazafelé igyekvő parasztot láttunk. A falu végén malom volt, laposan fekvő kerékkel.

A második sétát Széchenyivel tettem.

A hegyek között egy másik oláh falut találtunk; sok kecske és sertés etc. Szép kilátás a hegytetőről, melyet nagy fáradsággal másztunk meg.

Visszafelé menet 3 puskalövést hallottunk, ez volt a jeladás, hogy a szél elállt. Negyedóra alatt már ott is voltunk a parton, melyet egy órával előbb hagyunk el: így hajtja az embert az erkölesi erő.

El a parttól. — Downwards.¹ Én lefeküdtem aludni. Széchenyi a fedélzeten maradt, ahol Seva és a többiek valamennyien dolgoztak.

¹ Lefelé.

(Július 8. Simian—Maglavita.)

«1 órakor éjjel felkeltem; Széchenyi lefeküdt. Legfelségesebb holdvilág! — Ládtam és vigyáztam. Napkelte.»

Milyen szép a természet; — Izvanilébe: quarantaine. Elmegyek Sevával, hogy láttamoztassam útleveleinket. Részeg kozák. Azt mondja az oláhoknak: nem kell nekik más csak a kancsuka. Nekem szerelmi vallomásokat tesz, azt mondja olyan embereket szeretne, mint mi, e silány rabszolgák (oláhok) helyett.

Nagyon lekötelez részegséged!

Ez még mulatságosabbá tenné a korbácsolást, úgy-e?

11 órakor a török Florentin-erőd felé közeledünk. Széchenyi és én átülünk a Julietre és a partra evezünk. Rajzoló, festek, egy kozák észrevesz bennünket, jelenti a szomszéd őrségnek. Nehézségeket támasztanak, nem akarják visszaadni útleveleinket, etc. Széchenyi csónakba ül, hogy a Desdemonán megmondja az embereknek, ne menjenek olyan közel a török parthoz. Időközben én szlávul vitatkozom a kozákokkal, végül doni lovat adnak nekem, egy kis fakót. Egy oláh megy elől, én és a kozák követjük.

Árkon bokron át; a Duna homokos partján, mely lovaink mögött gyakran besüppedt; a nádason keresztül, melyből gyakran ki se látszottunk, etc. Néhol a víz a ló hasáig ért. Nagyon mulatságos látvány lehettem: fehér kalap, kék ing, nanking nadrág, cipő, harisnya; a nyeregben mintegy kétemelet magasságban ültem, kezemben vagy hónom alatt Széchenyi lilaszínű zsákjával, melyben az útlevelek, a dukátok, etc. voltak, így érkeztem meg.

1. Szalakcsába.

Cordon-Őrség. Az őrmester megnézte az útleveleket, de nem tudta őket elolvasni, majd hosszú jelentést írt rólunk a kapitányának. Én egy szürke kozáklóra ülök, mellém adnak őrnök egy fiatal, nagyon vidám kozákot, vágatunk, mint a bolondok: eljátszik nekem egy pikás rohamot, a kis lovak nyargalnak, mint az ördögök. Mély vízen mentünk keresztül.

2. Fonta Ban, Cordon-Őrség. Barna ló.

«Szakálás Koszák, én minthogy láttam, hogy nem száll, goromba voltam vele; 's ha beszéltem is — rá se néztem. — Egy csunya országon lovaglunk keresztül, mellyben csak a két extremum, legszárabb homok, és posványságok (mellyek tömve voltak kótyag madarakkal).»

«3. Maglavita. Major Iván Ychorovits szünteti meg minden bajomat, egy Kozák Passust adván; és mindenekért bocsánatot kérvén. Parancsolá a Kozáknak, hogy lóháton elvigyen a Dunához, míg a hajómat meg nem találom. — Vizen, homokon, utatlan, gödrös, hegyeken, vagy halmokon keresztül Dunához érénk, ahol-is nemsokára Desdemona látása megvidámított. — Szakálos Kozákom Cordon társaival beszélgetvén, Vágtattam Széchenyihez. Hogy miattam nagy aggodásban voltak, észrevettem.»

«Ez a nap engem felette mulatott,»

mert önállóságot mutattam. Sőt, majdnem azt mondhatnám, kurázsit; egy kis pisztolyt Széchenyi zsebéből mégis mindenesetre betettem a zsákba. Ez teszi önállóvá az embert. — Az egész tréfa 3/20 k kr.-ba került nekem. A lovakért állomásonkint nagylelkűen 1/20 és borraavaló a 3 idáig elkísérő kozáknak 3/20; lehet-e olcsóbban utazni és lovagolni?

«De micsoda jól esett Weixelberger főzése vacsorára! — Egész nap nem ettem volt; és már 9 felé járt midőn hazajöttem.»

Július 9. 8 óra Kalefat (Viddin)—Zibru Palánka.

Amikor kinyitottuk a szemünket, Kalefatnál voltunk. Úsztunk. — Azután a quarantaine állomásra mentünk, ahol egy oláh, aki hosszabb ideig élt Bukarestben, jól tudott velünk németül beszélni. — Elvégeztük az összes szokásos szertartásokat az útleveleinkkel, rájuk ütötték a szörnyű jelet: a sást (azaz hollót), mely kitárja szárnyát, hogy előre repüljön, de hátrafelé néz. Utána kis sétát tettünk. A törökök a legutóbbi háborúban kétségbeesett rohamot intéztek Kalefat ellen, ez tökéletesen sikerült is, szétszórták az összes bennlevőket. De most a lerombolt bástya tetején felállították a szép sátrakat, melyeket Geismar tábornok Bajlestyenél zsákmányolt a töröktől.¹ Tarkabarkák: felsőrészüket fűzőld, alsó részük fehér, formájuk kúpalakú.

Vettünk egy juhot 2/20 és 50 paráért, mert marhahús nem volt. 9 órakor indultunk.

Viddin. Egészen közel mentünk el e pompás város mellett. A lakosságot 25,000-re becsülik. A házak rendkívül csinosak. Nagyon sajnálom, hogy nem mehettünk be, pedig ajánlólevelünk is volt a pasához fivérétől, az orsovai pasától; azt mondják, szép lovaik vannak.

Ebéd alatt (3 órakor) esni kezdett. Egész nap vízimadarakra vadásztunk, de kevés sikerrel, csak egy kócsagot lőttünk. Este valamennyien evezünk. Mindjárt alkonyat után haladtunk Zibru Palánka közelében. Az óra a városban 12-t ütött. Szép fekvésű város, több mint 20 fehér minaret.

«Július 10. Lomb.-Zibru Palánka? — Izlász előtt.»

«Magunk sem tudtuk, hogy hol vagyunk; de mindenesetre meszebben gondoltuk magunkat, mint-

¹ L. Széchenyi naplója júl. 6-ához fűzött jegyzetet.

sem voltunk. — Még előbb mint felöltöztünk volt, úsztunk.»

«Olvasás, írás, rajzolás. Széchenyt nagyon szorgalmasan tanul deákul. — Beszédes, tudós útitársunk sok alattomos nevetésre ad tárgyat. Széchenyi tudván, hogy belenéz a felnyitva hagyott Cahiékbe,¹ beírta a többi között: «Wie unangenehm ist es mit einem Menschen zu reisen, der sich nicht barbiert, wie B.» etc.² Délután Seva nyúzó kezei között leljük tudósunkat! — mint nevedtünk!»

Valóságos szerencsétlenség: Beszédesen teljesen úrrá lett az a szokása, hogy folyton beszédeket és előadásokat tart (nyilván, mert mindig alacsonyabb rangúakkal és butábbakkal volt együtt, mint maga) hogv yalósággal gyötri vele az embert, mint a légy, mely Toby nagybátyám orra körül zümmögött. Kár, mert nincs híjával sem észnek, sem ismereteknek, csupán modornak.

«12 órakor egy szigetnél mentünk el, a' mellynek csucsán 40-nél több fehér Pelikán (Kropfgans) ült. — Rájok akarván lesni, a' szigetre kiszálltunk és azon keresztül kasul jártunk anélkül, hogy valamit találánánk. A Nádasba úgy bejöttünk, hogy alig tudtunk rajta átgázolni; legalább-is 2 öles volt. Azután eltévedtünk, térdig sárba jöttünk etc. Nyomoruság volt valóban. Széchenyi egy fűzfára felmászott, de anélkül, hogy a Dunát megláthatta volna, melly igazgatónak szollgállt volna. — Minden akadályon keresztül törvén sok fáradság után elértük Sevát, aki Giulietbe ránk várakozott: — Mint örültünk látásán!»

«Ebéd 3 órakor, mert 8 $\frac{1}{2}$ -kor esokoládét in copia

¹ Füzetekbe. |

² Milyen kellemetlen olyan emberekkel utazni, akik nem borotválkoznak, mint B.

fölöstökömöztünk. — Már több 4 napja, hogy marhahúst nem edtünk, de észre se vesszük, olly tápláló erős étkeket csinál Weixelberger.»

«Uzás mind a 4-en. Séva ugrásain igen sokat nevetünk; különösen pedig annak termetén (hogy s...e nincs).»

Olvasom a «Le Furet»-t, az Ausztriából kitiltott ujságot, melyet a bukaresti postamester adott nekünk Orsován.

«Egész éjjel menni akarván, már 8-kor feküdtem le; rám lévén bizva a 2-dik éjjéli strázsa. — Éjjel két órakor szél támadván Széchenyi lefeküdt és engem sem költött fel.»

Július 11. Izlász: — Nikopolis és Sistov között.

8 órakor már Nikopollal szemben voltunk egyfelől és Izlással szemben másfelől. Szokás szerint kikötöttünk az orosz parton, hogy láttamoztassuk útleveleinket. Izlász egészen közel volt a parthoz. Egy kínai módra öltözött oláh láttamozta útleveleinket és 9¹/₂-kor már Turnulban voltunk a másik quarantainenél.

Miután több mint egy óra hosszat gyalogoltunk a mocsár térdig érő vizében, végül valami quarantaine állomás-féléhez érkeztünk, mely egy ménes istállójában volt elhelyezve. A goromba oláh igazgató nem akarta megengedni, hogy embereink élelmi-szert vásároljanak, pedig már teljesen híjával voltunk. Más nehézségeket is támasztott, úgy hogy lehetetlen volt zöldágra vergődni vele.

Felbosszantott bennünket arcjátékának gorombasága (mert nem beszélt más nyelven, mint oláhul), fogtuk az útleveleinket és elmentünk. Útközben alaposan meghánytuk-vetettük, hogy átmenjünk-e a török partra, vagy pedig itt tegyük ki magunkat állandó

«Árkon-bokron keresztül a doni kozákokkal»

Desdemona's crew charging the Koszque Quarantine, at Turnul 11 July 1830

«A Desdemona legénysége megrohan egy kozák quarantaint Turnulban»
«Pelikánvadászat»

szemtelenkedéseknek, anélkül hogy a rend előnyeit élveznők. Én a törökök mellett voltam. Semmi sem gyűlöletesebb előttem, mint amikor egy rabszolga parancsolgat nekem. Már pedig ezek az oláh vesztégzár-felügyelők ilyenek. Félnék a kozákok kancsukájától, az idegenekkel szemben viszont elviselhetetlenül fontoskodóak és nagyképűek.

A Julietre ültünk

Nikopolnál. Elég nagy város, néhány dombra épült, mint általában a török városok. Ki volt az első, aki nagyon barátságosan üdvözölt bennünket? Egy kozák, aki azért jött, hogy pálinkát vásároljon. Ime az orosz rend és szigor — zaklatják és bántják az utazókat és ugyanakkor egy Vladimir rendjellel és még 3 más rendjellel kitüntetett káplárt (mint amilyen ez volt) átküldenek a török oldalra bevásárolni.

A bazárba mentünk, hogy minden szükségeset beszerezzünk. A bazár nem volt olyan nagy, mint a belgrádi. Bár Széchenyi az egyetlen, akinek érzéke van a török emberek festőisége iránt, mégis túlságosan elfogult Magyarországgal szemben. Dícsért, vagy legalább is tűrhetőnek talált itt olyan dolgokat, melyek iszonyatot váltottak volna ki belőle Magyarországon. Gyakran mondta:

„Most mondd meg őszintén, láttál-e egész Magyarországon ilyen csinos házat, környéket, kúriát, kutat, mint ez itt?”

És komolyan gondolta, nem csak relative, vagy pedig a mi kultúrfokunkat a törökökéhez hasonlítva.

Az oly férfiaknak, akik értelmük és szellemük tüzes lovát sarkantyúzzák, hogy ugorja át a szokásos értékelés és előítélet akadályát, ügyelniök kell, hogy el ne ragadja őket e vesszőparipájuk. Mert ha már egyszer lendületbe jött, elég nehéz megfékezni,

amikor a pártatlanság és a tisztánlátás megkövetelné.

Délután 5 óra volt már, amikor Nikopolból visszaérkeztünk a Desdemonára.

Úszkáltunk az orosz part felé, meglehetősen jól, 6-tól 7-ig.

Estebéd 7-kor. Széchenyi hosszú, de helyes előadást tartott az Angliában és mindenütt másutt dívó formákról és szokásokról, melyeket a jó nevelés bélyegének tekint. Jobb lett volna, ha szegény Beszédes előtt mondja ezt, aki nem nagyon örült volna neki.

Jó éjszakám volt; Széchenyi viszont lázról panaszkodik. Rendkívül kellemetlen volna itt, minden segítség nélkül etc.

Július 12. 9 órakor Sistovnál — Ruszcsuk előtt.

Elmegyek a személyzettel, hogy egyet-mást bevásároljunk a bazárban. Beszédes fél a pestistől. Szerettem volna megvenni egy meglehetősen szép ezüst és elefántesont handzsárt; 70 piasztért kértek érte — körülbelül 28 huszas = 9 k. fl. — De annyira nem tetszett. Mialatt én Sistov utcáit róttam, a Desdemonán kétszer is jártak látogatók. Először néhány férfiú jött, nyilván a pasa udvari méltóságai. Azután 3 fiú jött, szép fehér öltözetben, kaftán nélkül, piros kalapban igen sok kék rojttal. Meglehetősen sokáig maradtak nálunk. Minden felkelte az érdeklődésüket, látszott, hogy még nagyon keveset láttak életükben. A perkussziós puskák, a pisztolyok, az esernyők, mind meglepték őket. Mindent meg akartak venni.

Milyen spekulációkra nyílnék itt alkalom, milyen kereskedelmet lehetne folytatni! Nikopolban több fiatal, valószínűleg gazdag török odament Széchenyi-

hez, akinek kis csecsebecsék függtek az óraláncán. Anélkül, hogy köszöntötték volna, minden szertartás nélkül, egyszerűen odanyúltak és megkérdezték, hogy eladó-e. Az utcagyerekek (ugyanúgy mint nálunk) nem csupán követtek mindenütt, hanem kedélyesen megérintették kabátgombjainkat, frakkunk szárnyát, órakulesainkat etc., úgyhogy mindig fáradságunkba került távortartani magunktól a naív lurkókat.

«Minekutánna egy bárányt és fát vettünk volna, végre 12 óra felé elindultunk. — Szél egész nap ellenünk volt 's ugy lassan mentünk. Széchenyi rosszul érezte magát egész nap. Egy fekete Káró-Katonát lőtt. Ollyan nagy mint a lud, de másként, récze nemhez tartozni látszik. Angolul neve Cormorant.»

«Igen sokat és jó successussal rajzoltam. Sistovát¹: azután 2 scenát»: „A Desdemona legénysége megrohan egy kozák quarantainet Turnulban“ s „Pelikánvadászat“.

«4-kor ettünk. Sporting Magazine-t fennszóval olvastam.»

Július 13. 10-kor Ruszesuk — Tutra kan előtt.

Ruszesuk Giurgevóval szemben fekszik, azonban a Duna itt már nagyon mély: szép hajókat látni, háromszögű, sőt négyszögű vitorlakkal; egészen különösen építették őket, hátulsó felük egészen magas, kiemelkedik a vízből, orrukkal szelik csak a vizet.

Nem szálltunk ki: a hajótól majdnem a török partig úsztam; jó darab volt.

Giurgevóban, vagy helyesebben a városon kívül látszóval tisztán kivehettem az orosz tábort; hosszúkás sátraik voltak, nem kúpalakúak, mint a törököknek.

¹ L. a színes címképet.

Széchenyi már tegnap is rosszul érezte magát, és ma még inkább; nagyon gyenge. 1 órakor nem bírta tovább, a lázroham hevesebb lett, erős szívdobogás; lefekszik: nagyon kellemetlen helyzet; a Duna kellős közepén: nemesak orvosi, hanem még minden emberi segítségtől is megfosztva; csak mi vagyunk körülötte, akik a legjobb akarattal sem tehetünk többet, mint hogy sajnálkozunk. Legalább már Galaacban volnánk!

Beszélt velem állapotáról; atyja és nagyatyja mindketten hirtelen haltak meg szélütésben; valami különös betegsége volt a szívüknek; most ő is heves fájdalmat érez ott, bár nem hiszi, hogy meghal; mégis átad nekem egy levelet pillanatnyi rendelkezéseivel (végrendelete már van, Budapesten). Becsületszavamat kellett adnom, hogy halála után követni fogom levelének utasításait. Részben nevetgélve, mégis az ilyen ügyeket megillető komolysággal intéztük el ezt az ügyet.

Képzeljék el helyzetemet! Oláhország és Bulgária között a vizen egy lázbeteggel, úgyszólván egészen egyedül, mert Beszédes nagyon tehetetlen ember; ahelyett, hogy segítségemre volna, még nekem kell őt irányítanom.

A Széchenyivel folytatott beszélgetés nem hatott rám nagyon vigasztalón, különben is hajlamom van rá, hogy gondolatban mindig oly helyzetekbe képezelem és helyezem magamat, melyekben kétségbeesetten cselekednem kell; talán éppen azért, mert a valóságban szinte egyáltalában nem cselekszem, etc. Hogy e helyzet nem a legkellemesebb, elképzelhető.

De azt hiszem, minden ember — én különösképpen — olyan szerencsés, hogy tetterőt és önállóságot érez magában ott, ahol a többiek talán haboznának, amikor a legnagyobb szükség van rá.

Azt hiszem, ez a kétségbeesés adta bátorság. Ilyenkor olyan érzéketlen hidegség tölt el, olyan meggondolt szívtelenség, mely minden észbeli erőmet összefogja és bátorrá tesz, amikor kevés vagy semmi a veszténivaló. Ez az érzés fogott el most is, jobban mondva tudtam, hogy ha szükséges lesz, majd elfog.

Felvettem magamban a kérdést: oly nagy véleményed van Széchenyiről, annyira szereted őt, vajjon megváltanád-e az ő halálát a magadéval?

Az ilyen kérdéseknél sohasem lehet tudni, hogy önnön hiúságunk csal-e meg szofizmákkal, vagy csakugyan megtennénk mindazt, amire képesnek hisszük magunkat. Egészen más a helyzet, amikor a konfliktus elképzelhető, sőt lehetséges; például bíró vagyok, valaki hozzám jön és azt mondja: adok neked 100,000 fl.-t, ítéld az én javamra. Ez az eset lehetséges. Azt hiszem, nem tévesztem meg magamat, amikor pozitív válaszem ez: nem tenném meg. Ha azonban, mint a jelen esetben is, a dolog elképzelhetetlen, akkor bevallom, talán az önzés adta nekem ezt a gondolatot: „Hazafiasságból, a haza és az emberiség iránti engedékenységből meghozhatod ezt az áldozatot, de barátságból nem“. Isten tudja, mivé leszel; Széchenyi máris olyan, mint amivé te fejlődhetsz, ha sikerül; neki már kezében vannak az eszközök; a közvélemény, az erő, a szellem, a pénz, a cselekvés etc. Mindazok az eszközök, mondom, melyeket neked előbb meg kellene szerezned; benne bizonyos vagy, magadban nem, etc., etc. Ezek lettek volna az indokok.

Macbethet és Döbrenteyt olvastam és Lucretius egy könyvét, *de nat. rerum*; azután eveztem. Széchenyi aludt, vagy pedig magára akart maradni a kajütben. Igen heves láza volt.

Július 14. Tutrakán — sehól!

Már 1 órakor elindultunk. 9 órakor elértük Tutrakánt, meglehetősen szép fekvésű városka. Embereink a Giuliettával kimentek a partra, hogy bort, etc. vásároljanak.

Az emberek nagyon sokáig maradtak távol, ezért kikötöttünk a Desdemonával: a hullámok erősek voltak, hajónk úgy himbálódzott, mintha tengeren volna.

Széchenyi, hála Istennek sokkal jobban van. Nyugodt napja van, de még mindig nagyon gyenge.

Magyar reggeli: kenyér és szalonna. — Ebéd 3 órakor. Nagyon meleg van.

Igyekeztem jól kihasználni az időt; mivel nincs semmi rajzolni valóm (a táj nagyon mindennapi), ezért egész nap olvasgatok: magyarul, latinul, angolul, etc. Csak most kezdem Tassót gutirozni vagy élvezni, mert most, hogy másodszor olvasom, tűrhetően értem.

Este Sevával és Semodannal úsztam.

Tévedés volna azt hinni, hogy ez az utazás a vidéki élet örömeiben részesítet bennünket; 3 napja már, hogy sem Széchenyi, sem én nem szálltunk partra. Beszédes pedig, azt hiszem, Skela Gladova óta egyetlen egyszer sem. Úgy fél a pestistől!

Egész nap reméltük, hogy meglátjuk Silistriát: de nem sikerült. Még mindig nem vagyunk ott.

Július 15. Sehól! — Silistria mögött.

Már korán megpillantottuk Silistriát, úgy fekszik körülbelül mint Viddin: a síkságon egészen a Dunánál; sok minaretje és 2 nagyon csinos mecsetje van; kapuit és falait nem láthatjuk a Dunáról, mert a földsáncok eltakarják őket. Még mielőtt Silistriá-

hoz közeledtünk volna, távesővel tisztán kivehetünk több lovassági és tüzértábort; nem értettük a dolgot, de később megtaláltuk a magyarázatát. Az oroszok tudniillik most hazafelé vonulnak vagy legalábbis visszahúzódnak Oláhországba.¹ Hogy elmennek-e és mennyiben, azt még nem lehet megállapítani.

Egy dunai híd már félig készen van. (Úgy látszik, a pontonok még az első átkelés óta vannak itt: mert Silistriánál a Duna alkalmas egy hadtest átszállítására.) A parton igen csinos hajók voltak (legalább is nekem tetszettek, még sohasem láttam szebbeket). Két brigantin vagy polaere, kétárbocos kereskedelmi hajó és néhány kisebb — mind orosz. A kis zacskóval a hónom alatt, Széchenyi intelmével a szemem előtt: „Tégy, amit jónak látsz, sapienti fama“ partra szállottam. Biztosan számítottam rá, hogy valamilyen módon feltétlenül megállítanak és vagy az útlevelek, vagy a vesztegzár miatt lesz kellemetlenségem. Tévedtem. Mindenki utánam nézett, de senki sem kérdezett semmit, amiért igen hálás voltam.

Silistria a legszebb török városok egyike, melyet eddig láttam; az orosz munició azonban mindenütt ott hagyta barátságos látogatásának nyomait. Egy minaret teljesen rombadőlt, a többieket átluggatták a golyók, a mecsetek (most úgylátszik, raktárhelyiségek) falainak számos nagy kockaköve berepült a szentélybe, a bazarban rombadőlt néhány bódé és a Dunára nyíló kapu szabályos architektúrája is némi változást szenvedett. A parton, ahol kikötöttünk, még ott hevert sok messagero d'amour,²

¹ Beszédes feltevése, melyet Széchenyi nem oszt. L. Széchenyi jul. 15-ki napló-bejegyzését.

² Szerelmes hírnök (Ágyúlövedékek).

melyek az orosz táborból repültek át; az utcákon is voltak.

A város életét nagyon érdekesnek találtam. What a busy life!¹ Mindenütt embersereg: a kutaknál, a bazároknál, a borkereskedőknél, a kávéházakban, etc. Már sok orosz feliratot látni és mindenütt csak zöld egyenruhákat. A katonák, akiket láttam, mind igen jó öltözetben voltak; közlegények és tisztek egyaránt francia módra. Soká kellett várnom bevásárló embereimre két kávéház előtt, melyek tele voltak tisztekkel; rám néztek, de egyikük sem szólított meg; nagyon szívesen elegyedtem volna velük beszélgetésbe, de tudtam, hogy ha ők nekem felvilágosítást adnak, ezt hasonlóval kellene viszonoznom, amihez viszont a florentini kozák-kaland óta semmi kedvem sem lévén, a dologhoz nem ragaszkodtam.

A táborban, ahova élelmiszerért kellett mennünk, ismét nyüzsgtek a katonák és a kereskedők; még pezsgőt is lehetett kapni. Nagyon sok szép kis keleti lovat láttam, melyeken fourier-lövészek, kornétások etc., etc. nyargaltak nagybüszkén. Fínom, hosszúkás fejükön még rajta volt a sok rojt és a hosszú török zabla. De ki ült a nyeregben? Egy rendjelekkel feldíszített paraszt. Az orosz tábor csillogását nem csekély mértékben emelték a rendjelek. Nekem természetétől fogva rossz a szemem és ezért egy sötétbarna tarka lovat kitüntetésekkel borított tisztnek néztem. Isten bocsássa meg ezt az osztrák bűnömet!

Két órákor érkeztünk vissza. De milyen állapotban találtam Széchenyit! Abban a reményben hagytam el, hogy láza teljesen elmúlt!

Szánalmas állapotban volt! Igen erős láza van és szorongásai, melyeket bizonyos szívgyöres okoz.

¹ Micsoda mozgalmas élet.

Mindig ezt a helyet fájlalta és azt mondta, úgy érzi, mintha valami odaszorult volna, aminek nem kellene ott lennie.

Azt mondta, nagyon közel járt már ahhoz, hogy agyonlője magát (a kis zsebpisztoly mindig ott volt az ágyán, órájával együtt). Látható megkönnyebbülést szerzett neki, hogy elmondhatta panaszait. Ez az állapot egész nap tartott, állandó szívszorulásokkal, sehol sem tudott nyugtot találni: leült, felment a fedélzetre, ismét lefeküdt, etc. ! Nem szerette, ha valaki a szobában tartózkodott, de megkért, hogy minden félórában nézzek be. Estére valamivel nyugodtabb volt. Beszéltünk végső intézkedéseiről, melyeket levelében közölt és amelyeken még egyet-mást változtatni, bővíteni akart. Azt mondta: „Már azért sem lövöm magamat agyon, mert akkor mindent, amit eddig tettem, elrontanék vele, ect.“

(A pisztolyt Semodan, utasításomra, elvette, kikortorta belőle a lőport, majd üres töltényekkel ismét a helyére tette; az ember sohasem lehet eléggé óvatos.)

Négy lövéstadtunk le egy sasra, mely pulykánál is nagyobb volt. Szétlőtt szárnyakkal mégis tova-repült.

Igen jó estebéd, 5 órakor. Széchenyi nyugodtan töltötte az éjszakát.

Július 16. Silistria és Rasszova között.

«Ügyszóllván egész nap semmit se tettünk. Széchenyi egy keveset később ugyan kelt-fel, de azután meglehetőssen érezte magát és többnyire a hajó tetején ült, a hőség tűrhető lévén; precautio¹ miatt még-is a nagy barna Newmarket coat rajta volt.»

«Nekem írás, olvasás közt mult el napom; és Széchenyit jobban látván, megvoltam elégedve. Dél-

¹ Óvatosság.

után Széchenyi a Journalejában irt — a levelet-is, melyet nekem irt volt, visszakérte, hogy még valamiket beléírhasson; a mit-is tévén nekem megént adá által.»

«Láttunk vagy 300 Gödényt egy helyett; Semo-dannal hajóba ültem, Széchenyi vezette a kormányt és maga is lőtt egy fehér vízimadarat; — egy kevésbé kiszálltunk a partra. Melly jól esett! — csak az a földi szag is melly kellemetes volt nekünk! Nem hijjába van az ember agyagból készítve, hogy ahhoz vonzódik megént olly nagyon. Már 4-dik napja volt, hogy Széchenyi nem tapodta a száraz földet.»

«Visza mentünkben a hajóhoz már láttam hogy megint leli a hideg Széchenyit, mondta-is. Azomban Frantzia háboruból vett történetekkel szemlátomást vidámitotta magát, ugy hogy egész tűzbe jöven, gyenge, beteges létéről elfelejtkezett. — Kinn maradtunk egész 10 óra felé; egy kösziklás parton kikötöttünk.»

Július 17. Hirsova előtt.

Július 17! Mily emlékezetes nap számomra! Ma bevonulnak Makóra, ma, talán éppen ebben a pillanatban kezdődik a megnyitó ünnepség! Messze, nagyon messze vagyok ama tájaktól itt, a világ kulturált részének legvadabb vidékén: Oláhország és Bulgária partjai között! Az ember elszenved minden erkölcsi kint, míg látnia kell egy olyan férfiú gyötrődését amilyen ő, anélkül, hogy segíthetne rajta, betegsége enyhítésének legcsekélyebb lehetősége nélkül! — Ha otthon maradtam volna? Talán egy mennyei arc üdvözlő mosolyát élvezhetném, talán engem tüntetne ki a legszebb, a reine de la fête!¹ — és itt — Hirsovánál — —

¹ Az ünnep királynője.

De mégis áldom az Istent, hogy ideküldött, mert nélkülem ő még jobban szenvedne, még kevesebb segítségben és támaszban volna része. Ha Odesszából haza indulunk, ami könnyen megeshet, akkor úgy tekintem ezt, mint áldozatot, amit hazámért hoztam. Reggel nagyon beteg volt, de nyugodtabb: nem tetszett nekem ez a nyugodtság, mely már inkább apátia volt.

12-kor diktálni kezdett nekem néhány sort, amit majd halála esetén kell felolvasnom barátainak és mindazoknak, akiket jónak látok, mert nekem címezte. (Ha egyszer alkalmam lesz hosszabb ideig írni a távollétében, majd beírom ide.)¹ De nem tudta sokáig folytatni, több mint négy ízben kellett abbahagynia.

Amikor elvette a papírt, hogy saját kezével aláírja és valamit hozzáfűzzön, amit elfelejtett, nem tudtam tovább uralkodni érzelmeimen és Magyarorszáért hulló könnyek peregtek le arcomon! — Midőn ezt látta, megragadta a medaillont, melyet mindig nyakában visel és heves fellobbanással szívéhez szorította, mondván (ha nem tévedek) «La pauvre».² — De hirtelen összeszedve magát így szólt: «Je suis si moux si je pense à cela»...³ Utána megnyugodva azt mondotta, ez oly erkölcsi megnyugvást hozott neki, amelyre eddig nem volt képes.

Egész nap minden félórában, sőt ha kívánta minden negyedórában bementem hozzá; felolvastam neki, beszélgettem, etc. Egy ízben, amikor bementem hozzá, így szólt:

«Mondanom kell, hogy micsoda tett olly lággyá az előtt: Szegény Crescence, midőn hallotta, hogy te elmész velem, ugy örült! 's azt mondta még: S'il

¹ L. július 29.ét!

² Szegény (asszony).

³ Ugy ellágyulok, ha arra gondolok.

vous arrivera quelque chose, il aura soin de vous!¹
és (kezemet fogván) most látom, hogy igaza volt».

«Estve jobban lett egy keveset».

«Hirsova: jött 2 Muszka tisztt s kérdezte hogy honnan jövünk.» Úgy tettem, mintha nem értettem volna a kérdéseiket oroszul és megkérdeztem tudnak-e franciául. (Ez a módszerem, ha valakivel nem akarok beszélni.) Néhány perc múlva 4 tisztt jött, akik közül az egyik elég jól beszélt franciául, Vronzakoff volt a neve. Vezérkari tisztt. Amikor hallotta, hogy utitársam beteg, kedvesen felajánlotta egy orvos szolgálatait, aki történetesen velük volt. Mind a négyen eljöttek a kajütbe, sherryt ittak, megcsodálták Széchenyi angol fegyvereit és a meglehetősen udvarias látogatás után eltávoztak. Vronzakoff azt mondotta nekem, boldog, hogy velünk találkozott, és hogy nevem (megmondtam hogy Waldsteinnek hívnak) oly híres a történelemben, hogy biztosan nem fogja elfeledni.² Bókkal viszonzottam udvariasságát.

Az éjszakát szúnyogvadászat zavarta meg.

Igen kellemetlen nap volt. Általában nem vagyok nyenc és mégis meg kell vallanom, hogy a reggeli és az ebéd a legnagyobb gyönyörűségem, mert ha egész nap olvasni kell, az is fárasztja az embert.

Seva, akinek láza volt, már meggyógyult. A szakács tegnap egész nap ágyban volt. Joseph főzött.

Július 18. Hirsova — tovább, megállás nélkül.

Reggel elmentem élelmiszert bevásárolni; egy kozák elmesélte, hogy a törökök majdnem minden ágyújokat bedobták a Duna mocsarába.

Hirsova várát lerombolták a legutóbbi török

¹ Ha önnek valami baja esik, ő majd gondját viseli.

² Waldstein János ösére, Waldstein (Wallenstein) Albrechtre, a friedlandi hereegre való célzás.

háborúban; az volt az egyik békefeltétel, hogy Giurgevo, Makcsin, Hirsova, Ibrail török erődöket le kell rombolni. Ez inkább fellegvár volt, de nagyon szép fekvésű.

Széchenyinek ma láztalannak kellett volna lennie,¹ de nem volt az. Rosszulléte, bár kisebb volt, de nem maradt el. Tűrhetetlen belső forróság gyötörte, mely szüntelenül nyugtalanította. Valóban szánalmas volt látni. Először limonádéval, majd gyenge theával enyhítette baját; nem evett semmit.

Minden félórában be kellett mennem hozzá, részben maga a jelenlétem, részben a jövés-menés változatossága kellemes volt számára.

«Estve kért, hogy folytatnánk utunkat egész éjjel, vagy legalább éjfélig; a'-mit-is szívesen megtettük, mert a már magában elunt utat a szűnyogok még tűrhetlenebbé tették.»

«Nála ülven sötétben mindeg ő szóllott; de forró nyavallyájának erejét beszéde is mutatta; mindég ugyan connexe beszélt, de egy ideáru a másakra sebessen és sokszor rendetlenül ment által. — Ekkor ezen tárgyak jöttek elő:»

«Crescence: ha erről szóllott meglágyult. Máskor soha. Hét esztendeje már, hogy szeretik egymást, de olly tiszta szerelemmel, hogy többet egy kézcsókolásnál sohase nyert. — Szerelmeknek programmája lehet, amit Crescence a napló könyvébe mottónak írt: „Point de bonheur sans vertu!“²

A kis medaillonba, melyet Széchenyi mindig a nyakában visel, Crescence nem adott neki a hajából (quelle scrupulosité), hanem csak a gyermekei hajából, gondjaiba ajánlva őket, mert az az érzése, hogy hamarosan meghal! Szegény asszony! Csodállak té-

¹ Nyilvánvalóan az orosz orvos véleménye szerint.

² Nincs boldogság erény nélkül.

ged; e pillanatban több tisztelettel adózom neki, mint egész nemének! Ezt a medaillont el kell temetni Széchenyivel és halála estén el kell mondanom Crescence-nak, hogy mennyit szenvedett és meg kell vigasztalnom őt. — Rajtam kívül senki egy szót sem tud erről, én vagyok a világon az egyetlen, aki e titkukat ismeri és erre büszke vagyok. A medaillon egyik felén a magyar kettőskereszt van, a másik felén pedig ez a fenséges felirat:

„A nemesbedés és Magyarország java legyen a cél,
mely minket egyesít.“

El lehet-e ennél nemesebbet képzelni? E szenvedély, mint Széchenyi mondja, volt az oka mindannak, amit eddig cselekedett: ez volt cselekvésének rúgója. Csak e kötelességének teljesítésében találhatott nyugalmat és csillapíthatotta legalább részben, a szenvedélyét.

Azt mondta nekem: „Amidőn fiatal voltam, bennem is megvolt a legtöbb fiatalember hibája, akik szégyelnek jók lenni: nőkkel szemben senki sem volt skrupulózusabb, senki sem volt lelkiismeretesebb mint én.“ — Elmondott nekem egy példát: egy tizenhét éves angol nő a nápolyi háborúban folyton utána utazott és minden lehető advance-ot adott neki. Ő kezdetben akarta is: később azonban beleszeretett és nem volt hozzá ereje, hogy magáévá tegye, holott az talán az ágyába jött volna. (Nem az én arcképem ez?) Később véletlenül találkoztak Angliában, ahol ő már nagy tiszteletben álló asszony és nem győzött eléggé hálálkodni Széchenyinek akkori butasága miatt. (Úgy látszik, ő is nemeslelkű asszony!)

Brugnoli: őt Milanóban akarta maitresse-évé tenni. 15 éves volt és igen szigorú erkölcsű. Az anyja eladta. Térden állva könyörgött Széchenyinek, hogy

kímélje őt; Széchenyi vele sírt: a lány maradt, aki volt....!

Ebből azt következtetem: Crescence Széchenyi: nem lehet, nem szabad a rendkívüli embereket rendes mértékkel mérni.

Én: e szónál az írás tárgyát és alanyát abba kellett hagynom: máskorra maradjon majd. Vide 19 sept.¹

Július 19. Galacig.

Mint mondtam: egész éjszaka evezünk. Én és Semodan fáradhatatlanok voltunk. Beszédes egész idő alatt aludt. Reggel (minden csendes volt) hirtelen nagy morajt hallottunk a vízben: Beszédes bolond módjára az evezőre veti magát, kiáltozik, reszket félelmében. Nevettem és ugyanakkor bosszankodtam.

Igen erős, de veszélytelen örvény volt. Miután túlmentünk rajta, a félelem nem engedte meg tovább Beszédesnek, hogy hagyjon bennünket folytatni az utazást. A Dunával nem szabad tréfálni. Már közel voltunk

Brailovhoz (Ibrail). Rá sem hederítettem többé Beszédesre. A szúnyogok egy pillanatra sem hagytak aludni, ezért sétálni mentem a parton. Brailov is lerombolt vár, mint Hirsova etc. 4.-kor indulunk és 9 óra körül

Galacba érkeztünk. Igen nagy városnak látszott; a kikötőben, illetve a parton 36 afféle nagy fahajó volt: két árbócos; jórészben brigantinok. A legszebb, amelyet láttam, az «Ottenfels báróné» nevű brigantin volt. A neve rá volt írva.

Nem tudtuk, hol kössünk ki, ezért partra szálltunk, de mivel egy oláh, aki a quarantaine-hoz tartozott, elmondott nekünk valamit; én Sevával és Semodannal a Julieten elmentem útleveleinket be-

¹ Lásd szept. 19-ét.

mutatni. A kikötőőrség nem akart továbbengedni, én úgy tettem, ahogy ilyenkor gyakran szoktam, mintha nem értettem volna és megkíséreltem továbbmenni, ők azonban nem engedtek, én erőszakoskodni akartam, ekkor az egyik odaugrott a kis őr-ágyúhoz és ez az argumentum ad hominem meggyőzőtt és visszafordultam.

A Desdemonával át kellett menni a túlsó partra, felvontatták. Vártunk valakit a «karantynából», de egy „kínai”² sem jött. Délután végre megúntuk a hiábavaló várakozást, újra beültem a Julietbe és neki-vágtam. Szerencsénkre, mely általában ritkán hagyott el bennünket, találtunk egy italianót, akit a szép szavak és egy huszas reménye szolgálatkésszé tettek.

A quarantaine-kínaiak valóban megérkeztek. Egy úgynevezett „doktor” is velük volt, aki éppen egy rőfnyi nyers török uborka fogyasztásával foglalkozott, cseppet sem esztétikus módon. Jó egészségi állapotunkról kellett bizonytságot tennie.

A decalogus ugyan megtiltja, hogy valaki ellen hamis bizonyítvány adassék — de hogy valaki mellett kiadható-e, arról nincs szó. — Bon — előre küldöm a parton Semodant, hogy kergesse ki a „betegeket” oduikból, különösen Széchenyit. Arra gondoltam, „az ördögbe is, az uborkás embernek talán éppen olyan gyengéd a lelkiismerete, mint amilyen durva az inye, a túlságos óvatosság megárt.” Meghívtam és szándékosan a legzavarosabb szertartásokkal beültettem őket a hajóba, azután be akartam nekik mutatni, milyen gyors a Juliet, bementem vele a nagy Dunaágra, sőt backwater-t³ is csináltam velük. A derék emberek nagyon megörültek érthetetlen

¹ Argumentum ad hominem = emberhez szóló megokolás.

² Azaz: oláh.

³ az ár ellen való evezés.

előzékenységemnek, számos bókkal fejezték ki megelégedésüket, időközben pedig Széchenyi felkelt az ágyból, felvette papucsát és „egészségesen“ kiült a fedélzetre. Ezt azután a doktor is tanúsította $\frac{6}{20}$ -ért.

Tovább indultunk, azt gondolván, hogy minden rendben van, «ott terem egy kozák mondván hogy a „Barabaktához“ kell mennünk: Ez a szó alkalmasint a német „Wacht“-tal¹ van valami attyafiságban: Megálltunk tehát, vagy inkább kikötöttünk mellette. Ki akarok Szállni; nem eresztenek! — Elkellett mennem a Kapitányhoz a holl a Commendant Major Urat leltem: az utolsó olyan meghizott ember, mind a Mongolitzi; ábrázattya pedig ugy fénylett, mintha éppen a nevezett Mongolitzi egy pocsétából jött volna.»

Nagyon helyes: félig aludtak és a kapitány felesége (nálunk piszkos gyümölesöskofa lett volna) orosz kannában teát főzött nekik.

Találkoztam egy zsidóval, aki igen buzgón felajánlotta nekem szolgálatait, vettem néhány citromot Széchenyinek és hazamentem.

Nagyon rosszul aludtam, pedig okom lett volna, hogy jobban aludjak, mert előző éjjel le sem hűnytam a szememet.

Széchenyi láztalan volt: Istenem, mily boldog voltam és vagyok! De rettenetesen gyenge. Egy magnesia meteorica, ami Beszédesnél volt, igen jót tett neki. Így Beszédesből is van valami hasznunk. Engem már türelmetlenné tesz, hogy nevésségesen fél mindentől. Este sétálni akartam vinni. Isten ments! Haza kellett mennie.

Meglehetősen sokáig csavarogtam az utcákon.

Az utcák mind tele vannak emberekkel. Igen élénk kereskedelem lehet itt.

¹ őrség.

Július 20. Galac.

Mint mondtam, rosszul aludtunk a hajón. Rög-tön felkerestem Petraky Procopiu urat, akihez ajánló levelünk volt Popovits Lázártól.¹ Rendkívül szíves ember, mindent megtett, hogy szolgálatunkra legyen: egyetlen hibája volt, ami az én szempontomból csakugyan kapitális hiba: hogy nem tud más-képpen, mint szerbül és oláhul. De hát, mint a doni kozákokkal, úgy vele is megtudtam magamat értetni, fejbólintásokkal, taglejtésekkel, szájtátogatással, szemöldök összevonással, etc. Úgy tettem que je le comprend très bien,² anélkül, hogy a tévedéstől nevetségessé válnék. Egyébként itt általában egy olasz patois járja. Galac lakosságát Procopiu 30.000 emberre becsüli, körülbelül a fele idegen. Mások 16.000-t mondanak — Petraky Procopiu megígérte, hogy sürgősen szállás után néz. Azután reggelizni mentem és kávéit ittam, mely, mivel Pest óta nem volt benne részem, rendkívül ízlett.

Megvan bennem a tehetség, hogy ismeretségeket kössek. «És itt is azonnal ismerős lettem egy Badeni fiatal speculanssal vagy utazóval, aki most Constantinápolyba megy, scheint ein feuriger junger Bursche zu sein.»³ Azután egy Frantzia hajós Capitánnyal, hajója holnap megy Constantinápolyba; igazi marineur. — Bazilius Malova egy Magyar születésű Patikarius. Ezen kis őszhaju ember nagyon örült itt létemen és Passualis nevemet «Károlyi»⁴ hallván ball felérül, mellyen vele mentem, azonnal

¹ Orsovai kereskedő, Milos szerb fejedelem rokona, 1. jul. 3-át.

² hogy nagyon jól megértem.

³ Tüzes fiatal legénynek látszik.

⁴ T. i. Waldstein gróf Károlyi György nevére kiállított útlevéllel utazott. L. Széchenyi naplóját júl. 5-én.

jobbfelére áltkényszerített. Jött azonkívül egy quantum mindenféle kalmár, Zsidó, Unterhändler,¹ etc., részént azt gondolván, hogy valamit hoztunk, a melyen ők azonnal nyerni, 's speculálni akartak, részént pedig hajónkat megnézvén; (alkalmasint, mert legcsúnyább volt valamennyi között). Már elhiresedett, hogy elakarjuk adni, 's úgy vége se lett a kérdezősködésnek. — Quartélyt megnéztem. — Galazi formájú volt, de még-is örülni kellett, hogy ezt kaptuk legalább; Csak Széchenyi miatt nagyon kellett sietnünk, hogy a hajótól-el, házba rakodhasson; mert a hideglelés ugyan elhagyta volt, de olly szörnyü gyenge volt, hogy alig mehetett tíz lépésnyire; úgy hogy nervenfiembert² kellett féltetnünk. — Délután még-is 3—4 pihenéssel felvezettük a Quartélyba. P. Procopiu barátunk kísért és csak azt sajnállotta, hogy jobbat nem kaphatott etc. Délután az utzán ballagván egy öreg török övjében egy gyönyörű handzsárt vitt: kalárral volt egészen kirakva; hüvellye ezüst, kérdem olaszul hogy? — 120 piaszter — «nem sok» gondolom, de hogy impressiortnak³ ne látnassak, mondtam vagy intettem, hogy ötlet majd még meg találom az utzán, és elmentem; — hijába keresem azóltá.»

Néhány adag fagyaltot ettem Beszédessel.

«Micsoda jó üzüen estek!» Azt hiszem a böjtölés az epicureizmus módszere, mert fokoz minden élvezetet.

«Távollétembe Széchenyinek egy igen nevezetes vizittye volt: oka e' volt. — Giuliettát multkor producáltam a Quarantania tisztéknek, hogy üdött tölcsek velek, míg Széchenyi felkel az ágyból. Alkalmasint ezek megmondták az ittlévő Quarantainák fő-Intézőjének: — Egy igen szép ember, lehetett

¹ Közvetítő.

² Idegláz.

³ Túlságosan érdekeltnek.

valami 35 esztendő, a Walachiai katonaság Generallissimusa, vagy amint mondják Hatmán, neve Costandinika Pallady. Igen jó mivelt ember. Frantziájúl nálam sokkal jobban beszél: öltözete gyönyörű volt: bársony lábli sötét veres. Zöld felmetszett mente alatta, és ez alatt világos Zinóber ujjak tetszettek ki; a zöld, tunikát formált alul. — Ez tehát jött Széchenyitől a kis hajót „à tout prix“ megvenni. Jassy mellett jószága 's tava van, 's oda akarja venni. Széchenyinek ígérte, hogy jobb szállást szerez. Ez ellenben a csónakot valami Török fegyverért ki akarja cserélni.»

«Elisfelejtettem: Vuchetich nevű Austriai Kapitánnyal tettem ismeretséget: derék egyenes szájú ember. Invitált, hogy a Baronessa d'Ottenfelset (e' volt hajója) megnézzem. Tehát 12 órakor odamentem a hajóra: Egy hajós legényel felmáshztam a Coffára (kosárba) csudálták ügyességemet. — Beszédes olly esztelenül 's ügyetlenül mutatta magát mint közönségesen. A hajó Brigantine: viz kell neki ha tele van» 11 láb. Csupa vidám fickó volt rajta. «Mind új lévén reám nézve, engem nagyon interesszált.»

Július 21. Galac.

«Reggel mingyárt ott volt Constandinika Pallady Albanezisse,¹ avval a hírrel, hogy Quartélyt talált *brávo!*

Én tehát rögtön felkerestem őt, hogy megköszönjem és a szállást megnézzem. Igen finom ember, úgy látszik, szeret mindent, ami célszerűen új. A kalapomhoz erősített lorgnette rendkívül tetszett neki, de a legjobban Széchenyi fegyverei érdekelték, igaz, hogy nagyszerűk is: 3 darab John Manton à

¹ Albán testőre.

70—75 lb. st. — 2 pár angol pisztoly és a kis zseb-pisztoly. Erről Vronzakoff¹ (vide Hirsova) egy cserkesznek jellemző aljas mondását idézte, aki midőn ilyen gyilkoló szerszámot mutattak neki, elesodálkozva kiáltott fel: Ez nagyszerű! Így agyonlőhetünk egy embert, miközben megöleljük!

A hatmantól elmentem a volt angol konzulhoz, akinél a szállásunk lesz. „Angol konzul“ gondoltam — *bon.* Angol szónoklatot vágtam ki neki a hatman jóságáról, szívességéről etc. Mire ő nagy bosszúságomra a következő mondattal válaszolt „Érték ugyan angolul, de nem beszélek!“ Az ördögbe is, miért nem mondta ezt nekem mindjárt? — Tiroli és még fiatalember.² A szoba bájos volt: hálálkodva tértem vissza a hatmanhoz. Széchenyi beköltözése. Már teljesen láztalan, de iszonyúan gyenge. Keze és lába csontvázszerű.

Rossz ebéd a «Medvében» Beszédessel, aki minden alkalommal bosszant. Széchenyinek felolvastam a «Quarterly Review»-ből a vasutakról etc. Már sokkal jobban olvasok.

Számadásokat készítettem a szakáccsal és Semo-dannal.

Petraky Procopius.³ Beszédes rengeteg butaságot kérdez. — Megnéztem egy görög templomot.

Átúsztam a Dunát, miután előbb a kikötőben felülről lefelé úsztam. Very well done my good boy.⁴ Széchenyi: — elmentemben a hatmannal találkoztam, aki Széchenyihez ment. Vacsoráztam. Még egy rossz fogadóban is jól alszik az ember, ha átúsztá a Dunát.

¹ Vronzakoff orosz vezérkari tiszt. L. e napló júl. 17-i bejegyzését.

² A neve Manzoli volt; l. Waldstein naplója júl. 23-i bejegyzését.

³ L. e napló júl. 20-i bejegyzését.

⁴ Nagyön jól csináltad, derék fiú.

Július 22. Galac.

Nagyon rossz kávé t reggeliztem Széchenyinél, a kávé egészen üledékes volt.

A hatman nem volt otthon. Széchenyinek házi-asszonya nagyon csinos.

Úgy látszik, egy szép szál görög a kedvese et par conséquence¹ a tiroli férje coquue.²

Mind olaszul beszélnek, de én merek velük beszélni, mert még nálam is rosszabbul beszélnek.

Sétálni mentem vázlatkönyvemmel. Görög brigantine.

A hatman meglátogatott.

Ebéd 2-kor. Utánna auf die Jagd.³ Hogy is mondják: Jagd? Tudom, hogy hasonlít egy szóra, melyet nem akarok leírni, az egyetlen különbség, hogy ez „cazzo”, amaz pedig „cazza”.

Botrányosan sok madár. Vadlibák, szalonkák, fekete madarak, melyek valamilyen kócsagfajtához tartozhatnak. Aztán meg barnák, azokat nem ismerem, vízi galambok, etc. Széchenyi házigazdájával együtt a következőket ejtettük el:

Semodan	.....	1 kócsag	
		1 fekete	
		1 nagy szalonka	
		2 vízi galamb	
		<hr/>	
		5	5 darab
Én	.....	1 szalonka	
		1 fekete	
		1 vízi galamb	
		2 barna	
		<hr/>	
		5	5 darab

¹ És következőképpen.

² Felszarvazott.

³ Vadászatra; naplójának e részét W. eredetileg olaszul írta

a padrone della

casa¹ ..... 2 vízi galamb
1 még valami

3

3 darab

13 darab

Annyi a vadászsákmányunk: lelőttem ugyanis még 2 szalonkát, amelyeket nem tudtam megtalálni, Semodan is egyet, melyet nem tudott megfogni, il padrone is egyet, melyet nem tudott elcsípni, ami mindig megesik, ha a vadászok nincsenek együtt.

Térdig gázoltunk a vízben. A tavat úgy hívják Bele Huzsa. A szomszédos falu neve Vado Ungurlui, annyi mint «Magyar hegy».²

Széchenyi gyenge. Nagyon nehezen nyeri vissza elvesztett erejét. Isten tudja, meddig maradunk itt.

Július 23. Galac.

Széchenyi állapota igen lassan javul. Oly gyenge! — Reggel miután meglátogattam, nagyon sokáig írtam Hansy Barknak. Azután a hatmanhoz vezettem őt, de az nem volt otthon.

Odahaza ebédeltünk. Beszédes rendkívül kellemetlen fickó, nem tud 2 percig beszélni anélkül, hogy ne vitatkoznék. — Rossz fajta!

Örökké nevetségessé akarja tenni a papokat és a vallást, amit mindig plus vero probando, nil probat.³ Az ilyen emberek engem is vallásossá tesznek.

Ebéd után Széchenyihez mentem. Aludt. — Olasz nyelven udvaroltam a tiroli házigazda szép feleségének.

Toco: ablakunk alatt nagy lármát, káromko-

¹ Házigazda.

² Waldstein magyar szavai.

³ Mivel többet bizonyít az igaznál, semmit sem bizonyított.

dást, etc. hallottam. Mi az? Egy részeg, aki a többieket meg akarta verni, de nem tudta. Meglepetésemre nyomban ott termett egy rendőrtiszt 2 felfegyverzett szolgával, egyiküknél bot, másikuknál korbács volt. Ezek hárman bekísérték a rendzavarót. Pesten valószínűleg egyedül, zavartalanul elmehetett volna. — Még az ablaknál álltunk és kinéztünk, amikor megkondult a harang a toronyban, olyan volt, mint a baljós tűzriadó. — Beszédes megijedt. Odamegyek a tűzhöz, hogy segítsék, ha emberek vannak veszélyben és megnézzem, ha csak tárgyak. Az utóbbiak voltak. Már sok rendőrkatoná volt ott, bottal felfegyverezve, az elhízott őrnagy-parancsnok is, egy nagyon csinos postamesternő (*physionomie aussi russe que possible*)¹ és néhány görög nő, akik ijedtükben megfélemedeztek a török illemlről. Sok csinos nő van itt, mindegyiknek olyan az arca, amit pozitívnek lehet mondani: szép szem, orr, száj, ovális fül: de sohasem látni őket az utcán.

A törököknek itt nem szabad fegyvert viselniök.

Este eljött Pallady² hatman Széchenyihez egy bizonyos Monsieur Vieulais-vel. Az utóbbi bájos ember: vidám, 40 éves mult, eléggé fiatalos. Igazi francia. El volt ragadtatva Széchenyitől. Sokat beszélgettünk a vadászatról, amit nagyon szeret és a legutóbbi orosz hadjáratról: mint megfigyeltem, az általános irányzat itt nagyon oroszellenes, maga a hatman is. Régebben például, mikor még nem volt rendőrség, bőségesen és olcsón lehetett élelmiszert kapni: az oroszok bevezettek valami fél-rendőrség félet, ami a lehető legrosszabb: és ily módon a lakosság nagy részét, sőt az egészet, tudniillik a fogyasztókat és a termelőket magukra haragították. Vieu-

¹ Ábrázata legoroszabb.

² L. e. napló júl. 20-i bejegyzését.

«Albán testör»

«Baschbulu baschi»

lais azt állítja, hogy az oroszok rosszabb állapotban keltek át a Dunán, mint a franciák 1813-ban a Nyemenen; a szegény katonák irtózatosságaradalmakat álltak ki, kénytelenek voltak elhullott lovaik bőrét enni.

Ha nem akadt volna a törökök között oly sok áruló, akkor az orosz még a törökök rendetlen viszonyai ellenére sem tudott volna soha győzni. — Várnát Juszuf pasa nyíltan eladta; ha ez csak 24 órával később történik, egyetlen orosz se tudott volna Várna erődhídján bejutni. A Balkán-hegységen való átkelés, mely Diebitsch¹ tábornoknak a Balkansky nevet és a dicsőséget szerezte, állítólag valószínű komédia volt: mert eltekintve 20—30 töröktől, akik megjelentek, majd ismét megszaladtak, az orosz sereg egyáltalán semmi ellenállásra sem talált: eleséget és minden mást elvitt; az éghajlat és az utak miatt egyáltalában nem kellett szenvednie.

Az orosz lovasság mindig a rövidebbet húzta a törökkel szemben. A gyalogság azonban természetesen fölényben volt.

Pallady azt állítja, hogy veszteségeiknek több mint a felét a pestis okozta: több mint 160.000 ember pusztult el benne. Eleinte nem akarták elhinni, hogy pestis dühöng és vigyázatlanul kitették magukat a betegség minden borzalmának. Azt mondják, hogy Jassyban és itt is iszonyatos volt. Az uccákon gyakran napokig heverték a hullák. Sokan állítólag addig heverték ott, amíg a kutyák fel nem falták őket. Időnként a távolban egy-egy fekete zászlócska lobogott. Aki közelebb ment, látta, hogy egy szekér tele volt pestisben elhaltakkal. Minden ház előtt megállt ez a fogat, a halottakat egymás hegyén-

¹ Orosz tábornok, aki hadserege élén 1829-ben a törökök ellen vonult.

hátán feldobálták, az utcán heverőket vasfogókkal megragadták. A szerencsétlenek talán most először, de mindenesetre utoljára összelelkeztek és a nyikorgó szekér a fekete halálzászlóval kiment a városból, ahová mind be voltak zárva. Egész Galacban állítólag csak Manzoli háza, melyben Széchenyi lakik, maradt a pestistől ment. A pestist valóban az oroszok hurcolták be. A betegség időtartama 1—13 nap volt.

Július 24. Galac.

Reggeltől délig Monsieur Vieulais-vel vadásztam. Nagyon jellemző: ez az ember beszélgetés közben szeretetreméltónak látszik; talán csak azért, mert Galacban vagyunk. Azt hittem, hogy ha a vadászaton megpillant egy madarat, az már nem is repül többé — Ugyan! Négy madarat ejtett el, ezek között csak egyetlen szalonka volt, pedig több mint 30—40 lövést tett. Igazi francia! Grossprecher.¹

«Semodan az is igen tüzesen lő, akár 1000 lépésnyire is rálő a madárra. — Csak pattancon. — Manzoli semmit sem lőtt.»

Ő és Vieulais a világ legfestőibb karikaturái voltak.

Ebéd. Beszédes azt hiszi, hogy lázas, keveset eszik és napi 23 órát alszik. Micsoda élet!

Ebéd után elolvastam Tasso XII. énekét. Tancred és Clorinde! Elszámoltam az emberekkel. Milyen drága itt minden! Rettenetes. Persze tudják itt, hogy pénzünk van és mivel embereink nem beszélnek görögül, még nem is törődnek vele, hogy drágán fizetnek meg egyes dolgokat, mindenki becsap bennünket — pl. én egy darab szűnyoghálójért

¹ Nagyszájú.

(varrással együtt), rózsaszínű tüll vagy micsoda, 1 # és 5—6 huszast fizettem. Pesten az egész háló 6 bécsi forintba került.

Széchenyinél. Ismét lázrohama van, nem tudom, mi lesz vele.

Ez itt a világ legrosszabb éghajlata, amióta itt vagyok, nem volt egy pillanatom se, amikor egészen jól éreztem volna magamat.

A levegő oly rettenetesen nyomasztó és sűrű, hogy az ember a szó szoros értelmében érzi a nyomását. Már pedig én vagyok a legegészségesebb az egész utitársaságban. Az ördögbe is, micsoda ország!

Csak Széchenyi lenne jobban! Akkor rögtön elutazhatnánk és magam is azt hiszem, hogy bármilyen rosszul van is, útra fogunk kelni.

Nem vacsoráztam.

Július 25. Vasárnap. Galac.

Széchenyi sokkal rosszabbul van. 25-én egész nap egy pillanatra sem enyhült a láza. Mivel látjuk, hogy állapota nem javul ebben az átkozott városban, el akarunk utazni.

Itt úgy látszik, nagyon megünneplik a vásárnapot. Akárhová mentünk, mindenütt zene és tánc. A délelőttöt Széchenyinél töltöttem, Délután ki lovagoltam Manzolival. Jó kis fekete lovon ültem, «a ki egy Samu Káplaré : lovakkal spekuláll ; ingyen offerálta a lovakat. — Voltunk a Quarantaine felé. — Mdme. Manzolinak igen kedvesnek tetszett részemről, hogy csak vele beszélhettem. De elfelejtette, hogy a többi társaságból egy sem tudott más nyelvet, egyébb, Moldovait. Az Asszonyok itt crepp-turbánokat viselnek, mellyek különféle tűkkel tűzve vannak p. e. C ezüst vagy aranyból.»

«Estve Manzoliéknál Muzsika volt. — 1 görög Romancet szereztem. — A' muzsika, minthogy olly régen nem hallottam, nagyon kedves behatást tett—»

Vieulais elmondja nekem, hogy egy Sturza hercegnő hajót keres Konstantinápolyba.

Július 26. Galac.

Hajót kerestem. A „Sallustius“. Megállapodunk Dmitri kapitánnyal. „Sto. Giorgio“ brigantine. Meglehetősen jó. 90 #. Ez bizonyosan elég. — Nem, nem megy ezért az árért, 100 #-t kap. Én magam tehát 14 #-t fizetek. Az út rendes ára 2 tallér = 4 k. fl.

1-kor ebédeltünk. Vieulais elhívott vadászni, viszont ő Sturza hercegnőhöz volt hivatalos, ezért nem jöhetett el.

Magam mentem, lehúztam csizmámat és Vado Ungurlui falu közelében belegázoltam a mocsárba.

Lőttem :

2 fehér kócsagot
2 vízi galambot
1 gébicset
2 kis madarat.

7

A szalonkákat elhibáztam. Felöltöztem, elmentem Széchenyihez ; jókedvű volt, ami az ő állapota mellett természetesen ritkán fordul elő.

Vieulais meglátogatja. Semodan és Joseph betegek. Így tehát én vagyok az egyetlen, akinek eddig elég erős szervezete volt ahhoz, hogy ellenállhatam az éghajlatnak.

Ennek nagyon örülnék. Majd meglátjuk!

Július 27. Galac.

Látogatást tettünk Sturdza hercegnőnél Vieulais-vel: fenségesen szép arc: — Vieulais elmondja, hogy a jassyi hölgyek rendkívül elegánsak. Mivel azonban az oroszok az ő érdekeik ellen vannak, van bennük annyi jellemszilárdság, hogy ellenállnak az oroszok udvarlásának, olyannyira, hogy egy sem akad közöttük, akinek kapcsolata volna orosz tiszttel. Ez tetszik nekem. Ugy látom, hogy Jassyban a hölgyeknek mégis van társaságuk, de nem tudom elképzelni, hogy valamelyik férfi úgy öltözködjék, mint a mi hatmánunk.

Megfoghatatlan, hogy egy ilyen jólnevelt embernek, mint a hatman, csak egyetlenegy öltönye legyen. Amikor Jassyt elhagyta, csak ezt az egy ruháját hozta el: most ha 5—6 között felkel és a quarantainebe megy, már fel kell vennie dús aranyhímzésű kabátját.

„Még jólnevelt és művelt embereknek is nehezeére esik, hogy kivonják magukat szülőhazájuk előítéletei alól“.

Ebéd előtt Széchenyivel számoltunk. Hosszú beszélgetés kiadásaimról és bevételeimről: hogyan osszam be magamnak: pl. tekintsem törvénynek, hogy abszolument semmit se vásároljak, amire nincs multhatatlanul szükségem. Ez nagyon igaz. Viszont így meglehetősen szomorú az élet etc. A legnagyobb örömeim egyike a plaisir de posséder.¹ És erről tehát teljesen le kell mondanom. Ma foi! Nehéz, de mit tehetek. Igaza van: kell, hogy libériás inast tartsak. Csak legalább hajlandó volna cipőt viselni ez az átkozott János!² Különben is a mi embereink otthon

¹ A birtoklás öröme.

² Waldstein inasa Budán.

Magyarországon elhitetik magukkal, «hogy liberias inas lenni, szégyen.»

Igaz, nagyon comme il faut lenne, például Pozsonyban a diner-knél, etc. Majd meglátom.

Elviselhetetlen hőség.

Alig tudtam mozdulni és annyi vizet iszom, mintha vízkórságom volna.

Látogatás a hatmannál.

Este Széchenyi a Csákányon¹ fuvolázott. Ma tapasztaltam először észrevehető javulást.

Július 28. Galac.

«Ma Gyöngyösön *Szapáry Pepinek Orczy Ninával* van össze eskedtetése. — Isten adjon nekik áldásokat. Nagyobbat mintsem hiszik: — Juliem² is ottan lesz! — Széchenyi azt mondta: «Szívemből kívánom, hogy jobb conditióban legyen nálamnál».

«Az egész délelőttet Baschbulubaschi (Polizei³ Fő Tiszt) rajzolásával 's festésével töltöttem. Jól esett ki,⁴ nagyon örültem.»

«Széchenyivel együtt keveset sétálni mentünk az ujonnan felfogadott hajónkhoz: ez azonban, a' viz apadván, sárra üledett. Dolgoznak rajta keservesen.»

Ebéd után: ismét sétálni mentem. A levegőt a kiadós eső felfrissítette. Milyen szörnyű vidék ez a Galac.

Azt a kellemes észrevételt tettem, hogy frakkom ujjai már szűkek, annyira megerősödött a karom az utazás alatt. Ezt szeretem.

Sturdza hercegnő. Ott volt a hatman, Vieulais

¹ Waldstein magyar szava.

² Forray Júlia bárónő.

³ Rendőrségi.

⁴ Jól sikerült.

és egy Maurojeni herceg, aki éppen Konstantinápolyból érkezett, török egyenruhában, körülbelül olyan mint a kozákok.

Július 29. Galac.

Lerajzoltam Sra. Manzolit. Nem sikerült. Sétálni mentem Széchenyivel. — A szakács ágyban van. Semodan detto. Beszédes szintén. Ebéd után Joseph is. Én vagyok tehát az egyetlen. A felfogadott hajó fedélzetére mentem. Veszekedtem a kapitánnyal. A hercegnő¹ elutazik.

Ebéd után a Quarterly Review-t olvastam. Sir Stamford Raffles. Micsoda ember!

Sétáltam Széchenyivel. Olvastam. A hatman már másodízben adott nekünk találkozót, anélkül hogy eljött volna.² Nevelés!

Este sokáig beszélgettem Széchenyivel róla és rólam. Bécsben ő volt a legelegánsabb férfi. Szándékosan kínozott és bántott mindenkit. Rossz ember, igen nagy roué hírében állott. Diner-eket adott, hölgyek voltak hivatalosak, mindig a legszebbek és legelegánsabbak, akik egy ilyen diner miatt anyjukkal, nagynénjükkal, sőt gyakran férjükkal összevesztek. Divatos ember volt. Ujra meg újra eljöttek a hölgyek, hiába volt minden botrány.³

Én: maradjak meg a Kamaránál és legyenek tovább is szorgalmas. Innét majd Revitzky átvisz a kancelláriába. Ott nem kell elegánsnak lennem, csak Metternichhez járok és olyan házakhoz, melyek sok applond-t adnak nekem. Az öreg nők, mint például a curlandi hercegnők, Tini Grassalkovich intrikálnak értem. Talán Nandine is. Azután majd

¹ Sturcza hercegnő.

² L. Széchenyi júl. 31-én hozzá intézett levelét.

³ L. Széchenyi júl. 29-én naplójában írt önvallomását.

egy követségre kerülök, onnét pedig néhány év múlva egy ugrással megint haza, valamilyen állásba.

Széchenyi, aki a Hitel megjelenése óta rendkívül nagyot nőtt Sedlnitzky,¹ Collovrath² etc. szemében, annál hasznosabb lehet számomra, mert önmaga számára soha nem kíván és nem is fogad el semmit. Nagyszerű terv.

Megmondtam neki nyíltan amit érzek :

„Nem tudom, hiúság-e ez, vagy sem, de oly nyugalommal nézek jövőm elé, mintha sorsom előre el volna határozva. Nem kételkedem, hogy karriert csinálok.“

Széchenyi: már Hirsovában említettem, hogy be akarom ide írni Széchenyi végrendelkező levelét.³ A piros tárcában tartottam, mely mindig a kajútben volt. Most a fogadóban lakom: Széchenyi pedig Manzolinál, soha jobb alkalom:⁴

«Kedves Barátom, Waldstein János!»

«Te legjobban látod, micsoda szenvedések alatt dictálom néked ezen sorokat. Legyél mindennek élő tanuja, hogy ha valamit kihagynék.»

«Midőn Pestről elutazánk, egészségem gyenge vala; több jószágaimon több esztendeig nem voltam; a visza sietésre dorgáló Diéta szemem előtt volt; és mégis neki bocsátkoztam a nehéz utnak; csupán azért, hogy egy pár holnapot a köz jó előmozdítása végett hazánknak felálldozzak. Beszédesnél, 's nálad némüképpen más a czél, mert az elsőnek ily vizen való utazás mestersége, én pedig nem értek hozzá semmit. Te, ifjú lévén, minden utnak édes örömet léptél volna.»

¹ S. József gr., bécsi rendőrfőnök (1778—1855).

² Gróf Kolowrat Ferenc Antal államminiszter.

³ L. Waldstein júl. 17-i naplóbejegyzését.

⁴ A levél szövegét facsimileben is közöljük.

Magyar Ország felemelésére csak
3. eszköz van. Nemzetiség; Hajó-
sülés, és végre Más Nemzetekkel va-
ló kereskedési öngyökercapcsolat.

Ezeket kötelességek követel-
re; emelgetek az előt lebecsülték
szerint fel; és dicséretet egy Né-
pesség által. — Fejleszték a
máshoz képest, Duda-Best. fő város.
sunkban. — Fejleszték mindent,
hisz Duda-Best meggyűnyön egy
vagy másnak lenni, és ennek elérése
végül a Duna-vízét hajózással,
nak; és kereskedelemnek nyitni kell.

A kik ezen sorokat olvas-
sák, és azt a te belátásodnak
engedem át, Des Waldstein! —
emlékezzenek rólam, fontosságuk
meg a mondottakat, és mielőtt nekik
pillanatban itam azokat. —
Ha meghalnék, és még tíz annyi
kell szenvednem, mint szenvedtem,
örömet fogok kimulni, és men-
nyire lehet, minden morgás nélkül.

ad

29. júl.

hogy egy pár hónapot, a köz jó előmoz-
dítására végett hazánkban feladoztak
Deszidesnél, s nálad némiképpen
más a cél; mert az előnék ilyre vizen
való utazás mestersége, én pedig nem
értek hozzá semmit; Te, ifjú lelkem
minden utnak edes örömet látsz
volna.

Ujomban 14 napig minden keserűség
nélkül folyt utunk; és csak ginksi
Sister városánál fogva jött rám
ezen kétség, mely 6 napotig csak kevés
szabad és tűrhető pillanatokat engedett,
és az időnek legnagyobb részét ziv-
orgonyázások, s elfulladások közt,
s egyébb régi nyavalyák hozzájárulá-
sával így annyira elnyomott, hogy sok-
szor a kérésigbevetkez közel, életem-
nek rövid úton végét akartam szökös-
teni. — És ha a lelkemnek hallgat-
tatlanságát nem hiszem. Isken-
nem bíznék, ennnyi fullasztó kíno-
kat nem tudnék túrni. —

Ezen sorokat én neked azért dic-
tálom, hogy a jó barátimnak / ha
az Isten ezen kínoktól kiakarna
szabadítani / minden publicitás nélkül
mutassuk meg. —

ad
29. július.

csak erős lelke, s szíját hajafiságra
bujdítson gon' egy. Kés. sző.

Virágoson, s boldogullgon
drága anyaföldiünk!
Köls közel Hirsóvához a Dunán
Julius' síjki 830 ban.

(nigunfandig was folgt.)

Hg pedig kérdés tán Ha pedig lehet, mindegy
de töltöngön, inte. véletelt lecsúszk.
Lek barátságosan Gsch. J. m. p.
Títhet, — Legye.

Lek Törvényes Kírái.
lymitknak és Dinastiajanak hív.
jottagyi úgy mint én "Jsten/Maria
úgy segéljen" úgy elszó úgy halok.

ad
Eggy.

Él még. —

Az egész Contextustól már kitetzyik, Hg
betegség által elgyengült elmije
a Stylus nem vizsgálott, a dolog
velőjét inkább kártnam szeme előtt.

Mos viza vegye gon' levelet
vagy sem -- nem tudom. —

«Azomban 14 napig minden keserűség nélkül folyt útunk; és csak szinte Sistov városátul fogva jött rám ezen hideg, melly 6 napokig csak kevés szabad és türehető pillanatokot engedett, és ez' üdőnek legnagyobb részét szívszorongatások, 's elfulladások közt, 's egyéb régi nyavallyák hozzájárulásával úgy annyira elnyomott, hogy sokszor a' kétségbeeséshez közel, életemnek rövid uton véget akartam szakasztani. — És ha a' léleknek hallhatatlanságát nem hinném, Istenbe nem biznék, ennyi fullasztó kinokat nem tudnék tűrni.»

«Ezen sorokat én neked azért dictálom, hogy a jó barátainknak (ha az Isten ezen kinoktól kiakarna szabadítani) minden publicitás nélkül mutassad meg.»

«Magyar Ország felemelésére csak 3 eszköz van. Nemzetiség, Közösülés és végre Más Nemzetekkel való kereskedési öszvekapcsolás.»

«Ezeket kötöm nektek szívetekre; emellyétek az első tehetségtek szerént fel, 's diszesítsétek *igazi* Nemesség által. — Fejcsétek a' másodikat ki Buda Pest fővárosunkban:—Tegyetek mindent, hogy Buda Pest megszűnyön egy vak zsák lenni, 's ennek elérése végett a Duna vizét hajókázásnak, 's kereskedésnek nyitni kell.»

«A kik ezen sorokat olvassák, és azt a' te belátásodnak engedem át, édes Waldstein! — emlékezzetek rólam; fontolják meg a mondottakat, és milly nehéz pillanatban irtam azokat. — Ha meghalnék, 's még tíz annyit kell szenvednem, mint szenvedtem, örömost fogok kimulni, és mennyire lehet, minden morgás nélkül, csak erős lelkű, 's tiszta hazafiságra buzdícsen ezen egy, két szó.»

«Virágozzon, 's boldoguljon drága anyaföldünk!»

«Költ közel Hirsovához a Dunán.»

«Július 17-én 830-ban.»

(Sajátkezü, ami következik.)

«Ha pedig lehet, mindég veletek leendek!!!»

«Széch. I. m. p.

«Hogy pedig kérdés tán ne történjen, intelek barátságosan Titeket, — Legyetek Törvényes Királyunknak és Dinastiajának hiv jobbágyi úgy mint én «Isten Mária úgy segélyen» úgy éltem és úgy halok.»

«Él még!...

«Az egész contextusból már kitetszik, hogy betegség által elgyengült elméje a stylusra nem vigyázott, a dolog velejét inkább tartván szeme előtt.»

«Most visszaveszi-e ezen levelet vagy sem? — nem tudom.»

Július 30. Galac.

Tegnap elfelejtettem megírni valamit, amikor a Széchenyiről és magamról lefolyt beszélgetést említettem. Széchenyi működéséről beszélünk; ezt mondta: „Meg fogod látni, mint növekszik majd tekintélyem. Szellemesnek tart már most is mindenki, de csak most kezdenek valóban jónak is tartani. Mint ifjú embernek nem voltak magasabb céljaim: mindent megtettem tehát, hogy a lehető legrosszabb hírem legyen, és sikerült is. De most már a bécsi urak tisztelettel néznek rám, Revitzky nagyon sokat tart rólam. Kolowrath minden áron igyekszik hozzám közeledni, amit én espèce de coquetterieként,¹ elkerülök etc. A legközelebbi országgyűlésen szigorúan az igazságnál maradok, bármelyik oldalon van is.

Lehetséges, sőt valószínű az is, hogy megnősülök. Kérlek, képzelj csak el, ha pl. Crescence-ot elvettem

¹ Afféle kacérkodásként.

volna és néhány hónapra Pesten telepedtem volna le: igen jó ház, diner-k sohasem, de nagyon elegáns soiréeek! — milyen hatása lett volna ennek a társadalomra, a nemzeti ébredésre, etc., etc.! Gyakran beszéltem erről Crescence-szal. Ő nagyon helyesli. De most csak az a kérdés: kit? Olyannak kellene lennie, akibe nem vagyok szerelmes: semmi connexion: aki azonban egészen comme il faut lenne, etc.”¹

Én: „Az ördögbe is! Hol találsz ilyet!” Ezt mondtam, de mást gondoltam: hol találhat olyat, kiben e tulajdonságok, melyeket követel, ha valóban kívánja, oly mértékben megvannak... mint *J. F.*-ben?² — Az alap: a hazafiasság megvan. És a többi tulajdonság? A hibái? Széchenyiben megvan az a tulajdonság, talán az egyetlen, mely neki imponálhat: szellemi fölény és szívjóság. Ismerem mindkettőjüket... Széchenyit és Julie-t. Vágyaim netovábbja volna, hogy ezt elérhessem. De az én talizmánom ez maradna: „Point de bonheur sans vertu.”³ És szövetségükbe én lennék a harmadik. — Ismerjük be nyíltan: én inkább a fejemmel, mint a szívemmel szeretem őt. — Talán erőltetetten okoskodom, de most hogy megismertem őt, tulajdonképpen a hibáiért szeretem. Ebből a teremtből még olyan glorious creature⁴ válhat, hogy örök kár volna, ha e természettől paradicsomnak szánt vidék a divat- és eleganciakór (oly betegségek, melyekre plus justo⁵ hajlamos) tövisei és bogáncsai által idéetlen, affektált angol díszkertté vál-

¹ L. Széchenyi júl. 29-iki naplóbejegyzését.

² Waldstein nyilvánvalóan saját szerelmére, Forray Júlia bárónőre gondol.

³ Nincs boldogság erény nélkül.

⁴ Pompás teremtés.

⁵ A kelleténél jobban.

nék! — Pedig ez lehet belőle, ha O. Nina,¹ G. Zoe etc., a legjobb barátnői — sőt talán még rosszabb is! De én kötelességemnek tartom, hogy vigyázzak rá és ha mindenki hízelegve hódol neki, felrázzam a hiúság veszélyes letargiájából.

Ha már egyszer az élet útján találkoztunk, becsületesen, amennyire csak tudok hozzá akarok járulni a nemesítéséhez!

Széchenyi, Julia! és én, szövetségükben a harmadik! Akkor azután mint Posa marquis én is azt kiálthatom, amit már most is érzek: Ah, királynő! Mégis szép az élet!

Memento: hatni.

Július 30. Galac.

Színes rajzot készítettem Mme Manzoliról. A hajó fedélzetére mentem Széchenyivel.

Jobban van, mint tegnap, meg nem is, ahogy vesszük. Sokat, írtam reggel is, most is. A S. Giorgióra mentünk fel, hogy a kapitányt összeszedjük. Atkozott olasz szószátyár. Mindig csak így beszél: Becsületemre, úgy éljek, úgy vágják le a fejem, vasárnap indulunk, ahogy ígértem; ahogy először ígértem, ezen a héten — és vasárnap már „túl van“ ezen a héten és mégis csak hétfőn indulunk, mint kiderült. Görög szavahihetőség!

Széchenyi 5—6 óra között rendkívül ingerült hangulatba került, azután egyszerre jobban lett. Este nagyon sokat nevettünk egy kis könyvön, «mellyet Budafalvi Bors Samuel adott ki. — Sok historiát is beszélt Széchenyi.»

Pókhálót festettem, nagyon jól.

¹ gróf Szapáry Józsefné, Orozy Nina bárónő; l. e napló júl. 28-iki bejegyzését.

Július 31. Galac.

«Hettman: amint már néhányszor érintettem-is: legalább 5 Rendez vous-t adott, hogy mutassuk neki a hajót, és se be nem várt se nem jött. Hanem (baj a lelkét!) az Albanesisát küldötte, hogy annak mutassuk meg, hogy evedznek!»

Micsoda ötlet!

«Széchenyi tehát elvesztvén béketűrését irt neki egy frantzia levelet.¹» Széchenyinek ilyesfajta leveleiben az a jó és az a rossz, hogy az ember úgy magyarázhatja őket, ahogy akarja. Annyira kétoldalúak. Felette udvariasak és mégis felette sértők. Ezt írta neki:

„A kis emlékről, amit pénz helyett kértem, megmenteni Önt a szégyentől, hogy ajándékot fogadjon el egy idegentől, ön megfedekezett, találkáinkra nem jött el“. Ezért megtartja a hajót, mert magával viheti Konstantinápolyba; hiszen matematikailag lehetetlen, hogy a hettman, nem ismervén vezetési módját, bárhogyan is használhassa etc. Megköszönte neki szívességeit, a szállást, etc.

A hetman azonnal eljött, mentegetőzött, felajánlott egy handzsárt: igen udvariasan viselkedett. Egy európai (mindig azt hiszem, hogy Ázsiában, vagy arrafelé vagyunk!) ütött vagy szúrt volna e levél hatása alatt. De hát ezek oláh hercegek!

Ez az eset is mutatja, hogy Széchenyi már nagyon jól érzi magát. Beszédes lázasan fekszik. Szegény —

Augusztus 1. Galac. Vasárnap.

«Széchenyi meglehetősen volt. Levelet írt, vagy inkább Recommendátiót Manzoli házigazdánkknak, egy frantziát 's egy németet. Ő nagy Stylista.»

¹ L. Széchenyi naplója júl. 29-iki bejegyzését!

«Visitte a Hettmannál. Nála volt Maurojeni herczeg; kit multkor Strudza herezegnénél láttam. Tellyes neve: Bejzade (Hertzegfy) Petraky Kallimachy Maurojeni: Sokat beszéllett Konstantinápolyról. 2 házott commendált Therápiába, Gordon² háza mellett.»

«Ott létünkör valami 20 Albániai lovas jött Hettmánhoz. Jó lovaik voltak, különösen Kapitányoknak. Most Jassyból jöttek haramjákat fogni: olyan a szolgálatok mind a mi Fog-meg-jeinké. Öltözetek fölötté czifra, 's fényes volt. Ámbár éppen utról jöttek.»

«Hajón. Az utolsó nap valami helyben mindég kellemetlenebb, mint 3—4 nap, melyekben az ember elmeneteléhez nem olly közel tudja magát. — Ugy ez a Vasárnap is türhetetlen hosszú lett.»

«Délelőtt copiroztam Manzoli aszonyság képét, melly hozzá éppen nem hasonlít, de szép, 's piros lévén, neki tetszett. Tant mieux. Láttam, hogy Capitan Alessandronak volt szánva, akibe igen szerelmes lenni látszik a jó kis Aszonyka. Estve, midőn elakartam menni, még hosszú beszélgetésem volt vele, nénnyével, 's leányával: az anya 28 esztendő, a leány 15, 's ennek már 2 gyermeke van. Itten a leányok majd mind 12 esztendő korokba mennek férjhez! — Az úgynevezett „Europen” azaz Frakba menő ember így nagy auctoritásba van, 's úgy látszik, hogy az aszonyok nagyon szeretik. — Ugy p. o. a 28 esztendő N. Anya nevetve beszéllette, hogy férje „Szakállas Moldava, 's öreg”. Délelőtt lakadalmi pompát láttam: nekem a külömbféle színű öltözetek, az arany 's ezüst övek, mellyeket az Aszonyok hasokon viselnek, valamint szinte a tarka Turbánok fejeken nagyon tetszettek. (Turbánok creppbül vannak.)»

— «A mi uj, olly uj embernek, mint én vagyok, mindég tetszik.»

² Angol követ Konstantinápolyban.

Aug(usztus) 2. Galacban és a vizen!

Isten áldása legyen rajtunk! Milyen boldog vagyok, hogy mikor e sorokat írom, már elmondhatom: nem vagyunk Galacban. — Elképzelhető-e elhanyagoltabb, egészségtelenebb és általában nyomorúságosabb város, mint ez a hely! Pedig milyen élénk a kereskedelmi forgalma! Mert mennyivel nagyobb kereskedelme kellene lennie, mint Pestnek, ha meggondoljuk, hogy 3—4 hajó, jórészt fregatta, jön-megy és mind annyira megterhelve, amennyire az édes víz csak megengedi. — Ez mind csak transito forgalom lehet: mert az áruk 1000-ed része sem marad Galacban, mind befelé megy.

Reggel 6-kor felmentem a hajó fedélzetére, majd ismét 10-kor, etc., etc. A legnagyobb szemtelenségeket mondtam a kapitánynak, aki a földkerekség legaljasabb hazugjainak egyike: ki nem mondana egy igaz szót, még akarata ellenére sem.

Olyan rettenetesen összeszidtam, hogy nem is hittem volna, milyen jól tudok olaszul. Dat indignatis verba. Nem is történt semmi, csak én kiabáltam, lármáztam.

Mi a hajót úgy béreltük ki, hogy csak egyedül utazunk rajta, de a kapitánynak, a zantei Dmitri Cavadia-nak kérésére megengedtük, hogy magával hozza 2—3 állítólagos jó barátját poggyász nélkül. E megállapodás be nem tartása okozta, hogy nem indulhattunk 9-kor, úgy ahogy megállapodtunk. Mivel még semmit sem főztek, Manzoliék meghívtak enni. Széchenyi Manzolinak 25 #-t ajándékozott, ami erre felé nagy összeg, mert mindent piaszterben számolnak: 1 huszas = $2\frac{1}{2}$ piaszter, 1 # = 14/20. Én európai konyhára számítottam, egészen megfelelkeztem a moldvai szokásról, t. i. ürühus és zsír.

Az ördögbe is! Micsoda feladat volt ülni maradni, hajsza! hja volt, hogy — hogy is nevezzem esztétikusan? — hogy vissza nem adtam mindent, vagy hogy is mondjam? Széchenyi, aki mellettem ült, nem vett észre semmit és dicsérni kezdett engem, hogy én voltam az egyetlen a hajón, aki nem betegedett meg. Ez morálisan hatott és véget vetett a belső fizikai remegésnek. Milyen boldog voltam, amikor felállhattunk.

3 órákor hajóra szálltunk. Egyik vendég a másik után érkezett, úgyhogy a hajón most körülbelül 40-en vagyunk, ezenkívül 12 élő birka és 2 disznó, 1 borjú, 1 várandós macska és a hajó kuttyája. Az átkozott kapitány alaposan becsapott minket.

A társaság leírása.

1. Egy kövér görög úr. Nagyon vidám és az életét adná, ha olaszul beszélhetne, bele is kezdett már néhány quasi-beszélgetésbe velünk, de a vége mindig az lett, mint a Petraky Procopiuval folytatott beszélgetéseinknek: Nagyon sajnálja, úgymond, hogy nem tud velünk beszélni. Nagyon jókedvű volt, de most meg se mukkan, mert rosszul van. Egyébként 2 klasszikus tulajdonsága van:

1. Epiruszba utazik és
2. ismerte lord Byront, illetve sokszor látta. Ezért írigylem.

2. Ezen az emberen kívül, akit Széchenyivel „bonvivant”-nak nevezünk el, feltűnt nekünk egy szikár, fekete férfi. Mélyenülő szeme van, körülbelül 45 éves, ritkán láttam ilyen jellegzetes arcot. Régebben hajóskapitány volt, most kereskedő. Kefaloniában született. A hajón nagyobb tekintélye van, mint magának Dmitri kapitánynak.

Nyugtalan, cselekvő szelleme minden alkalommal

megmutatkozik. Ha valamelyik hajós nehéz munkát végez, ő bizonyosan segít neki. Nagyon sápadt, mert nemrég gyógyult ki a pestisből, már másodszor esett át rajta. Általában úgy nevezik; «Evangéliku kapitány».

Portréja a vázlatkönyvbe kerül.

3. Ugyanolyan korú, kövér, fekete úriember. Moreába utazik — házasodni! Valamivel korábban is hozzáfoghatott volna. Úgy látszik azonban, annál több dolga lehetett, mert városi kapitányféle volt Izmailban. Egészen olyan a külseje, mint azoké a magyar uraké, akik a fürdőhelyeken pl. Vihnyén, Mehádiában etc. etc. a divatkirályok s a fürdő díszai. Még itt is, úgylátszik, a legnagyobb tiszteletet élvez és nekünk nagyon hasznos, mert jól beszél oroszul.

4. Ez aztán az igazi Policinello! Széchenyi azt mondja, hogy szakasztott mása Beszédesnek, moldvai jelmezben. Azt hiszem, szerb mérnök lehet. Öltözete: ha nincs rajta cukordinnye alakú kék és fehér kis turbánja, akkor bozontos haja képezi eredeti frizuráját. Homloka, orra, szeme egymásra zsúfolva, háromszöget alkot, melynek elvágott alapja a bajusz: az egész a gömbölyű arcra van építve, mely olyan mint egy cipő. Piros pantallójában, lila kabátjában és élénkzöld Gros de Naples, fehér szőrmeszegélyű bundájában szakasztott olyan, mint egy Papatadzi az Italiananál Algieriben. Ehhez tökéletesen illik jó kedélye és szigorú ragaszkodása e szabályhoz: „ben mangiar, ben bere,¹ egyébbel nem törődni.“ A fickó egész nap valami diványfélén alszik, amit magával hozott. Vázlatkönyvemben megvan az arcképe.

A hajó többi utasa kevésbbé érdekes.

¹ Jól enni, jól inni.

«Tehát ezek, 's többen nagy nehezen a hajóra mászva lévén, valami 5-kor délután elindultunk. Egész éjjel mentünk.»

A kabinbe aludtam. Széchenyit a szúnyogok hasonlóképpen lenni nem hagyták.»

A kabin, ha az ember ágyban fekszik, feltűnően hasonlít egy állatseregletre, «másként pedig olyan, mind egy „familia cripta”. A Társaság igen víg volt.»

Aug(usztus) 3. Szakesa.

Reggel lerajzoltam a moldvait. Nagyon örült neki. Alkalmam volt megfigyelni, milyen hatást tesznek a szépművészetek a műveletlen emberekre. Amikor megmutattam nekik a basbulubasi-t az albumomban, — milyen tisztelettel adóztak nekem! — Ha valaki játszani tud egy hangszeren, például fuvolán, vagy gitáron, vagy csak oly kevésbé tud is rajzolni, mint én, máris nagyon könnyen tud barátokat szerezni (in lato vocis sensu) és egyszerűbb lelkeket meghódítani.

Ebéd 4-kor. Ebéd után elértük a hidat¹, lementem a kapitánnyal és a 3. sz. göröggel, Alexandre Nikities pulkovnik² megígérte, hogy holnap reggel megnyitattja számunkra a hidat. Ezután magam eleveztem

Szakesába, Az erődítményt lerombolták, az 1829. évi békeszerződés alapján. Elmentünk 3—4 piramis mellett, melyet a kórházakban (!) elhalt orosz katonák ruháiból raktak, bementünk Szakesába. Pusztulás mindenütt! — Kávéház. A „Salyi Aga Csi bug csolyu“ bimbasi is ott van. Ez a derék ember eladta a várost az oroszoknak. Most éppen Oroszországba utazik, hogy le ne vágják a fejét. —

¹ Orosz hajóhíd Isaceánál, l. Széchenyi naplója aug. 3-i bejegyzését.

² Orosz ezredes.

Általában ilyenek voltak az orosz sikerek. — Találtam ott egy törököt, aki olaszul is beszélt valamiké-
két. Igen gonosz, kegyetlen arckifejezése volt. Tuniszból érkezett. Amikor az oroszok sikereiről
beszéltünk, azt mondta: „Ilyen az élet! Az egyik
felül van, a másik alul. Most mi vagyunk alul.“

Holdfényben mentünk vissza hajónkra, mely a
„Beszarábia“-hoz van kikötve Szakesával szemben.
A kapitány és társai görögül énekeltek: „Fel hon-
fiak!“¹ etc. Milyen szép hon, de milyen gyalázatos
fiak ezek a görögök! Viculais² igen jó megjegyzést
tett, amikor elmondta, hogy az eginai törvényhozó
testületnek vannak tagjai, akik, mielőtt törvény-
hozók lettek, banditák voltak. Azt mondotta:
„Palikar³-okból Lykurgoszokká és Solonokká ved-
lettek át.“ — Micsoda törvényhozás, micsoda alapjai
egy szabad államnak!

Szakesa közelében török ütegeket látni, illetve
ezek csak voltak törökök. Azt mondják, hogy több
mint 5—6 volt és az oroszok mégis csak 14 embert
vesztettek, mikor a hidon átmentek. Egy sebesült
törökben azonban volt annyi hősiesség, hogy piszto-
lyával belelőjön az egyik lőporos hordóba. E haza-
fias tett szomorú következménye az volt, hogy 60
orosz a levegőbe repült.

Augusztus 4. Szakesa — Tulcsa előtt.

Éjszaka nincs alvás, nappal nincs pihenés. A
társaság, a kapitány és a szúnyogok elviselhetet-
lenek. Az új görög nyelv, melyet végtelenül gyorsan
beszélnek, fülszaggató. És ezek a hangok! Csupa
fejhang, fej nélkül. Micsoda élet!

¹ T. i. a Marseillaiset.

² L. W. júl. 23-i naplóbejegyzéseit.

³ Görög bandita.

Egész nap a kapocsvason ülök: írok, rajzolok, olvasok, de egyiket sem lehet rendesen, csendben végezni. A nap örökké a fejemre tűz. — Folytonos ellenszél. — Állandóan emberek vannak körülöttem, csak az a szerencse, hogy nem tudnak velem beszélni és hogy nem értem napi 14—16 órás fecsegésüket. — Azonkívül a legtöbbben betegek. — Még éjszaka sem lehet aludni. — 6 hete már, hogy hazulról elmentünk: mennyit szenvedtünk és semmit sem élveztünk. Amellett még én vagyok a legszerencsésebb, hiszen én csak azért szenvedek, mert társaim szenvedését látom. — De azért egy pillanatra sem bántam meg, hogy elutaztam: de nem veheti tőlem senki zokon, ha kissé bosszant, hogy nem utazunk jobban. Ha Széchenyi jókedvű, én is az vagyok: őszintén szólva, én mindig az vagyok. De kellemetlenül összeszorul a bensőm, ha őt elfogja a spleen-je. Pokoli élet ez, a legcsekélyebb kényelem nélkül!

Dél felé rossz átmenet a szakesai hidon. Szép éjszaka. — Sokat olvasom lord Byront, etc.

Augusztus 5. Tulcsa.

Hogy milyen hangulatban voltam augusztus 5-én, az látszik a tegnapi bejegyzésből. — Egész éjjel nem tudtam aludni és amikor végre reggel elaludtam, elhaladtunk Tulcsa¹ mellett. Nem láttam. Kétszer zátonyra futottunk, nagy időbe és fáradságba került, amíg elszabadultunk. A kapitány a szegény hajósinasnak úgy megüti a kezét, hogy majdnem kettétörik. Csaknem szétrobbanok a szánalomtól és a dühtől.

«Uszni akartam, félóraig mezetlen várok a szobában: utolyára — mikor a szunyogok fél Lazarust

¹ Tulcea.

már belőlem csináltak — «*Non si puo*»¹ mondja Seva... és fel kellett öltöznem.»

«— Széchenyi igen rosszul érzi magát,» egészen búskomor. Ez a magyarázata augusztus 4-i bejegyzésem elejének.

«A Sulina nevű ágon megyünk le. Be rossz hajókázás olly nagy vitorlás hajóval. A Duna olly széles csak, mint kétszer a hajónk; ennek tehát természetesen minden szempillantáson megakadnia kellett a sok fordulásokban. Vitorlával nem lehetett élni; és hogy a víz-folása² elneragadja egy Directióban a hajót mindég háttal (v. inkább seggel) mentünk előre. — A víz mélysége többnyire csak 3—4 öl. Sok helyett plane csak 2 öl. Megisakadtunk kétszer.»

«Semmi sem volt kedvem, csak uszásra 's azt éppen nem tehettem. Délután Sz. jobban lett. Beszédessel,» (aki úgy elhagyja magát, mint egy asszony szülés után) «a materialismusról disputált.»

Eredmény: az ember rögtön meg van verve, amint nem fogadja el a világ örökkévalóságát. Mert az, amit Beszédes állít, hogy a világot a Harmonia Universalis teremtette, végtelenül absurd: mert a Harmonia már egy létező lényt feltételez, etc., etc. Hogy megvetném és lebecsülném magamat, ha azt mondanám: lelkem nem képes öntudatos halhatatlanságra. Öntudatlanul semmi sem lehet halhatatlan, pl. a kő.

«Ezen discussio idője alatt a „Haspel“³-en irtam, de ha igen vastagon jött a „nonsense“, békeltt szólnam.»

«Estve a Szunyogok Desperatioig üztek.»

¹ Nem lehet.

² Folyása.

³ Kapocsvas.

Aug(usztus) 6. A Dunán.

«Melly éjtszaka! — Hőség, vagy mi, azt nem tudom; de azt bizonyosan, hogy akkor kezdtem alunni, midőn Beszédes felkelt valami: 4—5 órakor. A szunyogok mulatságnak szolgáltak: megfogások által. Reggel rajzolás:»

Capitan Evangelyit médiocrement,¹ Dyonisy Cavadiat, Dmitri kap. fivérét nagyon jól.

«7-ik Aug. Sulina.»

«Megérkezünk Sulinán. Legcsunyább a' mit képzelní lehetne. Csupa mocsár és Muszka Brennbachta.² — Átmegyünk a tiszthez. Visszajövet Széchenyivel egy frantzia hajóba megyünk, Capitain J. I. Fournice, akivel Galaczon egyszer fölöstökömoztem. A hajója szép tiszta volt. Csak mind öszve 12 ember a hajón. Széchenyinek ugy megtetszett, hogy kérve kérte, vegyen fel bennünket: a becsületes ember azt mondta, hogy palacsákák vannak az ágyakban, egy szóval hajónak rossz állapotját leírván mondotta, ha akarunk ugyan felvesz, de Discretiora, i. e Const(antinápoly)ban azt fizesse Széchenyi, ami tetszik.»

«Elhagytuk tehát az éneklő Görögöket, csalfa, gaz Capitányokkal, 's S. Jean Baptiste fut notre patron tutélair.»³

Milyen szörnyű éjszaka! Én kívül aludtam. Széchenyi nem tudott lent aludni a poloskáktól. Amikor kijött, engem a fedélzeten talált, ahol kevesebb volt a szunyog.

¹ Közepesen.

² Őrség.

³ «Keresztelő Szent János» lett a mi pártfogó gyámunk.

Augusztus 8. Ponte Euxin.

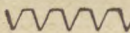
E napon halt meg Cephise Forray.¹

Már reggel 4-kor az a szerencse ért, hogy 2 orosz bárka nagy legénységgel felénk evezett. Ez volt a megrendelt kalauzhajó, amelyre azért van szükség, hogy a Duna torkolatából kijuthassunk: ez aztán a folyó! A legcsunyább környéken mentünk, láttunk egy hordót, azt baloldalt kellett hagynunk, azután körülbelül 100 öllel odébb egy másik úszó hordót, ezt jobb felől kellett hagynunk, aztán egy darab fát már a tengerben: csupa zátonyjel. És mindezekkel a jelekkel, kalauzhajókkal (3 volt) mégis csak elakadtunk. De rögtön 6—7 csónak jött oda a Bagace-ből² és segített rajtunk. Minden nemzet összefogott, hogy megszabadítson minket. Széchenyi rosszul volt. Káromkodott és jajgatott, mint egy vénasszony. Ennyire elgyengíti az embert a betegség. Végül tovább jutottunk. A szél először kedvező volt, később kevésbé.

Allapotom valóban nyomorúságos volt. — Ugorjuk át az unalom napjait, amikor nem lehetett olvasni, írni, rajzolni, vagy bármit is tenni: tengeribetegségem következményekép. Olvasd el lord Byron Don Juanját és majd megtalálod egy nem esztétikus dolog esztétikus leírását.

(Augusztus) 9. Fekete-tenger.

Úgy mint tegnap. — Több hajóval találkoztunk. — Egyhuzamban sokáig aludtam és alig ettem valamit. Este Fournice a trafalgári és abukiri csatákról beszélt, melyekben résztvett.

Laviroznunk kellett, azaz menni.

¹ Forray Júlia bárónő nővére; ezt a mondatot W. nyilván csak hazatérése után, más téntával írta a lap szélére. L. okt. 5-ét.

² Törökül: esatorna.

Aug(usztus) 10. Fekete-tenger.

Beszédes mégis csak átkozott fickó! Azt mondja, nincs semmi baja: de nem tudott sem járni, sem állni: enni, viszont tökéletesen. — Napi 24 órát aludt, leszámítva az étkezések idejét. A szél kedvező volt. Óránkint többnyire 2 lieu-t — 6 tengeri mérföldet tettünk meg. Néha $7\frac{1}{2}$ mérföldet is.

A hídon aludtam, de nagyon jól.

Aug(usztus) 11. Konstantinápoly. Ah!

Egész reggel a hajó orrához dőlve fekvtem. «A habok törése a hajón valami felséges, nemis képzelheti senki, a ki nem látta. — Circiter 3 ölnyre terjedt csak a fehér buborék; mely zuggást tett a tajték! Viszaeső finom víz porában Iris színek látszattak! Felséges. Ekkor látánk meg az Anatoliai hegyeket. — Asia hegyeit mondom! Mint örültem. Közelítünk; eltűnnek a távolabbak, 's a közelebb, de kisebb partok jönnek elő. Meglátjuk Az Európai és az Ásiai Fanalt.»

«Versent-úszó Delfinek kísérik habokat metző hajónkat. — Ime a Canalis bemenetele. — Jobbról látszik a Kőszikla, mellyen, mondják, Jázon hajó törést szenvedé. — Előtűnik egy kis vár, fehér falai a sötét földön mint fénylenek! — Jobbról, balrul egy másik, megint egy, s azután megint egy s. a. t. Itt egy keskeny völgy, szörös közében egy veres Chiosk tűnik ki Platanok és Cyprusok közül. A hegy tsutsán a Genuai omladék vár, Mellynek egyik bástyáját egészen benőtte a ragaszkodó Epheu.¹ — Így kertek közt jön Bujukdere.² Mint örültem az utszára, a házakra ismervén, mellyeket

¹ Borostyán.

² Bőjük-Dere: I. Széchenyi naplója aug. 11-i bejegyzéséhez fűzött jegyzetet.

«I. I. Fournice kapitány»

«Dyonisy Kavadia»

Philippovits rajzoló könyvéből ismertem. — Mintha már egyszer ott lettem volna, úgy látszott. — Jöttek ezután a nagy Platanusok, mely alatt traditio, hogy a Keresztes Vitézek táboroztak.»

«Therapia; más részről Dolman bachtsi etc.»

A legcsapongóbb képzeletet is messze fölülmúlja a természet ebben az Eldorádóban. Miután elhaladtunk a csatorna mellett, melynek mindkét partján elbájoló kertek és tájak vannak, a játszadozó delfinek közepette befutottunk Konstantinápoly kikötőjébe. Minden vélemény megegyezik, hogy ez az öböl az elképzelhető legkitűnőbb kikötő.

És minő kép tárul az érkező elé! Sok száz kis bárka vagy csónak nyüzsg, egy vagy két török mozgatja őket 2—2 evezővel, kormány nélkül: egészen rendkívüli formájuk van és szinte érthetetlen sebességgel haladnak. Pl.

*most extraordinary, and go with a speed
almost inconceivable. — p.*

*It would take a party to waft them to fair
all this.*

Kár volna időt vesztegetni arra, hogy mindezt lefessek.

Partra szállottunk — Széchenyi és én és felkerestük báró Ottenfels internunciust.¹ Nemesak mint földieket, hanem akár mint rokonokat foga-

¹ L. Széchenyi naplója aug. 11-i bejegyzéséhez fűzött 2. jegyzetet.

dott minket. Ottenfels valamikor gyakran járt az öreg Széchenyi házához, mint annak alantasa és most, igazán nemes módon, fiának akarja ezt meghálálni. Rőgtön ott is kellett maradnunk a házban. Van itt néhány fiatal ember, akikkel hamarosan megismerkedtem, very good fellows, indeed.¹ Wallenburg követségi titkár² vidám és ugylátszik igen művelt fiatalember. Hamarosan összebarátkoztunk.

Marie³ egy levelét találtam itt, aminek nagyon örültem. Mindabból azonban, amit nekem ír, azt veszem ki: fél, hogy túlságosan szerelmes vagyok Julie Forrayba. Majd írok neki erről levelet. Az egész estét Eisenbach⁴ úr irodájában töltöttem, Marienak evelet írva.

Augusztus 12. Konstantinápoly.

Érthető módon nem elégített ki, hogy Perában maradjak, látni akartam Konstantinápolyt, azaz az öblön túli várost. Szerencsémre találtam egy dragománt, egy Testa⁵ nevű, körülbelül 22 éves fiatalembert, akinek dolga volt a Defterdarnál, azaz pénzügyminiszternél. Miután beszóltam Beszédeshez és közöltem vele, hogy jól vagyunk etc., a kis chaik-unk átvitt Konstantinápolyba.

Bakcsi Kapussi: kerti kapu. A városnak ez a része teljesen romokban van, az 1828—1829. évi tűzvész óta.

A Fényes Portát magasabbnak és fényesebbnek képzeltem. — Bementünk a szerály 2 első udvarába is, egy szerencsés véletlen folytán, mert vezetőm bevallotta, hogy ő maga sem járt itt még soha.

¹ Igazán nagyon jó fiúk.

² L. Széchenyi naplója aug. 11-iki bejegyzéséhez fűzött jegyzetet.

³ L. Waldstein naplója elejéhez fűzött 1. jegyzetet.

⁴ L. Széchenyi naplója aug. 11-i bejegyzéséhez fűzött jegyzetet.

⁵ Az osztrák követség egyik tolmácsa.

Láttam egy gyönyörű platánt, a törzse kis kabinetet alkotott, kerülete 20 lépés etc. etc. Plura de his alias; mert ez csak caprice promenade volt. A szabályosak majd később következnek.

Ebéd után a kertben sétáltam és kipróbáltam Wallenburg arabs lovát.

Augusztus 13. Pera.

Magammal vittem Konstantinápolyba Ahmed jaszakcsüt. Beszédes utánunk kullogott. — Ezen a napon nagyszerű dolgokat láttunk, — Ahmed kitűnően vezetett bennünket — de egyáltalában nem ismertük igazi jelentőségüket, mert készületlenek voltunk: például a ciszternára épült mecsetet, a leégett oszlopot.

„Ahmed szultán“ remekmű. Milyen nagyszerű! Még a kis kapu is milyen szép, mely az Atmeidanra vezet.

Atmeidan (Hyppodrom). Egyiptomi obeliszk, esavart ércoszlop, mely állítólag egyik lába a Pythia apollo-delphii háromlábú székének. A többit majd rendszeres vándorlásaim során fogom leírni, helyesebben jelezni. Nagyon megragadott a Bűjük Bazar, boltíves folyosók, bolt bolt mellett, tele a legszebb áruval. — Szerettem volna gazdag lenni, hogy egyet-mást vásárolhassak, a nem szükséges kiadásokat azonban utoljára hagyom, ha marad valami pénzem.

Ebéd Wallanburggal, odahaza, 2 órakor. Ebéd után lóra ültem, hogy megnézzem a házat, melyet Széchenyinek ajánlottak. Nagyon jónak találtam. Wallenburg kozák lován mentem. Ő egy anatóliai ménen lovagolt, Gildrim (villám) a neve. — Bujukdere felé az út kopár síkon át vezet, nincs rajta sem fű, sem vetés.

Az úgynevezett bujukderei síkságig, ahol a táj

valóban festői látványt nyújt; az ember oly közel elmegy a tengerpart mellett, hogy gyakran megcsapják a hullámok. Kétevezős csónakon tértünk vissza; fenséges éjszaka; a tenger foszforeszkált, minden evezőcsapás fehéren csillogó fényesíkokat hagyott maga után. Gyönyörű volt. — A fiatal Kletzl kísért el. Sok mindenfélét mesélt, de beszédének nem volt se füle se farka. — Fivére, a tolmács,¹ úgy látszik sokkal értékesebb. 20 piasztert fizettem.

Augusztus 14. Pera.

³/₄10-kor már lóháton ültem útban Bujukdere felé. A szuresü, (így hívják a lovak tulajdonosait, akik mint vezetők mindig elől lovagolnak), szóval az emberem nem akart gyorsan menni. Rákiáltottam: „Haidee!“ — de nem akarta megérteni.

Kritikus eset, mondtam magamnak és rossz háts-lovamnak, mely egyáltalában nem akart ügetni és csak verésre volt hajlandó vágdatni. Ekkor egy frank karrikatura-alak jött szembe, egy Rosinanten ügetve. „Uram, bocsásson meg, itt mindig az a szokás, hogy a törökök lovagolnak elől?“ — „Igen uram, ez a szokás“. — „Ez az én szüresüm nem akar gyorsan menni, pedig én ebédre szeretnék hazaérni, etc. etc.“ — Így beszélgettem azzal az úrral, aki — mint megtudtam — Stefani, az orosz konzulátus kancellárja. Az ő közreműködésével sikerült szüresümmel új szerződést kötnöm, azt ígértem neki, hogy ha jól megy, akkor 20 piaszter helyett (10 a lóért, azonkívül a palotában² kiszabott díj) 40 piasztert fizetek neki, ami ebben az országban elég sok.

Miután ezt az üzletet megkötöttük, az atyafi oly jól ment, hogy az elvesztett időt is beleértve,

¹ Az osztrák követség egyik tolmácsa.

² A Palais de Venise, azaz az osztrák követség.

1 $\frac{1}{2}$ óra múlva már leszállhattam az internuncius kapuja előtt. Kifizettem a házért egy hónapra 500 piasztert — 14 $\frac{1}{2}$ 10 piaszter, ettem valamit, majd Therapiába lovagoltam Sir Robert Gordonhoz.¹ Nagyön barátságos volt és meghívott, hogy látogassak el hozzá, ahányszor csak átmegyek Konstantinápolyból Bujukderebe.

Sziklákon kapaszkodott fel török macskám egy fenséges kúthoz platánok közt, ismét az országútra. A hőség nem volt olyan nagy, inkább csak nyomott volt a levegő, egyhuzamban vágtattam, a szüresű ügetett. Én mindig kantár nélkül, hat pennyvel a kezemben. Amikor az ember elhagyja a mély, szűk völgyeket, eljut a suterasisokhoz, azaz vízszívó oszlopokhoz. Annak az elvnek az alapján épültek, hogy a vizet a levegő felfrissíti, azért mindig színültig tele vannak, hogy a vizet a levegő érhesse.²

Zacharai Dzsewahir (sivatagi gyémánt) bővízü forrás, mely valóságos vízeséssé alakult. Báró Ottenfels fákat ültetett köréje és ő nevezte Zacharai Dzsewahirnak. Milyen jótékony, milyen szép színben mutatkozik itt meg az izlám szelleme. Frissítőt nyújt az elfáradt, szomjazó vándornak! Ott, ahol minden órában porter-sört lehet kapni, mint Angliában, vagy jeges limonádét, mint Olaszországban, az ilyesmi természetesen fölösleges volna, de nálunk Magyarországon!

«Haza jöttem valóban 3 $\frac{1}{2}$ -kor; de ugyan öszve törve a sebes promenadtól! Ugy hogy délután alig tudtam járni. — Levelet irtam Resetának 's Károlyi Györgynek; ezek egy angoly courier által mennek Bécsbe.»

¹ L. Széchenyi naplója aug. 11-i bejegyzéséhez fűzött jegyzetet.

² Nyilvánvalóan azt akarta mondani, hogy a víz a levegőt felfrissíti.

«Azután jeges ételt ettem, 2 Lemoni, 1 tejesv. De olyan jót mint Pesten soha sem ettem. 's micsoda olcsó. 1 piastre tehát, 2 $1\frac{1}{2}$ Becheln $1\frac{1}{20}$ ft tennének!»
Augusztus 15.

Széchenyivel Therápiában Gordonnál. A palota elragadó; különösen a medence pompás! Mr. Seymour¹ éppen most érkezett Angliából, és Mr Villars,² Ottensfels. Micsoda kedvesség! Ő minden tekintetben több, mint diplomata. Széchenyi végtelenül meg van elégedve Mr. Froding házával, melyet bérlünk. 5-kor érkezünk haza, csaknem összetörve a hajón-üléstől.

Vacsora után Széchenyivel kávéházba mentünk. Nargilét szívott és olyan jó hangulatban volt, ahogy már régen nem láttam.

Dr. Mac Cartyék.³ Mind nagyon kedvesek. Sokat beszélgettem a sógorával, egészen jól ment az angol. Széchenyi a hetedik mennyországban, hogy itt minden angol.

Augusztus 16. Pera.

Széchenyi azt mondta, átmegy Skutariba, várjuk meg. De piócákat rakatott magára és ettől úgy elgyengült, hogy nem mehetett. Így elveszítettük az egész délelőttöt. Lerajzoltam Ahmed jaszakesüt.⁴ Azután Beszéddel Perába és Galatába mentem sétálni.

5 órakor egyedül vacsoráztam. Széchenyi Mac Carthynál vacsorázott. Zongoráztam. Sokáig beszélgettem Testával,⁵ aki meglátogatott. Majd Hammert⁶ olvastam a szalonban. Lefeküdtem.

¹ Az angol követség egyik tagja.

² Az angol követség tisztviselője.

³ Széchenyi angol orvosa Konstantinápolyban.

⁴ Aki Waldsteint Konstantinápolyban körülvezette.

⁵ Dragomon; l. e napló aug. 12-i bejegyzését.

⁶ L. e napló aug. 19-iki bejegyzéséhez fűzött jegyzetet.

Augusztus 17. Pera.

Reggel elhatároztam, hogy bevásárlók egyet-mást. Konstantinápoly, gondoltam, szabad kikötő, bizonyosan találok csinos angol, francia holmikat. De semmit sem kaptam, még egy pár cipőt sem! 11 órakor Konstantinápolyba mentünk a török fürdőbe. A hőség igen nagy volt, amíg a Bakcsi Kapuszin át odaértünk. Nagy négyszögletes szalonba léptünk, mely fölülről kapta a világosságot. Kis díványokon vetkőztünk le. Kötény a derekunk körül: ez volt minden ruházatunk. A szalonban nem volt nagyon meleg, az első fürdőszobában már melegebb és még inkább a harmadikban. Minden fehér márvány, köröskörül lépcső, 3 medence, melyekbe két csapból hideg és meleg víz folyt. Most aztán alaposan megdolgoztak: Dr. Mac Carthy-t, Széchenyit és engem! Egy török, akinek lószőrkesztyűje volt, félelmetesen dörzsölni kezdett engem, időnkint végig öntött vízzel, úgy, hogy azt hittem, megfulladok. Miután így megdolgozott, egy mosdótálra való szappant hozott és beszappanozta a fejemet, hajamat, arcomat és egész testemet. Elképzelhetetlen, hogy ez milyen kellemes érzés. Kértem, hogy ropogtassa meg egyik csontomat; ez így történt: egy vastag törülközőt turbánszerűen összecsavart és azon kellett pihentetnem a fejemet. Kinyújtóztam egy magas nyolcszögű márványlemezen, mely e célra van ott. Most azután dögönyözni kezdett, körülbelül úgy, mint Kotzebue leírása szerint a szolga, akinek Notrahanna királyné hasán kellett táncolnia, hogy megkönyítse annak az emésztését! Pl. Rátérdelt a melleme, a hátamhoz szorította karjaimat és török izmainak egész erejével a márványhoz nyomott. E bántalmazás után egy törülközőt kaptam, majd a következő kamrá-

ban 2 másikat, mert ott a hőmérséklet már sokkal hűvösebb, végül magában a chöszk-ben fehér turbánt a fejemre és még egy pár arannyal nagyon csinosan hímzett kendőt. E tökéletes öltözetben ültünk körülbelül egy óra hosszat 4 kis díványon, Beszédes (akin sokat nevettünk) Széchenyi, Mac Carthy és én. Itt az ember rendszerint dohányzik és kávéat iszik. Bár lennénk ilyen fürdők Budán. Hány ember van, aki egész életében nem jut el a tisztaságnak eme fokára.

A fejem! Legutóbb, amikor Bujukderebe lovagoltam, napszúrást kaptam, de türelmesen küzdöttem ellene 3 napig. 2 kereskedést üző Rothschild, aki tegnap ugyanezt a lovagló utat tette meg, de alighanem kevésbé sebesen, ugyancsak napszúrást kapott, de ők kényesebbek mint én és azonnal elhívták Mac Carthy-t. Én viszont 7 piócát rakattam a nyakamra. Vederemo!

Hrabowsky, majd Eisenbach.¹ A Bujukdere felé vezető úton egy meggyilkolt ember tetemét találták. Beszédes reszket.

Lerajzoltam egy nagyon csinos albánt, akit egy őrszobában találtam. Nagy volt az őrszemélyzet öröme.

Augusztus 18. Pera—Bujukdere.

Eisenbach bemutatja fivérét² Széchenyinek; elragadó szerb kardot mutat neki, zöld bársony és ezüst díszítés van rajta. — De azért nekem mégsem kellene ilyen. Ugyanakkor egy fiatalember is jött, szintén kardokat hozott és nem felszerelt pengéket. Volt közöttük néhány igen szép, de végtelenül drága darab.

¹ Eisenbach Ágoston, tolmács-segéd az osztrák követségen.

² Eisenbach Ferenc kapitány; 1. Széchenyi aug. 11-iki napló-bejegyzését!

«Jaszakesü Achmed»

«Albán 6r»

Délben Beszédessel hajóra száltam Bujukdere felé. Rettenetes hőség. Beszóltam Wallenburghoz,¹ aki azt ajánlotta, hogy este vegyek lábfürdőt fejfájás ellen. Sokat gyötör a főfájás a napszúrás óta.

Ebéd után séta Wallenburggal és Testával. — Néhány új ismerőst szereztem, pl. Mme Chabert-t, az angol konzulátusról.² Bájos leánya van, nagy örömmre szolgál, hogy gyakran láthatom ablakomból, mert a szomszédságunkban laknak. Wallenburg rá akart beszélni, hogy menjek el egy estélyre Franchiniékhoz,³ de én nem mentem.

Lábfürdőt vettem, kemény ágyra feküdtem. — Ha reggel kinyitom a szememet, úgy szenvedek, mint egy kutya! Már 4 napja nem tudom a nyakamat forgatni, olyan fájdalmaim vannak a nyakszirtemben, fejem egész jobbfelében oly fájdalmat érzek, mintha ólom volna benne és olyan nyomást, mintha gőzgép működne a belsejében.

Augusztus 19. Bujukdere.

Irodalmi nap. Egyhuzamban elolvastam Hammer leírását Konstantinápolyról,⁴ igyekeztem valami hasznot húzni e szörnyen tudományos műből, de hasztalan. Egyetlen gyakorlati tanács sincs benne az utasnak — az ördögbe is, mi közöm hozzá, hogy milyen volt Konstantinápoly Constantinus és Justinianus korában. Az akkori várost úgy ismeri az udvari tanácsos úr, mint én a szobámat, a mai Konstantinápoly leírásánál viszont tévedést tévedésre halmoz, oly goromba tudatlanságot árul el, amit én már 3

¹ Osztrák követségi titkár.

² Széchenyi szept. 10-i napló-bejegyzésében Chabert-t az osztrák követség személyzetének névsorában említi.

³ Az orosz követség első tolmácsa.

⁴ Hammer-Purgstall József báró (1774—1856) osztrák orientalista, «Constantinopolis und der Bosphorus»

napi itt tartózkodás után szégyelnék. Ez aztán megint az igazi tudományos munka. Ex ungue leonem.

Lerajzoltam az albánt. Széchenyi 1 órakor érkezett meg Perából. Nagyon haragudott, mert Weixelberger úr rossz ebédet adott, illetve nem adott; mert nem is tudtuk megenni.

Csodálatos est a sétatéren; ez a nap legszebb időszaka, úgyszólván az egyetlen, mely ezen a vidéken élvezhető.

(Szép szomszédnőm gyakran megy az ablakhoz, de ha engem megpillant, visszahúzódik; én is ilyen tapintatos vagyok.)

Augusztus 20. Bujukdere.

Átkozott főfájás felkeléskor, egy pillanatig egészen vak voltam.

Leveleket írtam bátyámnak,¹ Sztáraynak² és két leányának. Nem emlékszem, hogy valaha örültem még annyira, mint Reseta hírének, aki közölte velem, hogy Marie erős, egészséges fiúgyermeknek adott életet. László a neve. Károlyi Louis a keresztapja, aki éppen akkor Pesten volt. — Július 19-én született. — Hála Istennek.

Séta a Fekete-tenger felé egészen a génuai kastélyokig, illetve azokkal szemben. De a főfájás és a szörnyű hőség, mely ebéd után 2—3 óra hosszát tartott, nem engedte, hogy a természet szépségeit élvezhessem. Általában nem tudom mi az oka, talán az éghajlat hatása, talán az, hogy egy szépségekben szűkölködő utazás után kiéhezett szemeim egyszerre teltek be a legmeglepőbb tájakkal — annyi bizonyos, hogy most nincs bennem elég erős érzés a természet szépségei iránt.

¹ Gróf Waldstein Albert, későbbben cs. és kir. tábornok.

² Sógora, gróf Sztáray Albert

Széchenyinek magyaráztam Horatius 3 ódáját. Délben rizst ettem. Estebéd 5-kor. Ebéd után Széchenyi hosszú előadást tartott Magyarország mai és remélhető állapotáról.

Esti 9 óráig az utcán sétáltam.

Augusztus 21.

Reggel fürödni akartam, de ilyen korán még nem lehetett hajót kapni.

Ma van 20 éve, hogy az örömöknek és bánatoknak e földjén járkálok,

i. e., ma van a születésnapom. Széchenyi a nélkül, hogy erről tudomása volna, hosszú büntető prédikációt tartott nekem, de nagyon gyengéden. Arról beszélt, hogy nem vagyok eléggé tapintatos a fizetésnél, pl. nem ajánlottam fel, hogy a fürdőt, vagy legalább is a fagylaltot kifizetem, etc.; hogy sokáig jártam a kaszinóba, anélkül, hogy részvényes lettem volna, hogy nem éreztem ennek szükségét. Igaza van. Sok dologban fukar vagyok, más dolgokban viszont tékozló. Erre ügyelnem kell. Elmondta, milyen erőfeszítésébe került, hogy nekem erről szóljon, hiszen így magáról kell beszélnie; hangsúlyozta, hogy ezzel tanújelét adta, milyen jó véleménnyel van rólam.

Délben Wallenburg elvitt minket, hogy megnézzük a «Princesse Lovitz» nevű orosz fregattot. Nekem természetesen nagyon tetszett, mert még nem láttam tökéletesebbet, 3 emeletes volt. De Széchenyi és Wallenburg azt mondták, hogy ez semmi egy angol fregatthoz, vagy akár egy osztrákhöz képest.

A francia hírek kissé megint lendületbe hozzák az itteni diplomáciai életet. A király¹ oly bolondul viselkedett, hogy végül el kellett menekülnie egész

¹ X. Károly francia király, aki a párisi júliusi forradalom következtében kénytelen volt trónjáról lemondani és külföldre menekülni.

családjával együtt; La Fayette¹ áll az egész dolog élén. Ideiglenes régenstanácsot szerveztek, etc. Szegény Guilleminot² kínos helyzetben van. Nem követe sem a királynak, sem a régenstanácsnak, sem La Fayette-nak és mégis kissé mindhármuké. — Wallenburg elmesélte, hogy 1 1/2 évvel ezelőtt egy észak-amerikai járt itt, egy 21 éves fiú, aki azt mondta: „Most Görögországba utazom és 1831 januárjában Párisba, hogy megnézzem a forradalmat, melynek számításom szerint akkora ki kell törnie.“ Igaza volt!

Széchenyivel kilovagoltam, elmentünk a platánok mellett, majd elérkeztünk a Bakcsi-Kői-i török vízvezetékhez. Leszálltam és felkapaszkodtam; merész lépéssel, egy kitört kő segítségével feljutottam a fedett felső folyosóra, néhány lépést tettem, azután tovább, tovább és végül egészen át. Nem hiszem, hogy ezt sokan megkísérelték volna; én is megborzonek kissé, amikor a közepén letekintettem a nagy mélységbe; de világosan éreztem, hogy a szédülés nem fizikai, hanem erkölcsi gyengeség, mely akkor keletkezik, ha az ember arra gondol, hátha leesik! Azt hiszem, hogy akinek elég ereje van távol tartani magától ezt a gondolatot, az a legmerészebb dolgokra is bátran vállalkozhat; természetesen eltörpül ez a bravur, ha meggondoljuk, hogy mint Hammer meséli, egy mór lovas átlovagolt egy spanyol vízvezetéken, majd egy beomlott íven keresztülugrott! Nos humili parvos... Amikor a végére értem, nem tudtam lemenni. Az ördögbe is, mit tegyek? Átmásztam a falon, kezeimmel a tetőzet szegélyébe kapaszkodtam és leugrottam; napszúrásos fejem oly rázkódtatást szenvedett, hogy azt

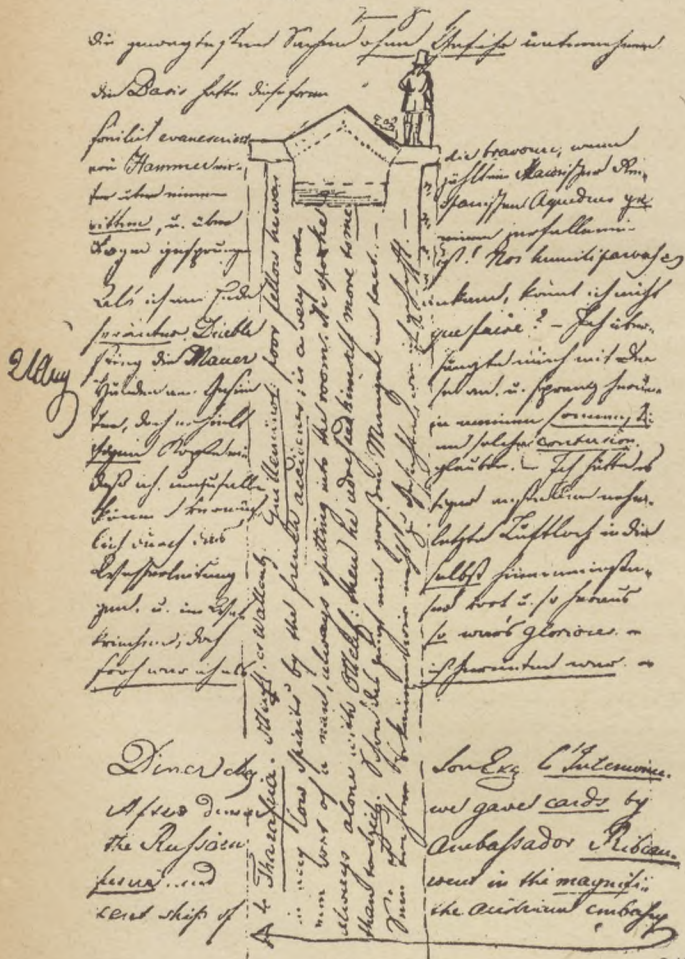
¹ Francia és amerikai szabadsághős; a júliusi forradalomban a nemzeti gárdák élén Louis Philippe polgárkirály mellé állott.

² Guilleminot tábornok, francia követ Konstantinápolyban.

hittem, összeesem. — Okosabban tettem volna, ha a legutolsó szellőző nyíláson magába a vízvezetékbe ereszkedem és a vizen át mászok ki; de így dicsőségesebb volt — boldog voltam, mikor leértem a földre.

Az alap formája ez:

Ebéd Őexcellenciájánál az internunciusnál.¹

Ebéd után leadtuk névjegyeinket Ribeaupierre orosz követnél és az osztrák követség pompás hajóján Therápiába mentünk. Ottenfels és Walenburg. Guillemint: szegény igen rossz hangulatban volt a francia események miatt; nagyon közönséges ember, mindig a szobába köpköd. Mindig csak Ottenfelsszel beszélt, azután pedig inkább velem, mint Széchenyivel.

Már ez is mutatja nagy tapintatlanságát. Leányát nem láthattuk, pedig reméltem.

Sir Robert Gordon: az angol király ugyanaz nap született, amikor én; ebből az alkalomból nagy ebéd volt a Konstantinápolyban letelepedett angol nagykereskedők és kereskedők tiszteletére, hölgyekkel, illetve feleségeikkel. Először a kertben voltunk, azután a szalonban. A hölgyek:

Mrs. Anson, csinos, nagy, azt mondják igen kedves, én nem beszéltem vele. Fehér ruhában volt.

Mrs. Sorrel: kevésbé jelentékeny, de jó az arckifejezése.

Mrs. Hardey — a legidősebb; igen különösen öltözködik.

Mrs. Moore: milyen csinos, kedves, kis asszony! Ő és Mrs. Sorrel görög születésűek, de mindketten tökéletesen beszélnek angolul. Arca olyan mint Desireé-é, de finomabb; magas, domború mell, nagyon karcsú, amit én nagyon szeretek. Fekete fűrtök hullanak hófehér homlokáról; rózsaszín ruhája piszkosnak tetszett halvány rózsaszínű orcái mellett. — Nem magas, de tökéletesen arányos a termete; oly lény, aki csak arra termett, hogy szeressen és hogy szeressék, minden magasabb érdek nélkül, a külsejét kivéve. Sokáig beszélgettem Villars-

¹ Ottenfels báró osztrák követségi ügyvivő

ral,¹ aki igen derék fiúnak látszik, majd Mrs. Moore oldalához léptem, aki nem ült, hanem az itteni országok szokása szerint félig hevert (bár rendkívül illedelmesen) a díványon, mely elég széles volt, hogy látni engedje kicsiny lábát. Közömbös dolgokról beszéltem vele, majd bekapcsolódtam a társalgásba, de mindig franciául.

Augusztus 22.

4 órakor Széchenyi nagy lármát csapott, mert még nem voltam készen az öltözködéssel. Végül elkészültem és Mr. és Mme Chabert-el² és bájos lányukkal az angol nagykövetség hajójára ültem. Ott volt a nápolyi nagykövetségről Romano is, 2 lányával.

Amikor Sir Robert³ kapujához értünk, abban a szerencsében részesültem, hogy a szultánt láthattam arra lovagolni; hasonlít a katonáira.

Angol vacsora: Mlle Chabert és a fiatal Lyons mellett. — Vacsora után játszanom kellett. Déveux⁴, aki nagyon szeret táncolni, el volt ragadtatva, amikor egy galoppot játszottam.

Bál Guilleminotnál: bemutattak: a második kotilont a ház lányával Hortense-zal⁵ táncoltam; lehet hogy nagyon mulatságos leány, de nekem oly erős főfájásom volt, hogy nem tudtam kellőképpen mulattatni. Folyton a szomszédjával beszélt és hamarosan intézkedett, hogy a zenét hagyják abba, aminek nagyon örültem, mert a lehető legunalmasabb volt.

A fiatalemberek közül én voltam a legkedvel-

¹ Az angol követség egyik tagja.

² Chabert az osztrák konzulátus egyik alkalmazottja volt; l. e napló aug. 18-i bejegyzését.

³ Gordon angol követ

⁴ Az angol követség tagja.

⁵ Guilleminot francia követ leánya

tebb. Egy pillanatnyi pihenésem sem volt. Ez azért van, mert az ember új. Különösen Steindlék és Chaberték foglalkoztak folyton velem. — Hortense egyszer felém dobta a zsebkendőjét.

A bál végéig ott maradtunk Széchenyivel és úgy volt, hogy az internunciussal megyünk haza. De Széchenyi egyszerre csak felállt és a követség hajóján távozott. Ottenfelsnek kellett a hölgyeket hazakísérnie és nagy gondunk volt, hogyan kerülünk haza. Ez nagy udvariatlanság volt.

Augusztus 23. Pera.

6-kor elindultunk egy kis hajón és most itt vagyunk. Csak Beszédes és én Sevával.

Fejem lüktetése annyira erősödött, hogy egy örmény borbélyt hozattam eret vágatni. Először életemben! Éppen ideje volt. Vérem oly fekete volt, mint a tinta és nem akart folyni, úgyhogy ki kellett nyomkodnia. A sebész tilalma ellenére egész nap aludtam az elmúlt éjszaka helyett.

Augusztus 24. 1. Konstantinápolyi körséta.

Signor Giuseppino, akinél szállásunk és ellátásunk van, kísér bennünket.

Sulejmanije, ez a mecset sok tekintetben hasonlít az Ahmedre; már kívül megkapja a nézőt két egymás tetején álló oszlopsor, melyből 8 vagy 12 verde antico-ból van. A többi vagy fehér márvány, vagy pompásan csiszolt porfir, csaknem lilásvörös. A másik oldalon körülbelül 9—10 láb átmérőjű porfir tábla a földön, a kapu előtt. Négyszögletes verde antico foglalatban. Egy 20 piaszteres megnyitotta számunkra a kaput. Belül nem láttunk mást, mint pompás porfir oszlopokat és egy sereg lecsüngő lámpát. Beszédes azt mondta, hogy fél a meghüléstől és

rögtön «jobbra át»-ot csinált. Azt hiszem, veréstől és papucstól félt.

Tébolyda, a Sulejmanije-hez tartozik. Szegény lakói vasrács mögött ültek. Tiszták voltak ugyan, de mindegyiknek vaskarika volt a nyakában és vas-tag nehéz vaslánc ment át a rácsokon kifelé. Az egyik azelőtt katona volt, örült, amikor hallotta, hogy magyar vagyok, azt mondotta: járt ott, amikor a bécsi udvarba ajándékot vittek. Megkért, hogy ha a szeraszkierral beszélek, idézzem őt emlékezetébe: ő nem bolond, hanem politikai fogoly, még a janicsár zavargások idejében egy rokon miatt bezárták, hogy a kivégzést elkerülje. Mi egyebet tehettem, mint hogy reménnyel kecsegtettem. Nem vagyunk-e mind ilyen bolondok, akik azt hisszük, hogy igazságtalanság történik velünk és reménykedünk. Magam is ilyen vagyok, sokkal inkább, mint más.

Az ópium-kávéház előtt nem volt teriaki, általában erősen csökkentek.

Marcianus oszlopa nem magas, de légies és merész építmény. Az eredeti oszlopfőn 4 sas volt. A féldomborműveket tűz pusztította el.

Etmeidan: húspiac. Valamikor itt volt a janicsárok központi laktanyája, most már nyoma sincs. Ez volt a forradalmak gyújtópontja, amikor a janicsárok felborították húsosfazekaikat.

Arcadius oszlopa, illetőleg csak piedesztálja: körülbelül 4 öl magas. Az oszlopfő átmérője 9 láb, el lehet képzelni, milyen hatalmas lehetett az oszlop. A piedesztált féldomborművek borították, ezek azonban mind megrepedtek a nagy tűzvészben. — Jó és széles lépcső vezet fel és lefelé is a talapzat alá, ahol sírhelyét látni. Ez érdekes látnivaló.

7 kapu: a 7 toronyból már csak 3 látható. Közöttük volt az aranykapu, melyet a törökök a hódí-

tás után befalaztattak. A 7 toronynak nincs semmi érdekessége, ha csak az nem, hogy gyakran bezártak oda európai követeket.

Innét festőien befuttatott falak mellett lovagoltunk az Ágyukapuig. Innen lőtték Konstantinápolyt a Maldepe-magaslatról és innen foglalták el. Elmentünk a Top-Kapu, majd egy sír mellett, melyben a janinai Ali pasa nyugszik 2 fiával, majd elérkeztünk Belizár palotájához, mely igen magasan fekszik.

Azután hajóra szálltunk, elmentünk a Terzana (arzenál) mellett, láttuk a Nagyúr pompás csónakjait, melyeket vastagon borít a vertarany és ezüst.

Ebéd után a szabadban Hrabovsky ezredes adjutánsával, majd végig mentünk a hosszú Pera-utcán sörbetet inni.

Augusztus 25. 2. Konstantinápolyi körséta. Scutari.¹

Giuseppino fiával: Topcsanába. Hajóra ültünk.

«Scutariha jövén, már a' Világnak más részébe léptem; a gondolat mégis szép, ha az ember veszi, hogy csak ött illy rész van. — Lovat, 's pedig igen rosszat nagy nehezen kaptunk, mert egy Katona éppen a Guberniumnak ingyen egy lovat szerzett, egy szegény öreg embertől; ez egész zenebonát tett. Scutarinak egy részén keresztül mászván, Bulgurlu² faluhoz jöttünk.»

«Bulgurlu vagy Dzumuldzah hegye elég magos, és felséges kilátást enged. Constantinapolt egészen láttya az ember, a Canalist majd nem csak a tengerig: Mare di Marmora. A Chalcedoniai Golfust,³ és a valósággal szépen kultivált tájéket. — A Provinciák úgy feküsznek a szem előtt: Europaban: Romelia. —

¹ Konstantinápolynak a Boszporusz ázsiai partján levő része

² Bulgurlu Scutaritól keletre fekszik.

³ Öbölt.

Asiaban: Anatolia, Nikomedia, és meszebb alól Bythinia; azután a Herczegek szigetei. — Onnan lemenvén egy híres forrásnál letelepedtünk és igen sokat ittunk. A vizet innen Constantinápolyba is viszik által a Gazdag Törököknek.»

«Temető: a legszebb Cyprus fák mellyeket képzelní lehet. Egész egy nagy erdő:»

«Kadiköi: Chalcedon: keresztül mentünk rajta a Portus felé, a hol a Fanal van. Beszédes eret vágott karját nevetségesen kimélvén, hátra maradt. A lovaglásba is elfáradt. — Mi az egész Portust megkerültük; egy omladékhoz jöttünk, melly, mondják, helye volt a Chalcedoni Conciliumnak: B. Ottenfels Ő Ex. mondja, hogy nem igaz. Platanusok alatt lefeküdtem, a hőség majdnemcsak tűrhetetlen volt; a rövid kenyelek öszve törték a lábaimat. — Alig tudtam mozdulni. — Megint visza fordultunk Beszédest felvénvén gyalog mentünk a Scutari-kaszárnya felé. Exercirozni láttunk. Alig tudtunk 4 órára haza jőni, ámbár 7-kor indultunk volt.»

Aludtam. Elmentem Wallenburghoz és az internunciushoz. Chabert egy kis rebarbarát adott nekem enni — este pedig a ház úrnője rózsaját. Ez a kétszer olyan jót tett, hogy most már egyáltalában nem érzem a napszúrást. Hála Istennek.

Augusztus 26. Konstantinápoly 3. körséta.

Giuseppino¹ fiával Galatából az Unkapuhoz: Lisztkapu. Egy kis mecset mellett óriási koporsót találtunk, a legszebb verde antico, sötétzöld. Ez állítólag Constantinus szarkofágja: mérhetetlen belső értéke lévén, valószínű is. Köröskörül csiszolt porfir

¹ Waldstein házi gazdája.

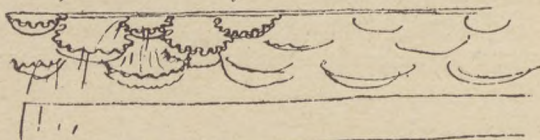

és vörös egyiptomi márvány oszloptöredékek hevertek a földön. Egy lépcsőzetes kút antiknak látszik.

Unkapunál szép párnázott ülésű bárkába ültünk és Ejub-ba mentünk. A holtak tündérbirodalma. Husszein pasa admirális, valamint muftik, a legmagasabb rangú államhivatalnokok vannak itt eltemetve. Azt tartják, hogy 'jub (így olvasandó) a legszentebb temetkezési hely, a mecset is a legszentebb, abban van magának Ejubnak sírja. — Arany rácsok ketrecszerűen veszik körül a fehér márvánnyal dúsan ékesített sírokat, melyeken rózsák és más virágok virulnak. Fák árnyékolják be az egészet; nyugodt, imponáló benyomást tesz.

Aque dolce: az édes vizek; az öböl mentén

mit wirßend Marmor fontainen

Minimale Pavillone mit Eisenwerk

haladva a víz már egészen sekély, ezért igen sok vizi szalonka és «Fosó Gém» tanyázik itt. Később téglágető telepekhez jutunk el; a völgy összeszűkül, a föld azonban műveletlen. Pompás kőriskák és platánok. A világos- és sötétzöld szépen összevegyül. Egy kis öbölben kiszálltunk és amint itt általában szokás, hatalmas platánok alatt egy kávékonyhához mentünk. (Többnyire csak egy szeneslábasból áll, de minden sivatagban megtalálni.) Csak a palota egyik felügyelője volt ott, adtunk neki valamit és kinyitotta nekünk a fenséges Mermer-Kösk-öt,

melynek egész stílusa elegáns és mennyezetét nagy-szerű arany faragások díszítik. Mahmud szultán gyakran jön ide májusban pipázni és elnézi az édes-vizeket, melyek a völgyekből ideömlenek és a kagyló-formájú faragott fehér márvány lépcsőkön csobogva lezúdulnak.

Vasdrótból való kis aranyozott pavillonok rend-kivüli módon díszítik az egészet és a pompás fák bizonyára a legkellemesebb sétányt teszik ezt a helyet, ha a víz bőven zuhog.

Szultáni palota, a most uralkodó szultán építette. Kevesebb fényűzést találtam, mint amennyit vártam. Mindenütt a mennyezet a legszebb. Az egész tulaj-donképpen csak budoárja volt őfelségének. De egy-szer egy szép rabszolganője véletlenül belefulladt az édesvizek öblébe és ő azóta nem jár ide. Ez a vonása tetszik nekem. A palota mögött nagy, teljesen sík rét, melyet gyönyörű fák vesznek körül. Ide hozzák májusban a Nagyúr lovait. A lovakat itt bolgárok gondozzák. Egy bizonyos községből valók, amely ennek fejében adómentességet élvez. Csodás látvány lehet a sok nyerítő gyönyörű állat ezen a réten.

Terzana, arzenál. Valami egészen újat láttunk: több sorhajót. Fenséges látvány egy ilyen úszó vár 3 üteggel. Másképpen vannak építve, mint a fre-gattok.

Szóval szép alkotása az emberi szellemnek. Lázasan dolgoztak az arzenálban; azt hiszem, fő-képpen Navarino¹ miatt. — Az évszázad szégyen-foltja!

Széchenyi a városban² volt, délután felkerestem és elkísértem Dr. Mac Carthyhoz.

¹ A navarinói csatában 1827 okt. 20-án elpusztították a török-egyiptomi hajóhadat.

² Böjök-Deréből, ahol lakott.

Augusztus 27. 4. körséta Konstantinápolyban.

Magával Giuseppinoval. Séta közben elmondotta, hogy II. Szelim¹ alatt, aki 24 évig uralkodott boldogan és népének atyja volt, több hetet töltött a szerály legbelsejében. Azt mondja, ő az egyetlen.

Unkapu ; elmentünk Justinian vízvezetéke alatt.

Avret Bazár, asszonyvásár. Itt vannak a házakban az eladó fehér lányok és asszonyok, de természetesen csak törököknek. — Először egy asszony megy oda és megnézi az illetőt, igen szigorúan szemügyre veszi ; majd accepta relatione a férfi maga is odamegy. Azután a jelöltet orvoshoz viszik, majd kifizetik az árát és többnyire elveszik feleségül.

Porfiroszlop. Meglehetősen magas, vaskarikák vannak rajta. Állítólag Constantinus szobra volt a tetején, alatta pedig Pelops hamvai nyugszanak. A csiszolást és a féldomborműveket — si fuerent — elpusztította a tűz.

A szeraszkiei tornya : ez Konstantinápoly tűztornya ; ezenkívül a janicsároknak is volt egy. Kőből épült, elég szép, 184 egy láb magas lépcső vezet fel ; fárasztó. A kilátás odafenn csodálatos.

Laleli, II. Szelim és Musztafa sírja, aki az előbbi trónjától megfosztotta. Helyesebben, amikor Szelim a pártviszályt látta, rögtön lemondott, de végül Musztafa mégis megfojtatta, mert ismét trónra akarták ültetni Musztafa kegyetlenkedései miatt.

A koporsókat itt is, mint általában a mecsetekben, a legszebb shawlokkal borítják le. A fehér márványturbánon fekete kócsagtoll bóbita. A sírokat védő korlátok dúsan ki vannak rakva gyöngyházzal és ezüsből vannak a hatalmas kandeláberek,

¹ Tulajdonképpen III. Szelim szultánról van szó, aki 1789—1807-ig uralkodott.

melyekben olyan vastag gyertyák vannak, hogy 2 kézzel sem lehet átfogni őket.

Állatsereglet az Atmeidanon. Néhány sovány oroszlán és egy tigris láncon, egyéb semmi.

Atmeidan: másodízben is megnéztük a gyönyörű obeliszket, mely olyan, mintha csak tegnap került volna ki a mester keze alól, annyira új és jó állapotban van. Az állítólag Delphiből származó hármass bronzoszlop, azután a harmadik oszlop, amelyen gyönyörű domborművek voltak, olyan ércfajtából, amelyet ma már nem ismernek. A törökök azt hitték, hogy az egész arany és leszaggatták a domborműveket. Most már csak a szegek nyomát látni, melyek tartották.

Ahmedije. Giuseppino oly ügyesen tud bánni a törökökkel, hogy a mecset felügyelője maga hívott bennünket, nézzük meg. Ez nem olyan fényűző épület, mint a Szulejmanije, de szintén csodálatosan szép. Mindig az Ahmed mecsetet fogják a legszebbnek tartani, a pompás platánok miatt, melyek körülveszik, úgyhogy itt a természet fensége összefog a művészet fenségével.

Nuri Ozmanije — szép Ozmanije. Ez a mecset is megérdemli ezt a jelzőt. A kapu faragott díszítése valami gyönyörű. E mecset udvarán nagy porfir szarkofág állott, amely a verde antico szarkofággal osztozott abban a dicsőségben, hogy Constantinus sírja. Giuseppino azt mondja, hogy Szelim lord Elginnek ajándékozta, aki a szarkofágot Londonba vitette, ott van most is. Ugyanez vitte el az Akropolisz szobrai is. Lásd «Childe Harold».

Jesszir Bazar. Rabszolgavásár. Sajnos, péntek volt, a török ramazan. De azért láttunk 6—8 mór nőt, ezüstkarpereceik és nyakékeik voltak. Az egyik nagyon szép, arany színben fénylő ruhát viselt.

Voltak mások is, ezeket nem láthattuk, de hallottuk láncaik éles csörgését. Istenem! Rabszolgák; rabszolgák Európában! Rettenetes!

Ezeregy oszlop. Így hívnak egy régi ciszternát, melyben most selyemszövők dolgoznak. Hammer¹ azt írja, hogy csak 672 oszlop van. Valamennyi fehér márvány; háromemeletes, de körülbelül a feléig tele van földdel. Csodálatos látvány.

Abdulhamid sírja. A most uralkodó Mahmud szultán atyja. Olyan mint Laleli. Péntek lévén, nem

Hier sind die Dervische.

Die Dervische? Hammer will sehr was interessantes dr.

nézhattuk meg a könyvtárt, mely a mecset és a szultán-sír mellett van. Ez a legkönnyebben hozzáférhető. — Visszamentünk a bazárba, hogy néhány apróságot vásároljunk, többek között papucsokat, majd egy nagyon szép aranydíszítésű rézesészét, amelyért 30 piasztért = 10 b. fl.-t fizettem.

Perában. A táncoló dervisek. Ezek a fickók szakadatlanul forognak. Az ember csodálkozik, hogy nem esnek el, nem verik arcul egymást, mert forgás közben ájtatosan behúnyják a szemüket p. o.

¹ L. e napló aug. 19-iki bejegyzéséhez fűzött 3. jegyzetet.

Von Hammer udvari tanácsos úr igen mélyértelmű magyarázatot akar adni, amikor azt állítja, hogy ezek tulajdonképpen a szférák, melyek önmaguk és a nap körül forognak. E magyarázat kétségtelenül nagyon elmés, a tánc azonban — bocsásson meg nekem kedves államtanácsos úr — nagyon ostoba.

Nagyon árt nekem itt a járás, vagy lovaglás a nagy hőségben, a napon, mert nem tudok izzadni. Így aztán, amikor hazaértem, alig tudtam mozogni. Ügyszólván semmit sem ettem, csak egy pohár borkövet ittam citrommal. A világ legrosszabb itala. Mégis erőt vettem magamon, hogy Perába menjek. Ott fagylaltot ettem. Hamarosan lefeküdtem; amikor felébredtem, csuronvíz voltam; nem is hittem volna, hogy ennyire lehet izzadni. De meggyógyultam.

Augusztus 28. Bujukdere.

Reggel érkeztem vissza. Nagy volt a hullámverés, úgyhogy valamennyien csuronvizesek lettünk. Széchenyit meglehetősen jó állapotban találtam.

Ebéd az internunciusnál: pokolian rossz ételeket ad; Széchenyi, bár éppen akkor lázas volt, sokat vitatkozott Magyarországról az internuncius feleségével. Ebből az asszonyból nem hiányzik a szellem, jól ért a csipkelődéshez. Ebéd után Széchenyi lóra ült Wallenburggal, én is szereztem magamnak lovat, de leszálltam, mert Széchenyi még visszament a faluba. — Holdvilágban sétáltam. Levetkőztem, alsónadrágot öltöttem, felvettem kék ingemet és egyenesen bementem a tengerbe, a kapunk előtt. Nem tudom, hogy az öltözék tette-e vagy a tenger vize, de alig tudtam úszni. Kijöttem tehát a vízből és lefeküdtem.

Augusztus 29. Bujukdere. Vasárnap.

Mise az internunciusnál. Felesége és ő igen buzgók. Lóháton akartunk menni, de mire túlestünk a mindenféle nehézségeken, 3 óra is beletelt. Ezért Széchenyi, Wallenburg és én csak 11 órakor indulhunk. Bakesi-kői,¹ onnét tovább egy nagy erdőn át Belgrádba, amelynek igen szép a fekvése. A nap azonban ismét rossz hatást tett rám. — Megnéztük Mr. Blak házat. Engem csak a díványok érdekeltek. Égető szomjúság gyötört, szám kiszáradt, csontjaim valósággal összetörték, igazán siralmas állapotban voltam. Alig tudtam eljutni Bujukderebe, miután útközben minden kútnál ittam. Alig ettem valamit (2 órakor), csak vizet, vizet. Ilyen állapotról nálunk sejtelmük sincs az embereknek.

Négy órakor már nagyon hűvös volt, hajón mentünk Iskele-be: a Nagyúr létrája, elragadó hely! Nagy rét, azt mondják, hogy Bouilloni Gottfried Jeruzsálembe menet itt vert sátrat. Gyönyörű platánok és kőrisfák veszik körül. Az ember nem is hinné, hogy Konstantinápolyban van, ha ezt a zöld pázsitot látja, mely illattal tölti be a levegőt. — Sok család táborozott a fák alatt. Ettek, játszottak etc.; bájos volt. Nagyon hűvös lévén, Széchenyi fázott és ezért hazamentünk.

Estély az internunciusnál. Nem jelentették be előre és ezért senki sem volt ott, csak három kisasszony. Unatkoztam. Még fagyalt sem volt. Milyen silány dolog ez. Orloff elég szépen énekelt. Azután Széchenyivel beszélgetett Angliába való érkezéséről. Micsoda ország!

¹ Bakesi-Kői, valamint Belgrad Bujuk-Derétől északnyugatra fekszik.

Augusztus 30. Bujukdere.

Széchenyi reggel Perába ment, egyrészt, hogy az orvossal beszéljen, másrészt, hogy megtegye előkészületeit az utazásra, mivel szept. 15-ére tűztük ki az indulást. Én egész nap otthon maradtam, hogy elkerüljem a napot; sok írni-olvasni valóm volt. Ebéd 2 órakor. Ebéd után levelet írtam Albert bátyámnak.¹ Indítványoztam Beszédesnek, hogy menjünk el az Óriás Sírjához; ez egy hegy, mely éppen szemközt van az ablakainkkal, de azt felelte, hogy nem tud hegyet mászni. — Ezért csak kis sétát tettünk a csatorna partján, egy nagyon szép fekvésű helyig jutottunk el, melynek nevét nem tudom. Beszédes félt, hogy egy török majd meg talál ölni minket, később pedig a kutyáktól félt nevetséges módon, etc. Holdvilágban mentünk haza, gyönyörű éjszaka. Antonio két vörös foglyot készített számunkra; ez itt olcsóbb, mint a csirke: valami pompás!

Augusztus 31. Végzetes nap.

Tegnapelőtt rosszul voltam. Ma ismét. Azt gondoltam: ez úgy látszik háromnapos dolog. Eljött Ribeaupierre² orvosa, egy német, akit Széchenyinek ajánlott. Elmondtam neki, hogy mi a bajom és mi nem és hogy a bujukderei lovaglás óta nem vagyok jól. Rögtön kijelentette, hogy lázam van. Szép! Füstbement tehát utazásom Brussába, az Olymposszal és a trójai síkkal, melyeket legalább képzeletben láthattam volna — most vége mindennek.

Lefeküdtem és 2 óráig egyfolytában szundikáltam. A legkellemetlenebb álmaim voltak. De 2 óra után

¹ L. e. napló aug. 20-iki bejegyzéséhez fűzött 1. jegyzetet.

² Orosz követ Konstantinápolyban.

már egyfolytában izzadtam és el tudtam olvasni egy buta könyvet, amit Wallenburg küldött: Jonathan le Visionaire. Wallenburg, Kletzel, Testa felkerestek; az utóbbi délután is; résztvevő emberek! Csak a díványon aludtam; mert csak 12-kor, amint gondoltam, ébredtem fel esti álmomból. Megint elaludtam, egészen reggelig. Egész nap semmit sem ettem, félcsésze reggeli kávé kívül, viszont annál több limonádét ittam.

Szeptember.

«Augusztust legalább nem úgy pazaroltam ell, mint Juliust, sok ujat, sok nevezetést láttam, sok emberekkel ismerkedtem etc. általlyában hasznosan töltöttem, a hideglelés ellen valami 8—10 nap küzködvén, moralis erőm is erősödött és valóban gyengének nem mutattam magamat. Ma kellett volna innen Pera, 's estve Eisenbachal Brüssába mennem. Ezt sajnálom, mert ez vesztesség az életre. Quod mutari nequit, patientia fit levius.»

Szeptember. 1., 2., 3.

Végül beteg voltam. Mindenki tudja, hogy ez mit jelent.

Szeptember 4.

Jó hashajtó után kinint vettem és lázam elmúlt. Széchenyi, úgy hiszem, 2-án felkeresett, de előbb visszament a városba. Mindenki a St. Stefano-i ünnepséggel foglalkozik, amelyre minden követet meghív a szeraszquier.¹ A meghívók szövege francia. „Ő exc. a szeraszquier tisztelettel meghívja Mr. N. N.-t a dísz-szemlére, mely St. Stefanóban lesz szept. 5-én és amelyet Őmagassága megtisztel jelenlétével“.

¹ A hadsereg parancsnoka.

Úgy hallom, Széchenyi is ott volt. Ezért még jobban sajnálom, hogy beteg vagyok. Valószínűleg ebéd is volt, melyen résztvettek a pasák mind, etc., etc.¹

Szeptember 5.

Olvastam és unatkoztam. Este felkeresett Eisenbach.

Szeptember 6.

Detto. Sokat eszem, hogy erőre kapjak. Beszédes még bosszantóbb, mint a magány. Az ördögbe is, milyen undok, rosszmódorú és minden vonatkozásban kellemetlen ember! Keserves kínlódást okoz a beszéde. Ha már nagyon únom, elalszom. Ő még sokáig folytatja, aztán feláll, azt mondja: «Nagyságod álmos» és elmegy, hála Istennek.

Chalet effendi. Mit keres itt?

„Megmondom Önnek“, — mondja az öreg Giuseppino, s aztán belekezd a mondókájába.

Giuseppio talizmánt ajándékozott nekem. Vésett fekete kő, nem nagyon értékes. (Julie Forray kapta meg.)² Chalet effendi elől a nyakában pompás onyxot viselt zsinóron, hátul pedig ezt a kis talizmánt, melynek tulajdonosa most én vagyok. Tagja volt a konyai (táncoló) dervisek rendjének Kisázsiaiában; ez azonban olyan szekta, amelynek misztériumai vannak és ha valaki tagja lehet, az már jelent valamit.

Chalet effendi maga kedvence volt a most uralkodó Mahmud szultánnak, de undorító ember! A szultán neve alatt a legborzalmasabb kegyetlenségeket követte el. Például egy kisázsiai bírót megvesztegethetetlen igazságszeretete miatt idehívtak

¹ A dísz-szemle leírását l. Széchenyi naplójában szept. 5-én.

² Utólag a lap szélére írt jegyzet.

és vezir-ré neveztek ki. Az könnyezve hagyta el népét, mely őt imádta. Amikor ide érkezett, vezirségének harmadik napján lefejezték Chalet parancsára. — Egy másik vezir-nek mérget adatott, mely azonban nem hatott eléggé. Amikor azután selyemzsinórt küldött neki, az ügyesen elmenekült a háremmen keresztül és felvilágosította a szultánt Chalet effendi felől, akit rögtön le is fejeztek. A konyai onyx és a kis talizmán Giuseppino kezébe került, aki az onyxot drágán eladta Oroszországba, a kis talizmán pedig az enyém lett. Ez egyben vázlatos képe az itteni kormányzatnak. A mostani szeraszkiek egyike a legnagyobb b.....oknak, fiúkat fogad gyermekeivé; így például a híres Halil pasa,¹ aki a mostaniak közül a legműveltebb, állítólag szintén ilyen b. fiú volt. Mehmed Ali egyiptomi alkirály egy boszniai osztrák konzulnál volt istállófiú. Ha egyszer elcsapják, majd kénszalaggal, dohánnyal, etc. kereskedik. Szép dolog azonban az, hogy ezért senki sem becsüli többre vagy kevesebbre.

Szeptember 7.

«5-kor reggel lóra ülénk; én, Beszédes, Seva és egy Szuresü 's Contantinapolyba lovagoltunk 2 $\frac{1}{4}$ -ig. Nem érzem magam igen gyengén. Széchenyit jól találtuk. Wallenburg és Széchenyi panaszkodtak micsoda koldus módon bánt Ottenfels velek S. Stefanon. Szégyen, gyalázat!»²

Marquis Truchi egy szardíniai non so chi³ lángalakú tört adott nekem. Széchenyinek pedig tálat.

¹ A hajóhad parancsnoka; 1. Széchenyi szept. 5-iki naplóbejegyzését.

² Ottenfels nem hozott magával elég élelmiszert S. Stefanonba; 1. Széchenyi szept. 4-iki naplóbejegyzését.

³ Nem tudom kicsoda.

Marienak¹ egy szecserdét, azaz ázsiai szőnyeget vettem 8 #-ért, pompás. Ebéd után Campo Grande, Mac Carthy.²

Szeptember 8.

Bazár. Nyergek, útitáskák, talizmánok, kendőcskék. Semmi sem kényelmetlenebb, mint amikor az embernek még sok bevásárolni valója volna, de józanul belátja, hogy pénzből nem futja. Így jártam én is. Nagyon bosszankodtam. Este marquis Truchinál. Igen kényelmes teázó asztal.

Széchenyi cselekvő, pihenést nem ismerő szelleme előtt nekem valósággal szégyenkezve kell elbújni, vagy legalábbis kellene, ha nem volnék 17 évvel fiatalabb mint ő. Mi ide a magyar kereskedelem ügyében jöttünk. Senki sem küldött bennünket. önként vállalkoztunk erre a feladatra. Mennyi adatot kutatott ki Széchenyi, amióta itt vagyunk! Vas, gyümölcs, bor, mindez tanulmányainak tárgya. Megbízza Giuseppino fiait vagy őt magát, hogy jőjjenek Pestre, nyissanak ott keleti áruk számára egy boltot és ennek ellenében szállítsák ki a mi árucikkeinket. Nagyon igaza van. Mert, bár a felületes embernek eszébe jutnak ilyen ötletek, mit segítenek az ilyen csekélységek egy négymilliós országon? Vasat mázsaszámra, gyümölcsöt, bort hajószámra kellene szállítani, Vitaliék³ ezzel szemben csupa idegen cikket vinnének ki: üveg, vászon etc., etc. Mégis csak az első lépés számít, ha ezen egyszer túl vagyunk, akkor azután könnyebben haladunk. Ha azt látják, hogy a kivitel hasznot hajt, akkor nagyobb arányokban fognak bele és ez lesz a dolog

¹ Waldstein nővére, gróf Sztáray Albertné.

² Széchenyi angol kezelőorvosa.

³ Széchenyi konstantinápolyi házigazdájának családja.

tulajdonképeni értéke: meg fogjuk látni, hogy a nyersanyagok kivitele hasznot hajtó-e. Mert — valljuk be szégyenszemre — durváknak nevezzük a törököket, azt mondjuk, mi magyarok magasabb kultúrfokon állunk (ez igaz is) — de nincs egyetlen finomabb termék Magyarországon, amit ide be lehetne hozni — innét pedig mennyit lehetne oda szállítani!

Szecserde (gyönyörű szőnyegek à 260 piaszter), török shawlok à 80 piaszter! Brüsszai mosó-selyem-fajták, a legremekebb selyem és gypjuszövetek, mindenfajta kendők, aranyhímzésű holmik, a szöveteiken kívül bőráruk; acélholmik: kések, handzsárok, jataganok és végül kardok, etc. etc.. — És nálunk Magyarországon? — Semmi, egyáltalában semmi! Tulajdonképpen szomorú, hogy a törökökkel való összehasonlítás ránk nézve ilyen eredményt mutat.

Szeptember 9.

Ismét a bazárba akartam menni, egyrészt, hogy még néhány hiányzó holmit beszerezzek, másrészt, hogy megnézzem a fegyverbazárt, melyet még nem láttam. Mivel azonban Széchenyi azt mondotta, hogy „nincs semmi érdekes a fegyverbazárban“ ez jó ürügy, illetve mentség volt számomra, hogy ne menjek oda, mert féltem, hogy el találom költeni minden maradék pénzemet és kénytelen lennék ahhoz a 90 #-hoz nyulni, melyet szándékosan kölcsönöztem Széchenyinek, hogy ne legyen az én kezemben. Mégis vettem 3 nagyon szép kést Giuseppe fiától darabonként 50 piaszterért, amit nem találok soknak.

Azután, mivel csak egy kardom volt (Széchenyitől vettem 430 p-ért) amelyet pénz helyett George Károlynak akartam átengedni, szükséges volt,

That slowly have him found the waiting scene
 "Oh, you'll be with" that such had been before
 "Now then to take a woman, he had almost forgot!"

«A Bosporus»

«Mindannyian nem mehettek haza
 Egyikének nála kell maradnia»

hogy magamnak még egy Pallát szerezzek. Ezért megbízást adtam, de csak egy pengére, mert mindössze 10 #t szántam erre a kardra. Ebéd után azonban egy nagyon szép Pallát hoztak nekem, bár csak bronzra van dolgozva, 300 piaszterért. Előbb vettem meg és nagyon örültem neki. Azután volt még egy kis «Külücs» 350 p-ért. Azt mondtam tehát Giuseppino fiának, hogy elküldöm neki a kardomat, melyet Magyarországról hoztam, elcserélem vele, ha akarja. Ez papa kardja volt aranyozott bronzból. Még nem tudom az eredményt. De remélem, hogy megtartja, mert egy modern pasának ez igen elegáns.

Felkerestem Kletzlt¹ szeméyleírásunk miatt, mely a fermánhoz szükséges.

Mr. Truchi meghívott bennünket, hogy nézzük meg perzsa lovát, mely — mint elmondta — most került ki Abbas Mirza istállójából. Hát azt el is hiszem, hogy onnan kikerült, mert nem volt méltó rá, hogy ott maradjon. De azért persze nagyon dícsértem. Szürke, minden nemesség nélkül, meglehetősen nagy és arányos; fara rövid és csapott, szügye nagyon keskeny. — Széchenyi Mac Carthy és Makafog látogatását fogadta: azt javallották neki, hogy rakjon ismét körülbelül 20 piócát a testére, amit meg is tett: hetet elől, nyolcat hátul. Miután végzett a piócákkal, kávéházba mentünk, ő nargilét szívott és én pedig betegségem óta most ettem az első szőlőt; 3-kor hazamentünk.

Ebéd Giuseppinoékkal szokás szerint 4-kor. Ebéd után nem tudtam mihez fogjak, ezért elmentem fagyaltot enni. Széchenyi a palazzoból visszajövet, maga is odajött és együtt ettünk. Utána ő Mac Carthyhoz ment, én pedig haza és egyenesen lefeküdtem.

¹ Az osztrák követség tagja.

Reméltük, hogy elmehetünk az arzenálba és különösen hogy meglátogathatjuk a Nagyúr gőzhajójának kapitányát, de Adelburgnak (3. dragoman,¹ aki az elsőt helyettesíti), bár visszajött Bujukdereből, az angol és orosz dragománokkal együtt a Portához kellett mennie a francia ügyben. Széchenyi is a piócaival foglalatoskodott.

Beszédes, szegény fiú, egész nap ki sem mozdul a szobájából. Akárhányszor hallja, hogy ajtóm nyílik, vagy becsukódik, hozzám jön. Rettenetesen unatkozhat!

Szeptember 10. Bujukdere.

Szép idő. Valamicskét esett, úgy hogy lehült a levegő. Sok dolgunk volt a lovak felnyergelésével, saját nyergeinkkel és zaboláinkkal, de mire elkészültünk, valóban nagyon szemrevalók voltak. Az egész felszerelés 160 piaszterbe kerül és megvallom, hogy ezért az összegért magát a pompásan hímzett takarót sem adnám oda.

Miután tökéletesen felnyergeltem, felültem kékantárszáras kis fekete ménemre. Csinos ló, de mindig csak vágtatni akar. Szemerkélt az eső, de azért kilovagoltunk.

«Jövéen a zacharai Dsevahir forráshoz» (a sivatag gyémántja) «látok 2 igen szép, czifra Arabat, az egyik fekete bársonyal volt boritva 's aranyal kiszöve; az ökrök is fel-valának czifrázva. Leszállok a lovamról (már a Szuresük² szokása itt kipihenni) 's Frank módra közelíték az Aszonyokhoz, a kik a forrás körül egy körben ültek, úgy hogy közelíteni a vízhez nem lehetett. Tisztelem: a legöregebbik, egy igen respectable Aszony, lehetett valami 50 esztendő, nekem

¹ Az osztrák követségnél.

² Vezetők.

azonnal egy ezüst kis tálat nyujt, 's int, hogy ha inni akarok, a' másik felérül közelíthetek a forráshoz. Respectusbólittam. Az asszonyok 's leányok, kik körül vévék a forrást, lehettek valami 6, fejek nem lévén bekötve, láttam hogy 2 szép közülök, azon kívül volt egy igen nyájas kis fiu, a ki mindég törökül beszélt velem, 's egy bársony 's aranyba felruházott leányka.»

«Az öreg Asszony mindgyárt a kis ezüst tálba valami Sterz¹ forma ételt adott, melyet Beszéddel megisettem. Azután valami riskásás gyümölcsöt, melyhez azomban nem nyultam. — Beszélt valamit : hogy ezek Halil Pachanak² Asszonyai, vagy micsoda, 's ugy mimikus beszéllgetésbe mulattunk. Midőn elakarnék menni, az ujaman lévő magyar ezüst gyűrűt lehúztam, 's mutatván, hogy más nálam nincs, a mivel neki kedveskedhetnék, ezt az öreg Asszonynak attam, a ki -is hoszu complementumok után elfogadta; de ellen ajándékot nem adott, ámbár igen szép gyűrűi voltak.»

El sem lehet képzelni, mennyire izgatják az embert ezek a török asszonyok és lányok. Arcuk szabadon volt. Nagy turbánjuk volt gaze-ből vagy nem is tudom miből, szépek voltak, különösen a bőrük volt gyönyörű. A nadrág és a spenser látványa az európai számára már magában is felette illetlen és ingerlő: és mivel nyilván őket is mulattatta a kaland az ismeretlen frankkal, aki a lovaglástól kimelegedve, nem volt éppen csúf, és őket, úgy látszik, egy cseppet sem zavarta az öreg asszony, odamentek a forráshoz, lehajoltak, együtt guggoltak, térdeltek, tréfálkoztak és nevetgéltek a legingerlőbb testtartással, úgy hogy még rám is hatást tettek, pedig éppen most épültem fel lázamból.

¹ Ausztriában szokásos, lisztből készült étel.

² A török hajóhad parancsnoka.

«Minekutánna szépen megköszöntem, 's nekik megmondottam volna, hogy nem Inglis¹ vagyok, a mint vélték, hanem Madzar² Szép nyergembe ültem s a Török kengyelvast hasába szurván, sebes vágatva eltüntem.»

«Ki volt? : Halil Pachanak-anya; az egyik Aszszony, vagy inkább leány, a Sultan leánya, a ki Halil Pachához fog férhez menni; 's a másik Halil P. nénye. A többi alkalmasint feleségei voltak.»

«E' még-is mulatságos aventure volt: 's nem sajnálom a gyűrűt, különösen ha mást adott volna érette. A Szurcsüm a kit szinte tractáltak azt monddotta, hogy a Sultán leánya azt mondotta volna: ha hazajövök, küldjek neki egy olvasót (A törökök is viselnek, csak hogy kereszt nincs rajta) Várakozhat rá!»

«Haza jövén Lübert Drhoz mentem 's 6 aranyot attam neki, hogy hideglelésemről megszabadított. 2 órákor edtem. Olvastam a Hitelt. 8 vacsoráltam, Lübert azt tanácsolván, hogy csak táplálót és sokszor egyek.»

Szept(ember) 11. Bujukd(ere).

«Felkeltem Ötkor reggel. hajó már rendelve volt; beültem, 's áteveztettem egyedül Asiaba, az Oriás sirjához. — tombeau du Géant. — A «Kaikcsik» egyszersmind vezetőm volt. — Először egy össze omlott boltos barlanghoz vitt, melly valami rejtek lehetett: nevezte Madzár Altin. az az: Magyar arany. Története ez: Midőn az alsó várt Madzar Kale építenék egy ökör beomlott lábával ezen boltozatba; felnyitották, 's csupa Magyar aranyokból egy igen nagy kincset találtak. Onnan a neve. — Az

¹ Angol.

² Magyar.

alatta fekvő Vorgebirgát¹ is Madzar Burnu (ornak) nevezik; okát nem tudom.»

«Feljövén a hegyre, egy felséges kilátás volt jutalmom; itt lévén éppen a Bosphorus fordulása egyenes lineába a Marmora — és fekete tengerbe lehet látni a mit máshol nem lehet. Ramisz csiflik kaszárnnyát igen jól kivettem,² etc., etc.»

«Maga a sir Török mese szerint Josue sirja. circiter 20—23 láb hosszú' s 8 széles. — fák vannak rá ültetve. Mellyette Dsami az az Moschée van: 's 2 Dervisch lakása, mellyek közül egy valóságos Dervisch forma volt, a másik pedig kávéfőzőt. — Rajzoltam, néztem, lementem. — Beszédes 5-kor indult a Belgradi Aqueductusokhoz, 's Bentekhez. Csak estve 6-kor jött vissza. Ebéddel mindég rá várakoztam. De mondja, hogy valami felséges, én mindég azt gondolom, hogy ő egész Burgasig volt, 's Justinianus Aqueductusait látta.»

«Séva³ megérkezett volt valami 4-kor. Széchenyi⁴ egy levelet hozott. Kardomért egy Palla vasat kapok alkalmasint; egészen megaranyozva.»

«Estve a Muszka Czár⁴ Coronatio-napja lévén a „Princesse Lowitz“ Fregatta illuminálva volt.» A hatás nagyszerű volt: különösen a reflexek a vízen. — De ugyanekkor vörösséget láttunk a horizonton, éppen arra, ahol Konstantinápoly fekszik. Azt hiszem tűz volt ott, de egy óra alatt elmúlt.

Sok öröömöm telik a kardjaimban.

Szeptember 12. Vasárnap.

Egész délelőtt olvastam, mégpedig a Hitel-t: e könyv valóban szisztematikusabban van írva, mint

¹ Előhegység.

² Azaz: láttam.

³ Széchenyi olasz inasa.

⁴ I. Miklós (1825—1855).

au premier abord ¹ hinnők, különösen az első része, mert a másodikban több aposztrofa és kitérés fordul elő.

Egy órákor megérkezett Semodan² hajón Perából. Úgy volt, hogy Széchenyi rögtön utána jön. Meg is jött 2 órákor tatárunkkal, Izet-tel, aki mindent ért franciául, ami nagyon kellemes. Megnézte a poggyászsunkat.

Széchenyi valóságos Lazarus: piócamarások az egész testén, a lovaglástól 2 seb a s...én, egy hőkiütés a ...-n, egy kelés a hüvelykujján és mindennek tetejébe lova Perában felbukott vele a kövezeten és rázuhant az egész ballábára. Sokat nevetünk kellemetlenségein.

Nagy tehetsége van, mindenféle holmit kiásni, «kifürkészni» és így megint bájos holmikat hozott magával pl. 2 shawlt à 20 piaszter! egy pirosat és egy világoszöldet, egy nagy szőnyeget — bájos, azt hiszem 80 piaszter! Albán «Kalesüm» kamásnikat (egy párat részemre is) 20 pár mosdókezttyüt, igen célszerű holmi, à 1 piaszter, azután egy angora kecske kékre festett prémjét (mosható) szőnyegül egy hölgy számára gyönyörű, 20 piaszter, etc.

Ebéd után elmondta, milyen jelenete volt az internunciussal: az elfelejtett nekünk jölemriket (postamesterekhez szóló utasítások) szerezeni és azt akarta vele elhíttetni, hogy ez egyáltalában nem hasznos dolog: Széchenyi ezt természetesen kép telenségnek találta és őszintén meg is mondta: „Nem, Önnek nincs igaza; én ismerem az embereket; egészen természetes, hogy a magánembereknek fizetniök kell, hogy kártalanítsák a postamestereket, etc. Jó estét kívánok, etc.“ és otthagya.

¹ Első látásra.

² Széchenyi egyik inasa.

Este megjelent Ahmed egy levéllel és a jolemrikkel. Széchenyi Sir Robertnél vacsorázott és így nagyon későn ért haza. Este nálam volt a két Testa, egyikük kibetűzte talizmánjaimat.

Szeptember 13.

Reggel csomagoltam. Sok dolgom volt, s mégis unatkoztam, mert már nyugtalan voltam.

Kitűnő ebéd Sir Robertnél. Lerajzoltam arab lovát Anassát, egy erős Alzant, és a fürdőt, Széchenyinek. — Olyan jó itt Therápiában. Mindenki oly barátságos és micsoda jó ebéd! Ebéd után kávé és 1½ óra múlva kiváló tea vajaskenyérrel. Tízkor értem haza. Széchenyi igen udvarias levelet írt az internunciusnak, aki Perában volt.

Szeptember 14. Bujukdere-Bujuk Csekmedzse.

Wallenburg és Eisenbach kíséretében az édes vezekig mentünk, reggel ½ 5-kor hagytuk el Bujukderet. Hamarosan egy farkassal találkoztunk: a törökök szerint ez szerencsét hoz.

Konstantinápolynak hosszú időre, bár nem örökre, istenhozzádot mondtam. Egy hang bensőmben így szólt: viszontlátod még Konstantinápolyt!¹ Giuseppino két fiával várt bennünket, igen szép Palát hoztak, cserébe odaadtam érte bronzkardomat.

Elmentünk a Dhaud Pasa és Ramisz csiflik kaszárnnyák mellett. St. Stephanoban csirkehúst reggeliztünk. Kujuk² Csekmedzse — vízi fészek a legnagyobb mértékben

Bujuk Csekmedzse detto.

Minden török helyen akadnak chanok: ezek

¹ Vajjon W. a 60-as évek végén, amikor Egyiptomban járt, Konstantinápolyt érintette-e, sajnos, nem tudtuk megállapítani.

² Kütsük Konstantinápoly és Bujuk-Csekmedzse között fekszik.

«Szállás-ok» üres szobákkal, a legtöbbjében azonban vannak diványok, amelyeken az ember megágyaztathat magának. Törökországnak azonban kétségtelenül megvan az az előnye Magyarországgal szemben, hogy a legkisebb faluban is 8—10 bolt van; egy kis bazár. A szőlő és a kenyér vonzott engem legjobban.

Összesen 22 lovunk volt. Eisenbach¹ is velünk lovagolt, 4 szurcsü és egy tatár, akinek Izet a neve. Én legtöbbször Széchenyi mellett lovagolok, Beszédes a poggyászt kíséri. Eisenbachnak igen gonosz szürke ménje volt. Rövid ügetésben poroszkálunk, ezt úgy hívják: csapkin.

A táj ma kezdetben hegyes volt, majd a Márvány-tenger partvidékére értünk.

Szeptember 15. Bujuk Csekmedzse—Csorlu. 11 óra.

Az időbe beleszámítom a pihenőket is, így pl. Silivriben időztünk egy darabig. Milyen nagyszerűen lehetne megművelni ezt a földet, de Konstantinápolyba úgyszólván egyáltalában nincs szárazföldi szállítás. — Meglehetősen jó chan Csorluban.

Széchenyivel igen érdekes beszélgetést folytattam magamról: azt mondja, hogy ha 17 év múlva (az ő korában) nem leszek legalább is alkancellár, akkor sohasem lesz belőlem semmi. Azt tanácsolta, hogy hamarosan lépjek a diplomáciai pályára, ahová majd bejuttat.

Nyíltan megvallottam, hogy amióta őt ismerem, sokkal jobb vagyok, erkölcsileg tisztább. Hiúságom könnyen rossz útra vezethetett volna. Hangoztatta és be is bizonyította, mily szükséges, hogy minden vasárnap misét hallgassak a templomban. Ez ellen berzenkedtem, ahogy tudtam. Ez az az út, amelyet a legkevésbé szeretek: hypokrizis. Isten tudja,

¹ E. Ferenc kapitány.

hogy van bennem vallásosság, még pedig tiszta, de gyűlöletesnek találom, hogy templomba járjak, csak azért, hogy karrieremet egyengessem. Ő tud a templomban is imádkozni, én csak kint a természetben. Azt állítja, hogy ez szofizma.

Silivriig, sőt valamivel azon túl is a Márvány-tenger partján haladtunk: a tenger erősen hullámzott és egészen sötétkék volt. A távolban látni a Márvány szigetet, (*itt egy szó hiányzik*) partját, majd az út elkanyarodik a tengertől és kissé dombos, kevésbé változatos tájon át vezet.

Szeptember 16. Csorlu—Lüleh Burgasz. 8 óra 10 perc.

Az egész út tele van katonákkal. Lüleh Burgaszban, mely meglehetősen csinos vidéki város, találkoztunk a nagyvezir tüzérségével, mely Drinápoly felől jött. A chan tele volt és ezért egy görögnél szálltunk meg. Lüleh Burgaszban nagyszerű lüleh-ke, pipákat lehet kapni. Vettem magamnak egy csészét, egészen arany és fehér színű. Mindenütt megtalálni az egykori török nagyság nyomait: a város közepén igen szép ív, oszlopokon nyugvó kupolával. Csinos bazár. Vacsora 5—6. Széchenyi és én, akiket nem túlságosan fáraszt a lovaglás, meglehetősen egyformán gondolkodunk és megvan az a szokásunk, hogy amint leszálltunk a lóról és...tünk, rögtön kávéházba megyünk, ahol ő nargilét szí, én pedig vele együtt kávéét iszom és szőlőt eszem.

Szeptember 17. Burgasz—Hawsa. 9 óra.

«Hosszu Conversatio Széchenyivel: hogy Magyar-vagy Török Országba van-e nagyobb gradusa az intelligentianak? Én az elsőt vitattam elég erősen.»

«Hawsa: itt az ember ugynevezett „falura“ nem talál, hanem csak kis városokra. Hawsaban egy régi

Chánnak felséges Ruinái; mind metszett kőből, sőt polirozott fejr márványból. Melly szép Architectura!»

Szeptember 18. Hawsa—Drinápoly. 4 óra.

Ez tulajdonképen nem is önálló útszakasz, csak a tegnapiak egy része, amit mára halasztottunk, hogy Drinápolyban időzhessünk. Egyébként Konstantinápolytól idáig nem váltják a lovakat.

Edrene — így hívják a várost törökül, szelid völgyben fekszik a Marica partján. Ha elérjük a konstantinápolyi országúton az utolsó dombot, csodálatos látványként tárul szemünk elé a nagy város, sok mecsetjével és minaretjével. Szűk uccákba érkeztünk, élénken nyüzsgő városrészen át lovagoltunk a chan felé. Mivel ez zsúfolt és piszkos volt, a legjobbnak találtuk, ha az osztrák konzulhoz, Marcin-hoz megyünk, arra számítva, hogy legalább tisztább szállást kapunk. B. Ottenfelstől ajánlólevelünk volt hozzá. Aki azonban nem volt otthon, az M. Marcin volt. (Egy szó hiányzik) -ban, az itteni Bujukdereben tartózkodott. Utána küldtük a levelét és az első szobában, amit nyitva találtunk, kényelemben helyezkedtünk, ahogy csak lehetett. Az osztrák kereskedelmet a legtöbb városban vagy senki sem képviseli, vagy csak tiszteletbeli konzulok, amiből természetesen az következik, hogy e derék emberek, akik meg akarnak élni, azt a néhány kereskedőt, aki hozzájuk betéved, különféle taksákkal és nemtaksákkal szorongatják.

Megfürödtünk. Elég tiszta volt, de nem lehet összehasonlítani a konstantinápolyi fürdővel, ahol aranyhímzésű kendőkkel takarják be az embert. Én fizettem, 3 személyért 20 piasztert.¹

¹ L. Széchenyi figyelemztetését Konstantinápolyban, e napló aug. 21-iki bejegyzésében.

A bazár elég csinos, szélesebb és világosabb, mint a konstantinápolyi, csupa fedett csarnok. Vettem magamnak egy ágytakarót, mely feltűnően emlékeztet egy fehér pálma-shawlra. Nyersvászonból van, 15 piaszterbe került. Bájos!

Igen jó ebéd 4 órakor. Ebéd után megnéztük a nagyon szép mecsetet. Minden kérdezősködés nélkül egyszerűen bementünk. Igen nagy, kevésbé szép, de világosabb mint a Szófia vagy a Muhamadije. Az udvar oszlopsora pompás, egy darabból faragott porfir és gránit oszlopok. Mindenütt látni verde antico darabokat is. Így például reggel a fürdő kövezetében, sőt a padokban is sok volt! Valami dervisféle nagyon örült, amikor meglátott minket és meghívott, hogy kapaszkodjunk fel a minaretbe. Gyerünk! Micsoda kínlódás! A nagy sötétben attól féltünk, hogy nyakunkat szegjük, s mégis úgy éreztük, megérte a fáradságot, amikor végre felértünk. Felséges kilátás a városra. Bájos környék! Magas fák között feltűnnek az Eski szerály (régi szerály) ormai, elég csinos, de teljesen kinaias építmény. Amikor lejöttünk, alig álltunk a lábunkon, oly fárasztó volt a lejövetel. Kávéházba mentünk, ott egy török orvossal találkoztunk, aki Westfáliában született. Rövid ideig beszélgettünk vele németül. Megelégedetten él itt.

(Elfelejtettem megemlíteni, hogy az Eski szerályban volt tavaly Diebitsch tábornok¹ hadiszállása.)

E török városokban mindenütt suhancok zaklatják az embert, főképpen görögök; folyton ott rajznak az idegenek körül.

Seva, akit egy kissé elfárasztott az út, panaszkodik, hogy fáj a térdé. Gyakran vérzik az orra.

¹ Az orosz-török háborúban; Diebitsch orosz hadvezér Drinápolyt 1829 aug. 20-án elfoglalta.

De ha megkérdezzük, „beteg-e“, hangosan fogadkozik „Dehogyis, uram“.

Szeptember 19.

El akartunk még menni a bazárba és szóltunk a görögnek, aki ideiglenesen szolgálatunkban állott, hogy vezessen oda. Ő, aki idevalósi, össze-vissza vezetett az utcákon, hegyen-völgyön át. Mi, illetve Eisenbach, legalább tízszer mondtuk neki, hogy vásárolni akarunk etc. — Bon. Egy előcsarnokban egyszerre csak megáll és nagy csodálkozásunkra lehúzza papucsát. Az ördögbe is! Így megtiszteli a bazárt? Végül megoldódik a talány: a pasánál vagyunk. Látni kellett volna türelemmel nem túlságosan megáldott Eisenbach barátunk bosszankodását és szitkozódását. Alig tudtam elfojtani a nevetést, hiszen én még fáradt sem voltam: viszont sajnáltam szegény Széchenyit, akinek hiába kellett ilyen nagy utat megtennie lábbadozó testtel és oly lábakkal, melyekkel — mint mondta — merészség elindulni. Bosszankodva mentünk haza a konzulátusra a Bit-bazáron azaz zsibvásáron (szó szerint: tetűpiacon) keresztül. Hazaérve azután ki-ki lóra ült. Nekem megint egy szürke jutott.

Eisenbach kapitány: jóképű férfi, szép termetű, határozott, bátor, tehetséges, jómemóriájú, kitartó, szorgalmas, szívós — mindezek a tulajdonságok igazi comme il faut emberré tennék, ha értéküket nem rontották le ellentétes tulajdonságai. Egyszer mint futár Konstantinápolyból 5¹/₂ nap alatt lovagolt Zimonyba, amivel dícséretet aratott, majd megszerezte Metternich herceg támogatását. Jutalmul, d'avoir eu un bon cu à cheval¹ kapitánnyá nevezték

¹ Mert jó ülepe volt a lovagláshoz.

ki, majd másodszor is Konstantinápolyba küldték, hogy törökül tanuljon. Jellemében a katonai büszkeség — amit még az ulánusoktól hozott magával, akiknél szolgált — a legaljasabb nyereségvágygal párosul. Egy nyilvánvaló ló-csalást például ügyességnek nevez, Széchenyivel kitartatja magát, — még pedig úgy tesz, mintha az magától értetődne, — amellet hirtelenharagú egészen a nevetségességig, különösen, ha a törökök nem értik meg; kevés részvétet érez a szenvedők iránt, a legdurvább egoista, etc, etc. Diplomátának tartja magát, politikus akar lenni — ez meglehetősen nevetségessé teszi — az egyenes, becsületes embert játssza, közben azonban dicsőségnek tartja, pénz és intrikák segítségével kifosztani valakit pl. Törökországtól elvenni Boszniát és Albániát. Hogy közben Lengyelország és Olaszország elvész — az nem számít. Azt mondják, hogy Konstantinápolyban nagy sikere volt a török és örmény nőknél, ezt el is hiszem: egyetlen alkalmat sem szalaszt el, hogy fel nem találja előttünk török és görög kalandjait, melyeknek mind rózsaoaj- és pézsmaszaguk van! Mint chevalier de bonnes fortunes¹ nem sokra becsülheti az asszonyokat! Ez az ember, akit Konstantinápolyban mindenki gyűlöl, vagy legalább is nem szeret, aki nem tudott magának egyetlen barátot, vagy legalább elnéző szívet szerezni, ez az ember akar — ó önismeret! — egész tartományokat, embermilliókat az osztrák monarchia barátaivá tenni és megszerezni! Boszniát, Szerviát, Albániát! Tagadhatatlan tudása és ügyessége egy ideig talán még előre viszi és kegyben tartja, de azt hiszem, igaza van Széchenyinek, amikor azt mondja, hogy csúnyán fogja végezni. — A legtöbbet, amit írtam, ama

¹ Szerencselovag.

jellemrajzból merítettem, amit Széchenyi nekem róla felolvasott. — Ha a természet szemet adott nekünk, hogy mások hibáit meglássuk, miért hunynók be? Ellenkezőleg mások hibájának felismerése után magunkra kell pillantanunk. Ez ugyan — mivel a természet előre tekintő szemekkel áldott meg minket — csak kancsítva történhet — — item — — csak clairvoyance.¹ Hinc:

Széchenyi naplójából kíméletlenül felolvassa nekem a rólam szóló részeket, amiért nagyon hálás vagyok neki. Az Én kezdetű fejezetet egyszer már elhalasztottam, azt hiszem Hirsova táján, lásd: július 18. Most, hogy időm van,² utólag megírhatom.

Széchenyi lázrohamában, amikor végét érezte közeledni, sokat mesélt nekem bizalmasan, később ebbe kezdett bele: „Hogy mikor láttalak először szülőid házában, arra most már alig emlékszem.“ Később felhoztam előtte néhány esetet, úgy hogy kezdett visszaemlékezni, pl. arra, hogy Páris nevű lova velem az udvarban megbokrosodott és neki kellett tartania. „Arra emlékszem, hogy te az új pesti lovaglóiskola ülésén megszólítottál engem régebbi ismeretségünkre hivatkozva. Egész lényedben volt valami pedáns, úgy hogy kellemetlen hatást tettél rám és azt gondoltam: ez is olyan kótyagos, félresikerült magyar, akiből nem lesz semmi. Később azt hiszem Telekiéknél egy bálon szólítottál meg, de hosszú, sovány alakod igen ellenszenves volt nekem. Maga voltál a megtestesült unalom; hosszú, de korcs spárgára emlékeztettél. Később azonban azt hallottam rólad, hogy igen jó diák vagy. Arra gon-

¹ Tisztánlátás.

² W. jegyzete: Ami az időt illeti: nem Drinápolyban, hanem a zimonyi vesztetgárban írok, mert útközben jobbnak véltem inkább semmit, mint csak töredékeket bejegyezni a naplómbe.

doltam, hogy talán mégis igazságtalanul ítéltelek meg, jobban figyeltelek rád és hallottam, hogy általában dícsérnek. Ekkor történt, hogy Nandine unokanővérednél találkoztunk.“

Igen jól emlékszem, a szolgálatról, karrierről etc. volt szó. Széchenyi akkor egy kanapén ült, velem csaknem átellenben, Nandine éppen jókedvében volt és jólfésült fejecskéjét — mindig kitűnően fésülködött — féloldalra hajtotta és hosszúkás, beszédes szemével nézett rám. Én akkor *par coquetterie* — mintegy Széchenyi számára — egészen nyíltan beszéltem: célom és szándékom, hogy hasznossá legyek és mivel a magas szférákban sokat és nagyot lehet alkotni, megvallom; leghatározottabb kívánságom, hogy előrejussak, még hozzá fiatalon, hogy maradjon még erőm a cselekvéshez. Ha tehát elértem a magas polcot, akkor kezdődik csak az én pályafutásom — mondtam lelkesen. — Én ott fogom kezdeni, ahol mások vágyainak már a végcélja van. Ez merész ötlet, de én helyesnek tartom. E szónoklat alatt, melyet Széchenyinek szántam, ő csodálkozva nézett rám és, ha jól emlékszem, csak ezt a néhány szót mondotta, hogy: „Ez helyes“. Ezzel az ügy, úgy látszott, be is volt fejezve. De nem így volt.

„Ettől kezdve — folytatta Széchenyi — mindig szemmel tartottalak, mindig tudtam, mit teszel, ám te nem közeledtél hozzám.“

(Szándékosan tettem ezt, hogy elkerüljem a tolokodás minden látszatát.)

„Ezért én voltam kénytelen hozzád közeledni. Talán emlékszel még arra a hosszú beszélgetésre, amit a hazafiságról folytattunk a kis kaszinói szobában. Szellemet láttam benned, de túlzott kozmopolita eszméket is. Odaadtam neked «Lovakrul» című könyvem, hogy olvasd el. Levelet írtál ne-

kem, ebből és egy későbbi leveledből is azt láttam, hogy korodhoz képest ész, szellem és tudás van benned és ettől kezdve elhatároztam, hogy sorsodra hatással leszek, amit hozzád írt levelemben¹ kifejtettem, és amit meg is fogok tartani.

Te a természettől szép adományokat kaptál, szerencsés körülmények között születted és sokakkal szemben megvan az az előnyöd, hogy mind erre nem vagy hiú. Ettől különösen őrizkedjél! (Non recordor).²

Most egy kérésem van hozzád: 20 éves vagy, lelked még tiszta. Ne szégyeld a jóságot! Én is úgy jártam, mint a legtöbb fiatalember, aki mindenáron — úgy hiszi — meg akarja mutatni erejét és így elromlik, hiúságból rossz lesz. Hidd el nekem, ha most még nem látod be, később majd fájdalmas szívvel fogod megtanulni, hogy:

Nincs boldogság erény nélkül“.

(Itt néhány példát hozott fel életéből, pl. Brugnoli, az angol nő, etc. etc. lásd július 19.)

Milyen megjegyzéseket tettem én valamint újtársaim magamról, az út, illetve távollétem egész tartama alatt?

Rossz megjegyzések: (a jó tulajdonságokat úgysem felejtí el az ember) főleg:

1. Szívesen olvasok, de általában inkább szobatudós vagyok, mint gyakorlati ember. Pl. az utazás. Igaz, azt is meg kell tanulni, és ha most mennék Konstantinápolyba, egészen másképpen használnám ki ottani tartózkodásomat, mint először. Kényelmesen ülni egy szobában, az asztalon jól összeállított, kitűnő könyvgyűjtemény, szép képek, zongora: ez számomra a legesábítóbb kép. Ezenkívül alig vágyom

¹ E levelet a bevezetésben közöljük.

² Nem emlékszem.

másra. Ez pedig rossz : a természet valóban nagyon keveset adott nekem a prometheusi szikrából, az ésből, mely megtanítja az embert, hogy önmagát alakítsa, e helyett több transzcendentális érzéket adott (ebben talán verem Széchenyit), ami voltaképpen semmit sem ér. Megfigyelőkéesség, finom felfogás, éles erkölcsi szemmérték — mindez hiányzik belőlem! Mit tesz ez? Különben is annyival tartozom már Istennek, legalább így eggyel kevesebb hálaadóságot kell lerónom a Teremtőnek. Mégis, dícsérnem kell, mert megadta nekem, hogy hibámat belássam és megjavítsam. Meggyőződésem szerint nincs sem gyógyíthatatlan testi, sem gyógyíthatatlan erkölcsi betegség vagy fogyatkozás; hadd alkalmazzunk csak Wolfsohn-féle sajtológépet a felnőtt emberen, vagy vegyünk magunkhoz egy kis kéksavat. Hogyan? Így: odahaza nem fogok egyebet tenni, mint franciául és magyarul tanulni. Olvasni a nyelv és nem a könyv kedvéért. Egyébként nem olvasok más könyvet, mint szemléket és amennyire lehet hirlapokat. Azt hiszem, ez az egyetlen, amit most tehetek. Mert utaznom, ami az élet gyakorlatához leginkább hozzájárul, most nem lehet, nemcsak a pénz, hanem az állás miatt sem.

2. Társaságbeli hiba : szórakozottság. Oly kérdéseket teszek fel, hogy Széchenyi szerint mindenki, aki engem első ízben lát, okvetlenül arra a meggyőződésre jut, hogy ostoba fickó vagyok. Ebben is igaza van. Ezt úgy lehet leküzdeni, hogy jobban odafigyelek beszéd közben és nem gondolok mindig más dolgokra, úgy ahogy szoktam. (Nem lehetetlen, hogy e két hibám, de főképpen az első, nagy részét jó atyámtól örököltém, akinél viszont szerencsétlen nagyothallása okozta ezt, amely már kilencedik évében sujtotta. Mindegy, bárhonnan erednek

is e hibák, annyi bizonyos, hogy meg vannak bennem és ez elég.)

Talán van még egy harmadik hibám is, melyet magam s egyedül fedeztem fel iszonyattal: pénzdolgokban hiányos nobilitás. Igaz, hogy igen kevés pénzem van, de ettől a hibától, vagy akár csak a hajlamosságtól is, azért mégis, már önönmagamért is, mindenképpen nagyon kell óvakodnom. Akkor tettem ezt az észrevételt, amikor vita folyt arról: mit tennék, ha Milos¹ nekem ajándékozta volna a szép szürke kancát.

De hadd következék itt egy jó tulajdonság, amit Széchenyi észrevett és aminek nagyon örülök, mert úgy látom, hogy itt a nevelés és Reseta példája, amiért örökké hálás leszek neki, kifejlesztett bennem egy Istentől kapott adományt. Ez pedig (lásd a köv. lapon):

igen finom érzés mindazokban a dolgokban, amiket nem lehet megtanulni, ce qu'on dit² igen sok tapintat. Ez a tulajdonság főképpen társasági viszonylatokban nyilvánul meg, pl. Sir Robert Gordonnál, ahol Széchenyi már előre számított néhány awkwardness-re³ és csodálattal vette észre, hogy csak nagyon kevés ilyet követtem el, viszont egy-egy zavarból igen jól kisegítettem magamat; például nem győzött eléggé dícsérni a következő csekélységért: a legutóbbi diner alatt, azt hiszem Buchanan vagy Seymour az asztalon keresztül átszólt hozzám valamit angolul. Nem értettem, megismételte, még mindig nem értettem, mire nevetve azt mondtam: „Kérem, jobb volna, ha francia nyelven mondaná ezt, mert nem értem meg Önt.“

¹ Szerb fejedelem; 1. okt. 2-át.

² Amint mondani szokták.

³ Ügyetlenség.

Széchenyi azt mondja: ezzel bebizonyítottam, hogy nem akarok csekély angol nyelvtudással kérkedni és ez tiszta nyereség. — E felfedezésnek, melyre magam sohasem jöttem volna rá (mert azt hittem, hogy ilyen agyberendezésű ember nem is lehetne nálam ügyetlenebb t. i. az ilyen ügyekben a tapintatot nem tekintem önálló tulajdonságnak) — nagyon megörültem, önbizalmat ad nekem, amire szükségem van.

Szeptember 19. Drinápoly—Ebibésé.¹

«A bagagiát mesze előre hagytuk menni: Tehát Yzettel² utánna hajtottunk egy darabig; Maritza folyó mellett ment az út; tájék elég kies volt. Értünk»

«Mustapha Pachára; ott mint közönségesen szólót évén, és kávé iván, tovább mentünk»

«Hebíbtsére, elég nagy helység. — A házak mind mindenütt eszeréppel van földve, 's úgy a sok lapos, vörös háztető vidám tekintetet ad az egésznek. Azt gondoltuk, hogy a Chán már a helység elején van, azért lóról szállottunk; gyalog mentünk oda. A Chan udvara igen nagy, egyébiránt nem különös tiszta. Tatárunk mindgyárt az Udvar közepén csináltatta a maga Etablissemanját vankosokból etc. Mi pedig a tornázt oszlopjai alatt. Seva igen fáradt volt, és láttuk, hogy vére gyulladásban van; azaz hogy forró hideglelése lesz. Seborvost, ki eret vágna, ke-restettünk, de nem volt.»

«Én Széchenyivel egy szobába hálltam. Eisenbach és Beszédes kinn. A szobák tele vannak palacskával, a kik az embert alkalmasint nagyon csipik; de aki egész nap koczogtatta magát, az csak az ingje szá-

¹ A bolgár Csibibesevo.

² Széchenyiék tatár kísérője.

mos vérpecsétjeit látván reggel combinálhattya : „itt sok бүдös féreg van“, vagy Hamlettel szólván : „Egy ebédnél voltam, melynél nem ettem, hanem ettettem“. De valamint oda haza talán szállást váltanék, ha 3—4 бүдös férget egy hónap alatt talál-nék, úgy itt felseveszem ;» az ember határozottan közömbössé válik a förtelmes iránt.

Szept(ember) 20. Ebibcsé—Hasköi.

«Ebibcsérül valami 6 órakor reggel elindulván, a reggel igen szép volt. De azután nagy ködbe jöttünk. Nekem setét sárga igen jó lovam volt ; és szép is volt mellette ; Valami 10 óra tájban jöttünk»

«Harmanli-ra ; de Seborvos itt sem volt. Mit tehetünk ! — Szegény Séva még lovagolt eddig, de alig tudta magát tartani ; térdnél kellése volt ; azt bekötötte, lélegzete alig volt, hanem inkább pihegett mintha szaladt volna. — Felvettünk neki egy Arabat egy lóval, s abban neki Ágy forma helyet készítvén elvittük»

«Uzun Dzsóvá-ra. (széles rét. ford.) — Széchenyi, Eisenbach, én, Yzettel egykeveset előre hajtottunk, hogy addig valami rendelést tehessünk seborvos eránt — Éppen Vásár volt. — 'S az ide való vásár igen hires lévén a környékben sok száz ember tódult öszve — már a Városon kívül egy Sátor-elő-Város volt, de olly tömve, hogy alig lehetett keresztül menni, lóháton ; különösen a sátor kötelek és poznák miatt. A Chan felé érvén Eisenbach 2 ösmerős kalmárta talált, kik Smyrnaban szüledtek. hanem aty-tyok Angoly volt. — Mr. Snell : ezek mindgyárt orvosért küldöttek, de az egyik nem volt odahaza, a másik nem jöhetett, a borbélyoknak „lancett“yek nem volt ; utollyára még is egyre találtunk, ki Sevának erett vágott, az egyik karján. Nem tudott már

maga menni, hanem én és Snell vezettük az udvarba. — Érvágásra mintha jobban lett volna.»

«A vásáron mindenfélét vásárlottunk. Én egy veres kantárt vettem, előre látván, hogy az enyim az úton nagyon elkopik; nem is elég szép volt; világoskék és veres. — Azután Viz ivó Findzákat a 5 piaster: igen csinosok voltak. — Egy dohány zacskó shawlból készítve vettem a 12 p. — De Széchenynek annyira megtetszett, hogy mindgyárt oda engednem kellett. — Sevát expediálván hajtottunk»

«Haszkői-re; mondom „hajtottunk“, mert ezen 2 órányi statiot $\frac{3}{4}$ alatt megtettük. — A Töröknek az a szokása, hogy hegyről még jobban hajt; hegynek majd mindég lassan, sótt laposban is inkább lépve megy mind hegyről. — Ezen statiot annélkül, hogy a terraint tekéntetbe vettük volna galopba tettük. — A Chan Haskőin egy vizen tul fekszik, mellyen keresztül egy hosszú híd vezet. — Két lovu Arabában¹ jött Seva; de a sok kő még inkább fárasztotta az Arabában, mint ha lóháton ment volna.»

«Vacsoránk minden nap állott: levesbül (glacet Bujukderén készítettett Széchenyi) csirkébül, vagy Pulykából, rizskásával (Pilaw) Adrianopolisi nyelvbül. Ezek különösen hiressek; megisérdemlik; mert valóban Vanille izek van. — Kenyeret Constantinápolyból egy jó darabig magunkal vittünk, azután a helybeli rosz, puha kenyeret kellett ennünk; a Törökök úgy szeretik a lágy kenyeret, hogy a sütők egész nap sütnék, hogy mindég uj legyen.»

«Éjjel szegény Sevának az ere megnyílt, a kötése feloldozódván, beszélni alig tudott, tehát csak későn vették észre. — talam 2 itsze vért vesztett.»

¹ Török kocsi.

Szept(ember) 21. Haskóli—Babazli.

«Forró hőség; unadalmas ut. lankadva ment a fáradt Begir (Postaló, vagy inkább herélt, mert At = csődör és (itt egy szó hiányzik) = kancza) — gondolatlanul függött rajta a félig alvó lovag.»

«Yzettet hátrahagytuk, hogy az Arabakat minde-
nütt felvegye és Sevával¹ csak estve érkezzen a Sta-
tióba. — Ő azt igen szivessen tette, mert minden
Araba mellett nyert legalább 10—20 p.»

«Jeni Maale. Eisenbachal egy Paraszt házba men-
tünk, és édes tejet kukoricza kenyérrel ettünk. —
Széchenyi Beszédessel addig egy nagy fa alatt nyu-
godt. — Beszédes mindég a bagagiánál van, 's az
inasok között.»

«Babazli, a Channal általellenébe egy Mosquée
omladéka van, ámbár úgy látszik, hogy még tartá-
nak benne isteni szolgálatot. — Csak egy szoba
volt; de nagy lévén, mind a négyen benn aludtunk.»

«A' Török Utakon némely igen szép intézetek
ugyszólván vannak u. m.»

«A Források: alig lovagol az Utas 1 óráig, hogy
ne jönné egy kőből többnyire igen eszesen épített
kuthoz, mellyben a víz 3—4 csőből gazdagon folyik.
Ezen kutak gazdagságát csak az által lehet érteni,
hogy valahol csak a környékben víz vagy forrás
találkozik² és cserép, vagy épített csatornák által
az ország-uthoz vitetik, s ott ezen szá- (*Befejezet-
lenül maradt szó*) kutakba felfogadtattván, helyre
állítja megint az utazó erejét. — De szokása-is
a Töröknek, akár minden 100 lépésnyire legyen

¹ Sevát kocsiban vitték utánuk; a kocsikat helyről-helyre
kellett bérelni.

² Nyilván: találhatik.

forrás, leszáll-iszik ; sőt a bőr kulacsát is ujonnan megtölti.»

«A Strázsák némely Statióban szinte olly számosan fordulnak elő, mint a kutak. — Töbnyire 3 Török katona van benne. Minden Strázsa egyszerűsmind kávé-főző ; — mellyért az ember neki egy-néhány Párát vet. — De minden Szuresü isza a finzsáját.»

«Nem ugy a Strázsák, mint a Török Karakter amint gondolom teszi, hogy a Posta (melly sokszor 40—50,000 körmőczi aranyot visz Constantinápolyba) sohasem raboltatott ki. — De bámulásra méltó dolog, ha az ember hallja, hogy a Posta Tatároknak (mindég 2 megy) — Belgradon, és más városokban teli pénzsákokat adnak, minden Reverse vagy egyéb bizonyosság nélkül p. e. ha tudják hogy Belgradból elmén a Posta oda jön egy kalmár 's mondja : Ne, itt van 100 vagy 500 arany, ezt Constantinápolyba ennek 's ennek adod, etc., etc. És nincs példa, hogy egy Tatár-is nem adta volna pontosan által ; vagy éppen — a' mint nálunk bizonyossan történne a Postával elszöködt volna ! — És Austriában egy hijába való levelet „Recepisse“ által kell recommandirozni, etc. l»

Szept(ember) 22. Babaszli—Philipoppel.

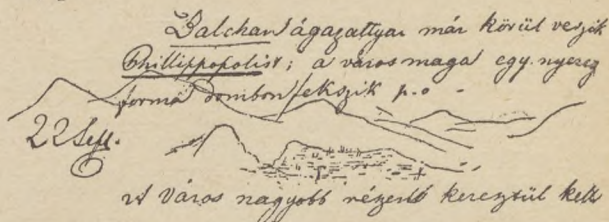
«Babaszliba nincs Posta ; hanem Széchenyi ott akart hállni, hogy Philipopoliszba megént kipihenhessék magokat a szegény betegek. Semodan mell fájdalomról panaszkodott, Eisenbach pedig a *(közölhetetlen szó)* dörgülte fel útközben ; das habe ich auch noch nicht gehört !²»

¹ Jellem.

² Ezt sem hallottam még.

«Balchan¹ ágazattjai már körül veszik Phillippopolist; a város maga egy nyereg forma dombon fekszik, p. o.

«A Város nagyobb részén keresztül kell lovagolni, míg az ember a Chanhoz jön. Ez felette nagy, de éppen mocskos is. — Széchenyinek egy szobája volt; Beszédesnek és Eisenbachnak egy, nekem 1, mellettem feküdt Seva, azután jött a konyha etc. egy emeletű.»

«Doctort hivatni legelső volt. Jött egy kis-öreg Örmény; ki ollaszul beszélt; a beteg állapotját igen rosznak találta. — Pihegve feküdt Seva, szólni akart, de nem tudott; görcsforma mozdulatok 's ránczígálások csufították ábrázattját, néha úgy látszott mintha sirni akarna; — Széchenyi itt Phillippopolisba akarta hagyni, 's az ide való Prépostnak, vagy micsoda, átadni, a ki olaszul is tudott volna vele beszélni. — De hazajövéen Széchenyi és én a Kávéház-ból, melly egy a legszebbek közül volt, őtet már holtan találtuk. Hanyat feküdt, halványan, szája nyitva, sőt szemei-is félig. — Én azt gondoltam, hogy látása bennem kellemetlen érzést fog gerjeszteni, de korántsem; egész éjjel a mellék szobában olly jól aludtam, mint szokásom. — Széchenyi, midőn benn voltunk mindnyájan (excepti: Eisenbach et Beszédes, kik sétálni mentek! — solche Leute haben doch gar kein Mitgefühl)² mondá:»

¹ A Balkán-hegység.

² Az ilyen emberekben nincs semmi részvét.

„Most csak ne nagyon nyuljatok hozzá, mert ki tudja, nem pestisben halt-e meg.“

«Joseph és Semodan irtózva hátraléptek; én — abban a szempillantásban kezét akartam fogni, hogy mutassam melly aszonyos félelmek, de hiuság, 's pedig tiszta hiuság lett volna;» ezt nagyobb alkalmakra kell tartogatni pl. Napolen Cairoban etc. «Weichselberger nem félt.»

„Különös, — mondta Széchenyi, amikor a szobába léptünk, — ez talán már a nyolcadik vagy tizedik ember, aki a Crescence-szal való kapcsolatomon gúnyolódott és meghalt. — Károly főherceg hitvese — (több nevet említett). Ő¹ egyszer tréfálkozott róla, Crescence később megtudta és azóta nem szívelhette.“

Consideratis considerandis nagyon valószínű, hogy Seva valóban pestisben halt meg. — Rosszulléte betegség nélkül, állandó orrvérzése, térdizületi daganata — a pestises daganatok majdnem mindig az izületekben jelentkeznek — önkívületi állapota, végül könnyű halála — minden egybevág: azonkívül Széchenyi megtudta, hogy Drinápoly előtt az utunkon akkor valóban feltűnt néhány pestises, amit előzőleg még nem tudtunk. E meggondolások után nagyon örültem, hogy én még halála napján is besegítettem őt az arabába és úgy mint Széchenyi és Eisenbach is, megfogtam az ütőerét.

Szeptember 23. Filibé²—Tatar Bazardzik.

Az út nagy síkságon vezetett át rizsföldek között. Mindenütt kis földhányások látszottak, nem tudtuk mi a rendeltetésük. Különféle feltevéseket kockáztattunk, hogy eredetüket megmagyarázzuk; volt,

¹ T. i. Seva.

² Philippopolisz.

aki azt mondotta, hogy az őrszemeknek készültek ezek az emelkedések, vagy esetleg a kapitányok sátrainak, mások azon a véleményen voltak, hogy katonasírok régi csatamezőn, olyasfélék, mint amilyeneket Észak-Németországban látni, úgynevezett Hühnenbette, Heunenbette,¹ etc. Végül Izet megadta az egyszerű magyarázatot: a földhányások a rizsarató munkások felügyelőinek készültek. E földön gyakran előforduló áradozások miatt szükségük van ilyen emelt helyekre. — Mily prózai magyarázat! Az embert néha bosszantja az igazság, mert túlságosan egyszerű és természetes!

Tatar Bazardzik: korán érkeztünk. Széchenyi és én a bazárba mentünk, hogy szőlőt vásároljunk és egy bizonyos perez-fajtát, amelynek ugyan nincs semmi íze, de mégis nagyon jó. 40 párért vettünk, darabja 1 para. — Ahhoz, hogy a chan-t megközelítsük, a temetőn keresztül kellett mennünk, mely úgyszólván a tér közepén van. Az udvarban, ahol vacsoráztunk, vagy, ha úgy tetszik ebédeltünk, állandóan lovasmutatványokat végeztek. Izet azzal spekulált, hogy megveszi és újra eladja a Begireket:² kétszeresen keresett ezen: 1. a ló árát és 2. mert eggyel kevesebb postalovat vett. Nagyon ravasz fickó.

Szeptember 24. Tatar Bazardzik — Ichtiman. Átkelés a Balkán-hegységen.

Ez nekünk, azt hiszem, nem került sem többbe, sem kevesebbe, mint Diebitsch za Balkany³ tábornoknak — tehát úgyszólván semmibe.

¹ Hún ágyak.

² Postalovakat.

³ Orosz tábornok, aki a győztes orosz hadsereget az 1828—29-es orosz-török háborúban vezényelte; a Balkánon való átkelése miatt a «za Balkany» melléknevet kapta.

Tatar Bazardzik után nagyon szép síkságra, azaz inkább völgybe ér az ember. Sok, egymáshoz közel fekvő falu van itt. Lassan közeledünk egy hegy oldalához, melynek ókori neve, Haemus, épp oly dicsőségesen hangzik, mint az új: Bal Chan, azaz „A méz szállása”.

Rumelia utolsó falva Jenikői vagy Novoszelo. — Leszálltunk a lóról és szőlőt ettünk. Festői albán-ruházatú török örök már Tatar B. óta kísérték minket. Igen jó lovaik voltak. Hisszardesik is kis falu. Itt már fenn vagyunk az első hegyen. Magasságát alig lehet észrevenni, mert a síkság lassan emelkedik. Keskeny, hosszú völgy következik, egész a

Porta Romanáig. Régi kapu romja, valóban fenéséges. Az ív középső része beomlott. — Ez itt a hegy voltaképpen összekötő gerince, a vezérkari térkép szerint, mely általában pontos. — Széchenyi és én néhány szép darab földpátot szedtünk fel. Ez itt nagy mennyiségben található, hadd legyen balkáni emlékünknél az íróasztalunkon. Itt megint új öröket kaptunk és nagy vígan lenyargalva a hegyről, nem túlságosan későn megérkeztünk Ichtimanba. Ez völgyben fekszik, jelentéktelen kis község. Rögtön megérkezésünk után pompás szilvát ettünk, 4 paráért olyan sokat adtak, hogy a felét a körülöttünk ácsorgó gyerekeknek adtam, a maradékot pedig két kézzel (pedig az enyém nem kicsi) sem tudtam összefogni, úgyhogy a törökök nagy csodálkozására tovább mentem a nélkül, hogy a maradékot magammal vittem volna. A chan a helység közepén van. Egy szobában aludtunk valamennyien, Beszédes kivételével, aki, mivel éjszakánként fel szokott kelni, rendszerint külön szobát foglal el.

Szeptember 25. Ichtiman—Szófia.

Széchenyinek nevetséges külsejű, de igen jó szürke ló jutott. Miután vagy 50 lépést lovagolt rajta, 500 piasztért kínált érte a postamesternek, de az egyenesen kijelentette, hogy semmi pénzért sem adja oda ; a ló nagyszerűen tudott csapkin-ban menni. — Széchenyi, Eisenbach és én a tatárral együtt gyorsan előre lovagoltunk a köves völgyben. Eisenbach hátramaradt. Mi korán akartunk Szófiába érni és ezért vígan mentünk, rövid ügetésben. A lovak meglepő biztonsággal mennek. Végigmentünk a völgyön, majd meglehetősen magas hegyre jutottunk, melyen azután a legerősebb ügetésben, egyenes vonalban lovagoltunk le. Sohasem botlott meg egyik ló sem, ha csak nem éppen a legjobb talajon, lépésben, figyelmetlenségből, nyilván túlságosan biztonságban érezte magát.

A síkon azután mi hárman tovább vágattunk és már 12 órakor Szófiába érkeztünk. A város lejtős síkságon fekszik, kissé magasan, kívülről igen csinos látvány, mert sok fa veszi körül — 21 minaret — de bent a városban az ember úgy érzi, mintha belefulladna, vagy legalább is belesüppedne a mocsárba.

«A Városon kívül egy keskeny sáros utzaban van a Chan. Leszállottunk a lórúl, 's azonnal fürdőbe mentünk. A Város elég nagy, de mind keskeny utszákból áll, sárral tele ; bazar igen nagy. — A fürdő nem csunya ; de nem volt nekem elég tiszta ; Már ebben van egy nagy Szála,¹ tiszta vízzel tele. — Mig Széchenyi fürdött és Nargilét szitta, a Bazárban sétáltam ; az emberek nem igen szoktak külföldi

¹ Terem.

öltözethez, mind a vad állatott, úgy néztek; Különösen valami 12—20 gyermek mindég utánnam volt. — Egy boltban meszünnen egy fénylő ivó finyságát látván; kívánom, mutassa meg. — A mutatásnak a Török kalmár ellensége. — Mutatta, de kedvetlenül. — Csunya volt. Vissza adom 's tovább akarok menni; hallom, hogy valamit dörmög; haragosan rátekintek. Azután phlegmatica vissza fordulok, meg veszem 10 paráért a finságát, 's megvetőleg egy ott álló utszás gyermeknek ajándékozom. Megnézték egymást a Törökök. — Az Antiquariusok boltjai legmulatságosabbak; mert abban mindenféle, sokszor igen szép arany és ezüst portékát találni nálok. Csak tudtam volna velek beszélni! Vettem egy köpenyegre való kapsot. — Ezüst 's arany 25 piasteren!

«Eisenbach türhetetlen kedvén megharagudván még egyszer magam mentem a Városba sétálni. — Miolta azt az ajándékot tettem követő utszás barátomnak, még egyszer annyi majom futott utánom. Haza mentem. Gyönyörű Sárga ló, a Chan előtt; nyereg nélkül.»

«Vacsora után lefeküdtünk. — Én is kinn háltam. A kutyák nagy lármát tettek.»

Szept(ember) 26. Sofia—Sárkői.² 15¹/₂ óráig.

«Ez a legnagyobb Statio. 18 órára számlállyák.»

«Sofiától tehát már reggeli 4 órakor indultunk. Kerületet³ kellett tenni; — sárba térdig estek lovaink én még fehér köpönyegemet se láttam, olly setét volt; — de mindent felülhallad a Bazáron keresztül való lovaglás; ha csak a patkokból, midőn a ló a sima kövön elesűszott valami pillantati világosság nem jött, absolute semmit nem látott az

² A szerb Pirot.

³ Kerület.

ember; Pedig többször kellett fordulni ide s'tova. Hallgatva lovagolt egyik a másik után. — Szürkém szerencsésen kivitt.» Kegyetlen hideg volt. A völgy itt kitárul és mindkét oldalról a Balkán nyúlványai fogják körül.

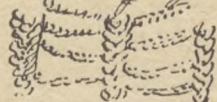
Chalkali. Kis falu. — Ott találkoztunk egy tatárral, aki 3 nap alatt jött Konstantinápolyból. Nagyon jó sajtot ettem; már tovább lovagoltunk, amikor észrevettem, hogy ott felejtettem Pallámat (helyesebben a Széchenyiét). Valamennyien fel voltunk fegyverkezve. Szegény szakácsunk Széchenyi vadászkésével, nagy kalapjával, merev alakjával, olyan volt mint Don Quijote; Semodan hasonló módon volt felfegyverezve, Széchenyinek és nekem volt 2 Pallánk. Josephnél volt az enyém. Csak Beszédes bízott mindent a sorsra, talán megfogadta a tanácsot, amit Polonius adott a lányának: „a legjobb biztonság a félelem“. Midőn észrevettem, hogy fegyvertelen vagyok, nyomban visszafordítottam lovamat és gyorsan eliramodtam Alkali felé, de a tatár máris hozta, amit kerestem; nagyon barátságosan megköszöntem és vele együtt ellovagoltam társaimhoz — útközben társalogtam vele, már amenynyire török tudományom és mimikai képességem engedte. — Azt mondta, hogy „kirk dört Sad“ — 44 óra alatt — Belgrádban lesz.

Caribrod előtt keskeny, köves völgybe jutottunk, nagyon magas vagy legalábbis meredek hegyek vették körül; időnkint feltűnt egy-egy Palanka, török katonákkal; legelől lovagoltam, csaknem egészen külön a karavántól. Eisenbach gyalog haladt mellettem. Szláv nyelven társalogtunk egy öreg asszonnyal, olyan volt mint egy boszorkány. Két lányával és fiával Sárkőibe ment a vásárra. Az idősebbik lány nagyon kedves volt. Fantasztikus volt a hajviselete:

három fonata a lábáig ért, ezenkívül legalább 20—30 kisebb fonat kötötte össze a három nagyobbát, így :

connecting the three larger ones, for in some

poor woman complained: that all, they

Szegény asszony panaszkodott, hogy minden munkájuk gyümölese a törököké etc. — Bizonyos is, hogy hamarosan forradalom¹ tör ki és Bulgária szabad lesz mint Szervia, vagy legalább nem lesznek többé törökök az országban. Igaz, hogy a szerbek jelleme sokkal jobb, mint ezé a nyomorult, elnyomott népe.

A völgy vad volt, de romantikus. Patakok víz-esésszerűen zúdultak alá nagy magasságokból; elképzeltem, hogy ha egy száműzött államférfi laknék itt nagyvilágias feleségével; ő volna a vadon agathodaemona.² — Később a völgy tágasabb lett és kevésbé romantikus, de még mindig nagyon szép.

Caribrod falu. Izetnek az volt a terve, hogy rábeszéli Széchenyit, maradjunk itt éjszakára; tudniillik, ha olyan helyen töltjük az éjszakát, ahol nincs posta, akkor Széchenyi köteles a lovak elesége etc. fejében 40—60 piasztart fizetni, holott, bizonyos vagyok benne — ő nem költ rá egy krajcárt sem. De mikor látta, hogy praktikái — a lovak reggel csigalassúsággal haladtak, hogy időt veszítsen — nem vezetnek célra, tovább indult Sárkói felé. Ő Beszédessel együtt elsőnek érkezett oda, utána Eisen-

¹ Majdnem még egy félszázadnak kellett eltelnie, amíg Bulgária (az 1878-ban megkötött S. Stefanói béke következtében) önálló lett.

² Jó szelleme.

bach és én. Lovaink nagyon jók voltak. Utánunk jött Széchenyi. — 8 órakor érkeztünk Sárkőibe. A chan a helység közepén van, mely, amennyire a gyenge holdfényben kivehettük, igen nagynak látszik. Hideg húst és forralt bort (Nigus) vacsoráztunk.

Hárman aludtunk egy szobában, Beszédes a «Tornátzon» közvetlenül az ablak mellett, mert nagyon jó bundája van. — Sárkőiben igen gazdag bazár van; szőnyeget készítenek itt háromszög-alakú mintákkal. Törökország felső részeiben mindenütt sokat látni ezekből, igen olcsó, pl. egy kis szobába való 160 p. etc.

Szeptember 27. Sárkői—Nissa Nis.

Sárkői: a falu végén sziklavár; kár, hogy nem lehetett lerajzolni. Átgázoltunk a vizen. Szép, nagy rét. Széchenyi zablája Sárkőiben maradt. Egy szuresü utánunk hozza. A völgy összeszűkül, hegyekbe jutunk. Sűrű erdő. Széchenyi két napja úgyszólván egy szót sem szól, mert erős torokfájása van. Köves talaj; csodálatos, hogyan kapaszkodnak a lovak. Akadtak egy láb magas lépcsőfokok, oly keskenyek, hogy éppen csak egy pata számára volt rajtuk hely. És a ló éppen ezt a helyet találta meg török patkójával és felkapaszkodott rá. Bámulatos!

A hegyek nem túlságosan magasak, de meredek; egyik a másik után következik. Egyszerre csak kiérünk At Palanka felett.¹ Régi vár a hegy lábánál. Szürkémmeled egyedül belovagoltam. Sült marhahúst ettünk, ami kissé szívós ugyan, de egy perc alatt készen van, valami chebab vagy rostélyos-fajta. Tovább lovagoltunk a völgyben karámok és rétek között. 4—5-ször át kellett gázolnunk a meg-

¹ A szerb Bela Palanka.

lehetősen mély Nis¹ folyón, ahol a lovak mindig inni akartak.

Nissai hegy. Az öröknek volt egy kutyájuk, mely engem és Széchenyit nagyon bosszantott, mert mindig előttünk lábatlankodott. — Meredek hegy. Nis már nagyon messziről látszik. Széchenyinek gyors lova volt. Előre lovagolt, én követtem, majd Izet és Eisenbach. Utólérték a

nisi toronynál. Ah! Lord Byron! Mily téma lantodnak! A torony szerb foglyok koponyájából épült, akiket anno 1805 vagy 1809(?)² a szabadságharcban a törökök elfogtak és kivégeztek. Azt mondják, a torony belseje is fejekből áll. A fal úgy készült, hogy fejet fejhez illesztettek. Milyen borzalmas látványt nyujthattak a haza áldozatai, amikor még arc is volt a fejeken. Iszonyatos, de nagyszerű. A vérből szabadság fakad — sajnos! Ha a szerbeknek nem volna nisi tornyuk, sohasem uralkodnék közöttük egység. Azt mondják, 2000-et végeztek ki egy napon. Ez hat. Nem hiába haltak meg.

Nis. Séta a bazárban, először Széchenyivel, ki torokfájása etc. miatt rosszkedvű és nem szabad beszélnie, később Eisenbacchal és Széchenyivel együtt. Chan a külvárosban. Valamennyien egy szobában alszunk.

*Szept(ember) 28. Nisch—Raznya.*³

«A város végén egy igen jó állapotban, amennyire kívül látni lehetett — lévő vár van. — Török bírja; mert Nissa ugyan régi Serviában volt; hanem az újabb határ-mérés szerint még Raznya sem tartozik hozzá. — (Küldve van Muszka Országbul két

¹ Nišava.

² Az 1804—1812-es szerb szabadságharcban, melynek élén Kara Györgye állott.

³ A szerb Ražanj.

tiszt v. Effen 's a másik nevét nem tudom, az új Graentz-meghatározásra van küldve: a Porta Tatár-ját óránként¹ várták Paxarevatzon.²)»

«Az út mindég Morava partyán vezet felette szép völgy mellett; sokszor hegyről áttekintheti az ember a tájékat — Immer Berg auf u. ab.³ — A szakács arrúl panaszkodván hogy a lova vele elszökik, cseréltem vele útközben, 's az én csendes, de kellemetlen lovamat neki adtam; köszönte nagyon; de nyertem az alkúban, mert az félszemű sötét pej igen jól ment, 's különösen jól futott.»

«Alexintze.⁴ Megént sült marhahúst edtünk. — Az esztelen szakács mellyű sebjében tartván a pénzét, majd mind elvesztette. — Yzet talált valami 8—20 piaster darabot, én 1-et. Mindöszve volt valami 300 p. — Milly éllhetetlen, aszonnyi, siránkozó, gyenge ember ez! — Nem is lehet sajnálni.»

«Igen szép tájék, mindég más más kilátás. Széchényivel előre lovagoltunk. — Izet és a Két pakló ló t. i. konyha kosarak, 's ezüst kantinek velünk: ezek sebesebben mehettek a többieknél, mért paklásban, soha egyenetlenül nem jöhettek: a többi lovakkal pedig minden szempillantatban megkelletett állni 's újra pakolni.»

«A hegy platón⁵ tehát Morava völgyét balra hagyván elment az ember. Én egyszer 13 hegygruppírozást számláltam egy pontról, oly nagy a varietas.⁶

«Raznyát nem látja az ember előbb mintsem bele lépik. Széchényivel gyalog mentünk le a faluba, mely egészen egy katlanban fekszik. A Posta mester

¹ Minden órában.

² Pozsarevác.

³ Mindig hegynek fel, le.

⁴ A szerb Alexinae.

⁵ Magas síkságon.

⁶ Változatosság.

csinosan felöltözött Török, kit Hüssein'-nek hínak. Onnan tudom, mert egy szép arany gyűrűje volt, zöld köve, melyet megakartam venni; neve volt rá metszve; 100 p. kért. Itt már valamint Nissán, minden gyermek-is Pistolyt, hanzsárt visel.»

«Szobába háltunk. Minthogy pedig a szolgáló törökök minden hijába valóságért be jöttek, utolylyára Eisenbach által mondattuk nekik, ha valaki bejön, pistolyal lövünk rá. Amire „Allah ha, Allaah“ (olly istentelen beszédek), kiátott; később az ajtóhoz jött, és kérte hogy nyissuk-fel az ajtót, mert aki be akar jönni „Müzülman“; — nevetve kizártuk. — Minek nem tartya magát ez a nép? — És azt mondják, hogy ennek előtte 2—3 esztendővel illy tettért vagy mondásért agyonlőtték vagy verték volna a „Giaurt“!»

Szept(ember) 29. Raznya—Jagodina.

«Hereceg Miloshoz menni már régen elhatározott Planumunk¹ volt. — Széchenyi tehát azt rendelte, hogy reggel 9 órakor Ő, Eisenbach, Semodan és én dulunk két Pakló lóval. A többi bagage egy nap Raxnyán pihenne, és azután utánnunk jönne, 's Belgrádon megvárna. Az én két utazó táskámban jött ama csekély bagage a mit magunkkal vittünk: 's elmentünk; Beszédes gondviselésére mindent bizván. Nekem egy igen jó és szép de hamis szürkém volt. A többi lovaktól nem akart távozni; 's ha elakartam hajtani, elkezdett ágaskodni; 's bakoskodni (bocken). — A Szurcsü² 5 piast. ígért Széchenyi, ha jól elhajt. — De az első korcsmához az erdőben érvén már másként kellett pakolnunk. Éppen arra jött egy sereg fényesen felruházott Lovas Török:

¹ Tervünk.

² Szurcsünek.

fejedelmek elkezdett Eisenbacchal igen nyájasan beszállni; Nagy Urnak kellett lenni, mert ezüstel gazdagon szerszámozott setét pej paripát vezettek utánna. — Visza küldjük szinte erővel a gyalogló Jaszakcsüt. — Hegyeken túl jött Parakin¹: a Szürke rázása rossz kedvbe hozott; már minden csontom fájt, úgy rázott, 's tánczolt az átkozott. Megálot-tunk egy boltnál; a többiek szállt ettek, én nem akartam. — Szép völgyben tovább lovagoltunk, kellemes tájék.»

«Köprü² egy vár, melyet még a Török bírja; a Nisch folyon mellyen egy igen nagy 's szép hid viszen keresztül — túl már Servia van. — Tovább 3 a kereken kiszáradt utonálló rabló 's gyilkoló függött; — itt se nem fejeznek, se nem akasztanak, hanem Pistollal agyon lövik a' gonosztévőt. Azután csak a' kerékre e. g. felnyársaltatik; hegyeken tul»

«Jagodina, elég nagy hel. A Chan egy romlott Mezschild mellett van; egészen ki az utból. Bazaron kenyeret 's bort vettünk számunkra. — Derék Postamester. Bécsben, Leipzigban volt. Jól beszéll németül. — Minden félét beszéllt Serviarúl. Előre küldött egyett egy levéllel nem tudom hová; — minthogy Milos Hecceg nem Kragujevatzon — amint véltük hanem Paxarevatzon³ van.

Szept(ember) 30. Jagodina—Batotsina—Szviliantza.⁴

«Jó kávét ittunk. Arabs (si vermi) csődöreit meg-nézvén, igen jó lovakon elindultunk. Az én szürkém serénnyre térdig neki lefüggött.»

Esett egy kicsit: minden csendes volt és nyugal-

¹ A szerb Paraćin.

² A szerb Cuprija.

³ Pozsarevác.

⁴ Svilajnac.

mas. A sűrű erdőkön végig körülbelül 10 öl széles utat törtek — ez már Milos műve.

Devebagrda : csaknem az erdőben. Egészben sült fiatal bárány pompás combját ettük, nagyszerű volt. — Hegyen-völgyön át mentünk szakadatlanul, mindig erdőben. Mindenütt elszórt kunyhókat láttunk, melyekbe a szegény szerbek menekültek ; csak most kezdenek falvakká egyesülni. — Nagyon sok disznó mindenütt.

A batocsinai posta szintén a jagodinai postamesterhez tartozik, itt is igen jó lovak vannak. A hely nagyon csinosan fekszik a völgyben, az erdő közelében. Emeletes új fogadó épül. Széchenyi levelet ír Milosnak. Én leírom «számára» Egyik faluból a másikba jutunk ; mindenütt magas fakerítések, a házak a kertek közepén.

Átkelés a Moraván egy kompon. A táj valószínűságos paradicsom ; az elképzelhető legzöldebb réteken az indák valószínűságos lombokká fejlődnek — ellepik a magas fákat. Az egyhangú mezőket és réteket a legszebb bozótok váltják fel. Ma olyan nap volt, amikor egyáltalában semmiféle időjárás sincs, se nap, se szél, se meleg, se hideg. Élvezet volt. A Morava után a táj valamivel tagozódottabb lett, de továbbra is gyönyörű volt. A legerősebb galoppban mentünk

Sviliancába : a málhások, a kísérő, aki Batocsinából velünk jött, Széchenyi, egyszóval mindenki száguldott — nagyszerűen éreztük magunkat.

Sviliáni csinos hely. Széles, egyenes út. Vettem magamnak egy kis szerb patrontáskát. Esni kezdett ; a levelet egy lovas futárnak adtuk, aki nyomban tovább indult és, mint megtudtuk, már éjszaka 12-kor Paxaravácon volt.

Ez aztán rend.

Október. Milyen ősziesen hangzik ez már! Mox bruma recurret iners, Október 1. Sviliani—Paxarevatz.

A sviliani lovak, az enyémet (feketés barna) kivéve, mind rosszak voltak. A szuresü azonban szolgálatkész fickó lévén, akivel szlovákul tudtam beszélni és mivel az a szokásom, hogy nevetek rajta, ha nem értenek meg, és nem bosszankodom és gombáskodom, mint Eisenbach (az egyetlen dolog, ami a flegmatikus törököt harsány nevetésre tudja fakasztani) így minden rendben volt. Jó baksist ígértem neki és így a szegény fiú félholtra hajszolta magát és lovait. Az erdő szélére érve számos kis helységen át, helyesebben mellettük elhaladva, az volt az érzésünk, mintha Amerikában volnánk, új telepések között, oly vad és mégis nyüzsgő itt a világ: csupa új ház, etc.

A szegény szuresüt egyszer egy lusta málhásló lerántotta, úgy zuhant a földre, mint egy zsák. Más alkalommal egy málhásló esett el. A farkánál fogva akartam felrángatni, közben az én lovam eliramodott. Felváltva hajtottunk, egyszer Széchenyi a lovaglókorbáccsal, máskor Eisenbach meg én a kancsukával. Csodálatosan gyorsan haladtunk és már két órakor

Paxarevácon voltunk. Igen jól felszerelt katonák tisztelegtek nekünk: zöld zubbony, piros hajtókával, kék nadrág, topánka, igen jó ellenzős piros sapka. 1000-szer szebb és jobb, mint a török hadsereg.

Milos Obrenovics fejedelem titkárja, Alexa, fogadott bennünket. Ő volt a szóvivő; udvarias, szerény ember. — Az öltözet és a berendezés mindenütt törökös: szőnyegek, párnák.

Én Eisenbach-hal, Széchenyi külön. (Nagyon tiszteletteljesen viselkedtünk Széchenyivel szemben, mert itt a grand seigneur szerepét kívánta játszani.)

Semmi mosdó alkalmatosság a nagy török lavoir-on kívül. — Vacsora török módra. Átkozottul rossz. De a meleg, bár rossz leves nagyon jól esett.

Széchenyi szándékosan úgy fogalmazta kérését, hogy csak holnap fogadják. — Vacsora után lefeküdtünk kitűnő ágyainkba. Konstantinápoly óta ágyam a következőkből állt: török köpenyem, erre jött az ágynemű, a párnám és végül fehér kabátom takarónak.

Ritkán látni embereket, akik annyira előítélet nélküliek, mint a szerbek. Tudják, hogy barbár elnyomás alatt voltak és állandó háborúik alatt nem gondolhattak másra, mint szabadságukra. Ezért a jónak hamarosan könnyű útja lesz hozzájuk. Aki belátja, hogy mily elmaradott, az már nagyon közel van a haladáshoz és fejlődéshez.

Október 2. Pazarevác.

Reggel mindjárt magyarosan öltöztünk fel. Széchenyi és én fekete attilát öltöttünk, hozzá kalpagot és török kardot. Széchenyinek igen szép fekete kócsagtolla és boglárja van. Reggeli után a fejedelemhez mentünk. Eisenbach granicsárkapitányi egyenruháját viselte.

Milos egy erkélyszerű helyen, kis díványon ült a sarokban, ránk székek vártak. A szokásos bókokkal kezdtük; látszott rajta, hogy milyen kellemetlen neki a formális válaszkodás. Utána érdekes beszélgetés fejlődött ki (természetesen Alexa német tolmácsolása segítségével) a politikáról. Nyíltan megmondta: nem érti, miért nem vette át Szervia védnökségét Ausztria, hiszen szomszédos állam és Szerviával azonosak az érdekei etc. Mivel Ausztria több ízben — bár igen udvarias formában — visszautasította őket, Oroszországhoz fordultak; Oroszország azonban nem nyújt

nekik védelmet, mert a pétervári udvar igen messze van és az ország teljesen félre esik Oroszországtól. Széchenyi a Dunaszabályozásról kezdett beszélni. Milos helyeselte és megígérte, hogy minden tőle telhető módon hozzájárul; több ízben sajnálkozását fejezte ki, hogy ez a nyár kihasználatlanul maradt, holott most a Duna minden szikláját és akadályát tisztán, szabadon lehetett látni, mert a víz oly alacsony volt.

Szóba kerültek a franciák. Nagy csodálattal beszélt róluk, úgy látszik általában nagy véleménye van Franciaországról, Angliáról viszont nincs eléggé tájékozva.

Az egész audiencia vagy látogatás rendkívül érdekes volt. Milos fejedelmen ma is meglátszik, hogy mi volt azelőtt — sertéskereskedőre emlékeztet: nagy, tagbaszakadt, szélesvállú, arca kövér, szeme kicsi, vastag, nagy, tömpe orra piros, bajusza kicsi. Ez az arc nem fejez ki sem szellemet, sem nagyságot, hanem inkább életvidámságot (nagyon szívesen és nagyon sokat nevet) és bonvivant-hajlamot (pedig csak 3—4 ételt eszik). Fehér turbánban, fehér szegélyű kék bundában ült velem szemben.

Érdemes elgondolkodni rajta: erejével megfékezte a törököket, fensőbbbségével egybekovácsolta nemzete széthullott szilánkjait, okosságával helyesen választotta meg és ragadta meg a meghódolás és a felkelés pillanatait. Mindeme tulajdonosságai, melyekhez az adott szó szentsége is járul (ezt sajnos ma már csak a műveletlen népeknél találjuk), megszerezték ez uralkodásra született férfiú számára mostani népének szívét és azzá tették, amire a természet is rendelte: uralkodóvá és szervezővé.

Kijelölt egy bizottságot, hogy a Code Napoleont tanulmányozza és a szerb nép nemzeti viszonyainak

megfelelően alkalmazza. Előterjesztésüket egy második bizottság vizsgálta át és fogadta el, az ő elnöklése alatt. Ez a nép nem akarta a régi korhadt törvényeket toldozni-foldozni és támogatni — nem! — azt akarta, hogy törvényeiben legyen egység és harmónia, és ezt csak új törvényhozással lehetett elérni. — Mi magyarok pedig deputációkkal dolgoztatunk, központi szessziókat tartunk, mikor már minden készen van; ez teremtene egységet? Mily végtelenül fonák dolog ez! — Új törvényeket építünk régiekre, melyek már nem érvényesek, melyeket már nem tartanak be, idézünk „in conf. a. 52 de a. 16., et 104 de a. 17...!“ Mindez semmit, egyáltalában semmit sem ér. És ha e szesszióknak és dietális változtatásoknak nem lenne az a következményük, hogy az egyeseken keresztül betörő korszellemet propagálják, akkor e javítgatások, mint félrendszabályok még ártalmasak is lennének.

O patria, O patria!

Semmi! A Camera R. H. A.-nak meg kell szűnnie, amíg az fennáll, az államnak sohasem lesz pénze, a kontribució, bármilyen nevetségesen kicsi, mégsem lesz soha előteremthető, de mégis növekednie kell. A kereskedelemnek szabadnak kell lennie, legalább is a külföld felé. Kell, hogy a parasztnak tulajdona legyen, a fiscusnak meg kell szűnnie. Legfőképpen pedig a Corpus Juris Hungarici-t kell elégetni. Árnyékszéke ez nyolc évszázadnak, hiszen az akkori sötét kor változtathatatlan törvényeket kovácsolt a mi esztendeink számára, mindama tapasztalatok nélkül, melyeket mi örököltünk. E Corpus Juris Hungarici hamvát aztán a tengerbe, helyesebben Csendes Tengerbe kell szórni, nehogy az idők vihara ezt az anyagot mint valami új fönixet Magyarországára viasszasodorja, etc., etc., etc.

Amikor kimentünk, a fejedelem nem akart bennünket zavarni és enni kezdett. Meghívott minket ebédre, de egész magatartásán látszott, hogy ezt nem grandezzából — hiszen már az is szemlátomást terhes volt neki, hogy Széchenyi különlegesen tisztelettudó iránta — hanem csak a mi kényelmünkre tette.

Széchenyi írt, én lerajzoltam két lovát.¹ Pompás ménese lehet, e két lónak igazán nagyszerű csontozata és nemes tartása volt. A kancán egy lakat volt valahol... igen szép Pique-a-dilly!

Kis fiai, akik orosz egyenruhában (!) igen mereven üdvözöltek minket, most nagyon derűsen, vidáman játszadoztak szerb parasztfiúknak öltözve. Az idősebbik nagyon gyengéskének látszik. Feleségével is megismerkedtünk. A kihallgatás alatt állva maradt és nem szokás őt megszólítani. Ebéd után még egy hosszú beszélgetést folytattunk vele. Még vidámabb volt mint ebéd előtt — vörös kaftán volt rajta.

Politikáról: Széchenyi sokat mesél Angliáról, bámulom Alexát, aki oly kitűnően foglalja össze. Igen szórakoztató társalgás. A fejedelem egy kis szürkés fakó ponnyt ajándékoz Széchenyinek, mely nagyon jól jár csapkint. Megkéri, vásároljon neki egy alezánt, mert négyes fogatából egy ló elpusztult.

Vacsora Alexával. — Paxareváci látogatásunk alatt mindössze egy kellemetlenség történt: ellop-ták Eisenbach óráját. Rettenetes lármát csapott. (Zimonyba utána küldtek 150 b. fl. kártérítést; az órát darabokban találták meg a latrinában, az egyik szolga bevallotta, hogy terítés közben rátaposott a földön heverő órára.)

¹ t. i. Milos lovát.

Október 3. Paxarevác—Grockó¹ vagy Izarszik, kocsin.

A fejedelem igen kényelmes kocsit bocsátott rendelkezésünkre és 4 saját, kitűnő szürke lovát, de a ritkán mozgó állatok oly tüzesek voltak, hogy állandó zavarokat okoztak, a kocsis különben is nagy barom volt.

Nagy pompával fogadtak bennünket a kapitányok Smederevóban azaz Szendrőn, ott ebédeltünk. Beszélni nem tudtunk e derék emberekkel, aminagyon kényelmes volt. Így egyszerűen csak ennünk kellett és utána távozáskor ékesszóló bókokat — jeleztünk.

Türelmetlenül vártuk az érkezést, fogatunk lassúsága miatt. — Igazi török grandezza: nagyon lassan lovagolni, vagy kocsizni, egy tatár (herkulesi termetű férfi) lovagolt a lovaink előtt lovászával, aki remek szürkén ült.

A török lovak csak reggel és este esznek, illetve csak akkor kapnak enni. E tizenhat óras utat úgy tettük meg, hogy begir-jeink egy szem zabot sem ettek közben, sőt még egy szál szecsikát sem. (Török takarmány, széna helyett).

Grockó (Izarszik). Széchenyivel sétát tettem a faluban. Óriási, dús vacsora, legalább 8—10 fogás, még hozzá csupa nehéz, pl. akkora pulyka, mint egy tűzok.

(Ma először pillantottuk meg cara patria-nk partját, elég csunya. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy éreztem valamit e pillanatban.)

Október 4. Grockó—Belgrád.

Az út valóban festőien szép volt. Micsoda környéke van Belgrádnak! Széchenyi csak a francia sza-

¹ Grocka.

kácsokról mesél, Izarcsiktól Belgrádig nem tettünk mást, csak ettünk.

Belgráddal átellenben Zimony. Nagyon kellemes szállást kaptunk Milos fejedelem házában. Ebéd után a bazárba mentem: vettem magamnak egy bájos kis piros szecserdét — 85 p.-ért. Azután néhány sami-t azaz kendőt 4 1/2 p.-ért. Nagyon jók lesznek reggeli nyakravalóknak.

Az ifjú Theodorovits aligha maradhat meg sokáig Milosnál.

Izet és Beszédes jönnek.¹ Széchenyi megveszi tőle a szép kést 100 p.-ért és egy mosóselyem shawlt, majd a boltban egy mosdótálat.

Nagyon sok pezsgőt ittam, mert ahol Milos herceg ad nekünk szállást, ott mindig akad pezsgő is. Kíttűnő ízlésök van az átkozott fickóknak! A belgrádi szerb kapitány velem tartott, illetve inkább a pezsgővel.

Eisenbach egy szerb özvegnél alszik, állítólag nagyon szép volt valaha, miért nem szólt nekem.

Október 5. Zimony. Quarantaine.

A nap folyamán még érintkezhattunk Izettel és Theodatoval (vegyes tolmács). Eljött a harmincadhivatalnok megnézni, nincs-e valami elvámolni valóm. De diszkrecióból semmit sem akart megnézni. Ezt tudtam és ezért előhúztam minden török holmit. (Utasításokat kaptak az elnöktől.)

Izet: Széchenyi a tatárral oly szerződést kötött, mely annak igen előnyös volt. 20 ló à 200 piaszter = 4000 pi., 500 pi. borralaló, 500 a keresete. Visszatkozás és ha Széchenyi meg volt elégedve, még 500 baksis. Izet bevalolta Eisenbachnak, hogy 500 p-t

¹ Akiktől Ražanjban elváltak.

kellett fizetnie Giuseppinónak a közvetítésért. A haszon serkenti az ipart.

Október 5—15. Élet a quarantaine-ben.

Hatkor felkeltem. Éppúgy mint Széchenyinek, nekem is külön szobácskám volt. Eisenbach és Beszédes szobája egyben ebédlő is volt.

¹/₂7—7 Széchenyivel reggeliztem.

8—9—10, 11—12 írtam, hírlapokat olvastam, rajzoltam, Széchenyinek leveleket másoltam. etc.

12—1 Feketébe öltöztem minden nap. 1—2¹/₂ Ebéd, nagyon jó aus dem Wirtshause.¹ 3—4—5 dolgoztam, mint ebéd előtt. 5—6 sétálni mentem, ebéd előtt is 12-kor. Este hírlapokat olvastam Széchenyinnél. 8 órakor vacsoráztam, 9¹/₂-kor lefeküdtem. Nagyszerű élet, kissé nyugodt, de az ember örül a rendnek a rendetlenség után, a munkának a semmittevés után.

Leveleket kaptam Marietól,² Josytól, Resetától, Üngitől. Josy valóban a nádor kamarása? Úgy látszik. Ha így van, végtelenül örülök.

Széchenyi e napokban mártir módjára szenvedett a kelés miatt, ami a keresztesontján keletkezett.

Konstantinápolyi csomagom Belgrádban van.

Minden, ami látszólag ok és értelem nélkül történik, meglep minket és, ha nagyobb eseményről van szó, csodának nevezzük. — Miért álmodtam egész éjjel a Forray-családról? Hogy Cephise-ről azt mondták, hogy meghalt³ és úgyszintén Juliáról: azt álmodtam, hogy Forrayék pesti házának felső emeletén laktam

¹ A vendéglőből.

² nővére, gróf Sztáray Albertné.

³ W. nyilvánvalóan akkor még nem tudta, hogy Forray Céphise, Júlia nővére, augusztus 8-án valóban meghalt.

és kocsin mentem apámmal¹ bálba. Júlia gyászruhában kitekintett az ablakon és fejét rázta, nem jöhetett velünk; azután nagy ebéden vettem részt velük, etc., etc. és sok más ilyen bolondságot. Miért álmodtam ezt? Nem is gondoltam rájuk és nem is beszéltem róluk. És egész éjszaka! Nagyon különös.

Néhány ember, akivel érintkeztünk:

Dr. Minas, derék bécsi: „Vajjon tudom-e, hogy ott született?” Nagyon szíves, minden nap ex offo felkeres bennünket.

Von Blau vesztegzár-igazgató. Magas, szikár, öreg ember. Kadetből emelkedett fokozatosan vesztegzár-igazgatóvá; tisztét igen akkurátusan, pedánsan és unalmasan tölti be. Öltözete: hosszú köpenye nevének megfelelően sötétkék, gomblyukában a kis piros szalag elárulja, hogy érdemdús férfiú. Vasárnap és ünnepnapokon az aranyérmet is viseli kis karikával és szalaggal. Kiállhatatlan volt az udvariaskodása és szertartásossága. Minden nap ugyanazt mondtam neki: „Igazgató úr, végtelenül sajnálom, hogy a szigorúan betartandó vesztegzártörvények értelmében nem kínálhatom Önt helyvel és így meg kell fosztanom magamat attól az élvezettől, hogy Önnel társaloghassak.” Erre ő kétszer meghajol és így felel: „Gróf úr — azért jöttem, hogy Méltóságod — egészségi állapota iránt — ér-dek-lőd-jem és jóreggelt kívánjak, etc.” Amellett a derék ember süket mint az ágyu.

Waszilevits;² elmés, olvasott ember, nagyon udvarias. Hivatalos első dragomán. Törökországból árut szerez nekem.

¹ Waldstein János édesatyja, Waldstein Manó gróf, aki 1829-ben, tehát az előző évben, szintén meghalt.

² L. jún. 30-át. Waszilevits leutazásukkor elkísérte Széchenyit Belgrádig.

Deodato. A kollégája. Csekély szellemi képességű — de eléggé ügyes ahhoz, hogy számomra salút vegyen Belgrádban.

Ezek az urakon kívül még nagyon sokan voltak, akik látogatást tettek nálunk, und Aufwartung.¹ Általában úgy bántak velünk, mint nagyon nagy urakkal, ami Széchenyi ajánlóleveleinek és pénzének volt köszönhető, amelyet nem vonakodott oly módon költeni, hogy hasznos feltűnést keltsen.

Október 15. Zimony.

Reggel 8 órakor megjelent Dr. Minas és közölte velünk, hogy szabadok vagyunk, mehetünk, ahova akarunk. Ez volt a tizenegyedik napunk. Már 3—4 napja hivatalosak voltunk Foith tábornokhoz, ugyanahhoz a goromba pokróchoz, aki oly rosszul bánt velünk Törökországba utaztunkban.² Utólag értesült Széchenyi érdemeiről, vagy nem tudom micsodájáról és most majdnem minden másodnap buzgón tette nála tiszteletét. Az ilyen, Foith tábornokhoz hasonló embereket akarják szembeállítani az erőttől, energiától duzzadó fiatal orosz tábornokokkal.

Ezért rozsdás és korhadt minden.

Amint a doktor szabaddá nyilvánított, siettem a jogommal élni és sétálni mentem a városba. A társalgóteremben igen finom művű török gyűrűt vettem. Csomagoltam.

Igen nagy ebéd Foith tábornoknál. Csaknem 3 óra hosszat tartott. A tábornokné. Azelőtt a tábornok szakácsnője volt. A falánk ember, azt hiszem, csak azért vette el, mert el akart menni. A tábornokné most abban az örömben részesült, hogy

¹ És tiszteletét.

² L. június 30-át.

2 gróf, Széchenyi és köztem ülhetett. Szegénynek csak egy inasa volt, (körülbelül tizenhat vendéghez), ezért oly izgatott volt, hogy igazán sajnálni kellett. Az ebéd nekünk, akik Törökországból jöttünk, elég jó volt, és legalább nagyon bőséges; Széchenyi, akit szomszédnője állandóan udvariasan kínálgatott, annyit evett, hogy végül szánalmas módon felpuffadt. Ebéd után nekem kellett gondoskodnom a hölgyek szórakoztatásáról. Hárman voltak. Nem kételkedem sikeremben — nem mintha szeretetreméltó tulajdonságaim volnának, hanem azért, mert Zimonyban voltam.

A várfalakon sétáltam Minas-szal és Széchenyivel. Hazamentem és nyolc órakor lefeküdtem.

Október 16. Zimony—Temerin.

Reggel 5 órakor indultunk Zimonyból Széchenyi kocsijában, a kocsist úgy hívták „Zimonyi fiakkeres“. Indiában lovakat váltott és $\frac{1}{2}$ 12-kor Péterváradra érkezünk. Széchenyi felkereste Siegenthal tábornokot, a parancsnokot. E derék ember — igazi osztrák tábornok — csaknem agyalágyult. — Csak nagy nehezen tudott visszaemlékezni Széchenyire. Végül meghívta ebédre, de oly módon, mintha elkergetné. Széchenyi udvariasan megköszönte és asztalhoz ültünk. Egyszerre csak belép egy egészen apró emberke és eunuch-hangon megkérdi, hogy megérkezett-e Széchenyi gróf. Gróf Széchenyi megmondta, hogy ő az, mire az emberke egészen kétségbeesett, hogy már ebédelünk, mert ő akart minket meghívni. B. Testa Bertalan volt, Siegenthal veje. Nagy ebéddel várt ránk, de mi ahelyett, hogy ott helyet foglaltunk volna, kocsiba ültünk: „Kocsis, gyerünk Temerinbe!“

Széchenyinek egy kis emberi vonása: egy Leh-

mann nevű péterváradí kereskedő már régebben be-
terjesztett, eredménytelenül, egy dunaszabályozási
tervezetet. Jövő télen már hajóépítéshez szükséges
fát kell a Száván és a Dunán szállítania egy angol
bankházzal kötött megállapodása alapján. Igen szép
és dícséretes dolog. Asztalhoz ültünk. (Már régebben
megjegyeztem Széchenyi előtt, hogy ez tevékeny
embernek látszik, amit Széchenyi meg is erősített.)
E derék ember talán illetlennek találta, hogy nem
tartottuk ott ebédre; bár még csak 11 óra volt;
szárazon, de igen udvariasan ajánlotta magát. Szé-
chenyi megjegyezte: „Nem akart nálunk maradni,
így is jó. Ez is amolyan öreg tervfaragó, amilyen
rokkantnak látszik“.

(Fogadok, hogy e megjegyzést vetélytársi irigy-
ségből tette.)

Temerin. Szemerkél az eső. 3 órakor érkezünk.
Átöltöztünk, igen barátságos fogadtatásban volt ré-
szünk. Rögtön kávét ittunk. Széchenyi a «Gondo-
latok»-ba irogatott. Azután felmentünk a grófnő-
höz. Törökországról beszéltünk. Illetve csak Szé-
chenyi beszélt, én nem. Malvinát,¹ ezt a bájos leány-
kát anyja en préntension² öltöztette; afféle főköötőjével
túlságosan elegáns volt egy ilyen vidéki hétköz-
napon. Én beszélgettem vele: Széchenyi egy szót
sem. Az anyja igen igyekezett, hogy Széchenyit szó-
lásra bírja.

Igen jó vacsora. Vacsora után Buzsán nyugalma-
zott ezredes hírlapokat olvasott. Az anyja elaludt, a
leány nevetett, senki sem figyelt. Mindenki jóéjsza-
kát kívánt és lefeküdt (ezt fogom én is tenni, holnap
írom majd le)

¹ Szécsen Malvina grófnő, Szécsen Károly gróf leánya; 1. Szé-
chenyi jún. 29-i naplóbejegyzését.

² Hivalkodón.

Október 17-ikét Vasárnap. Temerin—Halas.

A magyar vendégszeretet (csakis barátok iránt, mert egy angol utazó például nem volna abban a helyzetben, hogy dícsérje), nemcsak abban nyilatkozik meg, hogy minden lehető kényelmet megadnak a vendégnek házukban, hanem, ha el kell válni, megkönnyítik számára az utat is, ami még ennél is többet jelent. Széchen gróf oly kedves volt, hogy egészen Szabadkáig adott nekünk lovakat. $\frac{1}{2}$ 10-kor már Halason voltunk, egész nap egy nagy síkságon mentünk, melyet itt-ott kis völgyecskek szakítanak meg. Rendkívül termékeny itt a föld, a parasztok gazdagok.

«Helységek, melyeken keresztül mentünk: Temerin, Szt. Tamás (sur le Canal), K. Hegyes, Topolya, Szabatka. Mélykút, Halas.»

Keveset beszéltem Széchenyivel, aki sokat olvasott. Forralt bort ittam, majd lefeküdtem.

Október 18. Halas—Pest.

Reggelinél Széchenyi megkérdezte, hogy jól aludtam-e. Csodálkozva válaszoltam: „Igen“. Ekkor hosszú beszédbe fogott, amiért nagyon-nagyon hálás vagyok neki, ha nincs is egészen igaza. Amit mondott, az két részre oszlik. 1. Több ízben bebizonyítottam, hogy pénzdolgokban nem vagyok fínom t. i. szívesen hagyom, hogy mások megvendégeljenek és amellet mégis 2. túlérzékeny vagyok. Büszke vagyok a függetlenségemre és nálam gazdagabbal szeretnék egyenlőnek látszani, ami annál rosszabb fényt vet rám, minél jobban bizonyítja az előbbi hibám az ellenkezőjét.

Széchenyi barátom! Végtelen erkölcsi hálával

tartozom neked mindazért, amit ezen az utazáson értem tettél: összhangot teremtettél bennem, ha sok dologban még bizonytalan voltam, tanítottál, ha tudatlan voltam — de itt, ezen a két ponton baráti javító szándékodban túllőttél a célon. Végeredményben mi marad, ha a felhozott példákat összefoglaljuk? Tapintatlanság és feledékenység, vagy figyelmetlenség az ilyen dolgokban: mindez, elismerem, komoly hiba, amitől őrizkednem kell, de hol vannak az úgynevezett „petits manoeuvres de bassesse“,¹ melyeket szememre lobbantott?

Ő maga állított nekem csapdákat, melyekbe jó-hiszeműn beleestem, mivel éppen vele szemben voltam a legkevésbé óvatos. Semodan barátunk is igen ravaszul csinálta, de — borítsunk fátylat e gyűlöletes képre. Kezemet szívemre téve, Isten előtt nyugodtan mondhatom: „Nem vagyok olyan“. Hogy jellemem e részére már figyeltem, azt bizonyítja szeptember 19-i bejegyzésem (lásd a közbeszúrást). Azt is el kell ismernem, hogy Széchenyinek láthatóan sok küzdelmébe került ezt nekem elmondania, maga is megjegyezte: szívesebben elvesztene néhány száz fontot, mint hogy erről velem beszéljen.

Én hallgattam, akkor sem szóltam, amikor nem volt igaza. Amikor befejezte, nem sértődötten (mert nem sértődtem meg), hanem fájdalmasan kezdtem beszélni; nagyon mélyen bántott, szinte behasított bensőmbé. Úgy éreztem, elvesztettem becsülését, ami nekem többet jelent, mint az egész emberiségé, olyannyira, hogy végül kénytelen volt jó tulajdonságaim felsorolásával visszaadni önbecsülésemet. Ez nálam a legfontosabb. Az a pillanat, amidőn magamat meg kell vetnem, nyilván életem

¹ Aljas kis fogások.

utolsó pillanata lesz; érzem, hogy ez létemnek erkölcsi ütőere. „Ez nem volt hőstett, Octavio.“

«Halas, Vadkert, Izsák, Szabadszállás, Kún Szt. Miklós, Latzháza, Haraszti, Soroksár, Pest.»

«Nevetséges ámbátor szomorú scena Sz. Miklóson, ahol a város urai vitattyák, hogy Várasházok a legtökéletesebb, a' mi existálhat. etc. — ! —»

«(Már tegnap azon észrevételt tettem hogy Széchenyinek a kis Malvina igen fejében volt. Mondotta is: ha az atyafiai nem volnának, ilyen Aszont szeretnék feleségül: Én szeretem a gyenge leányt. Ez nem politizál. — Julie F. férfiabbnak etc. Nem azért mert ezt mondotta, hanem mert gondolat nélkül is sokszor vissza jött arra a tárgyra, onnan vettem észre etc.)»

«Izsákon nem kaptunk semmit enni, egyéb 3 tojást.»

«1 Orakor éjjel jöttünk Pestre. Széchenyinnél hálтам.»

Okt(óber) 19.

«Furtsa érzés mégis, olly hoszas üdő mulva megint a régi lakhelyre vissza jöni. — Megint Budán vagyok. Reggel mindgyárt fiacreben felmentem. János beszél, hogy Josi tehát valóban Camarás lett a Herczegnél. Most Posenban van. — Felöltözik itt hagyott barna Gehrokom egészen szűk lett testemre. Bureauban hallom, hogy Széchen V. Praeses itt van mindgyárt hozzá mentem: nagyon kedvesen fogadott, a felesége is nagyon szívesen; mindgyárt Széchenyivel holnapra ebédre hívtak.»

«Ebéd a Casinóban. Széchenyi, Döbrentei. Délután Horváth Pistához mentem, hogy a Magyar tudós világból valamit halljak. Vörösmartyt találok nála. — Haza.»

«Török Szavak mellyeket megtanultam utazáso-
mon :»

«Imamé	«Szipóka
Csibuk	P. Szár
Lülé	Pipa
Kutnü	Brussai mosó tafeta
Szecserdé	Szőnyeg
Cheijbe	} Köpönyegem
Jagmurluk	
Sami	Keszkenő
Salü	Thibet mater.
Kamam Kesefi	Fördő Kesztyű
Kecsmé	pipa-tok
Kalcsün	Alb. Camachen
Bicsak	
Finzsán	finzsia
Deve	Teve
Szakal	Szakál
Kapu, Kapussi	Kapu
Bakcse	Kert
Köi	Falu
Tonzuk	Szagos föld
Zachara	Pusztaság
Gevahir»	gyémánt vagy ékszer
«Palla, Külücs	Kard.»

«A Vasak nemei a többiek között ezek :»

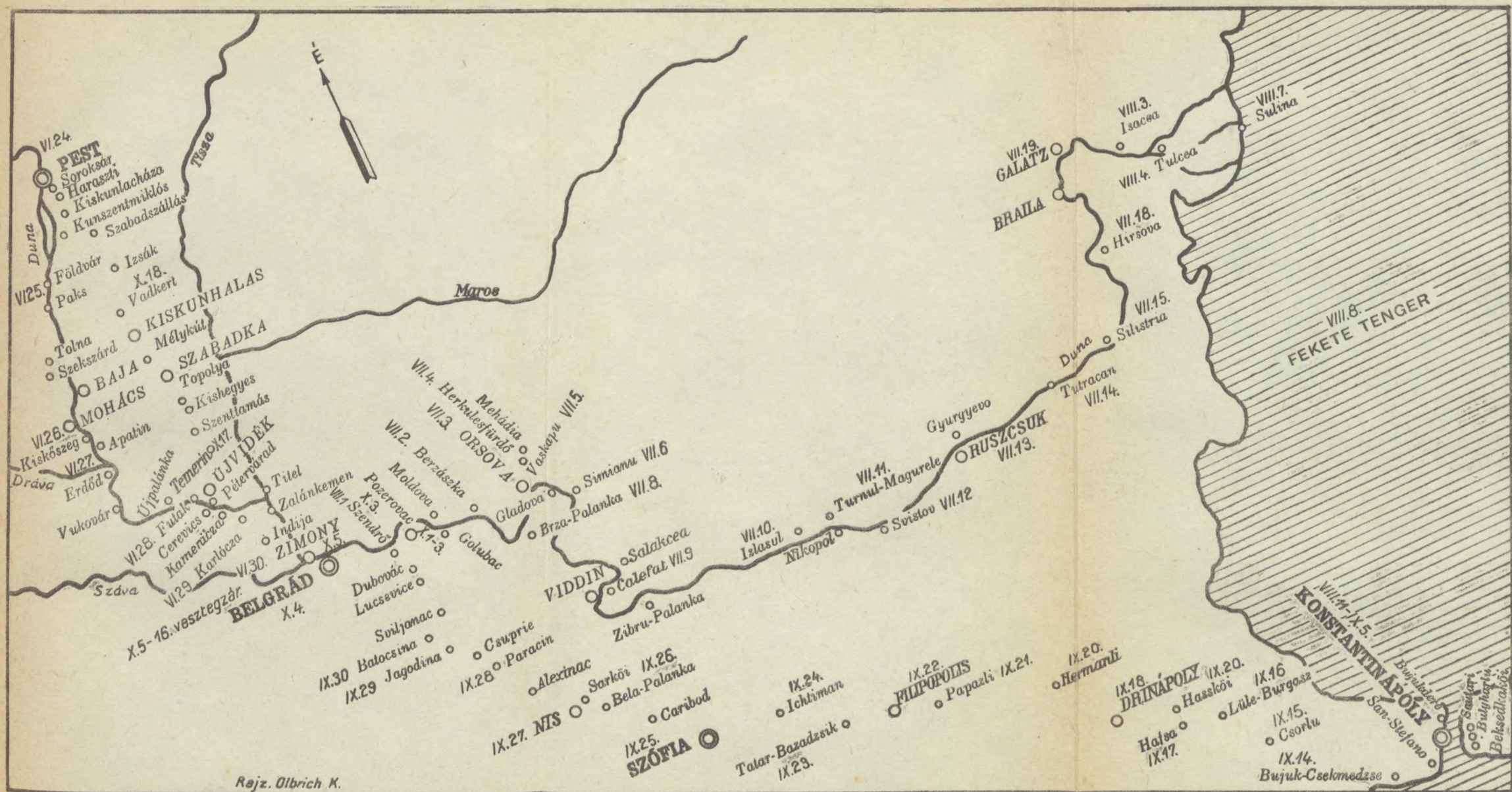
«1. Kara orasan (fekete orasan), 2. Kirk Merdiven
(40 lépcső), 3. Taban, 4. Eski Stambul, 5. Kara Stam-
bul, 6. Üzim Stambul (?), 7. Kalin Sham, 8. Sham.
9. Zungur, 10. Bajazin. ect.»

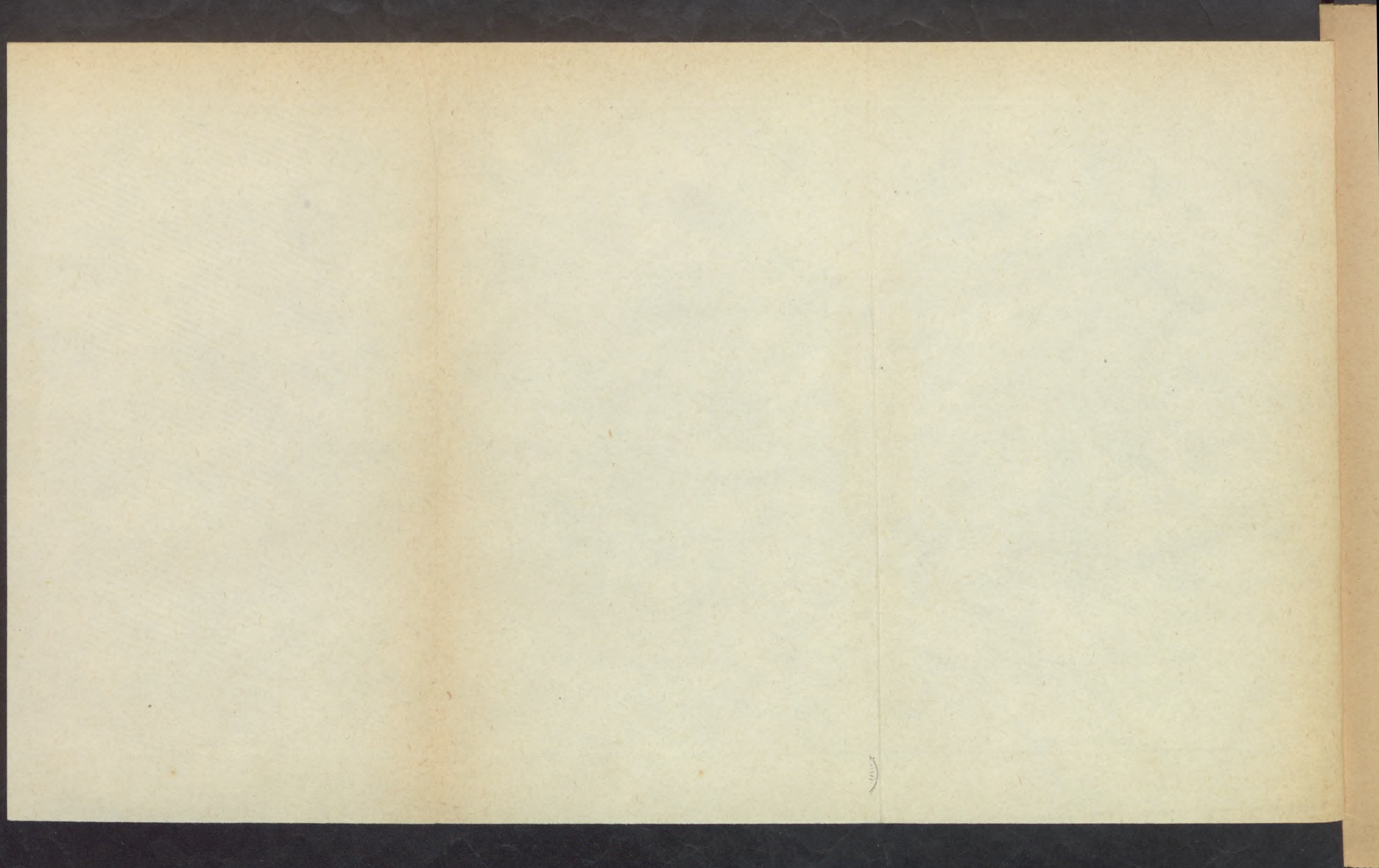
«Handzsár	<i>jatagan</i>	«Tank	Csibe
<i>Halü</i>	Szőnyeg	<i>Híndtank</i>	
<i>Hurt?</i>		<i>Miszirtank</i>	Póka
<i>Ejer</i>	Nyereg	<i>Gezenü ?</i>	
<i>Ejertakimi</i>	Szerszám	<i>Amalü</i>	Talisman
<i>Hübe»</i>	tarsoly	<i>Tselebi</i>	Úrfi,» divatfi
« <i>Baslik</i>	kantár	« <i>Csezme</i>	Forrás
<i>Üzengi</i>	Kengyelvas	<i>Dere</i>	Völgy»
<i>Kadé</i>	Billikom	<i>Ates</i>	Tűz
<i>Süd</i>	téj	<i>Üzü</i>	Szólló
<i>Át</i>	Ló v. csődör	<i>Egmek</i>	Kenyér
<i>Begir</i>	her., Ló	<i>Chebab</i>	valami pecsenye
<i>Chüzrák</i>	Kancza	<i>Pilaw</i>	Riskása pecsenye
<i>Domus</i>	Disznó	<i>Mohabide</i>	Risk. szule
<i>Domuskibi</i>	Disznóforma	<i>Tütün</i>	Dohány
<i>Tatlü</i>	Édes	<i>Tümbük</i>	Dohány
<i>Imish</i>	Jó	<i>Nargylé</i>	Nargylére
<i>Güzel</i>	Szép		
<i>Üzün</i>	hoszú	<i>Ana</i>	Anyá
<i>Bujuk</i>	nagy	<i>Anam. 'm</i>	Anyám
<i>Kucsuk</i>	kicsin	<i>Anamlar</i>	Anyáim
		<i>Anamlara-</i>	
		<i>dan</i>	Anyáinké
<i>Eski</i>	régi	<i>Baba</i>	Atya
<i>Jeni</i>	új	<i>Awret</i>	Aszony.
	<i>Ver bana caffè!</i>	<i>Hozzál Cafét</i>	
	<i>Szekerlye caffè</i>	<i>Czukros «</i>	
<i>Kats grush?</i>		<i>hány piaster. hogy?</i>	
<i>War burda?</i>		<i>Van itt etc.»</i>	

«Yok.-Yokdar -Etc. etc. ! — Nincs. *Buraja gel sin.*
hozzassál. — *Get dir. Verbana. Get dir sin !* hozzál,

Ama Sindi de hamar, mindgyárt; *Sindi Sindi!*
sebessen, hamar. *Csapuk.* detto. *Javass* lassan. —
Hajdee! Eregy v. Jere. *Hajdee Gidelüm!* Mennyünk.
Öüle illyes, hasonló. *Feradze* Asszonyi ruha,
köpönyegforma. *Mangal:* Kohlenpfanne.¹

'S úgy végeztem *Török Országi* Utazásomat.»

¹ szénszerpenyő.

TARTALOM

Előszó	3
Bevezetés	7
Széchenyi István gróf naplója	59
Waldstein János gróf naplója	155

Gróf Széchenyi István válogatott munkái

Beőthy Zsolt bevezetésével, 780 lapon kötve 6'80

Hitel

Szemelvények, *Gyulai Ágost* bevezetésével
fűzve 1'20

A Kelet népe

Kerecsényi Dezső bevezetésével . . . . fűzve 1'40

Széchenyi és a magyar költészet

Írta *Kornis Gyula* . . . . . kötve 5'80

Széchenyi gazdaságpolitikája

Írta *Éber Antal*. Széchenyi könyveiből, naplójából, beszédeiből, leveleiből, újságcikkeiből vett idézetek alapján . . . . . kötve 4'80

Széchenyi eszmevilága

Hat tanulmány. Írta *Berzeviczy Albert, Tolnai Vilmos, Gaal Jenő, György Endre, Ferdinandy Géza, Ravasz László* . . . . . kötve 2'80

Franklin-Társulat kiadása

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖNYVEI

Szerkeszti: Domanovszky Sándor

I. *Gyalóky Jenő*

Az erdélyi hadjárat
1849 nyarán

Ára kötve 4.80

II. *Miskolczy Gyula*

A kamarilla
a reformkorszakban

Ára kötve 6.—

III. *Farkas Gyula*

Az asszimiláció
a magyar irodalomban

Ára kötve 7.—

IV. *Bartonic Emma*

A magyar királykoronázások
története

Ára kötve 5.20

V. *Tolnai Gábor*

Régi magyar főurak

Ára kötve 5.60

VI. *Gáldi—Makkai*

A románok története

Ára kötve 11.80

VII. *Kardos Tibor*

Középkori kultúra,
középkori költészet

Ára kötve 8.20

VIII. *Szabó István*

A magyarság életrajza

Ára kötve 8.40

IX. *Angyal Dávid*

Az ifjú Ferenc József

Ára kötve 5.60

FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST

A Magyar Földrajzi Társaság Könyvei

	Kötve P
Almásy László: <i>Ismeretlen Szahara</i>	8.—
Baktay Ervin: <i>Királyfiak földjén</i>	8.—
Bánhidy Antal: <i>A «Gerle 13» útja</i>	7.—
Cholnoky Jenő: <i>Erdélyi képek</i>	8.—
Cholnoky Jenő: <i>Sárkányok országából</i>	14.—
Kelemen Pál: <i>Istenek csatatere</i>	7.—
Kertész Róbert: <i>Feltámad a félhold</i>	12.—
Keöpe Viktor: <i>A titokzatos Kína</i>	8.—
Ligeti Lajos: <i>Afgán földön</i>	8.—
Sven Hedin: <i>A selyem útja</i>	9.—
Sven Hedin: <i>A vándorló tó</i>	8.60
Temesi Győző: <i>Sasok országában</i>	7.50

Franklin-Társulat kiadása

UTAZÁSOK ÉS KALANDOK

Cser László

PEKINGI SÉTÁK

Ára kötve P 6.40

Foller

A NAPSÜTÉSES JÁVA

Ára füzve P 3.40

Kessler Hubert

BARLANGOK MÉLYÉN

Ára kötve P 6.50

Norden

EZ ABESSZINIA!

Ára füzve P 3.40

Nyisztor Zoltán

KALANDOZÁS A BALKÁNON

Ára kötve P 7.20

Rittlinger

KAJAKOSOK ELŐRE!

Ára füzve P 3.40

Schweitzer

ORVOS AZ ŐSERDŐBEN

Ára kötve P 5.40

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

